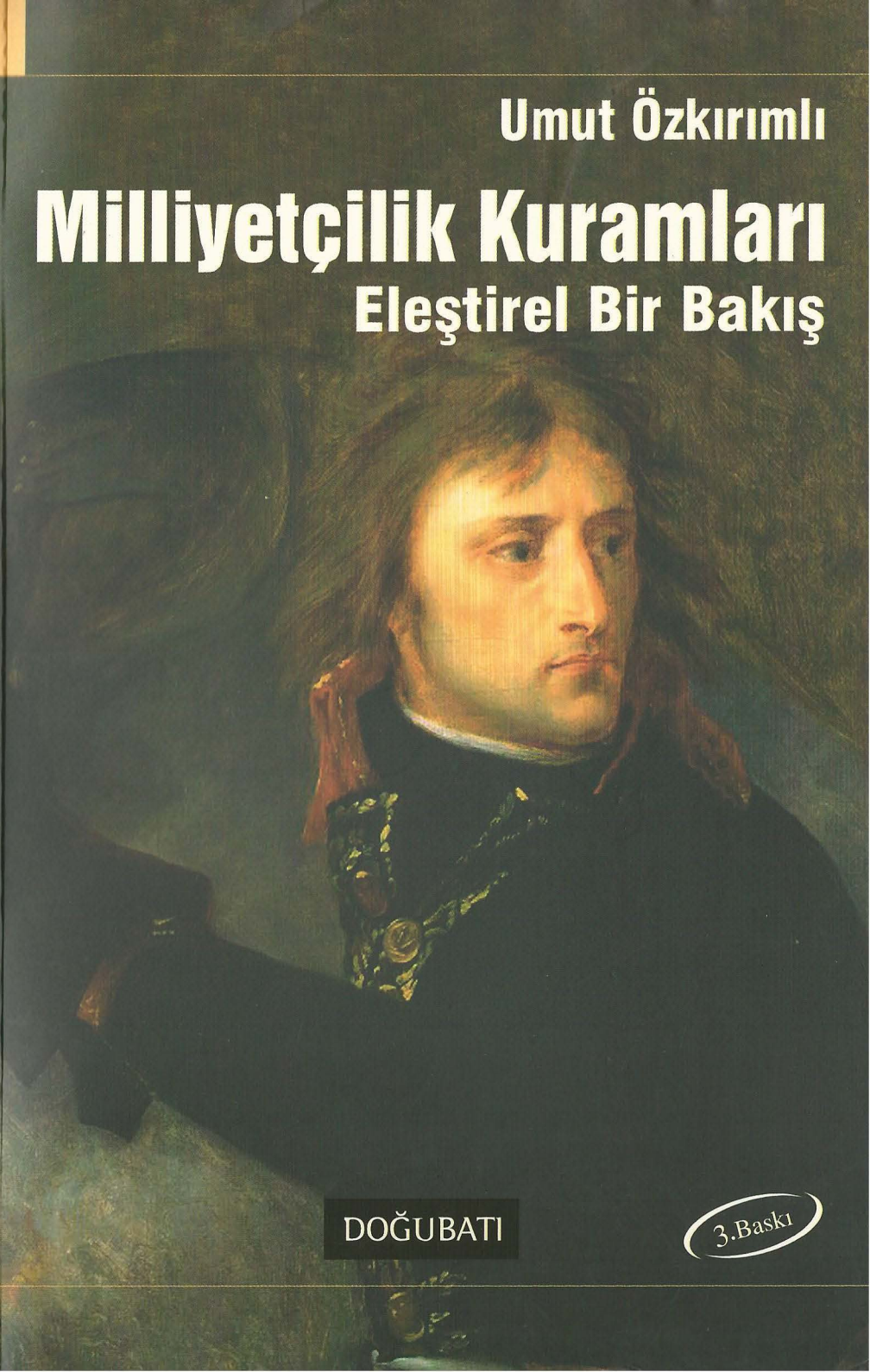
Umut Özkırımlı

# Milliyetçilik Kuramları

## Eleştirel Bir Bakış



DOĞUBATI

3.Baskı

Umut Özkırımlı

Milliyetçilik Kuramları

DOĞUBATI

Umut Özkırımlı

# Milliyetçilik Kuramları

## Eleştirel Bir Bakış

Umut Özkırımlı

# Milliyetçilik Kuramları

## Eleştirel Bir Bakış

DOĞUBATI

## Umut Özkırımlı

1970 yılında Ankara'da doğdu. Orta ve lise öğrenimini Saint Joseph Fransız Lisesi'nde yaptı. 1994 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan Özkırımlı, yüksek lisans eğitimini The London School of Economics and Political Science'da, doktora eğitiminiyse İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Özkırımlı halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, aynı zamanda da Avrupa Birliği Enstitüsü bünyesindeki Türk-Yunan Çalışmaları Programı'nın direktörlüğünü yürütmektedir. Özkırımlı'nın daha önce yayımlanan çalışmaları arasında *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (2000) ve *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement* (2005) adlı kitaplar ile *Nationalism and its Futures* (2003) adlı derleme bulunmaktadır. *Theories of Nationalism,* 20'yi aşkın ülkede, 50'yi aşkın milliyetçilik dersinde ana okuma olarak kullanılmaktadır. Özkırımlı'nın Spyros A. Sofos'la yazdığı son kitabı *Tormented by History: Nationalism in Greece and Turkey* İngiltere'de Hurst & Co. Yayınevi tarafından Ocak 2008'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Columbia University Press tarafından Mart 2008'de yayımlanacaktır.

*Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*
© Tüm yayım hakları Doğu Batı yayınlarına aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izinsiz hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

**Genel Yayın Yönetmeni**
Taşkın Takış

**Yayına Hazırlayan**
Şermin Korkusuz

**Kapak Tasarımı**
Aziz Tuna

**Baskı**
Cantekin Matbaacılık
1. Baskı: Sarmal Yayınları, Nisan 1999
2. Baskı: Doğu Batı Yayınları Ocak 2008, 2000 adet
3. Baskı: Doğu Batı Yayınları, Ağustos 2009, 2000 adet

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay- Ankara
Tel: 0 312 425 68 64 - 425 68 65
Faks: 0 312 425 68 65
e-mail: dogubati@dogubati.com

www.dogubati.com

Doğu Batı Yayınları-33 Sosyoloji-10

ISBN 978-975-8717-36-1 Sertifika No: 15036

Kapak Resmi: "Napoleon Arcole Köprüsü'nde",
*Antoine Jean Gros,* Detay.

# İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ ..... 9

I. GİRİŞ ..... 11

II. MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASI ..... 29

Tarihsel Gelişim ..... 29

Temel Sorular, Başlıca Sorunlar ..... 69

III. MİLLİYETÇİLİKTEN ÖNCE MİLLETLER:
İLKÇİ YAKLAŞIM ..... 81

İlkçi Yaklaşım Nedir? Neleri Savunur? ..... 81

İlkçi Yaklaşımın Eleştirisi ..... 94

IV. MİLLETLERDEN ÖNCE MİLLİYETÇİLİK:
MODERNİSTLER ..... 105

Modernist Yaklaşım Nedir? ..... 105

Ekonomik Dönüşüm ..... 108

Tom Nairn ve Dengesiz Kalkınma ..... 109

Michael Hechter ve İç Sömürgecilik ..... 122

Siyasi dönüşüm ..... 131

John Breuilly ve Bir Siyaset Biçimi Olarak Milliyetçilik ..... 132

Paul R. Brass ve Milliyetçiliğin Seçkinlerce Kullanımı ..... 139

Eric J. Hobsbawm ve İcat Edilen Gelenekler ..... 146
Toplumsal-Kültürel Dönüşüm ..... 160
Ernest Gellner ve Yüksek Kültürler ..... 160
Benedict Anderson ve Hayalî Cemaatler ..... 180
Miroslav Hroch ve Milli Hareketlerin Üç Evreli Gelişimi ... 197

V. ARA YOL? MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASINA
ETNO-SEMBOLCÜ KATKILAR ..... 208
Etno-sembolcü Yaklaşım Nedir? ..... 208
John Armstrong ve Tarihsel Bakış Açısı ..... 211
Anthony D. Smith ve Milletlerin Etnik Kökeni ..... 216
Etno-sembolcü Yaklaşımın Eleştirisi ..... 228

VI. MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASINI AŞMAK:
YENİ YAKLAŞIMLAR ..... 237
Neden 'Yeni'? ..... 237
Milliyetçiliğin Yeniden Üretimi: Banal Milliyetçilik ..... 247
Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik ..... 252

VII. SONUÇ YERİNE ..... 260
Milliyetçilik Tartışmasının Genel Değerlendirmesi ..... 260
Milliyetçiliği Anlamak: Analitik Bir Çerçeve Önerisi ..... 280
Geleceğe Bakış ..... 289

KAYNAKÇA ..... 293

DİZİN ..... 307

*Anneme ve babama*

# İkinci Baskı İçin Önsöz

1998 yılı sonunda İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne doktora tezi olarak sunduğum bu çalışma, ilk olarak Sarmal Yayınevi tarafından 1999 yılında yayımlandı. Kitabın genişletilmiş İngilizce versiyonu ise bundan bir yıl sonra *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* adıyla Palgrave Macmillan tarafından yayımlandı ve kısa sürede ciddi bir okur kitlesine ulaştı. Piyasaya çıktığı 2000 yılından bu yana 11 akademik dergide tanıtımı yapılan *Theories of Nationalism*, bugün hâlâ 20'yi aşkın ülkede, 50'nin üzerinde milliyetçilik dersinde ana okuma olarak kullanılmakta. Öte yandan kitabın orijinalini bulmak kısa bir zaman öncesine kadar mümkün değildi. Kitabı yayımlayan Sarmal Yayınevi'nin kapanmasıyla birlikte farklı dağıtımcıların eline düşen *Milliyetçilik Kuramları*'nın Türkçe baskısı kısa sürede tükenmiş, yayın haklarına dair belirsizlik yüzünden yeni baskısı da yapılamamıştı. Bu nedenle kitabın yeniden Türkiye okuyucusuyla

buluşmasını sağlayan Doğu Batı Yayınları'na ve özellikle Taşkın Takış ve Şermin Korkusuz'a teşekkür etmek gerekiyor.

1999'dan bu yana geçen zaman içerisinde milliyetçilik çalışmaları literatüründe çığır açan yeni bir kuramsal çerçeve geliştirilemediği, milliyetçiliği anlayabilmek için klasik kuramlara atıfta bulunulmaya devam edildiği için okuyacağınız çalışmanın birinci baskının tıpkıbasımı olmasına karar verdik. Öte yandan aradan geçen sekiz senelik sürede, Türkiye'de milliyetçiliğe olan ilginin artmasının da etkisiyle, bu çalışmada anılan eserlerin bir bölümünün Türkçeye çevrildiğini belirtmek gerekiyor. Ancak çalışmada eserlerin orijinalleri kullanıldığı için Türkçe baskılara atıfta bulunulmayacak.

Kitabın yeniden yayımlanması vesilesiyle çalışmanın dayandığı doktora tezini yöneten Toktamış Ateş'e, çalışmanın tümü ya da belirli bölümlerini okuyarak eleştiri ve yorumlarıyla bana yol gösteren Mete Tunçay ve Nihal İncioğlu'na bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Birinci baskı gibi, bu baskıyı da beni ben yapan annem Berin Özkırımlı ve 2005 yılında aramızdan ayrılan edebiyat tarihçisi babam Atilla Özkırımlı'ya ithaf ediyorum.

# 1
# GİRİŞ

> Yalnız, (...) gerçi insan yaşamının değeri çok büyük ama bizler, hep insan yaşamından daha değerli bir şey varmış gibi davranıyoruz... Ama nedir bu?
>
> Antoine de Saint-Exupéry, *Gece Uçuşu*

Pek çoğumuz bu sorunun yanıtını biliyoruz. Bir savaş pilotu olan Saint-Exupéry de biliyordu. Aslında bir orduya sahip olan tüm toplumlar, neyin insan hayatından daha değerli olduğunu biliyor.[1] Gerçi toplu yaşama geçildiğinden beri hep bazı şeyler insan hayatından değerli sayılmıştı ama bunların hiçbiri son yüz-yüz elli yıldır bu soruya verilen yanıt kadar benimsenmemiş, böylesine geniş kitlelere ulaşmamıştı. Bundan yüzyıllar önce, çok farklı bir bağlamda dile getirdiği *dulce et decorum est pro patria mori*[2] sözleriyle bu yanıtı veren Horatius, sözlerinin bugün de geçerli olacağını, hattâ o dönemdekinden çok daha evrensel bir gerçeğe işaret edeceğini bilemezdi. Ama gerçek bu:

---

[1] Michael Billig, *Banal Nationalism* (Londra: Sage Publications, 1995), s. 1.

[2] Vatan için ölmek hoş ve yerinde bir davranıştır.

Millet, bir siyasi ve toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktığından beri, bireyden ve insan hayatından daha değerli. Bu durum yakın gelecekte değişeceğe de benzemiyor.

Asıl şaşılacak olansa, neredeyse iki yüz yıldır toplum hayatına ve dünya siyasetine damgasını vuran milliyetçiliğin 'akademik' araştırma konusu olarak görülmeye başlanmasının bu kadar yeni olması. Milliyetçilik düşüncesinin kökenlerini on sekizinci yüzyıl sonlarına, Herder ve Fichte'ye, hattâ kimi yazarlara göre Kant ve Rousseau'ya kadar götürmek mümkün. Milliyetçiliğin bir sosyal bilim konusu olarak ele alınmasıysa 1920 ve 1930'ları bulur. Bu dönemde Carleton Hayes'in, 1940'larda da Hans Kohn'un çalışmaları milliyetçiliği akademik dünyanın gündemine sokar. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz bu çalışmaları, milliyetçilik ideolojisinin etkisi altında üretilen ve belirli bir ülke milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlayan ilk dönem eserlerden ayıran nokta, ele aldıkları konuyu derinlemesine incelemeleri, karşılaştırmalı bakış açısıyla açıklamaya çalışmalarıydı. Daha sonraki yıllarda, sömürge imparatorluklarının çözülüşünün de etkisiyle sayısı artan milliyetçilik çalışmaları, farklı etkenlere vurgu yapmakla birlikte milliyetçiliği giderek daha çok modernleşme sürecinin bir parçası ya da ürünü olarak algılamaya başladılar. Bunda, 1960'lardan itibaren sosyal bilimlerin birçok alanında etkisi hissedilen modernleşme ekolünün de rolü vardı. 1980'ler ise pek çok milliyetçilik uzmanı tarafından bir dönüm noktası olarak kabul edilir.[3] Bu dönemde Ernest Gellner, E. J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith'in kuramsal içerikli eserleri yayım-

[3] John A. Hall, 'Introduction', John A. Hall (der.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 1; Miroslav Hroch, 'Real or Constructed: The Nature of the Nation', a.g.e. içinde, s. 92; Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism* (Londra: Routledge, 1998), s. xi-xii.

landı. Buna bağlı olarak, milliyetçilik tartışması büyük bir ivme kazandı. Çarpıcı olan, biraz önce de belirttiğim gibi, milliyetçiliğin farklı görüşlerin dile getirildiği, birbirleriyle diyaloga giren kuramların üretildiği bir literatüre kavuşmasının oldukça yeni bir gelişme olmasıydı. Milliyetçilik, bir akademik dergiye sahip olmak için bile *Canadian Review of Studies in Nationalism*'in ilk sayısının yayımlandığı 1974'e kadar beklemek zorunda kaldı.

Kanımca bu gecikmenin iki temel nedeni var. Bunlardan ilki, uzunca bir süre milliyetçiliğin araştırma konusu olmaya değer görülmemesi, öneminin gözardı edilmesiydi. Toplumsal yaşama, siyasete, ekonomiye böylesine egemen olan bir düşünce biçiminin küçümsenmesi oldukça şaşırtıcı aslında. Hâlâ bir ölçüde geçerli olan bu tutumun yansımalarını, varlıklarını haklı çıkarmak için büyük bir çaba sarfeden milliyetçilik çalışmalarında da görmek mümkün. Son dönemde üretilen makale ya da kitaplara şöyle bir göz gezdirildiğinde, bunların çoğunun aynı girişle, milliyetçiliğin günümüzde ne kadar önemli olduğunu anlatarak, dünyanın şu ya da bu bölgesinden etnik çatışma örnekleri sıralayarak başladığı görülecektir. Sayılan örnekler bile çoğu zaman aynıdır: Bosna, Ruanda, Somali vb. Bu noktada, sözü edilen tutumun yaygın bir şekilde benimsenmesinde yerleşik disiplinlerin katılığı ve/veya tutuculuğunun önemli bir rol oynadığını eklemekte yarar var. Oysa sosyal bilimlerde milliyetçiliğin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemediği bir alan bulmak zordur. Bütün bunlara karşın milliyetçiliğin kapsamlı bir şekilde araştırılması için bu kadar beklenmesini açıklamak kolay değil. Bunu anlamak için ikinci nedene bakmamız gerekiyor.

Milliyetçilik çalışmalarının sayısının artmasını, çeşitlilik kazanmasını geciktiren ve kanımca daha önemli olan ikinci neden, milliyetçiliğin çok yakın bir zamana kadar yalnızca Üçüncü Dünya'da savaşlara, çatışmalara yol açan ideolojilerle ya da

etnik azınlıklar arasında zaman zaman patlak veren ve 'yerleşik' devletlere sorun çıkaran hareketlerle özdeşleştirilmesi. Bu görüşe göre 'yerleşik' devletlerde milliyetçilik yoktur, vatanseverlik vardır. Bu da olması gereken, varlığı sorgulanmayan bir gerçekliktir. Bu devletler, millet kurma süreçlerini tamamlamış, farklı milletlerden oluşması doğal olan dünyada, kendilerine ayrılan yerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu görüş, birbiriyle çatışır durumda olan her iki tarafça da, hem milliyetçilik çalışmalarına karşı olanlar, hem de bu çalışmaları üretenler tarafından bilinçli ya da bilinçsiz paylaşılır. Son dönemde üretilen makale ve kitapların giriş bölümlerinde hep 'sıcak' etnik çatışmaların sayılması bu anlayışın en güzel örneğidir. Milliyetçiliğin dalga dalga gelen, belirli dönemlerde ortaya çıkan, diğer dönemlerdeyse uykuda olan bir akım olduğu düşüncesi yine aynı tutumun sonucudur. Michael Ignatieff'i 'bastırılanın geri dönüşü' başlığını atmaya iten de, pek çok yorumcunun 1989'da Sovyet tipi komünizmin çöküşüyle birlikte yeni bir milliyetçilik dalgasıyla karşı karşıya olduğumuzu ileri sürmesine yol açan da hep bu görüşün yansımalarıdır.[4] Bu görüşe göre milliyetçilik, sınırların net bir şekilde belirlenmesiyle ortadan kalkacak olan geçici bir sorundur.

Bu çalışma, bir dizi sosyal bilimci tarafından son bir-iki yılda geliştirilmeye başlanan yeni bir yaklaşımı savunacaktır.[5] Bu

---

[4] Michael Ignatieff, *Blood and Belonging* (Londra: Vintage, 1993), s. 2.

[5] Bu yaklaşım için örneğin bkz. Michael Billig, a.g.e.; Craig Calhoun, *Nationalism* (Buckingham: Open University Press, 1997); Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.), *Becoming National: A Reader* (New York: Oxford University Press, 1996); Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Daha önceki bir örnek için bkz. Etienne Balibar, 'The Nation Form: History and Ideology', *New Left Review*, XIII, 3 (1990), s. 329-61.

yaklaşımın temelinde, milliyetçiliğin yalnızca sıcak çatışmalarda kendini gösteren saldırgan bir ideoloji, dönem dönem ortaya çıkan bir 'moda' olmadığı düşüncesi yatıyor. Milliyetçilik, her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi.[6] Elbette bu çok geniş bir tanım. Dolayısıyla milliyetçiliği yeterince açıklamadığı, değişik milliyetçilik türleri arasındaki farkları gözden kaçırdığı gerekçesiyle eleştirilebilir. Ama bu tanım, tek ve mutlak bir tanım olarak sunulmadığı, alt tanımlarla desteklendiği sürece bugüne kadar üretilen milliyetçilik çalışmalarının çoğuna damgasını vuran, iyi milliyetçilik-kötü milliyetçilik, milliyetçilik-vatanseverlik ayrımına dayalı tanımlardan çok daha yararlıdır; çünkü bu tür ayrımlar, Connor'ın deyimiyle 'terminolojik bir kaosa' yol açmanın yanısıra, aynı olgunun farklı biçimlerini, bize farklı olgularmış gibi sunmaktadır. Bu görüşe göre milliyetçilik ayrıdır, vatanseverlik ayrı; Bosna'daki Sırp milisler ya da IRA militanları, sıradan Fransız ya da Amerikan vatandaşlarından farklı güdülerle hareket ederler. Oysa dereceleri, yoğunlukları, ortaya çıkış biçimleri farklı olan bu güdüler, aynı familyaya aittir. Bunları birleştiren ortak nokta, her birinin davranışlarını açıklamak için milliyetçilik söylemine başvurmalarıdır. Terörist eylemlerini haklı çıkarmak isteyen IRA militanı da, ülkesini düşmanlardan korumak için orduya yazılan Fransız vatandaşı da bunu milleti için yaptığını söyler. Bu davranışları doğuran güdüler, farklı biçimlere bürünse de, doğa olarak aynıdır. Yukarıda verdiğim, milliyetçiliği bir söy-

---

[6] Burada söylemi kurumsal bir temeli olan ve bireylerin özne olarak oluşumunda bir anahtar rolü oynayan dünyayı anlamlandırma, yorumlama biçimi olarak kullanıyorum. Söylemin bu tanımı için bkz. Glenn Jordan ve Chris Weedon, *Cultural Politics: Class, Gender, Race and the Postmodern World* (Oxford: Blackwell, 1995), s. 14.

lem, bir algılama biçimi olarak gören tanım, işte bu ortaklığı belirler. Çeşitli biçimlerde ortaya çıkan davranışların, duyguların aslında aynı olgunun farklı yansımaları, yorumları olduğunu gösterir; bunları tamamen ayrı, birbiriyle ilgisi olmayan olgularmış gibi sunmaz. Bu yaklaşım, alt tanımlarla, örneğin milliyetçilik türlerini belirlemeye yönelik tipolojilerle desteklendiği sürece, gözlemlenen milliyetçilik biçimleri arasındaki farklılıkları da gözden kaçırmayacaktır.

Başladığımız noktaya dönecek olursak, milliyetçiliğin yukarıda eleştirdiğim ve alternatif bir yaklaşımla aşmaya çalıştığım şekilde –sıcak çatışmalar ve dönem dönem ortaya çıkan 'sıradışı' akımlar olarak– değerlendirilmesi, bu konuya yönelik çalışmaların sayısının artmasını ve üretilen yapıtların tek tiplilikten kurtulmasını geciktirdi. Çünkü bu bakış açısına göre milliyetçilik, 'onların', örneğin Üçüncü Dünya'dakilerin sorunuydu, 'bizim', yerleşik devletlerdekilerin değil. Dolayısıyla, yeterince önemli de değildi. Onlar da sınırlarıyla ilgili anlaşmazlıklarını giderdiklerinde bu 'illetten' kurtulacaklar, bizim gibi 'zararsız', 'iyi' milliyetçilik aşamasına geçeceklerdi. Ama ne yazık ki bu gerçekleşmedi. Var olan sorunlar bir türlü çözülemediği gibi, bunlara her geçen gün yenileri eklendi. Üstüne üstlük, yerleşik devletlerin 'iyi' milliyetçilikleri de kendi içlerinde, örneğin Québec'te, Kuzey İrlanda'da, Bask bölgesinde, etnik nedenlere dayalı huzursuzlukların, hattâ ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmasını engelleyemedi.

Bugün artık sözünü ettiğim gecikmeye yol açan her iki nedenin de yavaş yavaş ortadan kalkmakta olduğunu görüyoruz. Her ne kadar yerleşik disiplinler milliyetçiliği hâlâ 'şu sıralar popüler olan' akademik bir moda olarak görmeye –ve konunun 'disiplinler arası' niteliğinden hoşlanmamaya– devam etse de, artık milliyetçilik, belki dinle birlikte, üzerinde en çok çalışılan konulardan biri. Bir-iki istisna dışında Anglo-Sakson araştırmacıların egemenliği altında gelişen milliyetçilik literatürüne

neredeyse her hafta yeni eserler katılıyor. Bu konuya eğilen tek akademik dergi olan *Canadian Review of Studies in Nationalism*'e, *Ethnic and Racial Studies*, *Nationalism and Ethnic Politics*, *Nations and Nationalism* gibi dergiler katıldı. Bunun sonucunda dergiler konunun farklı yönlerine eğilmeye başladılar. Milliyetçilik, pek çok üniversitede, hattâ milliyetçiliğin farkına kendi iç koşullarının da etkisiyle gecikmeli olarak varan Amerika'da bile, ders programlarına girdi. Bugün Avrupa'da otuzu aşkın üniversitede artık milliyetçilik üzerine lisans üstü eğitim almak, bu konuda uzmanlaşmak mümkün. Milliyetçilik, başka dalların alt programı olmaktan kurtulmuş durumda. Akademik dünyada görülen bu canlanmaya koşut bir ilgi de, kamuoyunda ve kamuoyunu biçimlendirmede büyük etkisi olan medyada gözlenmekte. Gazeteler, televizyon haberleri şu ya da bu etnik çatışmanın ayrıntılarıyla dolu. Herkes kendi ülkesini ilgilendiren ayrılıkçı hareketlerle içli dışlı.

Öte yandan, Batı'da gelişen milliyetçilik tartışmasının da bir çerçeveye oturduğunu görüyoruz. Artık sorular ve sorunlar belli. Bu sorulara yönelik yanıtlar ya da geliştirilmeye çalışılan çözüm önerileri tek tip olmaktan çıkmış durumda. Farklı görüşlerin ortaya atıldığı, değişik kuramsal yaklaşımların tartışmaya açıldığı bir akademik ortam söz konusu. Kısacası bugün, bundan on beş-yirmi yıl öncesine oranla çok daha çeşitli ve kapsamlı bir literatürle karşı karşıyayız. Dolayısıyla milliyetçilik üzerine gelişen tartışmayı eleştirel bir bakış açısıyla ele almak, üretilen kuramları birbirleriyle karşılaştırarak değerlendirmek artık mümkün. Bu da bizi bu çalışmanın amacına getiriyor.

## ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın üç temel amacı var. Bunlar sırasıyla, 1970'lerden bu yana Batı'da üretilen belli başlı milliyetçilik kuramlarını ayrıntılı ve sistematik bir biçimde ele almak, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek; geçmişteki milliyetçilik tartışmasının

yetersizliğini göstererek bugün kuramsal açıdan karşı karşıya olunan sorunları belirlemek; son olarak da, tüm bu değerlendirmeler/eleştiriler ışığında milliyetçiliğin çalışılmasında kullanılabilecek bir analitik çerçeve önerisinde bulunmak. Bu aşamada, çalışmanın kapsamıyla ilgili bazı noktaları açıklamakta yarar var.

Bu açıklamaların ilki, çalışmaya yön veren tarihsel dönem ve bölge seçimiyle ilgili. Ağırlıklı olarak son yirmi-otuz yılda üretilen milliyetçilik kuramlarına eğilmemin başlıca iki nedeni var: Bunlar, sözü edilen dönemde milliyetçiliğin doğuşunu ve gelişimini açıklamayı amaçlayan kuramların sayısı ile çeşitliliğinde, önceki dönemlere oranla büyük bir artış yaşanması ve bu eğilimin tersine, bu dönemde üretilen kuramları ayrıntılı bir şekilde ele alan hiçbir çalışmanın bulunmaması.[7] Daha önce de kısaca değindiğim gibi, milliyetçiliği kendi başına bir araştırma konusu olarak gören çalışmalar 1940'lardan sonra yaygınlaştı ve bu dönemin çalışmaları 1950 ve 1960'lara damgasını vuran modernleşme ekolünün etkisi altında gelişti. Bu bağlamda 1970'lerde üretilen ve neo-Marksist bir yaklaşım benimseyen bir dizi eser, literatürdeki farklılaşmanın ilk habercisi oldu. 1980'lerse, kuramsal çalışmaların birbiri ardına yayımlandığı bir dönemdi. Ancak bu verimlilik, neredeyse mantar gibi çoğalan milliyetçilik kuramlarının derli toplu bir şekilde ele alındığı, eleştirildiği ve kuramsal açıdan ulaşılan noktanın değerlendirildiği bir eser doğurmadı.[8] Bu çalışmayı gerçekleştirme düşüncesi, işte bu eksiklikten doğdu. 1970'lerden önceki dönem, Anthony D. Smith'in Ernest Gellner'in gözetimi altında kaleme aldığı doktora tezine dayanan ve 1971'de ilk basımı yapılan

---

[7] Tahmin edilebileceği gibi, burada kastettiğim Batı'da hiçbir eser bulunmaması. Türkçede milliyetçilik üzerine özgün 'akademik' çalışma sayısı ne yazık ki yok denilecek kadar az.

[8] Tek istisna Anthony D. Smith'in kısa bir süre önce yayımlanan *Nationalism and Modernism* (Londra: Routledge, 1998) adlı eseri.

*Theories of Nationalism* adlı çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Milliyetçilik düşüncesinin izlerini sürmek de, Elie Kedourie'nin bunu başarıyla yapan 1960 tarihli çalışmasından sonra anlamlı olmazdı.[9] Elbette daha geniş bir tarihsel dönemi ele almak, en azından yirminci yüzyılı tümüyle değerlendirmek daha yerinde bir davranış olurdu. Ancak bu tür bir seçim, en az iki ciltlik bir çalışma gerektirirdi.

Ele alınacak kuramların Batı'dan seçilmesiyse çok daha basit bir nedene dayanıyor. Sosyal bilimlerdeki pek çok alan gibi milliyetçilik de büyük ölçüde Batı'da, özellikle de Amerika ve İngiltere'de üretilen eserlerden oluşan bir literatüre sahip. Anglo-Sakson çalışmaların egemenliğinin en temel göstergesi, literatürde iz bırakan çoğu eserin İngilizce olması.[10] Öteki dillerde, örneğin Fransızca ya da Almancada üretilen önemli eserler de kısa sürede İngilizceye çevrilmekte.[11] Bu koşullar altında

---

[9] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra: Duckworth, 1983, ikinci basım); Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1994, dördüncü basım).

[10] Fransızcada 'orijinal' milliyetçilik çalışmalarının eksikliği üzerine bkz. Josep R. Llobera, 'The Concept of the Nation in French Social Theory: The Work of Dominique Schnapper', *Nations and Nationalism*, 4, 1 (1998), s. 113-21. Llobera'nın makalesinde de adı geçen iki istisna için bkz. Gil Delannoi ve Pierre-André Taguieff (der.), *Théories du Nationalisme: Nation, Nationalité, Ethnicité* (Paris: Kimé, 1991) ve Dominique Schnapper. *La Communauté des Citoyens* (Paris: Gallimard, 1994). Aslında Llobera bu iki eseri de pek 'orijinal' bulmaz. Bu konuda Llobera'ya pek katılmadığımı belirtmeliyim. Llobera'nın sözünü etmediği üçüncü bir istisna içinse bkz. Serge Cordellier (der.), *Nations et Nationalismes* (Paris: La Découverte, 1995).

[11] Bunun bir istisnası Miroslav Hroch'un *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen* (Prag: Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, Monographia XXIV, 1969) ile *Obrozenî malych evropskych nârodu: I.*

bir seçimden söz etmek bile anlamsız belki de. Milliyetçilik kuramlarını incelemek isteyen bir araştırmacının Batılı literatürü bir kenara bırakması mümkün değil. Ayrıca Türkçede bu kuramları irdeleyen özgün çalışma sayısı yok denecek kadar az.[12] Gerçi belli başlı kuramsal eserler Türkçeye çevriliyor ama daha az bilinen, literatürde en az çevrilenler kadar iz bırakan bazı çalışmalar fazla bilinmiyor. Tartışmaya son yıllarda eklenen yeni boyutlarsa hemen hemen hiç dikkate alınmıyor. Bu bağlamda yalnızca Batılı kuramlara eğilen bir çalışmanın önemi bile artıyor.

Açıklanması gereken bir diğer konu da çalışmaya dahil edilen kuram ve yazarlarla ilgili. Bu konuda ilk vurgulamak istediğim nokta, bu seçimin bütünüyle nesnel ölçülere dayanarak yapılabilmesinin imkânsız olduğu. Her ne kadar milliyetçilik tartışmasını derinden etkileyen, kendilerinden sonraki çalışmalara yön veren kuram ve kuramcıların tümüne yer vermeye çalıştıysam da, seçimimin öznellikten uzak olduğunu iddia edemem. Belki bu çalışmaya dahil edilenler kadar ses getirmemiş ama yine de önemli açılımlar sağlamış olan birçok sosyal bilimci, gerek zaman, gerekse yer kısıtlamaları nedeniyle ele alınamayacak. Bunlar arasında, Anthony Giddens, Michael Mann, Charles Tilly, Partha Chatterjee, Homi Bhabha, Liah Grenfeld ilk akla gelenler.[13] Bu yazarlardan kimilerinin yaklaşımlarına al-

---

*Nârody severni a uychodni Europy* (Prag, 1971) adlı eserleri. Pek çok açıdan bir öncü niteliği taşıyan bu iki eserden derlenen *Social Preconditions of National Revival in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985) başlıklı çalışma İngilizcede on dört yıl sonra yayımlandı.

[12] Bir örnek için bkz. Ozan Erözden, *Ulus-Devlet* (Ankara: Dost Kitabevi, 1997).

[13] Sözü edilen yazarların milliyetçilik kuramı açısından önemli çalışmaları sırasıyla; Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence* (Cambridge: Polity Press, 1985); Michael Mann, 'A Political Theory of Nationalism and its Excesses', Sukumar Periwal (der.), *Notions of*

tıncı bölümde kısaca değinilecek. Ayrıca, kendilerinden sonraki döneme büyük etkileri olan Elie Kedourie, Karl Deutsch gibi kimi önemli kuramcılar, seçilen tarihsel dönem nedeniyle çalışmanın kapsamı dışında kalıyorlar. Bu eksikliği de, söz konusu yazarların kuramsal katkılarına bir sonraki bölümde, milliyetçilik tartışmasının tarihsel gelişimini anlatırken değinerek gidermeye çalışacağım.

Geriye aydınlatılması gereken bir konu daha kalıyor Ancak bu konu çok önemli olduğundan, ayrı bir alt bölümde ele alınması gerekiyor.

## ÇEVİRİ SORUNLARI

Sosyal bilimler alanında Türkçe yazmak pek kolay değil, özellikle de kuramsal bir çalışma amaçlandığında. Bunun en önemli nedeni, akademik literatürlerin büyük ölçüde Anglo-Sakson egemenliği altında gelişmesi, dolayısıyla İngilizcenin pek çok alanda bir tür *lingua franca*'ya, farklı dilleri konuşanları birleştiren bir 'üst dil'e dönüşmesi. Kavramlar ve terimler ya Batılılar ya da Batı dillerinde yazanlar tarafından geliştiriliyor. Bu anlamda yazarın Batılı olması da gerekmiyor. Örneğin Batı'da, Orta Doğu ve daha genel olarak Üçüncü Dünya üzerine yazı-

---

*Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995) içinde ve 'The Emergence of Modern European Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996) içinde; Charles Tilly (der.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975) ve *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990* (Cambridge, MA: Blackwell, 1990); Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* (New Jersey: Zed Books, 1986); Homi Bhabha (der.), *Nation and Narration* (Londra: Routledge, 1990); Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

lanları ve bunların 'yazılış biçimlerini' eleştiren 'Filistinli' yazar Edward Said, bu bakış açısını İngilizce bir kelimeyle *(orientalism)* tanımlar ve düşüncelerini yine İngilizce yazdığı bir kitapta dile getirir.[14] Sömürge sonrası toplumların yaşadığı sorunları ele alan geniş literatür de İngilizce eserlerden oluşur. Hintli yazarların başını çektiği ve büyük ölçüde İngiliz emperyalizmine karşı üretilen bu eleştirel literatürün kendini İngilizce ifade etmesi, tarihin bir ironisinden başka bir şey olmasa gerek. Milliyetçilik alanından bir örnek verirsek, sömürge sonrası toplumların milliyetçiliklerini inceleyen ve Batılı akademisyenlerin, anti-emperyalist milliyetçiliğin kendine özgü nitelikleri karşısındaki duyarsızlığını eleştiren Partha Chatterjee'nin yine İngilizce yazdığını görürüz.[15] Kısacası, adına ister 'kültürel emperyalizm', ister 'küreselleşme' densin, Batı dillerinin, özellikle de İngilizcenin sosyal bilimlere egemen olduğu tartışma götürmez bir gerçek.

Bu durum, görece yeni gelişen bir alan olan milliyetçilik için daha da geçerli. Milliyetçiliği inceleyen kuramsal çalışmaların neredeyse tamamı İngilizce.[16] Bu da ister istemez temel kavram ve terimlerin bu dilde üretilmesine yol açıyor. İşte bu noktada, Türkçenin terminolojik yetersizliği sorunuyla karşı karşıya kalıyoruz. Elbette bu sorun yalnızca milliyetçilik alanına özgü değil. Sosyal bilimlerin diğer alanlarında ve doğal bilimlerde de aynı yetersizlik söz konusu.

Milliyetçilik alanının sorunu daha da karmaşık hale getiren yönüyse, bir önceki paragrafta sözünü ettiğim görece yeniliği.

---

[14] Edward Said, *Orientalism* (Londra: Routledge, 1978).

[15] Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* ve *The Nation and Its Fragments: Studies in Colonial and Post-Colonial Histories* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

[16] Daha önce belirttiğim gibi, öteki dillerde üretilen eserlerin belli başlı olanları da İngilizceye çevriliyor.

Milliyetçilik literatürüne her hafta yeni eserler katılıyor ve bu eserler kullanılan terminolojiyi sürekli yeniliyor, geliştiriyor. Çoğu zaman var olan terimler ya da kavramlar yeterli bulunmuyor, yeni terimler oluşturuluyor. Hattâ bu durum kimi yazarları 'terminolojik bir kaos'tan söz etmeye kadar götürüyor çünkü çoğu zaman aynı olguyu tanımlamak için birden fazla terim kullanılıyor. Birbirine yakın anlamlar taşıyan ve asla iyi tanımlanmamış bu terimler kaçınılmaz olarak kafa karıştırıyor. 'Terim enflasyonu'na ilişkin fikir edinmek için milliyetçilik çalışmalarına şöyle bir göz gezdirmek yeterli: Millet *(nation)*, milliyetçilik *(nationalism)*, milliyet *(nationality)*, milletlik *(nationhood)*, etno-milliyetçilik *(ethnonationalism)*, etnik milliyetçilik *(ethnic nationalism)*, vatandaşlığa dayalı milliyetçilik *(civic nationalism)*, etnisite *(ethnicity)*, etnik grup *(ethnic group)*, etnik topluluk *(ethnic community)*, etnik kategori *(ethnic category)*, etnik çekirdek *(ethnic core)* vb. bunlar arasında ilk akla gelenler. Kimi yazarlarsa yalnızca yeni terimler üretmekle kalmıyor, İngilizceyi yetersiz bularak farklı dillerden aldıkları terimleri kullanıyorlar. Anthony D. Smith'in İngilizcedeki etnik grup ya da etnik topluluk terimlerini yeterli bulmayarak aynı anlama gelen Fransızca *éthnie* kelimesini kullanması bunun en çarpıcı örneği.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılabileceği gibi, milliyetçilik konusunda Türkçe yazmak ya da çeviri yapmak ateşten gömlek giymekten farksız. Bunun sonuçlarını Türkçedeki az sayıda çeviri ve özgün yapıtta gözlemek mümkün. Terminolojik açıdan fazla başarılı olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu çalışmalarda iki temel sorunla karşılaşıyoruz. Bunlardan ilki, yabancı dildeki terime anlaşılmaz bir Türkçe karşılık bulunması. Bu, çoğu zaman abartılı bir öz Türkçe kullanımıyla ve yeni kelimeler türeterek yapılıyor. En sık başvurulan yöntem de herhangi bir Türkçe kelimeye 'sel', 'sal' eklerinin getirilmesi. Örneğin 'başlangıçta var olan', 'ilk olma niteliği taşıyan' anlamına

gelen *primordial* kelimesi ilksel olarak; özle ilgili olan, öz niteliği taşıyan *essential* kelimesiyse özsel olarak Türkçeleştiriliyor. Bu da okuyucuyu, kelimenin aslı verilmediği ya da açıklama yapılmadığı durumlarda bir bilmeceyle karşı karşıya bırakıyor.[17] İkinci sorunsa, yeterince iyi bir karşılık bulunamadığı ya da türetilemediği durumlarda yabancı dildeki terimin olduğu gibi Türkçeye aktarılması. Bunlardan bazıları Türkçedeki boşluklardan yararlanarak dilimize yerleşiyor. Örneğin 'etnik' kelimesi ve bu kelimeden türetilen 'etnisite', 'etno-milliyetçilik' gibi pek çok terim –hattâ Fransızcadan uyarlanan 'etni' kelimesi– çoktan yazılarımıza, konuşmalarımıza sızdı. Öte yandan, yabancı bir terimin olduğu gibi Türkçeye aktarılması bazen çok tuhaf sonuçlara da yol açabiliyor. Bir çeviride rastladığımız 'proliferleşme' ve 'teritoryal' terimleri bu duruma iyi bir örnek oluşturuyor. Aslında akademik bir terim olmayan ve 'çoğalma', 'yaygınlaşma', hattâ 'artma' kelimeleriyle rahatlıkla karşılanabilecek olan *proliferation* terimiyle, 'toprağa bağlı' tamlamasıyla karşılanabilecek olan *territorial* teriminin olduğu gibi alınması, her ne kadar bir dipnotla açıklamaları verilse de, İngilizce bilmeyen bir okuyucu için kafa karıştırıcı olmaktan öteye gidemiyor.[18]

Bu aşamada, yanlış anlaşılmamak için bir parantez açmak istiyorum. Çeviri sorunları üzerinde durmaktaki amacım kesinlikle 'atçeşten gömleği' giyme cesareti göstermiş araştırmacı ve çevirmenleri kötülemek değil. Türkçedeki boşluklardan kaynaklanan bu sorunların üstesinden, eleştirilere meydan vermeyecek şekilde, örneğin yukarıda sözünü ettiğim iki yönteme başvurmadan gelmek hemen hemen imkânsız. Tüm Türkçe çe-

---

[17] Burada bu tür terimlerden bazılarının Türkçeye yerleştiğini belirtelim. Buna verilebilecek en iyi iki örnek, *instrumentalism* karşılığı kullanılan araçsalcılıkla *structuralism* karşılığı kullanılan yapısalcılık.

[18] Anthony D. Smith, *Milli Kimlik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, çev. Bahadır Sina Şener), s. 9.

virilerin baş düşmanı olan bu tuzakların ağına yer yer ben de düşeceğim. Kaldı ki, her tür olanaksızlığa kafa tutarak elini ateşe sokan ve zaten kitap okunmayan Türkiye'de, okuyucu potansiyeli iyice düşük olan akademik yapıtları yayımlamaya soyunan yayınevlerini eleştirmek, özellikle de konuya âşina olmayan ama ellerinden geleni yapmaya çalışan çevirmenlerle çalıştıkları düşünüldüğünde, büyük haksızlık olacaktır. İyi çeviri yapabilmek için yalnızca Türkçeye ya da çevirinin yapıldığı yabancı dile hâkim olmak ne yazık ki yeterli olmuyor. Bunların yanısıra konunun tüm nüanslarıyla bilinmesi, kavramların, özgün terminolojinin tanınması da gerekiyor. Bu özelliğe sahip olan sosyal bilimcilerin çoğuysa, çeviriyle zaman kaybetmektense kendi çalışmalarına yoğunlaşmayı yeğliyor. Bu durumda, yayınevlerinin konuya âşina olmayan çevirmenlerle çalışmaktan başka seçeneği kalmıyor. Toparlayacak olursak amacım yıkıcı eleştirilerde bulunmak değil, hepimizin karşılaştığı birtakım sorunlarla yüzleşmek, bunları tartışmaya açmak. Bu sorunları görmezden gelmenin Türkçeye bir katkısı olacağını düşünmüyorum. Karşı karşıya olunan açmazların enine boyuna tartışıldığı, farklı görüşlerin dile getirildiği bir diyalogun Türkçedeki yetersizliklerin giderilmesi açısından çok daha yararlı olacağına inanıyorum.

Tersi belirtilmedikçe tüm çevirilerin –alıntıların yapıldığı eserler Türkçeye çevrilmişse bile– benim tarafından yapılacağı bu çalışmada, sözünü ettiğim açmazları bir parça da olsa aşabilmek için çeşitli önlemler alacağım. Bunları şöyle sıralayabilirim:

1. Abartılı öz Türkçe karşılıklardan ve yabancı bir terimi olduğu gibi kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınacağım. Bu nedenle gerektiğinde bire bir çeviriden uzak duracak, terimin ya da kavramın anlamını daha iyi vermemi sağlayacak serbest çevirileri yeğleyeceğim.

2. Bu iki tuzaktan kaçınamadığım durumlarda –önceki çevirilerde kullanılan bir terimi benimsediğimde ya da kendim yeni bir terim türettiğimde–, tek değil, birkaç kelimelik karşılıkları yeğleyeceğim. Tek kelimeyle yetinmek zorunda kaldığım zamansa, terimi metin içinde açıklayacağım.

3. Önemli tüm terim ve kavramların yabancı dildeki aslını parantez içinde vereceğim.

Bu noktada, bir-iki örnek vermekte yarar var. İlerleyen bölümlerde sıkça kullanılacak olan ilkçi *(primordialist)* ve etnosembolcü *(ethno-symbolist)* terimleri bu açıdan biçilmiş kaftan. Daha önce de belirttiğim gibi, İngilizce-Türkçe sözlükte 'başlangıçta var olan, ilk; en eski; ilkel, esasi' şeklinde tanımlanan *primordial* sıfatından türetilen *primordialist* nitelemesi, kimi çevirilerde 'ilkselci' olarak Türkçeleştiriliyor. Ancak 'ilk' kelimesinin 'sel' ekiyle sıfatlaştırılması, sonra da bundan yeni bir isim türetilmesi işleri iyice içinden çıkılmaz hale getiriyor çünkü her şeyden önce terimin türetildiği 'ilksel' (sanırım 'ilk olma niteliği taşıyan' anlamında kullanılıyor) sıfatı net olarak anlaşılmıyor. Bu eğilim, büyük bir olasılıkla İngilizcede bu tür terimlerin genellikle sıfatlardan türetilmesinden kaynaklanıyor *(essential-ism, instrumental-ism, functional-ism* örneklerinde olduğu gibi). Öte yandan bu durum, Türkçe karşılıkların da sıfatlardan türetilmesini gerektirmiyor. Türkçeleştirirken herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilecek ilk, öz gibi kelimeler yerine ilksel, özsel gibi 'kurgulanmış' –ve sözlüklerde yer almayan– sıfatlardan yararlanılması, anlaşılması zaten zor olan terimleri tam bir bilmeceye çeviriyor. Bu gözlemden hareketle, çalışmamda 'kurgulanmış' sıfatlardan mümkün olduğunca kaçınacak, milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu öne süren bu yaklaşımı, 'ilkçi' terimiyle karşılayacağım.

Etno-sembolcü *(ethno-symbolist)* terimi için de durum farklı değil. Literatürde Armstrong, Smith gibi, milletlerin etnik kökenlerine (ve etnik sembollere, mitlere, geleneklere) önem

veren araştırmacıları nitelemek için kullanılan bu terimi, örneğin 'etnik sembolcü' olarak Türkçeleştirmek de mümkün. Ancak İngilizcede 'etnik' *(ethnic)* ve 'etno' *(ethno)* sıfatları ayrı anlamlar taşımakta; etnik milliyetçilik *(ethnic nationalism)* ve etno-milliyetçilik *(ethno nationalism)* örneklerinde görülebileceği gibi. Dolayısıyla Türkçe 'etnik' terimini her iki kelime için de kullanmak pek doğru değil. Bu ayrımı vurgulayabilmek için bilinçli olarak yukarıda sözünü ettiğim tuzaklardan birine düşecek, 'etno' terimini olduğu gibi Türkçeleştireceğim.

Son olarak, bu çalışmada sunduğum çevirilerin en iyi çeviriler, terimlere önerilen karşılıkların da en doğru karşılıklar olduğu iddiasında olmadığımı vurgulamak istiyorum. Bunlar yalnızca benim kişisel önerilerim olacaktır. Türkçeye katkının da ancak bu yolla, farklı önerileri tartışmaya açarak yapılabileceğini düşünüyorum.

## ÇALIŞMANIN PLANI

Daha önce de belirttiğim gibi çalışmamın amacı, 1970'lerden bu yana Batı'da üretilen milliyetçilik kuramlarını sistematik bir şekilde ele almak, milliyetçilik tartışmasını ve bugün ulaştığı noktayı eleştirel bir gözle değerlendirmek. Bu değerlendirmeye milliyetçilik tartışmasının çerçevesini çizerek başlamak yerinde olacaktır. Bunu iki şekilde yapacağım: Öncelikle milliyetçilik kuramlarının tarihsel gelişim sürecini, son otuz-kırk yılla sınırlı olmayacak şekilde sunmaya çalışacağım. Sonra da milliyetçilik tartışmasının çevresinde geliştiği temel soru ve sorunların toplu bir fotoğrafını vereceğim. İkinci bölümde sunacağım bu genel tablo, kuramların ele alınacağı bölümlere zemin oluşturacak.

Bunu izleyen dört bölümde, belirlediğim temel soru ve sorunlara verilen belli başlı yanıtları inceleyeceğim. Bu yanıtları sunarken kronolojik sıraya uymaya özen göstereceğim. Dolayısıyla üçüncü bölümde ilk dönem kuramlara damgasını vuran 'ilkçi' *(primordialist)* yaklaşımı, dördüncü bölümde ilkçiliğe

tepki olarak gelişen ve 1960'lardan sonra üretilen kuramların büyük bir bölümüne egemen olan modernist yaklaşımı, beşinci bölümde de 1980'lerde Anthony D. Smith'in başını çektiği bir dizi araştırmacı tarafından geliştirilen ve modernist yaklaşımın eleştirisine dayanan 'etno-sembolcü' *(ethno-symbolist)* yaklaşımı değerlendireceğim. Kuramlara ayrılan son bölüm olan altıncı bölümdeyse milliyetçilik tartışmasına son yıllarda yapılan katkılara bazı örnekler vereceğim.

Yedinci ve son bölümde milliyetçilik tartışmasının genel bir değerlendirmesini yapacak, beş önermeden oluşan bir analitik çerçeve önerisinde bulunacağım. Çalışma, bundan sonra neler yapılabileceğine ilişkin görüşlerimi sunacağım 'geleceğe bakış' bölümüyle sona erecek.

# II
# MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASI

> Eski ve köksüz inanç ve fikirlerle birlikte, bütün donmuş sosyal ilişkiler eriyip gidiyorlar; bunların yerini alanlar, henüz iyice yerleşmeden eskiyorlar. Sağlamlığı ve sürekliliği olan her şey duman olup gidiyor. Kutsal olan her şey murdar edildi ve insan, artık kendi hayatının gerçek şartlarını ve diğer insanlarla olan ilişkilerini bütün çıplaklığıyla karşılamak zorundadır.
>
> Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*

## TARİHSEL GELİŞİM

Yirminci yüzyıl öncesinde, milliyetçiliği sistematik olarak ele alan ve belirli bir kuramsal çerçeve dahilinde açıklamaya soyunan çalışmalara pek rastlanmaz. Bu dönemin eserleri daha çok felsefi ya da ahlâki kaygılarla üretiliyor, milliyetçiliğin iyi ve kötü yanlarını tartışmakla yetiniyorlardı.[19] Toplumsal felsefecilerle tarihçilerin tekelinde gelişen bu eserlerin en büyük özelliği de siyasi ve toplumsal örgütlenme biçimi olarak 'millet'i, içe dönük, geleneklere dayalı –kapitalizm öncesi– örgütlenme biçimlerine bir alternatif olarak görmeleri, milletin tarihsel gelişim sürecinde yeni ve daha ileri bir evre oluşturduğunu düşünmele-

---

[19] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra: Duckworth, 1983, ikinci basım), s. 257.

riydi. Söz konusu tarihçi ve felsefeciler, milletin ve milliyetçiliğin 'doğallığını' sorgulamıyorlardı.[20] Aralarındaki büyük farklılıklara karşın Aydınlanmacı liberaller de, muhafazakârlar da, Marksistler de bu inancı paylaşıyorlardı. Dönemin gerçekleri, dünyaya farklı ideolojik pencerelerden bakan bu düşünürlerin milliyetçiliğe ilgisiz kalmasına izin vermiyordu. Öte yandan, yazılanları siyasi kaygılar yönlendiriyordu. Bu bağlamda, milliyetçiliği çözümlemeyi amaçlayan eserler üretilmesini beklemek fazla gerçekçi olmazdı.

Giriş bölümünde de belirtiğim gibi, milliyetçiliğin akademik bir konu olarak ele alınması ve daha nesnel bir bakış açısıyla incelenmesi 1920'li yılları buldu. Gerçi bu ilk dönemde üretilenler de milletler ve milliyetçiliğin doğallığını pek sorgulamadılar ama milliyetçiliğin anlaşılması yolunda önceki dönemlere oranla ilerleme kaydettiler ve kendilerinden sonraki kuşağa küçümsenemeyecek bir miras bıraktılar. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sömürge imparatorluklarının çözülmesiyle ortaya çıkan 'yeni' milliyetçilik akımları, kuramsal anlamda da en yoğun ve verimli dönemin habercisi oldu. 1960'lardan itibaren büyük bir ivme kazanan milliyetçilik tartışması, bugün de aynı hızla devam ediyor.

Bu kısa girişten de anlaşılabileceği gibi, milliyetçilik kuramlarının tarihsel gelişim sürecine bakmak, aslında ağırlıklı olarak 1920 sonrasında yoğunlaşmayı gerektiriyor. Bu, daha doğru bir yaklaşım olabilirdi. Ancak ben daha öncelere, milliyetçiliğin bir düşünce, bir doktrin olarak ortaya çıktığı on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllara uzanmanın, çalışmanın amaçları açısından daha yararlı olacağına inanıyorum. Kimi kuramcıların, örneğin modernist akımın öncülerinden Elie Kedourie'nin, milliyetçiliğin kökenlerini bütünüyle düşünce akımlarında araması bu

---

[20] Jim MacLaughlin, 'Nationalism as an Autonomous Social Force: A Critique of Recent Scholarship on Ethnonationalism', *Canadian Review of Studies in Nationalism,* XIV, 1 (1987), s. 1.

inancımı güçlendiriyor. Kaldı ki son otuz-kırk yılda üretilen kuramların ya da bakış açılarının bir boşlukta doğduğu da söylenemez. Çağdaş kuramcıların kendilerinden önceki düşünür ve araştırmacılardan etkilendiği bilinen bir gerçek. Nairn ve Hechter'in kuramlarında rastladığımız Marx, Engels, Lenin ve Gramsci etkisi ya da Gellner ve Smith'in kuramlarına damgasını vuran Weber'ci bakış açısı bunun ilk akla gelen örnekleri. Dolayısıyla kısa tarihçeme milliyetçiliğin bir siyasi doktrin olarak gelişimine katkıda bulunmuş bazı düşüncelere değinerek başlayacağım. Yirminci yüzyıla gelindiğiyse, 1970'e kadar olan döneme ağırlık vereceğim. Bu, önemli bir eksiği gidermeye de yarayacak çünkü çalışmanın hatırı sayılır bir bölümü 1970 sonrasında üretilen kuramlara ayrılıyor. Yani söz konusu dönem zaten ayrıntılı bir şekilde ele alınacak. Hedeflenen tarihsel dönemin öncesine bakmak, hem 1970'lere dek milliyetçilik konusunda üretilenlerin hangi aşamada olduğunu, neleri başarıp neleri başaramadığını anlamamızı sağlayacak, hem de ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değerlendireceğim kuramları bir çerçeveye oturtacak.

Burada hemen belirtilmesi gereken bir nokta var. Bu tür bir tarihçenin, aslında hiçbir tarihçenin, milliyetçilik doktrinine katkıda bulunan tüm düşünürleri kapsamasına olanak yok. Düşüncelerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini, bu düşüncelerin geniş halk kitleleri tarafından nasıl algılandığını kesin olarak belirlemek mümkün değil. Bu nedenle olsa gerek, milliyetçilik düşüncesinin tarihteki izlerini süren araştırmacılar, doktrinin kökenlerini açıklamada farklı düşünürlere vurgu yapıyorlar. Kedourie, Alman romantiklerini, örneğin Fichte, Schlegel, Schleiermacher, Arndt, Jahn ve Müller'i ön plana çıkarırken, başka yazarlar Rousseau ve Mill'in üzerinde duruyorlar. Dolayısıyla, tarihçenin yirminci yüzyıl öncesine baktığım bölümünde, tüm araştırmacıların üzerinde birleştiği isimlere yer vermeye çalışacağım. Doğal olarak bu seçim, milliyetçilik doktrininin

gelişimine yalnızca bu düşünürlerin katkıda bulunduğu anlamına gelmez.

Bu belirlemelerden sonra tarihçenin planına geçebiliriz. Genellikle milliyetçilik araştırmalarında üç dönemden söz edilir: Birinci Dünya Savaşı öncesi, 1918-1945 ve 1945 sonrası.[21] Bu sınıflandırmaya büyük ölçüde ben de uyacağım. Ancak bu plana ufak bir ek yapmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. Bu inancımın çıkış noktası, genelde tek bir dönem olarak değerlendirilen 1945 sonrasına damgasını vuran klasik milliyetçilik tartışmasının son yıllarda aşılmaya çalışılması. Özellikle 1989-90'dan sonra, milliyetçilik konusuna eğilen araştırmacı sayısının artmasının da etkisiyle, klasik tartışmanın eksik yönleri gözler önüne serilmeye, farklı bakış açıları önerilmeye başlandı. Bu nedenle, kendi sınıflandırmamda 1990 sonrasını yeni bir dönem olarak göstereceğim. Elbette yeni bir dönemden söz etmek için henüz erken olduğu iddia edilebilir. Ama ben bu dönemde ortaya atılan görüşlerin ağırlıklarını giderek daha çok hissettireceğini, 1970 ve 1980'lerin tartışmalarında taraf olan ve konu üzerinde çalışmaya devam eden araştırmacıları dahi etkileyeceğini düşünüyorum. 1982'de yayımladığı eseriyle etno-sembolcülüğün kurucuları arasında sayılan John Armstrong'un 1995'te modernistlerle arasında fazla görüş ayrılığı olmadığını söylemesi[22] ya da muhafazakâr bir dergi olan *Nations and Nationalism*'in 2000 yılında 'toplumsal cinsiyet ve millet' konusuna özel bir sayı ayırmayı planlaması sanırım bu düşüncemi destekliyor. Kısacası, 1990 sonrasını ayrı bir dönem ola-

---

[21] Tim Snyder, 'Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905): A Pioneering Scholar of Modern Nationalism', *Nations and Nationalism*, 3, 2 (1997), s. 231-50; Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. 257.

[22] John Armstrong, 'Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995) içinde.

rak değerlendirmekte ısrarcı olacağım. Buna göre, milliyetçilik araştırmalarında –ki 'araştırma' terimi, 1918 öncesi düşünüldüğünde pek de doğru değil– dört dönemden söz edilebilir:

– Milliyetçilik düşüncesinin doğduğu on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllar

– Milliyetçiliğin akademik araştırmalara konu olduğu ilk dönem (1918-1945)

– Milliyetçilik tartışmasının geliştiği ikinci dönem (1945-1990)

– Milliyetçilik tartışmasının yeni boyutlara taşındığı üçüncü dönem (1990'dan bugüne).

### *On Sekiz ve On Dokuzuncu Yüzyıllar*

Milliyetçiliğin büyük düşünürleri olup olmadığı sorusu pek çok sosyal bilimciyi karşı karşıya getirmiştir. Örneğin Gellner, milliyetçilik doktrininin incelenmesiyle hiçbir şey kazanılamayacağını çünkü milliyetçiliğin 'peygamberlerinin' bir yanlış bilinçlenme *(false consciousness)* kurbanı olduklarından söz eder.[23] Aynı şekilde Anderson, 'öteki izm'lerden farklı olarak, milliyetçilik kendi büyük düşünürlerini üretmemiştir: Milliyetçiliğin Hobbes'ları, Tocqueville'leri, Marx ya da Weber'leri yoktur' der.[24] Bu görüş, başka yazarlarca eleştirilir. Aslında burada sorun, milliyetçilik doktrinine katkıda bulunan düşünürlerin yeterince büyük ya da önemli olup olmadığı değil, hangi düşünürlerin 'milliyetçi düşünür' sayılması gerektiğidir. Sözgelimi

---

[23] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983), s. 124-5.

[24] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1991, ikinci basım), s. 14-5.

O'Leary, Anderson'ı eleştirirken Rousseau, Burke, Mill ve Friedrich List'i milliyetçi düşünürler olarak sayar.[25]

Tam olarak kimlerin bu kategoriye dahil edilebileceği tartışma konusu olsa da, milliyetçiliğin kökenleri genel olarak Alman romantik düşüncesinde aranır. Hans Kohn'a göre romantik akım 1800'lerden sonra Alman milliyetçiliğinin yükselmesine büyük katkıda bulunmuştur.[26] Aslında romantik düşünürlerin siyasi bir programı –örneğin bir Alman ulus-devletinin kurulması– yoktu; yarattıkları akım daha çok bir 'estetik devrim' olarak nitelendirilebilirdi. Ancak Alman düşünüş tarzının kendine özgülüğüne yaptıkları vurgu, Alman olma bilincinin doğmasında önemli rol oynamıştı.

Öte yandan romantik akım da bir boşlukta doğmamış, kendisinden önceki ya da çağdaşı düşüncelerden, felsefi akımlardan etkilenmiştir. Pek çok araştırmacıya göre Jean Jacques Rousseau, hattâ 'kozmopolitan' düşüncenin babası sayılan Immanuel Kant, Alman romantizminin oluşumuna katkıda bulunan düşünürler arasında ilk akla gelenlerdir. Milliyetçiliği düşünce akımlarıyla açıklayan Kedourie'ye göre Kant, her şeyin başlangıç noktasıdır.

Immanuel Kant (1724-1804), elbette milliyetçi değildi. Düşüncelerinin sonraki kuşaklar tarafından nasıl yorumlandığından da sorumlu tutulamazdı. Ancak Kedourie'ye göre, geliştirdiği ahlâki ve epistemolojik ikiliğin siyasi sonuçları büyük ola-

---

[25] Örnek olarak bkz. Brendan O'Leary, 'On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996) içinde, s. 103; Kenneth Minogue, 'Ernest Gellner and the Dangers of Theorising Nationalism', a. g. e. İçinde, s. 122-6.

[26] Hans Kohn, 'Romanticism and the Rise of German Nationalism', *The Review of Politics*, 12, 4 (1950), s. 443-4.

caktı.[27] Bu ikiliğin temelinde, görüngülerin dünyasıyla *(phenomenal world)* bireyin iç dünyası arasındaki ayrım yatıyordu. Kant'a göre bilginin kaynağı görüngü dünyasından kaynaklanan izlenimlerdi. Ama ahlâk asla görüngü dünyasına, yani dış dünyaya bağlı olmamalıydı. Ahlâk, olasılıklara, açıklanamaz kanunlara göre değişen dış dünyaya bağımlı olursa, birey asla 'özgür' olamaz, bu anlaşılmaz kanunların kölesi olurdu. Ahlâkın temeli kişinin iç dünyası olmalıydı. Erdem ve özgürlüğe ancak iç dünyadaki evrensel kanuna uyularak ulaşılabilirdi. İşte Kant'ın yeni formülü buydu: İyi irade, özgür ve özerk iradeydi. Bu formülle kendi kaderini tayin eden birey, evrenin merkezine yerleştirilmiş oluyordu. Bunun siyasi alandaki yankılarını tahmin etmek güç değil: Formüle göre, kendi kaderini tayin hakkı en yüce değer, vatandaşların özerk iradesini yansıtan cumhuriyetçilikse en geçerli yönetim biçimi oluyordu.

Öte yandan Kant'ın ahlâk kuramının doğurduğu felsefi sorunlar da vardı. Bu sorunları, kendi yorumlarına göre çözümlemeye kalkanlar olmuştu.[28] Kant'ın kuramında değişiklik yapmaya ilk cesaret edense Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) idi. Yoksul bir Saksonyalı zanaatkârın oğlu olan Fichte, Kant'ın önde gelen öğrencilerindendi ve o dönemde yeni kurulmuş olan Berlin Üniversitesi'nin ilk felsefe profesörüydü. Öte yandan Fichte klasik anlamda bir düşünür değildi: Düşüncelerinin eylemlere temel oluşturmasını istiyordu. Daha gençken 'Yal-

---

[27] Kant'ın milliyetçilik düşüncesine katkıları için bkz. Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: blackwell, 1994, dördüncü basım), ikinci bölüm; Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism,* s. 31-2.

[28] Kant'ın kuramındaki felsefi sorunları tartışmak bu çalışmanın kapsamını aşacaktır. Kaldı ki bunu gerektiği gibi yapabilecek felsefi temele de sahip değilim. Bu sorunlar için bkz. Elie Kedourie, a.g.e., üçüncü bölüm.

nızca düşünmek istemiyorum; bir şeyler yapmak da istiyorum' diye yazmıştı.[29]

Gözlemlerimiz aracılığıyla anlamlandırabildiğimiz dış dünyayı her tür deneyim ve izlenimin kaynağı sayan, dış dünyadaki görüngülerin *(phenomenon)* bireyden ve onun gözlemlerinden bağımsız olarak var olduğunu öne süren Kant'a karşılık, Fichte bunların evrensel bir bilincin ya da Ego'nun yansıması olduğunu iddia etmişti. Bu, Kant'ın açıklanamaz kanunlarını ortadan kaldırıyor, dış dünyayı tamamen anlaşılır kılıyordu. Ayrıca Kant'ın olasılıklara bağladığı dış dünyayı istikrara kavuşturuyor, belirli bir mantığa uygun gösteriyordu. Dış dünyanın bütünüyle 'evrensel bilince' bağlanması, beraberinde bu dünyanın 'organik bir bütün' olarak algılanması gerektiği düşüncesini getiriyordu. Bu görüşe göre, dünya tek bir bilincin ürünü olduğu için gerçeklik ve tutarlılık kazanıyordu. Dünyayı oluşturan nesnelerse, bu bütünün içinde yer aldıkları sürece kendi gerçekliklerine ulaşabilirlerdi. 'Organik' düşüncenin siyasete yansımasının doğurduğu sonuçları tahmin etmek güç değil Fichte, bireylerin birer hayaletten ibaret olduğunu, yalnızca bir bütün içinde yer aldıkları sürece gerçeklik kazandıklarını iddia eder. Dolayısıyla bireyin özgürlüğü, yani kendini gerçekleştirebilmesi, ancak bütünle özdeşleşmesiyle olacaktır. Mutlak özgürlük, bütün tarafından mutlak özümsenmeyi gerektirir. Bu düşünceler Fichte'yi organik bir devlet anlayışına götürür. Buna göre devlet, kişisel çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelmiş bireylerin toplamından ibaret değildir. Devletin kendi bütünlüğü vardır ve bireyden önemlidir, ondan önce gelir. Ancak birey ve devlet bir olduğunda bireysel özgürlük gerçekleşebilir.[30]

---

[29] Hans Kohn, 'The Paradox of Fichte's Nationalism', *journal of the History of Ideas,* X. 3 (1949) içinde atıfta bulunuluyor; s. 319.

[30] Fichte'nin düşünceleri için bkz. Kedourie, a.g.e., üçüncü ve dördüncü bölümler.

Bireysel özgürlüğe olan bu düşkünlüğü, Fichte'nin başlangıçta 'vatanseverlik' kavramına ilgisiz kalmasına yol açmıştı. Ona göre bireysel özgürlük idealinin gerçekleştiği tek ülke devrim Fransası'ydı. Dolayısıyla mutlak özgürlük yolunda insanlığa önderlik etmek de Fransızlara düşüyordu. Fichte, 1794 yılında, Fransızların Ren Bölgesi'ni işgali sırasında karısına yazdığı bir mektupta yöre halkının, her şeye rağmen, devrim ordularını sıcak karşıladıklarından söz etmiş, 'herkesin Prusyalılar ve Avusturyalılardan nefret ettiklerini' söylemişti.[31] 1806 yılı ise, Fichte'nin düşünceleri açısından bir dönüm noktası olmuştu. Bunda o yıl Fransa ile Prusya arasında patlak veren savaş önemli rol oynamıştı. Fichte'ye göre bir tarafta keyfiliğin simgesi olan Napolyon, diğer tarafta ise aklın ve ahlâki özgürlüğün son sığınağı olarak görmeye başladığı Prusya vardı. Prusya'nın yenilmesi, gerçek 'kültürün' yenilmesi demekti. Bu tarihten sonra Fichte Alman milliyetçiğini savunmaya başlayacaktı. İnsanlığa önderlik etmek artık Alman milletinin misyonuydu.

Kohn'a göre Fichte'nin milliyetçiliği, 'ruhsal canlanmaya/yeniden doğmaya' yönelik bir çağrıydı, dışlayıcı sayılmazdı. Çünkü Fichte dünyayı Almanlar ve Alman olmayanlar olmak üzere ikiye ayırmıyordu. Ona göre insanoğlunun özgürlüğüne inananlar ve inanmayanlar vardı. Birinci gruba dahil olanlar, nerede doğmuş olurlarsa olsunlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar Alman –ya da 'gerçek millet'– sayılıyorlardı. Bireyin özgürlüğüne inanmayanlar ise, ırk ve dil olarak Alman olsalar bile yabancı sayılıyorlardı. Kısacası Fichte'nin milliyetçiliği, ironik bir biçimde, kozmopolitliği de içeriyordu. Alman milliyetçisi, bireysel özgürlük ülküsünü önce Almanlar arasında gerçekleştirmeye çalışmalı, sonra da bunu tüm insanlığa yaymalıydı.[32]

---

[31] Hans Kohn, 'The Paradox of Fichte's Nationalism', s. 321.

[32] Hans Kohn, a.g.e., s. 325, 337.

Bu düşüncelere bir katkı da tarihsici *(historicist)* akımdan gelir.[33] Alman filozof Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) düşünceleri bu görüşün temel niteliklerini anlamamızı sağlayacaktır.[34] Dumont'a göre Herder'in temel amacı, o dönemde oldukça yaygın olan evrenselci düşünceye karşı çıkmaktır. 1774 yılında yayımladığı ve kültürler arasındaki farklılıkları vurguladığı *Auch eine Philosophie der Geschicte* adlı eseri, Aydınlanmacılığa karşı bir manifesto gibidir.

Herder'in çıkış noktası oldukça basittir: İnsanı insan yapan dildir. Dilden önce insandan söz etmek anlamsızdır çünkü dil aynı zamanda düşüncedir. Ortak bir dil konuşan insanlar, milletin ilk aşamasını oluştururlar. Millet ise ailenin doğal bir uzantı-

---

[33] *Historicism*'e karşılık olarak tarihsici kelimesini, Mete Tuncay'ın Karl Popper çevirisini izleyerek seçtim. Tarihsicilik kelimesinin bir anlamı, herhangi bir toplumun ya da tarihsel dönemin, bugünün düşünceleri ya da bakış açısıyla değil, ele alınan dönemin düşünceleriyle anlaşılabileceğidir. Yukarıda da görülebileceği gibi, Herder'in kullandığı anlam, buna yakın bir anlamdır. Popper ise tarihsiciliği daha farklı bir anlamda kullanır: 'O [tarihsici inanç], insanlığın genel gelişimi içinde bireyi hayli önemsiz bir araç, bir satranç piyonu diye görecektir. Ve, Tarihin Sahnesinde gerçekten önemli aktörlerin ya Büyük Milletler ve onların Büyük Önderleri ya da belki Büyük Sınıflar yahut Büyük Fikirler olduğunu keşfedecektir. Bu, her nasıl oluyorsa, Tarihin Sahnesinde oynanan temsilin anlamını kavramaya, tarihî gelişimin yasalarını anlamaya çalışacaktır.' Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları, Cilt 1: Platon* (Ankara: Türkiye Siyasi İlimler Derneği Yayınları 13, Sevinç Matbaası, 1967, çev. Mete Tuncay), s. 9.

[34] Herder için bkz. Louis Dumont, 'German Identity: Herder's *Volk*, Fichte's *Nation*'- F. M. Barnard, 'National Culture and Political Legitimacy: Herder and Rousseau', *Journal of the History of Ideas*, XLIV, 2 (1983): 231-53; John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993, ikinci basım), s. 56-64. Herder için ayrıca bkz. Kedourie, a.g.e., dört ve beşinci bölümler. Milliyetçi düşünce açısından tarihsiciliğin önemi bu çalışmalara dayanarak anlatılacak.

sı sayılabilir çünkü dilin paylaşıldığı en küçük grup ailedir. İnsan olmak demek, bir dile sahip olmak ve bir topluluk içinde yaşamak demektir ama herhangi bir dil ya da topluluk değil. Her insan bir dilin ve topluluğun ürünüdür. Yani her dil birbirinden farklıdır, kendine özgüdür. Bu da hep topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı olduğu anlamına gelmektedir. Elbette bu mantık yalnızca dil için değil, her biri bir tür dil olarak algılanabilecek gelenek ve görenekler, kanunlar, törenler vb. için de geçerlidir. Topluluk, tüm bu kendini ifade türlerinin bir bütünüdür; ama bunların toplamından ibaret değildir (burada yine organik anlayışa geliyoruz), kendi bütünlüğü vardır. Bir toplumu anlayabilmek, öğrenebilmek için, o toplumun kendini ifade tarzlarının tümünün öğrenilmesi gerekir; bir başka deyişle, bir toplumu öğrenmek, bir dili öğrenmek gibidir. Bu tarzlar içinde tarih ayrı bir yer tutar. Tarihin bir toplumu anlamadaki önemi bakış açılarına göre değişir. Ancak tarihsicilik için tarih, bir toplumu anlamanın tek yoludur.[35]

Tarihsiciliğin siyasi alana taşınmasıysa, başka düşüncelerin katkısıyla mümkün olmuştur. Breuilly'e göre bunların en önemlisi, 'otantiklik' düşüncesidir.[36] Bu düşüncenin özü, herhangi bir topluluğun sınırları içinde nelerin doğal ve gerçek, nelerin gerçek dışı olduğunun belirlenmesinde yatar. Herder otantiklik düşüncesine dayanarak bir toplumun başka bir toplum tarafından zorla ele geçirilmesine karşı çıkmıştır. Herder'e göre toplumları doğa yaratmıştır; milletlerin zorla birbirine karıştırılması doğaya aykırıdır. Bu noktada Fichte de otantiklik arayışına katılır. Fichte'ye göre dil, milli ruhu yansıtmaktadır; dolayısıyla dili yabancı kelimelerden temizlemek, milli ruhu yabancı etkilerden korumak anlamına gelir. Fichte bu görüşlerini somut bir örneğe uygulamaktan da geri kalmaz ve Almancanın ölü bir dil olarak nitelediği Latincenin etkisinden kurtarılması

[35] Louis Dumont, a.g.e., s. 116-7.

[36] John Breuilly, a.g.e., s. 59.

gerektiğini savunur. Benzer görüşler, on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan ırkçı akımlar tarafından da benimsenecektir.

Tüm bu düşüncelerin siyasi açıdan ifade ettikleri açıktır: Milli topluluklar eşi benzeri olmayan, kendilerine özgü oluşumlardır. Özlerini unutmuş, bir gerileme sürecine girmiş olabilirler ama bu eski doğal, otantik hallerine dönemeyecekleri anlamına gelmez. Milleti oluşturan bireyler kendi kaderlerini tayin edebilmelidir (bu en yüce siyasi değerdir) ve bir vatandaşlar bütünü olan millet, kendi devletini kurabilmelidir. Alman romantik milliyetçiliğinin dil, millet, devlet üçlüsünü birleştiren denklemi artık oluşmuştur.

Alman romantik düşüncesini yaratanlar elbette yalnızca Herder ve Fichte değildi. Kant'ın düşüncelerini geliştiren Lutherci teolog Friedrich Schleiermacher (1768-1834), onun arkadaşı Friedrich Schlegel (1772-1829), Fichte'nin öğrencisi F. W. Schelling (1775-1854), yayıncı Adam Müller (1779-1829), Friedrich Schiller (1759-1805), yayıncı ve milliyetçi eylemci Ernst Moritz Arndt (1769-1860), bir başka eylemci Friedrich Jahn (1778-1852) bu düşünce akımına katkıda bulunan diğer isimlerdi. Ancak düşünceleri ayrı bir bölüm açmayı gerektiren bu isimlerin Alman romantizmine katkıları Fichte ve Herder kadar büyük değildi.

Milliyetçilik düşüncesinin oluşumunda başka düşünürlerin de dolaylı ya da doğrudan katkısı vardı. Bunlar arasında en sık anılan isim Fransız düşünür Jean Jacques Rousseau'dur (1712-1778). Kedourie, Rousseau'nun katkısını pek önemsemez. Buna neden olarak da Rousseau'nun milliyetçilik üzerine sistematik bir şekilde yazmamasını gösterir. Ancak Rousseau'nun 'genel irade' *(general will)* kavramı milliyetçilik düşüncesini etkilemiştir.

Rousseau'ya göre toplumsal yaşamın doğurabileceği en büyük tehlike, bir grubun diğer bir grubu egemenliği altına almasıdır. Bunu önlemenin yolu 'genel irade'ye teslim olmaktır. Bu

da ancak bireylerin 'vatandaş' olmasıyla sağlanabilir. Vatandaş olan birey, parçası olduğu topluma bağlılık duyar, 'bütün'ün çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koymayı öğrenir. Bağımsızlığın yerine bağımlılığı, otarşinin yerine katılımı koyar. Bu bağlamda en iyi toplumsal kurumlar, bireylere başkalarına karşı olan sorumluluklarını öğreten ve sürekli hatırlatan kurumlardır. Kısacası bir siyasi örgütlenme, bireyleri birbirlerine karşı koruyabildiği ölçüde anlam taşır. Bu da bireysel iradelerin yerine, genel iradenin konmasıyla mümkün olacaktır.[37]

Barnard'a göre Rousseau gerek vatandaşlığın, gerekse vatanseverliğin sadece ulus-devlet içinde gerçekleşebileceğini iddia etmiştir. Her iki kavram da insanlık bağlamında anlamını yitirecektir. Ne vatandaş, ne de vatansever kozmopolit olabilir. Rousseau büyük devletlerde bu iki kavramın bir araya getirilmesinin zor olacağını savunmuştur. Eşzamanlı vatandaşlık ve vatanseverlik bilinci en iyi küçük kantonlarda sağlanabilir.[38]

Belirtilmesi gereken bir nokta da Rousseau'nun düşüncesinde vatandaşlığın ve vatanseverliğin kaynaklarının farklı olmasıdır. Vatanseverlik bir duygu işidir, insanın iç dünyasından kaynaklanır, kendiliğindendir. Vatandaşlık ise akılcı iradenin ürünüdür, daha bilinçli yaşanır. Buna göre vatandaşlık, vatanseverlikten türemez; yaratılmış, kurgulanmış bir kavramdır. Ancak vatanseverlik, vatandaşlığı tamamlayıcı, bir nitelik taşır, onu daha mükemmel bir hale getirir. Bir anlamda bu iki kavram, bir madalyonun iki yüzü gibidir: ne tamamen farklı, ne de tamamen aynı.

Milliyetçilik düşüncesine hayat veren on sekizinci yüzyıl, arkasında dünya siyaset sahnesini sarsacak bir miras bırakarak tarihe karıştı. On dokuzuncu yüzyıl 'milliyetçilik çağı' olarak

---

[37] Frederick M. Barnard, 'Patriotism and Citizenship in Rousseau: A Dual Theory of Public Willing?', *The Review of Politics, 46,* 2 (1984), s. 245-7.

[38] Frederick M. Barnard, a.g.e., s. 245-51.

anılacaktı. Milliyetçiliğin daha çok ahlâki ve felsefi boyutlarıyla tartışıldığı bu yüzyılda genel olarak iki tür yaklaşımla karşılaşılır. Bunlardan ilki, milliyetçiliğe sempatiyle bakan, çalışmalarını daha çok belirli bir gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kullanan düşünür ve bilim insanlarının 'partizan' olarak adlandırılabileceğimiz yaklaşımıydı. İkincisiyle, milliyetçiliğe karşı çıkan ve onu tarihsel gelişim sürecinde geçici bir evre olarak gören 'eleştirel' yaklaşımdı. Daha çok Marksistlerin benimsediği bu ikinci yaklaşımı savunan liberaller de (örneğin Lord Acton) vardı. On dokuzuncu yüzyılı yirminci yüzyıla bağlayan yıllarda gelişmekte olan sosyal bilimlerin Weber, Durkheim, Tönnies, Mosca, Pareto gibi öncü isimleriyse dönemin modasına uyarak milliyetçiliği çözümlemekten kaçınmış, sınırları iyi kötü belli olan bu iki kamptan birinde yerlerini almışlardı. Ancak bir noktanın altını çizmekte yarar var. Genelde kabul edilen bu sınıflandırma, mutlak bir ayrılığı belirlemiyor. Milliyetçiliği savunanlarla ona karşı çıkanlar arasında pek çok ortak yön de vardır. Bunlar arasında en önemlisi, her iki yaklaşımı savunanların da milliyetçiliğin doğallığını sorgulamadan kabullenmeleri, onun toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak algılamalarıydı. Ayrıca iki grup arasındaki ayrılığı daha net vurgulayabilmek için seçtiğim başlıklar, 'partizan' ve 'eleştirel', kabaca doğru olmakla birlikte bir grubu oluşturan görüşler arasındaki tüm nüansları yansıtmıyor. Milliyetçiliğe karşı sergilenen tavırlar kişiden kişiye değiştiği gibi, zaman içinde de farklılık gösteriyor.

Milliyetçiliğe sempatiyle yaklaşanlar arasında çoğunluğu tarihçiler oluşturuyordu. Partizan yaklaşımı benimseyen tarihçilerin, milliyetçiliğin gelişiminde önemli bir rol oynadığı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilir.[39] Milliyetçi tarihçiler, geç-

[39] Örnek olarak bkz. Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 175.

mişi tarayarak belirli bir milletin varlığını kanıtlayacak bulguları ortaya çıkarmaya çalışmışlar (ya da yaratmışlar), milli kültürün temel öğelerini, örneğin gelenek ve görenekleri, sembolleri, törenleri keşfetmişlerdi (ya da tasarlamışlardı).[40] Söz konusu tarihçilerin tümünü burada ele almaya olanak yok. Yine de dönemin önde gelen tarihçilerinden von Treitschke ve Michelet'nin görüşlerine kısaca değinmekte yarar var. Yine bu kampa dahil edebileceğimiz Fransız tarihçi Renan'ı ise –milliyetçilik çözümlemesi dönemin kısır yaklaşımlarını bir ölçüde aştığından– Bauer'le birlikte bölüm sonunda değerlendireceğim.

Devletin üzerinde hiçbir güç olmadığını ilen süren Alman tarihçi Heinrich von Treitschke'ye (1834-1896) göre devletin birliği, milliyete dayalı olmalıydı.[41] Milliyet en üstün değerdi; demokrasi dahil tüm değerlerden önce gelirdi. Treitschke yazılarında bir vatanseverlik tanımı da yapmıştı: 'Gerçek vatanseverlik siyasi oluşum içinde işbirliği bilincine sahip olmak, ataların başarılarına saygı duymak ve bu başarıları sonraki kuşaklara aktarmak' demekti.[42] Bu düşünceler Treitschke'yi Prusya'nın liderliğinde Alman birliğini savunmaya götürmüştü çünkü ona göre tarihte iki itici güç vardı: Her 'gerçek' milletin (Treitschke yalnız büyük ve güçlü milletleri gerçek millet sayıyordu) kendi devletini kurma isteği ve her devletin milletini oluşturan tüm halkları bir çatı altında birleştirme eğilimi. Doğal olarak 'Büyük Almanya'yı da dönemin en güçlü devleti Prusya kurmalıydı.

---

[40] E. J. Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

[41] Treitschke'nin görüşleri için bkz. Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century* (Cambridge: Polity Press, 1996), s. 7-13, 38-46.

[42] Monserrat Guibernau, a.g.e., s. 10.

Fransız tarihçi Jules Michelet (1798-1874) ise milleti, bireysel özgürlüğün teminatı olarak görüyordu.[43] 1789'da gerçekleşen devrim bir kardeşlik çağının başlangıcı olmuştu. Bu kardeşlik çağında zengin-fakir, soylu-köylü ayrımı kalmamıştı. Toplumdaki anlaşmazlıklar, kavgalar sona ermiş, düşmanlar barışmıştı. Vatanseverlik, insanların tapınması gereken bir dindi; modern Fransa'nın ve Avrupa tarihinin itici gücüydü. Michelet, Mazzini'nin 'Genç Avrupa' hareketinin bir parçası olan İtalya, İrlanda ve Polonya'daki milliyetçi akımları destekliyor, bu ülkeleri Fransa'nın kardeşleri olarak görüyordu.

Milliyetçiliği destekleyenler elbette yalnızca tarihçiler değildi. Örneğin İngiliz düşünür John Stuart Mill (1806-1873) kendisinden önceki liberal milliyetçiler gibi, cumhuriyetçi vatandaşlık kavramıyla milliyet düşüncesini birleştiriyordu.[44] *Considerations on Representative Government* (1861) adlı eserinde Mill, milliyeti aralarında bir yakınlık olan insan grubu olarak tanımlıyordu. Bu yakınlığı doğuransa kimi zaman etnik benzerlik, kimi zaman ortak dil, din gibi öğeler, en çok da ortak bir tarih ve anılardı. Sözü edilen yakınlık grubu oluşturanların işbirliği yapmasını sağlıyor, içlerinde tek bir yönetimin çatısı altında birleşme isteği doğuruyordu.[45] Bu bir ölçüde kaçınılmazdı çünkü Mill'e göre özgür siyasi rejimler kurmanın yolu türdeş *(homogeneous)* bir milli kimlik, 'birlik içinde bir kamuoyu' oluşturmaktan geçiyordu. Farklı milliyetlerden oluşan bir ülkede özgür kurumlar oluşturmak neredeyse imkânsızdı. Ortak bir yakınlık hissinin olmadığı toplumlarda, hele toplumu oluşturan gruplar farklı diller konuşuyorlarsa, 'ortak' bir kamuoyu da yaratılamazdı. Bu koşullar altında herhangi bir grup,

---

[43] Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 177-8.

[44] John Stuart Mill, 'Nationality', Stuart Wolf (der.), *Nationalism in Europe 1815 to the Present: A Reader* (Londra: Routledge, 1996) içinde; ayrıca bkz. Micheline R. Ishay, 'Introduction', s. 6.

[45] J. S. Mill, a.g.e., s. 40.

diğer bir grubun düşündüklerinden, hissettiklerinden haberdar olamazdı.[46] Bu nedenle temel siyasi birim çok uluslu devletler değil, millet olmalıydı. Millet, özgür yönetimin ön koşuluydu. Mill'in bu düşünceleri bize 'eleştirel' kampa geçme şansını veriyor.

İngiliz tarihçi Lord Acton (1834-1902), bu kampın liberal üyelerindendi. Lord Acton, Mill'in düşüncelerine bireysel özgürlüğün, farklı milletlerden oluşan ve birden fazla yönetim merkezine sahip devletlerde daha iyi korunabileceğini ileri sürerek karşı çıkıyordu.[47] Acton'a göre milli birlikte ısrar etmek, devrime ve despotluğa yol açardı. Dolayısıyla çok uluslu imparatorluklar, örneğin Avusturya İmparatorluğu, tek uluslu devletlerden, örneğin Fransa'dan üstündü: 'Değişik ırkları tatmin edemeyen bir devlet kendini lanetler; onları etkisiz kılmaya, özümsemeye ya da dışlamaya kalkan bir devlet, kendi canlılığını yok eder'di.[48]

Eleştirel kampın en önemli grubunu hiç kuşkusuz Marksist akım oluşturuyordu. Milliyetçilik-Marksizm ilişkisi pek çok araştırmaya konu olmuştur.[49] Bu araştırmaların genel olarak üzerinde birleştikleri nokta, millete duyulan yoğun bağlılığın

---

[46] A.g.e., s. 42-3.

[47] Micheline R. Ishay, a.g.e., s. 6 ve Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 179-80. Ayrıca bkz. Lord Acton, 'On Nationality', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde.

[48] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 179.

[49] Örneğin bkz. Ephraim Nimni, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of a Political Crisis* (Londra: Pluto, 1991); Ronaldo Munck, *The Difficult Dialogue: Marxism and Nationalism* (Londra: Zed Books, 1986); Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1984); Erica Benner, *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Marksizm açısından hem siyasi, hem de kuramsal zorluklar doğurduğudur. Milliyetçilik, proletaryayı uluslararası devrim amacından saptıran bir tür 'yanlış bilinçlenme' *(false consciousness)* miydi? Yoksa sınıflar ve sınıf çatışması, öncelikle milli sınırlar içinde mi düşünülmeliydi? Eğer öyleyse, milli burjuvazilere karşı verilen mücadele, tüm dünyada sosyalizmin kurulması hedefiyle nasıl bağdaştırdı?[50] Bu kuramsal nitelikli sorunlara siyasal nitelikli olanlar da ekleniyordu. Marksist düşünür ve eylemcilerin milliyetçi hareketlere karşı tutumlarında –kimi zaman taktik nedenlerden kaynaklanan– farklılıklar görülüyordu. Örneğin İkinci Enternasyonal'de, 'revizyonist' ve 'merkezci' gruplar emperyalizmi uygarlığın yayılmasına katkıda bulunduğu gerekçesiyle savunurken, daha sonraki yıllarda Rosa Luxemburg başta olmak üzere, Joseph Strasser, Anton Pannekoek gibi daha radikal sayılabilecek bazı yazarlar milliyetçiliğe ve milliyetçiliğin sosyalizmle bağdaştırılması çabalarına koşulsuz olarak karşı çıkmışlardı Lenin ise ezen ve ezilen ülke milliyetçiliği ayrımını gündeme getirmiş, emperyalizmin baskısı altında ezilen halkların kendi kaderini tayin hakkı olduğunu iddia etmişti.[51] Bu çelişkili tutumların ve Marksist bir milliyetçilik kuramı olmayışının nedenleri yazardan yazara değişiklik gösterir. Örneğin Regis Debray Marksizmin 'doğa' kavramına önem vermediğini, bu yüzden millet olgusunu açıklayamayacağını savunur. Debray'e göre, Marksizm bizim (insanlığın) ürettiklerimizi değil, bizi üreteni dikkate almıştır.[52] Kitching ise, Aydınlanmacı akılcılığın mirasçısı olan Marksistlerin, gözlemleyebildikleri ama akılcı bir biçimde açıklayamadıkları milliyetçiliği

---

[50] Gavin Kitching, 'Nationalism: The Instrumental Passion', *Capital and Class*. 25 (1985), s. 99.

[51] Ronaldo Munck, a.g.e., s. 3-4; Ephraim Nimni, a.g.e., giriş bölümü.

[52] Burada Marksizmin 'determinizm'i kastediliyor: Debray'in bu görüşüne Munck, a.g.e. içinde atıfta bulunuluyor; s. 2.

psikoloji aracılığıyla çözümlemeye kalkıştıklarını ve milli bağlılıkları duyguların, ideolojik koşullanmaların bir oyunuymuş gibi sunduklarını iddia eder.[53] Calhoun, milliyetçiliği gözardı eden hiçbir düşünür ya da bilim insanının Marx ve Engels kadar eleştirilmediğini belirtir ve bu 'görece' unutuşu düşünürlerin koşulsuz 'uluslararasıcılığına' *(internationalism)* verir. Calhoun'a göre Marx ve Engels'in en büyük yanılgısı işçilerin, küresel kapitalist bütünleşmenin doğurduğu sıkıntılara yalnız 'sınıfsal' kimliklerine sarılarak tepki vereceklerini düşünmeleridir. İşçilerin, işçi kimliklerinin yanısıra, pek çok kimliği vardı. Dinî topluluğa ya da millete duyulan bağlılıklar da işçilerin tepkilerini yönlendiriyordu.[54] Guibernau ise sorunun kökenlerini Marx ve Engels'in, dönemin diğer büyük düşünürleri gibi, toplumların tarihsel gelişim sürecinde geçirdiği tüm evreleri açıklayabilecek bir 'büyük kuram' *(grand theory)* peşinde olmalarında arar. Marx'a göre, Eski Yunan'dan modern çağlara tüm toplumsal sistemlerin ortak özelliği 'sınıf çatışması'dır. Dolayısıyla toplumsal gelişimin evrelerini açıklayacak bir kuramın anahtar öğesi bu olmalıdır. Millet ve milliyetçilik, bu anlamda 'marjinal' olgulardır.[55]

Marksizmin bu klasik sorunsalı, yirminci yüzyılın neo-Marksistlerini de ateşli bir tartışmanın içine sürüklemiştir. Nicos Poulantzas'a göre bir milliyetçilik kuramı üretilemeyişi, geleneksel Marksizmin tüm açmazlarını gözler önüne sermektedir. İşçi hareketinin milliyetçiliği küçümsediği tezi doğru değildir. Poulantzas buna kanıt olarak işçi hareketi içinde konu üzerine yapılan uzun tartışmaları gösterir. Tüm bunlara karşın bir kuramı üretilemediğine göre 'Marksist bir milliyetçilik ku-

---

[53] Gavin Kitching, 'Nationalism: the Instrumental Passion', s. 99.

[54] Craig Calhoun, *Nationalism* (Buckingham: Open University Press, 1997), s. 26-8.

[55] Monserrat Guibernau, *Nationalisms*, s. 41-2.

ramı olmadığını kabul etmemiz gerekir."[56] öte yandan Poulantzas'a katılmayanlar da vardır. Bir grup yazar kuram tartışmasının bir kenara bırakılmasını önerir ve Marksistlerin milliyetçilik üzerine yazdıklarının yeterli olduğunu ileri sürer.[57] Bir başka grupsa doğrudan Marksist bir milliyetçilik kuramı olmadığı savına karşı çıkar. Örneğin Nimni, Marx ve Engels'in milliyetçilik karşısındaki tavırlarının siyasi koşullara göre değişiklik gösterdiği iddiasını reddeder ve bu konuda yazdıklarının –sistematik olmasa da– belirli bir bütünlük içerdiğini öne sürer.[58] Ronaldo Munck ise, Marksizmin bir milliyetçilik kuramı olmadığını söyleyerek başladığı kitabını Bauer, Gramsci ve sosyalist-siyonist Ber Borochov'un bir kuram için gerekli olan malzemeyi sunduklarını iddia ederek bitirir.[59] Neo-marksistler, Marksizmin milliyetçilik karşısındaki kuramsal suskunluğunu aşmaya yönelik girişimlerde de bulunmuşlardır. Bu girişimlere örnek olarak, ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız Nairn, Hechter ve Hroch'un milliyetçilik kuramlarını sayabiliriz.

Marx (1818-1883) ve Engels'e (1820-1895) göre modern millet, kapitalist üretim biçiminin feodalizmin yerine geçmesiyle sonuçlanan uzun bir tarihsel sürecin ürünüydü. Kapitalist ekonomiye geçiş, Batı Avrupa'daki pek çok toplumsal oluşumun daha türdeş ve merkezi bir yapıya kavuşmasına yol açmıştı. Yerel farklılıkların törpülenmesi, piyasa ekonomisinin vazgeçilmez ön koşullarından biriydi.[60]

---

[56] Paul James, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community* (Londra: Sage Publications, 1996) içinde atıfta bulunuluyor, s. 49.

[57] Örneğin J. N. Blaut. Bkz. Paul James, a.g.e., s. 50.

[58] Ephraim Nimni, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of a Political Crisis* (Londra: Pluto, 1991).

[59] Ronaldo Munck, *The Difficult Dialogue: Marxism and Nationalism* (Londra: Zed Books, 1986), s. 167-71.

[60] Ephraim Nimni, a.g.e., s. 18-9.

Bu bağlamda Marx ve Engels, Hegel'in 'tarihî' ve 'tarihî olmayan' milletler ayrımını canlandırmışlardı. Nimni, her iki düşünürün de 'millet' terimini bir devlete sahip olan topluluklar için kullandıklarını, henüz bir devlet kuramamış olan topluluklar içinse 'milliyet' terimini yeğlediklerini söyler. Buna göre, milliyetler ya kendi devletlerini kurarak 'millet' statüsüne geçecekler ya da 'tarihsiz halklar' *(Geschichtslosen Völker)* olarak kalacaklardı. 'Tarihsiz halklar' kapitalist üretim biçimine uyum sağlayamadıklarından gerici bir nitelik taşıyor, her türlü değişime karşı çıkıyorlardı; çünkü varlıkları eski rejimin sürmesine bağlıydı. Bu nedenle Marx ve Engels tarihî milliyetlerin, örneğin Polonyalıların, İtalyanların, milli hareketlerini desteklerken, Avusturya-Macaristan ya da Rus İmparatorluklarına karşı gelişen akımları 'gerici' olarak nitelendiriyorlardı.[61] Daha genel olarak, Marx ve Engels ortak bir dil ya da geleneklerin, coğrafi ve tarihsel türdeşliğin bir millet oluşturmaya yetmeyeceğini düşünüyorlardı. Millet olabilmek için belirli bir ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyine ulaşmış olmak da gerekliydi. Buna bağlı olarak, 1848 yılında Schleswig ve Holstein'ın Danimarka'ya bırakılmasına şiddetle karşı çıkmışlardı çünkü onlara göre Almanya, İskandinav ülkelerine göre daha ileri bir kapitalist gelişme düzeyine sahipti, dolayısıyla daha 'ilerici' ve 'devrimci'ydi.[62]

Marx ve Engels bu genel tavrı, 1848 devrimleri sırasında da sürdürürler. Onlara göre küçük, dinamik olmayı beceremeyen milliyetler yok olmaya mahkûmdur. Dolayısıyla örneğin Baskların ya da Güney Slav ırklarının milli mücadeleleri, işçi hareketi tarafından desteklenmemelidir. Engels, özellikle Slavlar (Çekler, Slovaklar, Sırplar ve Hırvatlar) konusunda oldukça keskin ifadeler kullanır ve onları 'hiçbir zaman kendilerine ait bir tarihleri olmamış, yaşama şansı bulunmayan ve asla bağımsız

[61] Nimni, a.g.e., s. 23; Munck, a.g.e., s. 9-10.
[62] Munck, a.g.e., s. 11.

olamayacak halklar' olarak tanımlar.[63] Bu bakış açısı, Marx ve Engels'in dünyanın başka bölgelerinde gelişen akımlara bakışını da belirler. Örneğin Engels, 1845-47 Amerika-Meksika Savaşı'nda Amerika'yı destekler ve 'göz kamaştırıcı Kaliforniya'nın onunla hiçbir şey yapamayacak olan tembel Meksikalıların eline geçmemesini' şanslı bir gelişme olarak nitelendirir.[64]

Kimi yazarlara göre, 1860'lara yaklaşıldığında Marx ve Engels'in milliyetçilik karşısındaki tutumunda belirgin bir değişim gözlenir. Munck buna örnek olarak düşünürlerin, 1853-56 Kırım Savaşı'nda Balkanlardaki Slav halklarının bağımsızlık arayışını desteklemelerini gösterir. Bir diğer örnek ise İrlanda sorunu karşısında takındıkları tavırdır. Munck daha da ileri giderek İrlanda konusunun Marx ve Engels'in milliyetçiliğe bakışında bir dönüm noktası olarak kabul edilebileceğini iddia eder. İrlanda'nın bağımsızlığına kavuşması yalnız bu ülkenin gelişmesi açısından değil, İngiliz işçi sınıfı için de gereklidir çünkü 'bir başka topluluğu ezen bir millet, kendini zincirliyor demektir'. İngiliz işçiler, ücretlerini ve yaşam standartlarını düşürdükleri gerekçesiyle İrlandalı işçilerden nefret ettikleri sürece işçi sınıfının içindeki karşıtlıklar körüklenecek, burjuvazi amacına ulaşacaktır.[65]

Bu aşamada vurgulanması gereken önemli bir nokta, İrlanda sorununun önemi konusunda Munck'a katılmayan yazarların da olduğudur. Munck kitabında bu konuya özel bir bölüm ayırırken, Nimni, Marx ve Engels'in İrlanda'nın bağımsızlığını savunmalarını genel olarak büyük, 'tarihî' milletlerin mücadelelerine verdikleri desteğe bağlar. Yazara göre, düşünürlerin İrlanda halkına duydukları sempati, örneğin Polonyalılara duyduklarından farklı değildir. Tarihî saymadıkları topluluklara karşı tutumlarındaysa bir değişiklik, Nimni'nin deyimiyle 'bir

[63] Munck, a.g.e., içinde atıfta bulunuluyor; s. 12.
[64] Munck, a.g.e., içinde atıfta bulunuluyor; s. 13.
[65] Nimni, a.g.e., içinde atıfta bulunuluyor; s. 33.

çelişki ya da tutarsızlık' yoktur. Başka bir deyişle, İrlanda ve Polonya'nın milli mücadeleleri desteklenmelidir çünkü bu toplumlar kendi devletlerini kurma şansına sahiptirler. Kurulacak olan devletlerin sınırları içinde, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında 'sağlıklı' bir mücadele başlayacak, böylelikle tarihin ileri doğru akışı sürecektir. Tarihî olmayan topluluklar ise ya kendi devletlerini kuramayacak ya da köylü ağırlıklı olduklarından bir burjuvazi oluşturamayacaklardır. Bu koşullar altında da eski rejimi savunanlarla işbirliğine gideceklerdir, ilerlemenin durdurulamayacak akışı, bu toplulukların özümsenmesini ya da yok edilmesini gerektirir.[66]

Değinilmesi gereken son bir nokta da, Marx ve Engels'in 'uluslararasıcılığa' olan bağlılığıdır. Munck'a göre bu bağlılık, kimi yazarların iddia ettiğinin aksine, gerçekti. Bunun en önemli kanıtı da 1848'de yayımladıkları *Komünist Manifesto*'ydu. Marx ve Engels daha o zamandan halklar arasındaki milli farklılık ve karşıtlıkların günbegün eridiğini ileri sürmüşlerdi:

> Ulusal ayrılıklar ve halklar arasındaki düşmanlıklar, burjuvazinin gelişmesinden, ticaret özgürlüğünden, dünya pazarından, üretim tarzındaki ve ona tekabül eden hayat şartlarındaki tek biçimlilikten ötürü, günden güne ve gitgide daha çok kaybolmaktadır.[67]

Marx, Friedrich List'in *Das nationale System der politischen Ökonomie* adlı eseri üzerine yazdığı bir makalede de şunları söylemişti:

> İşçinin milliyeti Fransız, İngiliz ya da Alman değil, emek, bedava kölelik, kendi kendini satmaktır. Onu yöneten hükümet Fransız, İngiliz ya da Alman hükümetleri değil, sermayedir. Doğduğu yerin havası Fransız, İngiliz ya da Al-

---

[66] Nimni, a.g.e., s. 33.

[67] *Komünist Manifesto* (Bilim ve Sosyalizm Yayınları 6, 1968, çev. Mete Tuncay), s. 70.

> man havası değil, fabrika havasıdır. Ona ait olan topraksa Fransız, İngiliz ya da Alman toprağı değil, yerin birkaç karış altıdır.[68]

Benzer görüşler Engels tarafından da dile getirilmişti. İşçi sınıfı yalnızca uluslararası bağlamda düşünmeliydi. Enternasyonal, ülke tanımazdı; birleştirmeyi amaçlardı, bölmeyi değil. '[Enternasyonal] Milliyetin çağrısına karşı çıkardı çünkü milliyet, halkları birbirinden ayırma eğilimi taşır, zorbalar tarafından önyargı ve karşıtlıklar yaratmak için kullanılır'dı.[69]

Öte yandan *Komünist Manifesto*'daki bazı pasajlar, Marx ve Engels'in milliyetçiliğe bakışını irdeleyen yazarlar arasında ateşli bir tartışmaya yol açmıştır. Bunlar, Marx ve Engels'in proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesinin öncelikle bir 'milli mücadele' olduğunu söyledikleri pasajlardır:

> Özünde olmamakla birlikte, biçiminde, proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi, başlangıçta ulus ölçüsünde bir mücadeledir. Her ülkenin proletaryası, elbetteki her şeyden önce, kendi burjuvazisiyle hesaplaşmalıdır.[70]

Ya da:

> Her ülkenin proletaryası, her şeyden önce, politik iktidarı ele geçirmek, kendisini ulusun yönetici sınıfı durumuna yükseltmek, kendisi bizzat ulus olmak zorunda olduğuna göre, proletarya bu bakımdan yüzde yüz millidir; ama kelimenin burjuva anlamıyla değil.[71]

Kimi yazarlara göre bu pasajlar, Marx ve Engels'in karşı karşıya oldukları ikilemi yansıtır: İşçiler hem milli bir mücadele vermeye çağrılırlar, hem de onlara vatanlarının olmadığı söylenip

---

[68] Monserrat Guibernau, a.g.e. içinde atıfta bulunuluyor, s. 16.
[69] A.g.e.
[70] *Komünist Manifesto*, s. 58.
[71] *Komünist Manifesto*, s. 69.

onlardan uluslararası devrime inanmaları beklenir. Milli mücadeleden uluslararası devrime nasıl geçileceğiyse açıklanmaz. Munck'a göreyse, Marx ve Engels'in kastettiği yeterince açıktır. İşçiler öncelikle kendi ulus-devletlerinin öncü sınıfı *(Manifesto*'nun Almanca baskısında 'milli sınıf' terimi kullanılmıştır) haline gelmelidirler. Ancak iktidarı ele geçirdikten sonra, milli karşıtlıkların törpülenmesi için çalışabilirler. Bu pasajları farklı şekilde yorumlamak mümkün değildir. Bu bağlamda, bir çelişkiden söz etmek de imkânsızdır.[72]

Yukarıda sözü edilen pasajlar hakkındaki görüşler ne olursa olsun, Marksistler arasında bir milliyetçilik kuramı geliştirmeye en çok yaklaşanın Otto Bauer (1881-1938) olduğu konusunda tam bir fikir birliği vardır. Gerçekten de 1907'de yayımlanan *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* yalnızca Marksistlerin değil, tüm dönemin en kapsamlı milliyetçilik çalışmalarından biri sayılabilir. Bauer'in düşüncelerine geçmeden önce, çok kısa da olsa, söz konusu düşüncelere yön veren koşullara ve tarihsel döneme bakmak yararlı olacaktır çünkü Bauer bu kitabı her şeyden önce Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin ve ülkesinin içinde bulunduğu zorluklara çözüm üretmek amacıyla kaleme almıştır.

Dönemin Avusturya'sının en büyük sorunu, Çek ve Almanlar arasında Bohemya'nın bazı bölgelerinde yaşanan karşıtlıklardı. Bu durum, kendilerine 'nasyonal sosyalist'[73] adını yakıştıran ve belirli etnik grupların desteğine dayanan partilerin kurulmasına yol açmıştı. Avusturya Sosyal Demokrat Partisi gibi kimi partilerse milli düzeyde örgütlenmeyi yeğlemiş, kendi bünyelerinde milli farklılıkları tanımışlardı. Bu, Marksizme bağlı olduğunu söyleyen bir parti için ilginç bir yaklaşımdı. Ancak milli ayrılıklar kontrolden çıkıp işçi örgütlenmesini tehdit

[72] Munck, a.g.e., s. 23-5.

[73] Bu kavramı, dilimize yerleştiği için olduğu gibi kullanmayı örneğin 'milli sosyalist' gibi bir terimle karşılamayı yeğledim.

eder hale gelince, partinin tutumu da değişmeye başlamıştı. Öncelikle farklı milli kimliklere parti içinde tanınan haklar, yaşanılan bölgeye bağlı hale getirildi. Bundan böyle ancak Çek bölgesinde yaşayan bir Çek işçi, partide Çeklere ayrılan örgütlere katılabilecekti. Daha sonra milli kimlik, kişinin kendini nasıl tanımladığına bağlı hale getirildi. Buna göre artık Alman bölgesinde yaşayan bir Çek işçi de partinin Çek örgütlerine katılabilecekti. Görüldüğü gibi, parti içinde milli kimliğin önemi giderek artıyordu. Bu eğilim partinin siyasi programına da yansımıştı. İlk önceleri türdeş bir devlette sosyalizmi gerçekleştirmeyi amaçlayan parti, giderek bölgelere dayalı federasyon düşüncesini savunmaya başlamış, en son olarak da milli kimliğin ön plana çıktığı karmaşık bir siyasi örgütlenme ve milli özerklik programı geliştirmişti. Partinin programındaki bu kayma önderlerinin düşüncelerindeki değişimleri yansıtıyordu. Karl Renner (1870-1950) ve Otto Bauer, bu önderlerin başında geliyordu.

Renner'in milli farklılıklardan kaynaklanan sorunlara önerdiği çözüm, devlet ve milleti birbirinden ayırmaktı.[74] Milletle ilgili olan alanlar eğitim ve kültürle sınırlı olmalı, devlet ise toplumsal ve ekonomik konularla ilgilenmeliydi. Devletin örgütlenmesinde federal yapı benimsenmeliydi. Milli özerklik de bir bölgede yaşayan toplam insan sayısına göre değil, herhangi bir milliyeti benimseyen insan sayısına göre belirlenmeliydi. Ren-

---

[74] Renner ve Bauer'in milliyetçilik üzerine düşünceleri için bkz. Nicholas Stargardt, 'Origins of the Constructivist Theory of the Nation', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995) içinde; Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 181-2; John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 39-42; Paul James, *Nation Formation*, s. 48, Ayrıca Otto Bauer'in önemli çalışması *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*'nin (Viyana, 1924) birinci bölümü İngilizceye çevrildi; bkz. Otto Bauer, 'The Nation', Gopal Balakrishnan, a.g.e. içinde.

ner'in 'kişilik ilkesi' *(personality principle)* olarak adlandırılan bu düşüncesi, yukarıda da belirtildiği gibi, Avusturya sosyal demokrasisine damgasını vuracaktı.[75]

Bauer ise milliyetçiliği çözümlemeye milleti tanımlayarak başlamıştı. Yazara göre millet bir 'kader topluluğuydu', kendine özgü bir karakteri ve kültürü vardı.[76] Milletin kökeni, milliyetçilerin iddia ettiğinin aksine, koşullara bağlıydı. Herder'in sözünü ettiği 'dil topluluğu'nun oluşması, modernleşmenin getirdiği bir dizi etkene dayanıyordu. Bauer bunlar arasında tarımsal üretim biçimlerinin değişmesini, kırsal alanların bölgesel ekonomik ilişkiler içine çekilmesini ve bunun sonucunda lehçelerin birbirine yakınlaşmasını sayıyordu. Bauer'e göre ikinci aşama 'kültür topluluğu' aşamasıydı. Dil topluluğuyla milli kimliğe ulaşılması arasında bir köprü işlevi gören bu aşamada Bauer, 'yüksek kültürlerin' gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla bir 'yüksek' dilin, yani değişik lehçelerin üstünde, herkesin anlayabileceği ortak bir dilin oluşmasını önemsiyordu. Kültür topluluğundan millete geçişte önemli olan etkense duyguydu, milleti oluşturanların ortak kaderlerine olan inançlarıydı. Ortak geçmiş kadar, belki de ondan daha çok ortak geleceği, kader birliğini önemseyen Bauer, bu yüzden milleti bir 'kader topluluğu' olarak tanımlamıştı.[77]

Bauer millet ve sınıfı bir araya getirmenin yolunu da bulmuştu. Ona göre milli kültür değişik sınıfların katkısıyla oluşuyordu. Sosyalizme geçildiğinde milletler arasındaki ilişkiler düzelecekti çünkü bu ilişkileri bozan aslında sınıfsal çatışmalardı.[78] Bunlar ortadan kalkınca, milletler arasındaki ayrılıklar da yerlerini işbirliği ve birlikte uyum içinde yaşamaya bırakacak,

---

[75] Nicholas Stargardt, a.g.e., 90-1.

[76] Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 181.

[77] Bauer'in düşünceleri Stargardt'ın makalesinden derlenmiştir.

[78] Burada Bauer'in Avusturya'yı oluşturan milletleri kastettiğini belirtelim.

toplumun tüm bireyleri milli ülkülerin gerçekleştirilmesi için çalışacaklardı. Bauer bu sonuca Çek-Alman ilişkilerini izleyerek varmıştı. Önemli olan milli konuları (kültürel-karşıtlık içermeyen), sınıfla ilgili olanlardan (ekonomik-karşıtlık içeren) ayırmaktı. Her millete özerklik verilirse, geriye yalnızca sınıf çatışmaları kalacaktı.[79]

En sona bıraktığımız Fransız tarihçi Renan'a geçmeden önce kısaca değinilmesi gereken iki isim daha var: Sosyoloji biliminin kurucuları sayılan Emile Durkheim (1858-1917) ve Max Weber (1864-1920).

Milliyetçiliğin kolay kolay tarihin karanlıklarına gömülmeyeceği iyice anlaşılmasına karşın, Marx ve Engels'den bir kuşak sonra hâlâ konuyu enine boyuna inceleyen bir kuramsal çalışma üretilmemişti. Dönemin toplumsal kuramcıları o güne kadar yeterince deşilmemiş diğer konuları, örneğin dini, irdelerken milliyetçiliği bir kenara bırakmışlardı. İstisnalar yok değildi. Örneğin Georg Simmel milliyetçiliği çözümlemeye çalışmış ve Fransızların milli kimliklerini, İngilizlerle giriştikleri savaşlarda kazandıklarını ileri sürmüştü. Gaetano Mosca milliyetçiliğin dinin yerini almaya başladığını iddia etmiş, Avrupa'da pek çok ülkenin ahlâki bütünlüğünü milliyetçiliğe borçlu olduğunu savunmuştu.[80] Ayrıca bu düşünürlerden bazıları, örneğin Weber, söz konusu kuramsal eksikliğin bilincindeydi. Ancak tüm bunlar durumu değiştirmemiş, bu dönemde de milliyetçiliği çözümleme yolunda önemli bir ilerleme kaydedilmemişti. Weber ve Durkheim gibi düşünürler de, milliyetçiliğin yanında ya da karşısında yerlerini almışlar, bu konudaki 'geleneksel' suskunluğu birkaç düşünce kırıntısı dışında pek bozmamışlardı.

Bu suskunluğun nedenleri yine araştırmacıdan araştırmacıya değişiyor. Burada iki görüşü anmakla yetinelim. Guibernau, Marx için söylediğini Weber ve Durkheim için de yineler ve

---

[79] John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 40.

[80] Paul James, *Nation Formation*, s. 86.

milliyetçiliği dışlamalarını, toplumsal gelişimin tüm evrelerini açıklayacak bir kuramsal çerçeve peşinde olmalarına bağlar. Durkheim, 'işbölümünü' toplumun belirleyici niteliği olarak görürken, Weber 'akılcı örgütlenme'yi (örneğin modern toplumlarda bürokrasiyi) ön plana çıkarıyordu.[81] James ise bu suskunluğu, milliyetçiliğin dönemin atmosferine egemen olmasıyla açıklar. James'e göre, yirminci yüzyılın başlarında milli çıkarların diğer tüm değerlerden üstün hale gelmesi düşünce insanlarını da etkiliyor, milliyetçiliği tarafsız gözle incelemelerini güçleştiriyordu. Weber'in Alman milliyetçisi olması da bu şekilde açıklanabilirdi.[82]

Yirminci yüzyıl öncesi dönemde değineceğimiz düşünürlerin sonuncusu ünlü Fransız tarihçi Ernest Renan (1823-1892). Aslında Renan'ı 'partizan' kampı ele alırken, milliyetçi tarihçiler arasında değerlendirmek bölümün sunuluş planı açısından daha uygun olurdu. Planı bozmamın nedeni, Renan'ın milliyetçiliği çözümleme yolunda yaşadığı dönemin en fazla aşama kaydeden ismi olmasıdır. Ünlü tarihçinin 1882'de Sorbonne'da verdiği *Qu'est-ce qu'une Nation*? başlıklı dersinde ileri sürdüğü bazı düşünceler kendisinden sonraki kuşakları derinden etkileyecek, milliyetçilik çalışmalarında sıkça anılacaktı.[83] Kısacası Renan'ı sona bırakmak, yirminci yüzyıl milliyetçilik çalışmalarına geçişimizi de kolaylaştıracak.

Renan sözü edilen çalışmasında, bugün olduğu kadar kendi döneminde de yaygın olan ve milleti ırk, din, dil gibi nesnel öğelerle açıklayan tanımlara karşı çıkmıştı: Nasıl üç dili ve iki dini olan, üç ya da dört ırktan oluşan İsviçre bir millet sayılır da, örneğin çok daha türdeş olan Toscana millet olarak gö-

---

[81] Monserrat Guibernau, *Nationalisms*, s. 42.

[82] Paul James, a.g.e., s. 85.

[83] Renan'ın verdiği bu ders İngilizceye çevrildi: Bkz. Ernest Renan, 'What is a Nation?', Homi Bhabha (der.), *Nation and Narration* (Londra: Routledge, 1990) içinde.

rülmez? Neden Avusturya bir devlet de, bir millet değil?'[84] Bu noktadan hareketle Renan milletlerin ebedi olmadığını, bir başlangıçları olduğu gibi bir sonları da olacağını ileri sürmüştü. Milletleri millet yapan 'kahramanlıklarla dolu ortak bir geçmiş, büyük liderler ve gerçek zaferlerdi'.[85] En az bunlar kadar önemli olan başka bir noktaysa, 'toplu unutuşlar'dı. Milletler, birliklerini sağlamak ve koruyabilmek için yalnızca geçmişlerindeki başarıları hatırlamamalı, kimi kötü anıları da unutmalıydılar. Örneğin Fransızlar, Protestanların katledildiği 'Saint Barthélemy'yi hafızalarından silmeliydiler. Renan milletin tanımında öznel tercihleri ön plana çıkarıyordu. Millet, nasıl oluşursa oluşsun, her şeyden önce bir ruhtu ve kendisini oluşturan bireylerin sürekli onayına dayanıyordu. Millet her gün tekrarlanan bir halk oylamasıydı *(daily plebiscite)*. Tek bir cümlede toparlayacak olursak, liberal ilkelere bağlı kalmaya çalışan Renan milletlerin doğuşunda siyaseti ve ortak geçmişi ön plana çıkarmıştı.

Bu düşünceler bizi yirminci yüzyıla taşır. Renan ve Bauer'in çalışmaları, milliyetçiliğin giderek daha çok önemsendiğini gösterir."[86] İlk kez on sekizinci yüzyılda ortaya atılan, sonraki yıllarda ahlâki ve felsefi boyutlarıyla tartışılan milliyetçiliğin siyaset sahnesinde yol açtığı sorunlar, taraf sız araştırmalara duyulan gereksinimi arttırıyordu. Bir başka deyişle, milliyetçiliğin anlaşılması gerekiyordu, savunulması ya da kötülenmesi değil. Hiçbir şey bunu Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan şiddetli sarsıntılar kadar gözler önüne sermemişti.

---

[84] Nicholas Stargardt, 'Origins of the Constructivist Theory of the Nation', s. 97.

[85] Micheline R. Ishay, 'Introduction', s. 8.

[86] Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 182.

*İlk Dönem (1918-1945)*

Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren milliyetçilik daha tarafsız bir tutumla ele alınmaya başlandı. 1918-45 arası, milliyetçiliğin sistematik olarak incelendiği ilk dönemdi. Snyder'a göre bu dönemde üretilenler, kendilerinden önceki dönemin çalışmalarından beş yönden farklıydı: Milliyetçiliği bir araştırma konusu olarak ele alıyor, uyulması zorunlu bir norm olarak değerlendirmiyorlardı; milliyetçiliğini tarihsel bir gelişim süreci sonunda ortaya çıktığını ileri sürüyorlardı; milliyetçiliği çözümlemek için karşılaştırmalı bakış açısından yararlanıyor ve biyolojik/organik benzetmelerden kaçınıyorlardı.[87] Öte yandan dönemin araştırmacılarının kendilerinden öncekilerle paylaştıkları önemli bir özellik de vardı: İlk ürünlerini 1918-45 arasında veren Carleton Hayes, Hans Kohn, Alfred Cobban, Louis Snyder gibi tarihçiler de milleti hazır, 'verili' *(given)* bir toplumsal kategori olarak algılıyor, varlığını ve kökenlerini sorgulamıyorlardı. Millet onlar için de hâlâ en doğal ve geçerli siyasi örgütlenme biçimiydi. Bu kabulleniş ürettikleri eserlerin çözümleyici gücünü ister istemez sınırlıyordu. Buna rağmen söz konusu dönemin milliyetçiliğin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

1918-45 arasında daha çok iki tür çalışmaya rastlanır. Bunların ilki, belirli milliyetçiliklerin tarihçeleridir.[88] Bu eserlerde, ele alınan milliyetçiliğin varlığı sorgulanmaz; başka bir deyişle 'neden' ve 'nasıl' soruları sorulmaz. Yalnızca söz konusu milliyetçiliğin gelişme öyküsü anlatılır. Bu türden tipik bir öykü geleneksel, 'millet öncesi' durumun betimlemesiyle başlar. Tarihçi genellikle geleneksel kurumların zayıflıklarını gözler önüne serer, iktidarın birden fazla siyasi merkez arasında bölünmüş ol-

[87] Tim Snyder, 'Kazimierz Kelles-Krauz', s. 233.

[88] John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', *Philosophy of the Social Sciences*, 15 (1985), s. 65.

masını eleştirir. Öykü, geleneksel kurumların modernleşme karşısında çöküşünün anlatılmasıyla devam eder. Çözülüş döneminde milli hareket gelişir ve kaybolmaya yüz tutan birliği yeniden kurar.[89]

Bu dönemde karşılaştığımız ikinci tür çalışmaysa, milliyetçilik türlerini belirlemeye yönelik tipolojilerdir. James'e göre araştırmacıları tipoloji üretmeye iten neden, tanımla ilgili sorunlardan ve bir milliyetçilik kuramı üretmenin zorluklarıyla yüzleşmekten çekinmeleriydi.[90] James'in iddiasının büyük ölçüde doğru olduğu söylenebilirse de, bu Hayes, Kohn, Snyder gibi tarihçilerin geliştirdikleri tipolojilerin önemini azaltmaz.

Carleton Hayes milliyetçi ideoloji türlerini belirlemeye çalışan ilk araştırmacıydı.[91] Hayes'in tipolojisi 'insancıl' *(humanitarian),* 'geleneksel', 'Jakoben', 'liberal', 'ekonomik' ve 'kaynaştırıcı' (*integral,* devletle milleti bir tutan) milliyetçiliklerden oluşuyordu. Hayes, milliyetçi ideolojinin büründüğü farklı ahlâki görünümleri belirlemekle yetinmiyor, milliyetçiliğin gelişim sürecinin ilk uzun tarihçesini de sunuyordu.

Alman asıllı tarihçi Hans Kohn'un geliştirdiği ikili tipoloji ise çok daha etkili olacaktı.[92] Kohn'a göre iki tür milliyetçilik vardı: 'Batılı-isteğe bağlı' milliyetçilikle, 'Doğulu-organik' milliyetçilik. Kohn İngiltere, Amerika ve Fransa'da milliyetçiliğin daha akılcı, çoğulcu ve iyimser bir yapıya sahip olduğunu dü-

---

[89] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 156-8.

[90] Paul James, *Nation Formation,* s. 127.

[91] Carleton Hayes, *Essays on Nationalism* (New York: Macmillan, 1926); Carleton Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York: Macmillan, 1931). Hayes'in tipolojisi için bkz. Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 182.

[92] Hans Kohn, *The Idea of Nationalism* (New York: Collier, 1967, ikinci basım); Hans Kohn, *The Age of Nationalism* (New York: Harper and Row, 1968, ikinci basım).

şünüyordu. Bu ülkelerde milliyetçilik 'toplum sözleşmesine' dayalı olduğundan, orta sınıfların savunduğu toplumsal ilerleme düşüncesine hizmet ediyordu. Öte yandan doğuya gidildikçe daha duygusal ve otoriter, bir milliyetçilikle karşılaşılıyordu. Rusya'ya ve Asya'nın geneline egemen olan bu milliyetçilik türü, orta sınıfın geri kalmışlığından kaynaklanıyor, gücünü aristokrasinin alt kesimleriyle entelijensiyadan alıyordu. Bu milliyetçilik türü folklorik öğeleri ön plana çıkarıyordu. Kohn sonraları, Batılı milliyetçiliği 'bireyci' ve 'toplulukçu' (*collectivist)* olmak üzere ikiye ayıracaktı: Birinci kategori Anglo-Sakson ülkeleri, ikinci kategoriyse Fransa'yı içeriyordu.[93]

Bu sınıflandırmadan da anlaşılabileceği gibi, Kohn milletten ya da bir hareket olarak milliyetçilikten çok milliyetçilik ideolojisiyle ilgileniyordu. Bu, dönemin tarihçilerinin çalışmalarına egemen olan bir başka eğilimle de uyuşuyordu: Milliyetçi ideolojinin ahlâki boyutu. Yine de Kohn yalnız bir tipoloji oluşturmakla kalmıyor, değişik milliyetçilik türleriyle toplumsal koşullar arasında ilişki de kuruyordu.

Dönemin modası olan tipolojilere bir katkı da Louis Snyder'dan gelir.[94] Kronolojik sınıflandırmaya dayalı bu tipoloji dört dönemden oluşuyordu: 1815-1871, 'kaynaştırıcı' milliyetçilik; 1871-1900, 'dağıtıcı' milliyetçilik; 1900-1945, 'saldırgan' milliyetçilik; 1945-?, 'çağdaş' milliyetçilik. Snyder, tipoloji üretmeye sonraki yıllarda da devam etmiş, 1968 tarihli eserinde coğrafi bir tipoloji geliştirmiştir.[95]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından milliyetçilik araştırmalarında yeni bir döneme girilir.

---

[93] Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 182.

[94] Louis Snyder, *The Meaning of Nationalism* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1954).

[95] Bu tipoloji için bkz. Anthony D. Smith, 'Nationalism and the Historians', s. 184.

*İkinci Dönem (1945-1990)*

Sömürge imparatorluklarının çökmesi ve eskiden Avrupalıların egemenliğinde olan bölgelerde yeni devletlerin kurulması, milliyetçilik çalışmalarında en yoğun ve verimli dönemi de beraberinde getirir. İkinci döneme ait ilk çalışmalar, modernleşme ekolünü benimseyen Amerikalı siyaset bilimcilerden gelir. Aslında bu ekolü benimseyen araştırmacılar, milliyetçilikten çok 'siyasi kalkınma' sorunlarıyla ilgiliydiler. Ancak ürettikleri çalışmalar, Afrika ve Asya'daki yeni siyasi sistemlerin karşılaştığı sorunların anlaşılmasına katkıda bulunmuş, ilk dönem milliyetçilik çalışmalarına egemen olan Avrupa'da yoğunlaşma eğilimini, bir ölçüde de olsa, kırmıştı.[96]

Toplumların gelişimine 'modernleşme' penceresinden bakan Apter, Coleman, Binder, Halpern, Pye, Geertz ve Emerson gibi sosyal bilimciler çalışmalarında daha çok 'millet kurma' sürecine ve milliyetçiliğin bu süreçteki rolüne eğilmişlerdi.[97] Bu çalışmaların çoğunun çıkış noktası, 'geleneksel' ve 'modern' toplumlar arasındaki temel ayrımdı. Weber ve Durkheim'ın düşüncelerinden damıtılan bu ayrım, dönemin araştırmalarına toplumların gelişimini evrelere bölme şeklinde yansımıştı. Verilen isimler değişik de olsa, genelde kabul edilen üç evre vardı: Geleneksel toplum, geçiş dönemi ve modern toplum. Bu yaklaşımı benimseyen eserlerin belki de en ünlüsü, Daniel Lerner'ın klasikleşmiş *The Passing of Traditional Society*'siydi.[98] Ankara'nın Balgat ilçesinden seçilen bazı karakterleri ve bu karakterlerin toplumsal gelişim sürecinde yaşadığı değişimleri incele-

---

[96] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. 258.

[97] Sözü edilen isimlerin çalışmaları için bkz. Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, üçüncü ve beşinci bölümler. Smith'in ilk kez 1971'de yayımlanan çalışması, hâlâ bu konudaki en iyi kaynak.

[98] Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society* (New York: Free Press, 1958).

yen çalışma, milliyetçileri geçiş döneminin insanları olarak gösteriyordu.[99] Bu yapıtta benimsenen ve genelde modernleşme kuramlarına egemen olan 'işlevselci' *(functionalist)* yaklaşıma göre, geleneksel yapıların çöküşüyle yaşanan sıkıntıları aşmak isteyen toplumlar yeni yapılar geliştirmeliydi. Toplum, kendini eskinin imajını örnek alarak yeniden oluşturmalıydı. Milliyetçilik gibi 'kolektif' ideolojiler geçiş sürecinin doğurduğu sıkıntıları, acıları azaltabilir, istikrarı ve yeniden bütünleşmeyi sağlayabilirdi. Milliyetçiliğin, kriz dönemlerinde ortaya çıkmasının nedeni de buydu.[100]

Milliyetçiliği işlevselci bir bakış açısına göre açıklayan kuramlar Lerner'inkinden ibaret değildi. Ancak tüm bu kuramların paylaştığı ortak bir nokta vardı: Milliyetçilik geçiş dönemine özgü bir ideolojiydi ve gelenekselden moderne geçişte yaşanan sıkıntıları azaltmaya yarıyordu. İşlevselciliğin güdümünde gelişen modernleşme kuramları pek çok eleştiriye konu olmuştur. Bunlar arasında en önemlileri şöyle sıralanabilir:[101]

– İşlevselci bakış açısı milliyetçiliği doğurduğu sonuçlara göre açıklamaya çalışır. Bu sonuçlar zamanlama olarak da, mantık olarak da milliyetçiliğin ortaya çıkışından sonra gelir. Bir olgunun neden olduğu sonuçları o olguyu açıklamak için kullanmak, mantıksal anlamda doğru değildir. Bu tür bir yaklaşım, geriye dönüp bakma avantajına sahip olan gözlemcinin değer yargılarını yansıtır.

– İşlevselci bakış açısı milliyetçiliğin farklı biçimlerde ortaya çıkışını açıklayamaz. Eğer milliyetçiliğin tek bir işlevi varsa –geçiş dönemini kolaylaştırmak–, o halde neden Rusya'da, Pakistan'da ya da İtalya'da aynı şekle bürünmez?

---

[99] Paul James, *Nation Formation*, s. 128.

[100] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. 49-50.

[101] İşlevselciliğe yönelik eleştiriler için bkz. Anthony D. Smith, a.g.e., üçüncü bölüm.

– Geleneksel ve modern toplumlar arasındaki ayrım fazlasıyla yüzeysel ve kabadır. Gerçek hayatta karşılaştığımız siyasi örgütlenme biçimleri çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu tür bir ayrım 'Avrupa' ya da 'Batı' merkezci bir yaklaşımı yansıtır. Batının modern, 'ileri' gelişim modeli, tüm toplumların uyması gereken bir model olarak sunulur. Bu model uygulamada gerçekleştiğinde sorunlar da ortadan kalkacaktır.

Modernleşme ekolünün izlerini taşıyan alternatif bir yaklaşıma, 'millet kurma' (*nation-building*) sürecine odaklanan çalışmalarda rastlanır. Kuramlarında kitlesel iletişimin yaygınlaşmasını ön plana çıkaran bu araştırmacıların en önemlisi hiç kuşkusuz Karl W. Deutsch'tur.[102] Modernist yaklaşımın öncülerinden de olan Deutsch, millet kurmayı toplumsal-demografik süreçlere bağlar. Kentleşme, artan toplumsal hareketlilik ve okuma yazma oranları, gelişen iletişim teknolojisi milletlerin kurulmasını kolaylaştırır. Bu sürecin başarıya ulaşması toplumsal hareketlilik ve kültürel bütünleşmenin birbirini tamamlamasıyla mümkündür. Deutsch'un çizdiği tabloda kitle iletişim araçları önemli bir yere sahipti. Topluma yeni bakış açıları sunma, bireyleri ortak ideallere inandırma görevi kitle iletişim araçları tarafından yerine getirilmeliydi. Benzer temalara Lerner'in kuramında da rastlanır. Ancak Smith'e göre bu kuramlar, kitlesel iletişimi tek boyutlu algılar. Medya tek bir ideoloji ya da bakış açısı (sözgelimi modernleşme) sunmaz. Aynı bakış açısını farklı biçimlerde de yansıtabilir. Ayrıca kitle iletişim araçlarından yansıyan bilgi ve bakış açılarının bireyler tarafından nasıl algılanacağı da önceden bilinemez, kontrol edilemez. Farklı inançlara sahip insanlar, medyadan yansıyanları doğal

---

[102] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism,* beşinci bölüm; Anthony D. Smith, 'The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?', *Millennium: Journal of International Studies,* 20, 3 (1991), s. 353-68.

olarak farklı biçimlerde algılayacaktır.[103] Kısacası kitlesel iletişimin artması, beraberinde otomatik olarak modernleşmeyi getirmez.

Deutsch'un çalışması milliyetçilik tartışmasında yeni bir hareketlenmenin habercisiydi. 1960'lardan itibaren milliyetçilik araştırmalarının sayısında ve çeşitliliğinde büyük bir patlama yaşanır. 1960'da Kedourie'nin *Nationalisme*, 1964'te de Gellner'in *Thought and Change*'i yayımlanır. Hem bu yapıtlara, hem de genel olarak döneme, önceki kuşakların milletleri doğal yapılar olarak gören 'ilkçi'liğine karşı çıkan modernist yaklaşım egemendir. Modernist yaklaşımı benimseyen çalışmaların sayısının artmasıyla milletler ve milliyetçiliğin kökenleri sorgulanır, 'neden' ve 'nasıl' soruları daha çok dile getirilmeye başlanır.

Modernist yaklaşım, bünyesinde pek çok farklı kuramsal açı barındırır. Araştırmacılar milliyetçilik çözümlemelerinde farklı etkenlere vurgu yaparlar. Örneğin Kedourie düşünce akımlarını, Gellner endüstrileşmeyi ön plana çıkarır. Bu dönemin en önemli yapıtı ise hiç kuşkusuz Kedourie'nin *Nationalism*'idir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kedourie milliyetçilik doktrininin doğuşunu Alman romantik düşüncesiyle açıklar.[104] Ancak Kedourie'ye göre düşünceler bir boşlukta doğmaz. Düşüncelerin ortaya çıkışı ve halk kitlelerinin desteğini kazanması bazı toplumsal koşullara bağlıdır. Alman romantik akımı da büyük değişimlerin yaşandığı bir toplumsal ortamda doğmuştu. Dönemin düşünürlerinin çoğu fakir ailelerin çocuklarıydı. Bu çocukların toplumda ilerleme şansları yok denecek kadar azdı. Daha da önemlisi, geçmişin siyasi ve toplumsal alışkanlıkları

---

[103] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. 102-3.

[104] Ayrıntılar için bkz. Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1994, dördüncü basını) ve Elie Kedourie (der.), *Nationalism in Asia and Africa* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1971), özellikle giriş bölümü. Kedourie'nin kuramının anlatıldığı bölüm bu iki çalışmadan derlenmiştir.

kuşaktan kuşağa aktarılmaz olmuştu. Devlet cansızdı, soğuktu. Beklentileri gerçekleşmeyen romantikler bu nedenle felsefeye yönelmiş, felsefeyle siyaseti birleştirmeye kalkmışlardı: Amaçları toplumsal hayata canlılık kazandırmaktı. Yeni düşünceler, bakış açıları öğrenildikçe eski alışkanlıklar anlamsız gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla bu genç milliyetçiler yalnızca yabancılara değil, babalarına, atalarına karşı da tavır almışlardı. Kendilerine verdikleri isimlerin de gösterdiği gibi (Genç İtalya, Genç Mısır, Genç Türkler) milliyetçi akımlar 'çocukların haçlı seferleriydi'.

Milliyetçi düşüncenin doğuşunu entelijensiyanın toplumda yaşadığı yabancılaşma ve bunun yol açtığı bir yere ait olma gereksinimiyle açıklayan Kedourie'nin tezi gerek modernistler, gerekse geçmişteki etnik kültürlerin önemini vurgulayan etnosembolcüler tarafından eleştirilmiştir. Milliyetçi ideolojiden hiçbir şey öğrenilemeyeceğini iddia eden Gellner, Kedourie'nin Alman romantiklerinin düşüncelerini gereğinden fazla önemsediğini öne sürer. Yazar ayrıca, Kedourie'nin milliyetçi düşüncenin oluşumunda Kant'a böylesine büyük bir rol vermesine karşı çıkar: Önemli olan özerklik ve kendi kaderini tayin hakkıysa, bu noktada Rousseau'nun katkısı Kant'ınkinden çok daha fazladır.[105] Smith ise eleştiri oklarını Kedourie'nin kuramındaki psikolojik etkene, bir yere ait olma gereksinimimle yöneltir ve bu kavramın çok geniş olduğunu, dolayısıyla hiçbir şeyi açıklamayacağını iddia eder. Neden yabancılaşma yaşayan entelijensiya kurtuluşu ailede, dinî toplulukta ya da hayatını sürdürdüğü köyde, kasabada değil de millette bulmuştur? Neden bu ait olma gereksinimi, toplumun bazı bireylerini etkilemiş, diğerlerini etkilememiştir? Bu gereksinimin en önemli etken olduğu nasıl bilinebilir? Ölçülmesi imkânsız olan bu psikolojik etken diğer etkenlerle nasıl karşılaştırılır? Smith ayrıca –bir öl-

[105] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983), dokuzuncu bölüm.

çüde Gellner'i anımsatan bir yaklaşımla– Kedourie'yi düşünce alanında yaşanan dönüşümleri, toplumsal ve siyasi değişimlerin önüne koymakla suçlar. Kedourie her ne kadar düşüncelerin bir boşlukta doğmadığını söylese de, toplumsal koşulları yalnızca düşüncelerin doğuşunu bir çerçeveye oturtmak için kullanmış, milliyetçiliğin açıklanmasında önceliği yine felsefi akımlara vermiştir.[106]

1970'lerden sonraki dönemde üretilen milliyetçilik kuramları çalışmanın ana konusunu oluşturduğundan ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacak. Bu nedenle tarihçenin geri kalan bölümünde son otuz yılda yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemekle yetineceğim.

1970'li yıllara geldiğimizde, ekonomik etkenlere vurgu yapan neo-Marksist kuramların ön plana çıktığını görüyoruz. Hechter'in 1975 tarihli *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966* adlı çalışmasıyla Nairn'in 1977 tarihli *The Break-up of Britain*'i bu kuramların en bilinenleridir. 1980'li yıllar ise pek çok araştırmacı tarafından bir dönüm noktası olarak görülür. Bu yıllarda etno-sembolcüler de milliyetçilik tartışmasına katılırlar. Bu yaklaşımın en en önemli iki ismi John Armstrong ile Anthony D. Smith'tir. Öte yandan modernist kuramların sayısında azalma görülmez.[107] 1983 yılı modernist yaklaşım açısından ayrı bir önem taşır. Bu tarihte hem Gellner'in milliyetçilik kuramının geliştirilmiş halini içeren *Nations and Nationalism*'i, hem de milliyetçilik literatürünün en çok atıfta bulunulan eserlerinden biri olan Anderson'ın *Imagined Communities*'i yayımlanır. Bu yılın

---

[106] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, ikinci bölüm.

[107] Bu çeşitlilik beraberinde bunca değişik kuramsal yaklaşımı aynı kategoride toplamanın ne ölçüde anlamlı olduğu sorusunu da getirir. Modernist teriminin uygunluğu ve kapsayıcılığı, milliyetçilik tartışmasının genel değerlendirmesinin yapılacağı yedinci bölümde ele alınacak.

bir diğer önemli çalışması da Hobsbawm ve Ranger'ın *The Invention of Tradition*'ıdır. Bu eserler sayesinde milliyetçiliğin oluşumunda rol oynayan kültürel ve siyasi etkenler de dikkate alınmaya başlanır. Milliyetçilik tartışması olgunluk dönemine ulaşmıştır. Artan çeşitliliğin de etkisiyle her tür görüşün tartışıldığı bir dönemdir bu. Llobera, Hastings, van den Berghe ilkçi yaklaşımları; Smith, Hutchinson etno-sembolcülüğü; Brass, Breuilly, Giddens modernist bakış açılarını savunur. Değişik milliyetçilik akımlarını, etnik çatışmaları ele alan örnek olaylara dayalı çalışmaların sayısında büyük bir artış yaşanır. Milliyetçilik tartışmasının en verimli dönemi hiç kuşkusuz 1980 sonrasıdır.

*Üçüncü Dönem (1990'dan Günümüze)*

Bu çalışmanın bir savı da milliyetçilik araştırmalarında 1989-90'dan itibaren yeni bir döneme girildiğidir. Bu dönemi diğerlerinden ayıran özellikler altıncı bölümde ayrıntılı olarak tartışılacak. Yine de son on yılın neden ayrı bir dönem olarak nitelendirildiği sorusunu kısaca yanıtlamakta yarar var. Bu, 1990 sonrası gelişmelere değinmemizi de sağlayacak.

Böyle bir iddiada bulunmamın en temel nedeni, sözü edilen dönemde klasik milliyetçilik tartışmasının aşılması ve yeni boyutlara taşınmasıdır. 1990'dan sonra yazılan eserlerin bir bölümü (elbette hepsi değil), milliyetçilik tartışmasının çok dar bir çerçeveye oturtulduğunu, klasik modernist-ilkçi kamplaşmasının sınırları dışına çıkamadığını, dolayısıyla kuramsal açıdan önemli olan pek çok konuyu gözardı ettiğini ileri sürer. Örneğin klasik milliyetçilik tartışması, milliyetçiliğin neden hâlâ böylesine önemli olduğu sorusunun yanıtını aramaz. Milliyetçiliğin doğuşunu, kökenlerini açıklamakla yetinir ve ileri sürülen nedenlerin bugün de geçerli olduğunu varsayar. Koşulların çok farklı olduğu, küreselleşmenin dünyanın en ücra köşelerini bile

etkisi altına aldığı günümüzde, ulus-devletin neden hâlâ en geçerli siyasi örgütlenme biçimi olduğu sorusu es geçilir.

Ayrıca klasik milliyetçilik tartışmaları 'marjinal' saydığı grupların deneyimlerini yok sayar. Etnik azınlıklar, siyahlar, kadınlar, sömürge sonrası toplumlar milliyetçilik tartışmasında kendilerine yer bulamaz. 1990 sonrasında üretilen kimi çalışmalar, örneğin Chatterjee'nin *The Nation and its Fragments: Studies in Colonial and Post-Colonial Histories*'i, Yuval-Davis ve Anthias'ın *Woman-Nation-State*'i, Bhabha'nın *Nation and Narration*'ı bu eksiklikleri sorgular, gidermeye çalışır.

Bu gelişmeler klasik dönemin kuramcılarını da etkilemiştir. Batı'yı ön plana çıkaran yaklaşımlar yerlerini Üçüncü Dünya'nın, eski komünist ülkelerin deneyimlerine duyarlı bakış açılarına bırakır. Bu bölgeleri ele alan araştırmalardan elde edilen bilgiler, farklı kuramsal açılımlar üretmek için kullanılır.

Bunların yanısıra, milliyetçilik çalışmalarının yan disiplinlerle etkileşimi artar. Irkçılık, etnisite, kimlik, göç, vatandaşlık gibi konuların milliyetçilikle olan organik bağları sık sık gündeme getirilir. Ayrıca feminizm, postmodernizm gibi farklı epistemolojik yaklaşımlar milliyetçilik çalışmalarına da yansır.

Tüm bu sayılan nedenler milliyetçilik çalışmalarında yeni bir döneme girildiği iddiasını güçlendiriyor. Üstelik bu dönem içerdiği çeşitlilik göz önünde bulundurulduğunda, öncekilerden daha verimli olacak gibi görünüyor.

## TEMEL SORULAR, BAŞLICA SORUNLAR

Yukarıdaki özetten de anlaşılabileceği gibi, milliyetçilik tartışması, ancak 1970 sonrasında bir çerçeveye oturmuştu. Milliyetçiliği anlamaya çalışan araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı soru ve sorunlar bu dönemde belirginleşti. Giderek bir dizi kuramsal yaklaşım ön plana çıktı. Böylelikle, yirmi beş yılı aşkın bir süredir devam etmekte olan ateşli bir akademik tartışmanın tarafları da belli oldu. Ortaya atılan yanıtlar, üretilen çö-

züm önerileri değişse de sorular değişmedi. Peki ama milliyetçilik tartışmasını yönlendiren ve tüm kuramların şu ya da bu şekilde yanıtlamaya çalıştığı sorular nelerdi? Üstesinden gelinmeye çalışılan kuramsal açmazlar hangileriydi?

Doğal olarak çok sayıda araştırmacının katkıda bulunduğu milliyetçilik tartışmasına yön veren tüm soruları belirlemek ya da sıralamak mümkün değil. Örneğin 1995 baharında yayımlanmaya başlayan *Nationalism and Ethnic Politics* dergisinin editörü William Safran, sunuş yazısında tam yirmi sekiz kuramsal soru belirler. Üstelik bunu, milliyetçilik ve etnik çatışma konularında o güne kadar ortaya atılmış elli altı önermeyi sıraladıktan sonra yapar.[108] Yine de dikkatli bir gözle incelendiğinde tartışmanın birkaç temel soru çevresinde döndüğü, kendi başına bir açmaz gibi gözüken pek çok sorunun aslında bu temel soruların türevleri olduğu görülebilir. Bu çalışmada milliyetçilik tartışmasının üç temel soru çevresinde şekillendiği ileri sürülecek.[109] Milliyetçilik kuramlarının büyük bir bölümü bu soruların en az ikisine, çoğunlukla da tümüne yanıt arar. Araştırmacılar arasında katı kamplaşmalara yol açan sorular şunlardır:

– Millet nedir? Milliyetçilik nedir?

– Milletler ve milliyetçilik ne zaman doğmuştur? Milletler ne ölçüde modern oluşumlardır?

– Farklı milliyetçilik türleri var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir?

---

[108] William Safran, 'Nations, Ethnic Groups, States and Politics: A Preface and an Agenda', *Nationalism and Ethnic Politics*, 1, 1 (1995), s. 1-10.

[109] Bu noktada farklı temel sorular önerildiğini de belirtmeliyim. Örneğin Smith'e göre, milliyetçiliğin anlaşılabilmesi için yanıtlanması gerekli sorular şunlardır: Millet kimdir? Nasıl ve neden doğar? Nerede ve ne zaman ortaya çıkmıştır? Bkz. Anthony D. Smith, *National Identity* (Londra: Penguin, 1991), s. 1.

Bu aşamada bazı noktaların vurgulanması gerekiyor. Her şeyden önce, yukarıda da belirtildiği gibi, bunlar milliyetçilik-kuramlarının ele aldığı soruların tümü değil, temel nitelikte olanları. Elbette kuramların aydınlatmaya çalıştığı başka sorular da var. Ama bu sorular genellikle saydığım üç sorudan türeyen, 'ikincil' nitelikte sorular. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, bu üç soruyla şu veya bu şekilde yüzleşmeden alt sorulara yanıt aramak olanaksız. Temel soruları incelerken yeri geldikçe alt sorulara da değineceğim. İkinci olarak, temel soruların sayısının ve önem derecelerinin araştırmacılara göre değiştiğini vurgulamak gerekiyor. Kimi araştırmacılar tanım sorunu halledilmeden milliyetçiliği açıklama yolunda hiçbir ilerleme kaydedilemeyeceğini ileri sürerken, diğerleri temel sorunun milletlerin ve milliyetçiliğin 'doğum tarihi' olduğunu iddia ediyorlar. Bazı araştırmacılarsa milliyetçiliğin kökenlerini ve doğasını açıklayabilecek bir kuramın üretilemeyeceğini, asıl yapılması gerekenin farklı milliyetçilik türlerini belirleyecek tipolojiler geliştirmek olduğunu öne sürüyorlar. Bu farklı görüşlere de sorular ele alınırken yer verilecek.

Açıklanması gereken son bir nokta da, soruların ifade edilişinde millet ve milliyetçilik kavramlarının birlikte kullanılması. Bu, ne yazık ki kaçınılmaz bir zorunluluk. Milliyetçiliği milletlerden, milletleri de milliyetçilikten bağımsız ele almak olanaksız. Nitekim sorulara getirilmeye çalışılan yanıtlar da bu iki kavramı birlikte ele almakta. Bu zorunluluğun başlı başına bir sorun haline dönüşmesini engellemek için, yeri geldikçe bu iki kavram arasındaki ilişkiyi, neden birlikte değerlendirilmeleri gerektiğini açıklamaya çalışacağım. Bu noktaların altını çizdiğimize göre artık sorulara geçebiliriz.

### *Millet Nedir? Milliyetçilik Nedir?*

Yakın tarihli bir makalede Tilley, akademik tartışmalarda sıkça dile getirilen bir ilkeden söz eder. Bu ilke, kullanılan kavramla-

rın tanımlanmasına öncelik verildiği takdirde sosyal bilimlerdeki pek çok tartışma konusunun çözüme ulaşacağıdır.[110] Gerçekten de tanım konusu, sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi, milliyetçilik alanının da en ciddi açmazını oluşturur. Hemen hemen hiçbir konuda görüş birliğine varamayan milliyetçilik uzmanlarının üzerinde anlaştığı tek nokta belki de budur.[111] Peki birbirinden farklı pek çok tanımla karşılaşmamızın nedenleri nelerdir?

Tanım konusunu en çok önemseyen yazarlardan biri olan ve tanım sorunu –ya da kendi deyimiyle 'terminolojik kaos'– çözülmedikçe milliyetçiliği anlamamızın mümkün olmadığını iddia eden Walker Connor, bu sorunu millet ve milliyetçilik kavramlarının başka kavramlarla karıştırılmasına bağlar.[112] Connor'ın üzerinde en çok durduğu karışıklık ise millet ve devlet kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasıdır. Üstelik bu karışıklığa yalnızca akademik eserlerde rastlanmaz. Dünya siyaset sahnesinde de bu hata işlenir. Bunun en tipik örneği de devletlerden oluşan bir kurum olan Birleşmiş Milletler'in adında, 'devlet' yerine 'millet'in kullanılmasıdır.[113] Connor, terminolojik kaosa yol açan diğer terimleri de sayar ve tanımlamaya çalışır: Etnisite *(ethnicity)*, ilkçilik *(primordialism)*, çoğulculuk

---

[110] Virginia Tilley, 'The Terms of the Debate: Untangling Language about Ethnicity and Ethnic Movements', *Ethnic and Racial Studies*, 20, 3 (1997), s. 497-523.

[111] Aslında bu noktada bile anlaşmazlık yok değil. Örneğin Eugene Kamenka tanımların (eğer yararlı olmaları isteniyorsa) bir araştırmanın başında değil, sonunda geliştirilmeleri gerektiğini ileri sürer. Bkz. Eugene Kamenka, 'Political Nationalism -The Evolution of an Idea', Eugene Kamenka (der.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea* (Londra: Edward Arnold, 1976) içinde, s. 3.

[112] Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994), dördüncü ve sekizinci bölümler.

[113] Walker Connor, a.g.e., s. 92-100.

*(pluralism),* kavimcilik *(tribalism),* bölgecilik *(regionalism),* toplulukçuluk *(communalism)* bunlardan bazılarıdır.

Connor'ın sözünü ettiği bu karışıklığın temel nedeni, millet ve milliyetçilik ile yukarıda bazılarını saydığımız kavramlar arasındaki ilişkinin belirsizliğidir.[114] Milletin, bireysel ya da toplu kimliklere temel oluşturan diğer öğelerden, örneğin sınıf, bölge, toplumsal cinsiyet, ırk ya da dinî inançtan farklı olduğu herkesçe kabul edilir. Ancak bu öğelerin milli kimliklerin belirlenmesindeki –dolayısıyla milletin tanımlanmasındaki– rolü tartışmaya açık bir konudur. Bu noktadaki düşünce farklılıkları, araştırmacıların ortaya attığı tanımlara da yansır. Nesnel ve öznel tanımlar arasındaki çekişme bunun en iyi örneğidir. Kimi yazarlar din, dil, ırk gibi nesnel öğeleri, kimileriyse millet olma bilinci, bağlılık gibi öznel öğeleri ön plana çıkarır. Çoğunluksa nesnel ve öznel öğelerin birlikte kullanıldığı tanımları yeğler.[115] Benzer bir görüş ayrılığı, milletin tanımında bireylerin kendilerini nasıl tanımladığını önemseyenlerle dış dünyanın bakışını, örneğin başka devletler ya da uluslararası kuruluşlar tarafından tanınmayı ön plana çıkaranlar arasında yaşanır.

Milliyetçiliğe baktığımızda da farklı bir durumla karşılaşmıyoruz. Breuilly milliyetçiliğe yönelik bakış açılarını değerlendirdiği bir makalesinde literatürde milliyetçiliğin üç şekilde ele alındığını söyler: Bir düşünce, bir duygu ya da bir siyasi hare-

---

[114] Anthony D. Smith ve John Hutchinson, 'Introduction', John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994) içinde, s. 4.

[115] Her üç tanıma da pek çok örnek vermek mümkün. Ancak bu noktada salt nesnel öğelere dayanan tanımların artık pek kullanılmadığını belirtmekte yarar var. Tanım türlerine birer örnek vermek gerekirse öznel tanım için bkz. Walker Connor, a.g.e., s. 93; nesnel tanım için bkz. Joseph Stalin, 'The Nation', John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), a.g.e. içinde, s. 20; her iki tür öğeyi de kullanan tanım için bkz. Anthony D. Smith, *National Identity,* s. 14.

ket olarak.[116] Bunların kuramlara yansıması da farklıdır. İlk grup milliyetçiliği açıklamak için milliyetçi aydınların söylediklerine, yazdıklarına eğilirken, ikinci grup belirli bir kültürün (ya da dilin, dinin) gelişimine bakar ve bunların 'milli bilinci' nasıl oluşturduğunu araştırır. Son grubun yoğunlaştığı alansa siyaset sahnesidir. Milliyetçiliği bir hareket olarak tanımlayanlar siyasi çekişmeleri, iktidar kavgalarını incelerler.

Öte yandan Kellas milliyetçiliğin bir ideoloji ve davranış şekli olarak görülebileceğini ileri sürer.[117] Milliyetçilik Kedourie'ye göre bir doktrin, Smith'e göre bir 'ideolojik hareket', Gellner'e göre bir 'siyasi ilke', Calhoun'a göre bir söylemdir.[118] Görüldüğü gibi diğer kavramlarla ilişkileri açısından milliyetçiliğin durumu milletinkinden parlak değil.

Milliyetçilik alanında ciddi bir tanım sorunu olduğunu, bu sorunun terimlerin birbirleriyle karıştırılmasından kaynaklandığını belirttim. Bu karışıklığa millet ve milliyetçiliğin benzer kavramlarla ilişkilerindeki belirsizliğin ve tanımlamada bu kavramlardan hangilerine ağırlık verilmesi gerektiği konusundaki kararsızlığın yol açtığını ileri sürdüm. Ancak tanım sorununu içinden çıkılmaz hale getiren iki etken daha var.

Birbirinden bağımsız değerlendirilemeyecek iki etkenden ilki, milletler ve milliyetçiliğin varlığının bir dönem sorgulanma-

---

[116] John Breuilly, *Rationalism and the State* (Manchester; Manchester University Press, 1993, ikinci basım), s. 404. Aynı sınıflandırmayı Smith ve Hutchinson da yapar: Bkz. John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.); a.g.e., s. 3.

[117] James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (Londra: Macmillan, 1991), s. 3-4.

[118] Elie Kedourie, *Nationalism,* s. 1; Anthony Smith, *National Identity,* s. 51; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism,* s. 1; Craig Calhoun, *Nationalism* , s. 3.

dan kabullenilmesi.[119] Milliyetçiler tarafından savunulan ve bir süre akademik tartışmaları da egemenliği altında bulunduran bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik doğal oluşumlardı; hep vardılar ve hep olacaklardı. Varlığı sorgulanmayacak bir oluşumun tanımlanması da beklenemezdi. Bu bakış açısı 1960'lara kadar üretilen pek çok çalışmaya damgasını vuracaktı. Bu nedenle de dönemin araştırmacıları milliyetçiliği tanımlamaktan ya da çözümlemekten çok, milliyetçilik türlerini belirlemeye yönelik tipolojiler üretmeye çalışmışlardı.

Buna bağlı ikinci bir etkense millet ve milliyetçilik kavramlarının siyasetle olan yakın ilişkisi. Her tanım, millet statüsüne kavuşmaya çalışan bir grubun arayışını haklı çıkaracak, diğer bir grubunkini geçersiz kılacaktır. Yaşadıkları ortam sosyal bilimcileri de etkiler; siyasi inançlar kimi zaman (aslında çoğu zaman) üretilenlere yön verir.[120] Milliyetçiliğin böylesine etkin olduğu bir dünyada tanım yapmak da kolay değildir. Ortaya atılan tanımların böylesine tartışmalı olmasının bir nedeni de budur.[121]

Milliyetçilik kuramlarının büyük bir bölümünün yanıtlamaya çalıştığı ilk temel soru milletin ve milliyetçiliğin nasıl tanımlanması gerektiğidir. Bugüne kadarki çalışmaların bu konuda fazla bir ilerleme kaydettiği söylenemez. Tanım enflasyonunu göz önünde bulundurarak bu bölümde herhangi bir tanımı ön plana

---

[119] Konstantin Symmons-Symonolewicz, 'The Concept of Nationhood: Toward a Theoretical Clarification', *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XII, 2 (1985), s. 215.

[120] Jim MacLaughlin, 'Nationalism as an Autonomous Social Force: A Critique of Recent Scholarship on Ethnonationalism', *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XIV, 1 (1987), s. 2.

[121] Bu nokta hem Breuilly, hem de Calhoun tarafından dile getirilir. Bkz. John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', *Philosophy of the Social Sciences*, 15 (1985), s. 65; Craig Calhoun, 'Nationalism and Ethnicity', *Annual Review of Sociology*, 19 (1993), s. 215.

çıkarmamaya özen gösterdim. İlerleyen bölümlerde ise başka tanım örnekleri de vereceğim. Bu aşamada ikinci soruya geçebiliriz.

### *Milletler ve Milliyetçilik Ne Zaman Doğmuştur? Milletler Ne Ölçüde Modern Oluşumlardır?*

Milliyetçilik kuramlarının açıklamaya çalıştığı ikinci temel soru, milletlerin ve milliyetçiliğin kökenleriyle ilgilidir. Milliyetçilik tartışmasını alevlendiren, farklı kuramsal yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olan ve tarafları birbirine düşüren soru budur. Nasıl tanımla ilgili sorunları ön plana çıkaran araştırmacılar varsa, kimileri de milletlerin ve milliyetçiliğin modernleşme süreçleriyle olan ilişkisini milliyetçilik kuramlarının öncelikli sorunsalı olarak belirler.[122]

Gerçekten de son otuz yılın tartışmalarını bu sorunun yönlendirdiği rahatlıkla söylenebilir. Soru, pek çok alt soruyu beraberinde getirdiği için de bu kadar önemlidir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Milletlerin ve milliyetçiliğin modernleşme süreçleriyle ilişkisi nedir? Milliyetçilik mi devleti oluşturur, devlet mi milliyetçiliği? Siyasi merkezileşmenin, örneğin etkinleşen bürokratikleşmenin (örneğin vergilerin devletçe toplanmasının), merkezî ordular kurulmasının (askerliğin vatandaşlık görevi haline gelmesinin) milliyetçiliğin doğuşuna ne ölçüde etkisi vardır? Milliyetçiliğin ortaya çıkmasında ekonomik gelişmelerin, örneğin kapitalizmin yaygınlaşmasının ya da Sanayi Devrimi'nin rolü var mıdır? Bugünün milletleriyle geçmişteki toplumsal oluşumlar, siyasi örgütlenme biçimleri arasında ne tür ilişkiler vardır? Milletler, geçmişteki etnik toplulukların

---

[122] Bu görüşü savunanların başında Anthony D. Smith gelir. Örnek olarak bkz. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell, 1986), birinci bölüm ya da 'The Problem of National Identity: Ancient, Medieval or Modern?', *Ethnic and Racial Studies*, 17, 3 (1994), s. 375-99.

uzantısı mıdır? Yoksa milletler ve milliyetçilik, iktidar kavgalarında kendilerine üstünlük sağlamak isteyen çıkar gruplarının 'yarattığı' mitlerden mi ibarettir? Milliyetçilik, seçkinlerin halk kitlelerini uyutmakta kullandıkları bir araç, bir tür 'afyon' mudur? Milliyetçilik bir 'yanlış bilinçlenme' midir?

Alt sorular çoğaltılabilir. Ancak görüldüğü gibi tüm bu soruların gelip dayandığı nokta aynıdır: Milletler ve milliyetçilik ne ölçüde moderndir? Bu soruya verilen yanıt, milliyetçilik literatüründe özellikle son otuz yılda belirginleşen kamplaşmayı da yaratmıştır.

Sözünü ettiğimiz soruyu yanıtlamaya çalışan kuramlar genellikle iki kategoride ele alınır: 'İlkçi' *(primordialist)* ve modernist yaklaşımlar. Bu, milliyetçilikle uğraşan araştırmacıların çoğunluğunun kabul ettiği sınıflandırmadır. Yaklaşımlara verilen isimler, kişiden kişiye değişir. İlkçi yerine özcü *(essentialist)*,[123] modernist yerine 'araçsalcı' *(instrumentalist)*,[124] 'yapılanmacı' *(constructivist)*[125] terimlerini kullanan akademisyenler vardır. Ancak yeğlenen isimler ne olursa olsun, kastedilen yaklaşım ve kuramcılar aşağı yukarı aynıdır. Bu yaklaşımların ayrıntılarını çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alacağım. Bu ikili sınıflandırmaya son yıllarda üçüncü bir kategori eklenmiştir. Bu kategori, yaklaşımlarını bir ara yol olarak tanımlayan etno-sembolcülerden *(ethno-symbolist)* oluşur.

Milliyetçilik kuramlarının sınıflandırılmasında farklı önerilere de rastlanır.[126] Ancak literatürde yaygın olan sınıflandırmalar

---

[123] Craig Calhoun, a.g.e., s. 18.

[124] Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison* (Yeni Delhi, Newbury Park: Sage Publications, 1991), s. 69.

[125] Anatol Lieven, 'Qu'est-ce qu'une Nation?', *The National Interest,* 49 (Sonbahar 1997), s. 12.

[126] Bir örnek için bkz. Daniele Conversi, 'Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation', *Nationalism and Ethnic Politics,* 1, 1 (1995), 73-85. Conversi

yukarıda sayılanlardır. Milliyetçilik kuramlarını iki kategoride değerlendirmekte ısrarcı olan araştırmacılar, etno-sembolcüleri de ilkçi kategorisine dahil ederler.[127] bu görüşe katılsam ve kuramların sınırlandırıldığı kategorilere 'özcü' ve 'yapılanmacı' isimlerinin verilmesini yeğlesem de, çalışmamın kuramların ele alındığı bölümünde etno-sembolcülerin kendilerini tanımlama şeklini dikkate alarak üçlü sınıflandırmayı kullanacağım. Milliyetçilik tartışmasının genel bir değerlendirmesini yapacağım yedinci bölümdeyse hangi nedenlerle özcü ve yapılanmacı kategorilerini yeğlediğimi açıklamaya çalışacağım.

Son olarak belirtilmesi gereken bir nokta da, klasik tartışmanın tanım ve kategorilerinin artık yavaş yavaş aşılmaya başlandığı. Ancak bu durum, neredeyse otuz yılı kapsayan bir tartışmanın yok sayılmasını gerektirmiyor. Bu süreçte üretilen kuramları ve tartışmanın taraflarını sınıflandırmak için yeni ölçüler, isimler üretmek anlamlı değil. Nitekim bu dönemde geliştirilen kuramsal yaklaşımları eleştiren araştırmacılar da aynı kategorileri kullanmaya devam ediyorlar. Kısacası bu anlamda *nil novi sub sole.*[128]

### *Farklı Milliyetçilik Türleri Var mıdır? Varsa, Bunlar Nelerdir?*

Milliyetçilik kuramlarının yanıtlamaya çalıştığı son temel soru milliyetçilik türleriyle ilgili. Aslında bir önceki bölümde gördüğümüz gibi bu soru, ilk dönem milliyetçilik çalışmalarının dikkate aldığı tek soruydu. Milletleri ve milliyetçiliği sorgulamadan kabul eden bu çalışmalar tanım sorunlarıyla ya da milliyetçiliğin doğuşunu açıklamakla ilgilenmiyorlar, farklı milliyetçilik türlerini belirlemeye çalışıyorlardı. Bu bölümde Kohn, Hayes ve

---

bu makalesinde beşli bir sınıflandırma öneriyor. Ancak bu sınıflandırma oldukça zorlama.

[127] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 150.

[128] Güneşin altında yeni bir şey yok.

Snyder'ın geliştirdikleri tipolojilere değinmiştik. Milliyetçilik türleri daha sonraki dönemin kuramcılarını da ilgilendiren bir konuydu. Hattâ bazı araştırmacılara göre milliyetçilik öylesine değişkendi ki, onu bütünüyle çözümleyecek bir kuram geliştirilemezdi.[129] Milliyetçilik bukalemun gibiydi, bulunduğu ortamın koşullarına uyum sağlıyor, renkten renge bürünebiliyordu. Tüm milliyetçilik biçimlerini –nedenlerini, gelişimlerini, doğurdukları sonuçları– tek bir 'büyük' kuramla açıklamak mümkün değildi. Dolayısıyla, değişik milliyetçilik biçimlerini belirleyecek tipolojiler üretmek daha yararlı olurdu.[130]

Tahmin edilebileceği gibi, ilk dönem tipolojileri bir kenara bıraksak ve yalnızca son on beş-yirmi yılda ortaya atılan milliyetçilik türlerini dikkate alsak bile çok uzun bir listeyle karşı karşıya kalırız. Birkaç örnek vermekle yetinelim: Smith, Kohn'un 'Batılı'-'Doğulu' ayrımını sürdürerek 'toprağa bağlı' *(territorial)* ve 'etnik' milliyetçiliklerden söz eder, bunları da kendi "aralarında 'bağımsızlık öncesi' ve 'bağımsızlık sonrası' olmak üzere ikiye ayırır;[131] Breuilly 'ayrılıkçı', 'reformcu' ve 'birleşmeci' olmak üzere üç kategori belirler ve bu milliyetçi hareketleri, karşı oldukları siyasi yapıya göre ikiye ayırır;[132] milli-

---

[129] İlk olarak bundan yaklaşık yirmi yıl önce Sami Zubaida'nın ortaya attığı bu görüş, sonraları kendi milliyetçilik kuramları olanlar da dahil pek çok araştırmacı tarafından benimsendi. Bkz. Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakefield ve Nira Yuval-Davis (der.), *Power and the State* (Londra: Croom Helm, 1978) içinde; ayrıca bkz. Anthony D. Smith, 'Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism', *Nations and Nationalism*, 2, 3 (1996), s. 386.

[130] John A. Hall, 'Nationalisms: Classified and Explained', *Daedalus*, 122, 3 (1993), s. 1; John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 9. Ancak Breuilly'nin genel bir kuram olasılığını açıkça reddetmediğini belirtelim.

[131] Anthony D. Smith, *National Identity*, s. 79-84.

[132] John Breuilly, a.g.e. giriş bölümü.

yetçilikleri, bulundukları ortam ve gelişme koşullarına göre 'asosyal toplum', 'yukarıdan devrim', 'istek ve korkuların uygun ortamla birleşmesi', 'risorgimento' (aşağıdan, halktan gelen) ve 'kaynaştırıcı' *(integral)* başlıklarıyla belirlediği beş farklı kategoride değerlendirir;[133] Alter, 'risorgimento', 'reform' ve 'bütünleştirici' milliyetçiliklerden söz eder;[134] Sugar ise Doğu Avrupa'da 'burjuva', 'aristokrat', 'popüler' ve 'bürokratik' olmak üzere dört çeşit milliyetçilik olduğunu iddia eder.[135]

Bu listeye devam etmek mümkün ama bu aşamada gerekli değil. Tanımlar gibi tipoloji örneklerine de kuramlar tartışılırken yeri geldikçe değinilecek. Önemli olan nokta, milliyetçiliği çözümlemeye çalışan pek çok araştırmacının milliyetçiliğin farklı türleri olduğu gerçeğini görmezden gelmemesi. Kimi araştırmacılara göreyse türleri belirlemek, milliyetçilik tek bir kuramla açıklanamayacak kadar değişken bir olgu olduğuna göre, yapılabilecek en doğru şey. Milliyetçilik çalışmalarının tarihsel gelişim sürecini ele aldığımıza ve tartışmanın çevresinde şekillendiği temel soruları belirlediğimize göre, artık kuramsal yaklaşımlara geçebiliriz.

---

[133] John A. Hall, a.g.e.

[134] Peter Alter, *Nationalism* (Londra: Edward Arnold, 1989), özellikle ikinci bölüm.

[135] Peter F. Sugar, 'External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism', Peter F. Sugar ve Ivo J. Lederer, *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle: University of Washington Press, 1969) içinde, s. 46-54.

# III
# MİLLİYETÇİLİKTEN ÖNCE MİLLETLER: İLKÇİ YAKLAŞIM

Milliyetimiz kadınlarla ilişkilerimiz gibidir: Onurlu bir şekilde değiştirilemeyecek kadar ahlâki doğamıza işlemiş ve değiştirmeye değmeyecek kadar tesadüfi.

George Santayana

## İLKÇİ YAKLAŞIM NEDİR? NELERİ SAVUNUR?

Milliyetçilik kuramları arasındaki gezintime ilkçi *(primordialist)* yaklaşımdan başlayacağım. Aslında ilkçilik bir milliyetçilik kuramı değil; daha çok bir bakış açısı. Buna göre terim, kabaca, milletleri doğal ya da eskiçağlardan beri var olan yapılar olarak görenleri nitelemek için kullanılıyor. Bu anlamda daha sonra ele alacağımız modernist ya da etno-sembolcü terimlerinden farklı değil. Tüm bu terimler farklı milliyetçilik kuramlarını ortak özelliklerine göre sınıflandırmak, böylelikle değerlendirilmelerini kolaylaştırmak amacıyla üretilmiş araçlardan ibaret. Modernistleri birleştirdiği düşünülen ortak özellik, milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin, dolayısıyla yakın tarihin bir 'armağanı' olarak görmeleri; etno-sembolcüleri birleştiren milletlerin etnik kökenlerine verdikleri önem; ilkçileri birleştirense,

yukarıda da belirttiğimiz gibi, milletleri doğal yapılar olarak görmeleri. Bu ortak özelliğin ötesinde, araştırmacıların milliyetçiliği açıklamak için geliştirdikleri kuramlar büyük farklılıklar taşımakta. Buna karşılık milliyetçilik literatürüne şöyle bir göz gezdirdiğimizde ilkçilerin kendi içlerinde, diğer yaklaşımları benimseyen araştırmacılara oranla, daha fazla bütünlük sergilediği izlenimini ediniyoruz. Başka bir deyişle ilkçiler türdeş bir kategori olarak değerlendiriliyor. Bu görüşün pek de doğru olmadığı son yıllarda sayısı artan 'etnisite' araştırmaları sayesinde anlaşıldı. Modernistler kadar olmasa bile, ilkçi yaklaşım da bünyesinde farklı görüşler barındırıyor. Bu farklılıkları birazdan ayrıntılı olarak ele alacağız. Ama öncelikle, ilkçi kelimesi üzerinde duralım.

İlkçi yaklaşım için İngilizce *primordialism* karşılığı kullanılmakta. Bu kelime İngilizcede iki anlama geliyor. Bunlardan ilki 'başlangıçtan beri var olan', diğeriyse 'ilk yaratılan ya da geliştirilen.'[136] Kelimeyi ilk kullananın İngiliz tarihçi Edward Shils olduğu sanılıyor. Shils terimi, ilk olarak 1957 tarihli ünlü makalesinde, aile içi ilişkilerden söz ederken kullanır ve aile üyeleri arasındaki bağlılığın birbirleriyle sürekli iletişim halinde olmalarından değil, kan bağına yüklenen, kelimelerle ifade edilmesi güç anlamdan kaynaklandığını ileri sürer. Shils'e göre bu bağ, 'ilk olma' ('birincil' de diyebiliriz) niteliği taşır, yani her şeyden önce yaratılmış, dolayısıyla hep varmış gibi algılanır.[137] Eller ve Coughlan, Shils'in bu kavramı din sosyolojisi kitaplarından, özellikle de A. D. Nock'un *Conversion*'ından etkilene-

---

[136] Bu anlamlar için bkz. *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language* (Florida: Trident Press International, 1996 basımı). Ayrıca bkz. Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments', *Ethnic and Racial Studies*, 16, 2 (1993), s. 186.

[137] Edward Shils, 'Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties', *British Journal of Sociology*, 8, 2 (1957), s. 142.

rek geliştirdiğini iddia ederler. Bu iddialarını, Shils'in aile üyeleri ve akrabalar arasındaki bağlılığı anlatırken kullandığı mistik ve ruhani dile dayandırırlar ve yazarın şu sözlerine dikkat çekerler: 'Bu ilk olma niteliği, kendisine inananlarca atfedilen kutsallığa sahip olabilir.'[138] Bu bakışla özdeşleştirilen bir başka isim olan Amerikalı sosyolog/antropolog Clifford Geertz de benzer bir tanım kullanır. Geertz, ilkçi bağdan kastedilenin toplumsal yaşamın 'verili' (*given*), daha doğrusu 'verili' olduğu varsayılan, öğelerinden kaynaklanan bağlar olduğunu belirtir ve bunlar arasında kan bağı, din, dil ve belirli toplumsal alışkanlıkları sayar. Bu bağlara kişisel çıkarlar öyle gerektirdiği için değil, bağın kendisi önemli sayıldığı için uyulur. Önemli olan 'doğal' yakınlıktır, toplumsal etkileşim değil.[139]

İlkçi yaklaşıma dayalı milliyetçilik kuramlarını, etnik gruplarla ilgili çalışmalardan bağımsız ele almak mümkün değil. Yaklaşım ilk olarak, etnik kimliği ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğini inceleyen çalışmalarda şekillenir. Örneğin hem Shils'in, hem de Geertz'in eserlerinde ilkçilik (*primordialism*)[140], etnik bağlılıkları nitelemek için kullanılır. Terim, milliyetçilik tartışmasına da etnisite kuramlarından ithal edilmiştir. Bu durum bazı araştırmacıları iki ayrı tartışma olduğunu iddia etmeye kadar götürmüştür. Örneğin Smith, etnik kimliğin niteliğiyle ilgili tartışmalarda 'ilkçi-araçsalcı' karşıtlığından söz ederken, milliyetçilik literatüründeki tartışmalarda 'eskilci (*pe-*

---

[138] Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, a.g.e., s. 184.

[139] Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), s. 259.

[140] Gerek Shils ve Geertz'in eserlerinde, gerekse diğer araştırmacıların çalışmalarında bir düşünce biçimi olarak *primordialism* kavramı geçtiğinden, 'ilkçilik' terimini de zaman zaman kullanmak zorunda kalacağım.

*rennialist*) -modernist' çatışmasını ön plana çıkarır.[141] Bu iç içelik, kaçınılmaz olarak, ilkçi yaklaşımla ilgili değerlendirmeme de yansıyacak, etnik ve milli bağlar bir ölçüde birlikte tartışılacak. Ancak yeri geldikçe, açıklanmaya çalışılan bakış açılarının milliyetçilik tartışmasına hangi yönleriyle ithal edildiğine, literatürde kimler tarafından benimsendiğine de değineceğim.[142] Bu, hem sözü edilen karışıklığın bir ölçüde giderilmesini sağlayacak, hem de milliyetçilik kuramlarını incelemeyi amaçlayan çalışmanın hedefinden sapmasını önleyecek.

Yukarıda da belirttiğim gibi, 'ilkçilik' benzer yaklaşımları nitelemek için kullanılan genel bir terim. Yani bütünüyle türdeş bir kategoriyi belirlemiyor. Nitekim ilkçi açıklamaları benimseyen araştırmacılar içinde üç ayrı bakış açısı ayırt edilebilir. Bunlara daha sistematik bir sunuş için 'doğalcı', 'biyolojik' ve 'kültürel' adlarını verebiliriz. Burada kullanacağım sınıflandırma büyük ölçüde Anthony D. Smith'in yakın tarihli çalışmalarından esinleniyor.[143] Benzer bir sınıflandırma da Tilley'den gelir.[144] Tilley, ilkçi yaklaşımları 'biyolojik', 'kültürel' ve 'psikolojik' olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirir. Ancak Tilley'nin kategorileri –adları aynı olanlar dahil– buradakilerden

---

[141] Anthony D. Smith, 'The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern?', *Ethnic and Racial Studies*, 17, 3 (1994), s. 376, 'Eskilci' terimi üzerinde birazdan ayrıntılı olarak duracağım.

[142] Etnisite çalışmalarında kullanılan ilkçilik terimi, milliyetçilik tartışmasında önemli bir ayrılığı vurguladığı için korunacak. Zaten 'eskilci' nitelemesini geliştiren Smith de 'ilkçi-eskilci' ayrılığını korur. Söz konusu ayrılık birazdan ele alınacak.

[143] Örneğin bkz. Anthony D. Smith, 'The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern?', s. 376-7; *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 1995), s. 31-3; *Nationalism and Modernism* (Londra: Routledge, 1998), yedinci bölüm.

[144] Virginia Tilley, 'The Terms of the Debate: Untangling Language about Ethnicity and Ethnic Movements', *Ethnic and Racial Studies*, 20, 3 (1997), s. 499-500.

oldukça farklı tanımlamalara dayanır ve milli bağlılıklardan çok etnik olanlarla ilgilidir.

*Doğalcı* adını verdiğim birinci bakış açısı ilkçiliğin en aşırı versiyonu sayılabilir. Bu görüşe göre etnik kimlik konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal bir parçamızdır. Kişilerin ait oldukları etnik topluluk önceden belirlenmiştir. Başka bir deyişle kişiler bir aileye doğdukları gibi, bir etnik topluluğa da doğarlar. İnsanlığın farklı etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir gereğidir ve bu gruplar kendilerinden olmayanı dışlama eğilimi taşırlar.[145] Bu görüşü benimseyenler milletlerin 'doğal' sınırları olduğunu savunurlar. Onlara göre milletin belirli bir kökeni, 'kişiliği', misyonu ve kaderi vardır. Yaklaşım milletlerle etnik gruplar arasında ayrım yapmaz. Milliyetçilik her dönemde insanlığın temel niteliğidir.[146]

Tahmin edilebileceği gibi bu bakış açısı genellikle milliyetçiler tarafından benimsenir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren eğitim sistemlerine, milli geçmişi yaratmada aktif rol üstlenen tarihçilere ve devlet kurma –ya da var olan bir devletin kontrolünü ele geçirme– arayışındaki siyasetçilere egemen olan milliyetçilik anlayışının özünü bu görüş oluşturur. Her biri kendi ülkelerinin milli akımlarına öncülük eden Frantisek Palacky, Eoin MacNeill ve Nicolae Iorga gibi tarihçiler çalışmalarında, milletlerin kendilerine özgü yaşam tarzları ve bir toprağa olan bağlarıyla birbirlerinden ayırt edilebilir doğal yapılar olduğunu ileri sürerler. Bu tarihçilere göre geçmiş, milletlerin kendi kendilerini gerçekleştirme mücadelesinin öyküsüdür.[147]

---

[145] Anatol Lieven, 'Qu'est-ce qu'une Nation?', *The National Interest*, 49 (Sonbahar 1997), s. 12.

[146] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, s. 31-2.

[147] John Hutchinson, *Modern Nationalism* (Londra: Fontana Press, 1994).

Öte yandan Smith, ilkçiliğin aşırı versiyonu içinde birbirinden farklı iki bakış açısı belirler. Yukarıda sözünü ettiğimiz, milletlerin 'doğallığını savunan görüşe kuşkulu bakan bir grup yazar, milletlerin ve milliyetçiliğin eski çağlardan beri var olduğu düşüncesiyle yetinir.[148] İlki kadar radikal olmayan bu yaklaşıma Smith 'eskilcilik' (*perennialism*) adını verir. Smith'e göre milletlerin köklerinin eski çağlara uzandığına inanmak, milletlerin 'doğal' düzenin bir parçası olduğunu kabul etmeyi gerektirmez. Bu anlamda eskilciler, ilkçiliğin 'doğalcı' versiyonunu benimsemek zorunda değildir.

Kanımca Smith'in bu ayrımı önemli bir noktaya işaret ediyor. Gerçekten de milliyetçilik-literatüründe ilkçiliğin aşırı versiyonunu savunan çalışmalara rastlamak bugün artık neredeyse imkânsız.[149] Bir dönemin milliyetçi tarihçilerinin benimsediği bu görüşün son kırk-elli yılın kuramcıları arasında temsilcisi yok. Milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu savunan araştırmacılara rastlamaksa her dönemde mümkün. Eskilci yazarların düşüncelerini daha ayrıntılı olarak ele almadan önce kısa bir parantez açarak 'eskilcilik' terimi üzerinde duralım.

İngilizce *perennial* kelimesi, 'sürekli ya da uzun zamandan beri var olan' ve 'uzun ömürlü, dayanıklı, yılmayan' anlamlarına geliyor.[150] İngilizce-Türkçe sözlükte ise kelimenin karşılığı, 'bütün yıl boyunca devam eden, uzun süren, daimi' şeklinde

---

[148] Anthony D. Smith, 'Review Article: Ethnic Persistence and National Transformation', *British Journal of Sociology*, XXXV, 3 (Eylül 1984).

[149] Elbette milliyetçi ideologların propagandaya yönelik çalışmalarını saymıyorum. Bu çalışmaların ne ölçüde 'bilimsel' olduğu tartışılır.

[150] *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language* (Florida: Trident Press International, 1996 basımı).

veriliyor.[151] Buradan hareketle terimi, örneğin 'süreklilikçi' olarak Türkçeleştirmek mümkün. Ancak terimi milliyetçilik literatürüne sokan Smith'in vurgusu, süreklilikten çok eskilik ve 'değişmezlik' üzerinde. Smith, terimden milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu ve o günlerden bugünlere fazla değişikliğe uğramadan, 'özünü kaybetmeden' geldiğini savunanları nitelemek için yararlanıyor. Yani kelime daha çok 'kadim, aşnı' anlamında kullanılıyor. Nitekim bazı Türkçe çevirilerde 'kadimci' terimiyle karşılaşıyoruz. Bu yanlış bir çeviri değil. Ancak bu çalışmada, 'kadim' kelimesi yerine öz Türkçe karşılığı 'eskil'i kullanmayı yeğledim. 'Eskil' sözlükte 'eski zamanda olan ya da eski zamandan kalan' şeklinde tanımlanıyor;[152] bu aynı zamanda Smith'in terime yüklediği anlam. Bu açıdan 'eskilcilik', Smith'in kullandığı anlamda *perennialism*'i en iyi karşılayan Türkçe terim gibi gözüküyor.

Eskilcilere göre bugünün milletleri, yüzyıllardan beri var olan bir birlikteliğin günümüzdeki uzantısıdır. Milletlere Orta Çağ'da, hattâ antik çağlarda bile rastlamak mümkündür. Değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir; 'milli öz' aynı kalır. Bu görüşü savunan yazarlara göre millet ortak bir kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanların oluşturduğu topluluktur. Milletleri yöneten seçkinlerin ellerindeki araçlar, kontrolle-

---

[151] *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü* (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1979, altıncı basım).

[152] Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözlük* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, dördüncü basım). 'Eskil' gibi fazla bilinmeyen, dilimize yerleşmemiş bir sıfatı kullanmam çeviri konusunda daha önce söylediklerimle çelişir gözükebilir, özellikle de 'ilksel'le ilgili olanlarla. Ancak 'ilksel' sözlüklerde yer almayan, tamamıyla 'kurgulanmış' bir sıfat. Oysa 'eskil'in tanımı, yukarıda da belirtildiği gibi, sözlüklerde bulunuyor. Yine de daha bilinen bir kelimeyi kullanmak isterdim. Ama Smith'in yarattığı bir terim olan *perennialism,* Türkçenin sınırlarını oldukça zorluyor ve ne yazık ki çevirene fazla hareket alanı bırakmıyor.

ri altındaki teknoloji farklılaşsa, gelişse de, milleti oluşturan temel özellikler değişmez. Eskilciler milletlerin hayatında, tarihin ayak oyunlarından kaynaklanan gerileme dönemleri olabileceğini kabul ederler. Ancak 'kötü talih' milli özü yok edemez: yapılması gereken milletlerin 'uyandırılması', milliyetçilik ateşinin 'yeniden' yakılmasıdır. Minogue bu görüşü anlatmak için 'uyuyan güzel' benzetmesini kullanır. Millet, uyuyan prensestir, milliyetçilerse öpücüğüyle prensesi uyandıracak olan prens.[153]

Milliyetçilik literatüründe kimlerin eskilci sayılabileceğiyse tartışmaya oldukça açık bir konu. Örneğin Smith, John Armstrong'u eskilci sayar.[154] Oysa Armstrong pek çok yazara göre etno-sembolcülüğün 'anıt' ismidir. Bu karışıklığın giderilmesi, milletlerin oluşum sürecinin geniş bir zaman dilimi içerisinde değerlendirilmesini savunan yazarları hangi kategoriye yerleştireceğimize bağlı. Eğer söz konusu bakış açısı etno-sembolcüyse, o halde Armstrong ve Llobera gibi araştırmacıları Smith'le aynı kategoriye koymamız gerekir. Öte yandan milletlerin oluşum sürecini geniş bir tarihsel perspektifte ele almak eskilcilikse, o zaman Armstrong ve Llobera'nın yanısıra Smith'i de eskilci saymamız gerekiyor. Nitekim bu görüşü savunan araştırmacılar var.[155] Sorun aslında yalnızca yetersiz tanımlardan kaynaklanmıyor. Karışıklığa yol açan nedenlerden biri de araştırmacıların 'özgünlük' arayışı. Neredeyse her araştırmacı kendi yaklaşımını başkalarınınkinden ayırmaya, farklı göstermeye çabalıyor. Dolayısıyla ortaya tam bir tanım ve yaklaşım enflasyo-

---

[153] Minogue'un 1967'de kullandığı bu benzetmeye Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* içinde atıfta bulunuluyor: Bkz. s. 52; ayrıca not 3, s. 168.

[154] Anthony D. Smith, 'Review Article: Ethnic Persistence and National Transformation'.

[155] John Breuilly, 'Approches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 150. Kanımca doğru olan sınıflandırma da bu.

nu çıkıyor. Kategoriler, sınıflandırmalar birbirine giriyor. Bu konuyu yedinci bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağım. Şimdilik eskilci yaklaşıma birkaç örnek vermekle yetinelim.

Eskilci araştırmacılar, milletlerin 'doğum tarihi' konusunda farklı görüşler öne sürerler. Örneğin Llobera milletlerin köklerini Orta Çağ'da ararken, Hastings ilk millet olarak nitelediği İngiltere'de milli bilincin on dört ve on altıncı yüzyıllar arasında şekillendiğini ileri sürer.[156] Llobera, milliyetçiliğin ancak çok dar bir tanımla ele alınırsa modern bir ideoloji olarak görülebileceğini söyler ve Orta Çağ Avrupa'sında ilkel bir milli bilinçten söz edilebileceğini iddia eder. Hastings on dördüncü yüzyıl İngiltere'sinde, özellikle Fransa'yla savaşlara girildiği dönemde bir tür milliyetçilikten söz edilebileceğini belirtir ve bu milliyetçiliğin gelişimini on altı-on yedinci yüzyıllarda tamamladığını savunur.[157] Bu örneklerden de anlaşılabileceği gibi, eskilcilere göre hem milletler, hem de milliyetçiliğin kökenleri modernleşme sürecinin ötesine, eski çağlara uzanır. Milletler tarih içinde, kendilerini diğerlerinden ayıran temel özellikleri koruyarak yolculuk ederler. Biçimsel farklılıklar gözlense bile, geçmişin milletleriyle bugünküler özde aynıdır. Bu anlamda milliyetçiliği çözümleyebilmek için on sekizinci yüzyıl sonrasına odaklanmak, Llobera'nın deyimiyle, 'sosyolojik bir felâket'tir.[158]

Hatırlanabileceği gibi ilkçilik içinde belirlediğimiz ikinci yaklaşım, *biyolojik* adını verdiğimizdi. Söz konusu yaklaşım etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu yaklaşım, son yıllarda Wilson, Trivers ve Badcock gibi

---

[156] Josep R. Llobera, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe* (Oxford, Providence: Berg Publishers, 1994), s. 219-21; Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 5.

[157] Josep Llobera, a.g.e., s. 220; Adrian Hastings, a.g.e., s. 5.

[158] Josep Llobera, a.g.e., s. 3.

araştırmacıların çalışmalarıyla yeniden canlanan sosyo-biyoloji alanından gelme verilerin etnik gruplara uygulanmasıyla gündeme gelmiştir.[159] Sosyo-biyolojik kuramların temelinde 'üreme çoğalma' kavramı yatar. Buna göre, insanları öncelikli olarak üreme eyleminde başarıya ulaşma güdüsü yönlendirir. Bu amaca yönelik en uygun davranışsa 'yakınlarla', 'hısımlarla' eşleşmektir çünkü onlar tanınır, bilinir. Üreme eyleminde 'hısım/akraba' olanı seçmek, insanların genlerine işlemiş bir mekanizmadır ve arkasındaki itici güç üremede başarılı olma arzusudur. Peki insan kendisine 'yakın' olanı nasıl belirler? Burada en temel ölçüt kültürel benzerliktir. Etnik grupların kökenlerine ilişkin bilgiler sunan kültürel öğeler –söylenceler, mitler–, bireylere yakınlarını belirleme konusunda rehberlik eder. Kan bağı ve akrabalık, başarılı üreme hedefine yönelik bu genetik mekanizma sayesinde önem kazanır; insanlar bu nedenle etnik gruplarına ya da milletlerine karşı böylesine güçlü duygular beslerler.[160]

Sosyo-biyolojik yaklaşımın milliyetçilik literatüründeki en önemli temsilcisi Pierre van den Berghe'dir.[161] Van den Berghe, insan ilişkilerine üç güdünün egemen olduğunu söyler: Hısım/akraba olanın seçilmesi (*kin selection*), karşılıklılık (*reciprocity*) ve zorlama (*coercion*). Bunlardan ilkini yukarıda açıkladık: İnsanlar, kendileriyle kan bağı olan (ya da olduğunu düşündükleri) kişilere yönelir, onlarla eşleşmeye çalışırlar. Bunun ardında yatan itici güç, üremede başarılı olma arzusudur. İkin-

---

[159] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 32.

[160] James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (Londra: Macmillan, 1991), birinci bölüm.

[161] Berghe'nin kuramı için bkz. Pierre van den Berghe, *The Ethnic Phenomenon* (New York: Elsevier, 1979) ve Pierre van den Berghe, 'A Socio-Biological Perspective', John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994) içinde.

ci öğe, bireylerin karşılıklı yarar sağlayabilmek amacıyla işbirliği yapmaları; üçüncüsüyse tek taraflı yarar sağlamak için güç kullanmalarıdır. Van den Berghe'ye göre bu güdüler etnik gruplar için de geçerlidir çünkü etnik gruplar akrabalık ilişkisinin geniş ölçekli düşünülmesiyle oluşur. Etnik topluluklar, ailelerin uzantılarıdır; deyim yerindeyse 'süper aileler'dir.[162] Etnik gruplara bu nedenle bağlılık duyulur. Öte yandan etnik grup içi ilişkilerde akrabalık/yakınlık ilişkisi ön plana çıkarken, gruplar arası ilişkilerde işbirliği ve çatışma ağır basar. Genellikle işbirliği kısa sürelidir; rekabet ve çatışma daha sık yaşanır. Başka bir deyişle, etnik gruplar arası ilişkilere egemen olan 'zorlama' güdüsüdür.

Belirlediğimiz son yaklaşım olan *kültürel* ilkçilik daha çok Geertz ve Shils'in çalışmalarıyla bağdaştırılır. Eller ve Coughlan, bu çalışmalarda sözü edilen ilkçilik kavramının üç temel niteliği olduğunu öne sürerler:[163]

– İlk olma niteliği taşıyan, birincil bağlılıklar 'verili'dir (*given*), her şeyden önce vardır, hiçbir şeyden türememiştir. Söz konusu bağlılıklar 'doğal', hattâ tinseldir; toplumsal kaynakları yoktur. Kökenleri kestirilemeyecek kadar uzun bir geçmişleri vardır.

– İlk olma niteliği taşıyan duygular anlatılamaz, kelimelerle ifade edilemez; ama zorlayıcıdır. Bir topluluğa üye olan kişi zorunlu olarak, o topluluğa ve topluluğun alışkanlıklarına karşı bir bağlılık duyar. Bu bağlılık, 'bağlayıcıdır'. Toplumsal etkileşimle açıklanamaz; bağın kendisine atfedilen önemden kaynaklanır.

– İlkçi bağlılık özünde bir duygu, bir heyecan işidir. Kişisel çıkarlarla ilişkisi yoktur.

---

[162] Pierre van den Berghe, 'A Socio-Biological Perspective', s. 102.

[163] Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism', s. 187.

Toparlayacak olursak, birincil bağlılıklar, her şeyden önce var olan, hiçbir şeyden türemeyen, toplumsal ilişkilerden bağımsız duygu ve heyecanlardır; çözümlenemezler ama çok güçlü ve bağlayıcıdırlar.

Eller ve Coughlan'ın bu görüşleri yıllar boyu farkına varılmayan bir yanılgıyı gözler önüne sermiş ve canlı bir tartışmaya yol açmıştır. Bu yanılgı, Geertz ve bir ölçüde de Shils'in görüşlerinin çarpıtılmasından kaynaklanır.[164] Ne Geertz, ne de Shils ilk olma niteliğini ve bu niteliğin yukarıda sayılan özelliklerini bağlılığa yol açan öğelere atfetmişlerdir. Hatırlanacağı gibi Geertz ilkçi bağlılık duyulan öğeler arasında kan bağı, dil ve dini sayar. Ancak Geertz hiçbir çalışmasında bu sayılan öğelerin, yani dil, din ve kan bağının ilk olma niteliği taşıdığını, örneğin her şeyden önce geldiğini, hiçbir şeyden türemediğini, anlatılamaz-açıklanamaz bir yapıya sahip olduğunu iddia etmez. Bu özellikleri söz konusu öğelere atfedenler toplulukları oluşturan bireylerdir. Başka bir deyişle, bağlılık duyulan öğeler ilk olma niteliği taşımaz; bağlılık duyanlar onların böyle olduğunu 'sanır'. Geertz bireylerin inançlarından, algılamalarından söz eder, öğelerden değil.[165] Tilley'ye göre Geertz'in bu yaklaşımını en iyi şu alıntı gösterir: 'İlk olma niteliği taşıyan bağlılıktan kastedilen toplumsal yaşamın "verili" –ya da, daha doğrusu, kültür de kaçınılmaz olarak bu tür konulara bulaştığından, *verili oldukları varsayılan*– bağlılıklardır' (italik benim).[166] Yaklaşıma 'kültürel' ilkçilik adının verilmesinin nedeni de yine budur. Bu noktada hemen söz konusu yanlış anlamanın yalnız

---

[164] Virginia Tilley, 'Untangling Language about Ethnicity', s. 499-503; Steven Grosby, 'The Verdict of History: The Inexpungeable Tie of Primordiality-A Response to Eller and Coughlan'. *Ethnic and Racial Studies*. 17, 1 (1994), s. 164-171.

[165] Anthony D. Smith, 'The Problem of National Identity', s. 376.

[166] Virginia Tilley, a.g.e., s. 501.

Eller ve Coughlan'a özgü olmadığını belirtelim. Milliyetçilik literatüründe pek çok eser bu yanılgıyı paylaşır.[167]

Milliyetçilik literatüründe kültürel ilkçiliğe Geertz ve Shils'in çalışmalarının yanısıra, milletin 'öznel' tanımını yeğleyen araştırmacılarda rastlanır. Milleti oluşturan dil, din, kan bağı gibi nesnel öğelerin 'doğal'lığını savunmanın güçlüğü karşısında bazı araştırmacılar bir adım gerileyerek doğallığı söz konusu öğelere duyulan bağlılıkta bulurlar. Aynı şekilde, milleti oluşturan tüm bireylerin ortak bir geçmişi paylaştığını kanıtlayamayan araştırmacılar da, milleti tanımlamada esas olanın ortak geçmiş değil, ortak geçmişe duyulan *inanç* olduğunu iddia ederler.[168] Bu araştırmacılar arasında ilk akla gelen Walker Connor'dır; Tutum ve davranışların açıklanmasında kilit rolü bireysel algılamalara veren Connor milleti, aynı soydan geldiğine ve ortak bir geçmişi paylaştığına *inanan* insan topluluğu olarak tanımlar.[169]

İlkçi yaklaşımın eleştirisine geçmeden önce buraya kadar söylediklerimizi kısaca toparlayalım. 1960'lara kadar üretilen eserlerin büyük bir bölümüne egemen olan ilkçi yaklaşım, milliyetçilik literatürüne etnisite çalışmalarından ithal edilmiştir. Milliyetçilerin propaganda amaçlı çalışmalarında rastlanan ve milliyeti cinsiyet gibi doğuştan gelen bir özellik olarak gören 'doğalcı' yaklaşımı saymazsak, ilkçilik milliyetçilik çalışmalarında üç şekilde belirir. *Eskilci,* milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu ve geçmişten bugüne fazla değişikliğe uğramadan geldiğini savunur. Biçimsel farklılıklar gözlense bile, milli özün hep aynı kaldığını ileri sürer. *Sosyo-biyolog,* etnik bağlılıkların

---

[167] Bunun en tipik örneği Paul Brass. Bkz. Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison* (Yeni Delhi, Newbury Park: Sage Publications, 1991), s. 69-75.

[168] Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism,* s. 70.

[169] Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 202.

kökenini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu görüşe göre milletler, geniş ölçekli ailelerdir. *Kültürel* ilkçiyse, etnik bağlılıklarda inancı ön plana çıkarır. Bireyleri, etnik topluluğu ya da milleti 'ötekilerden' ayırdığı düşünülen din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere sımsıkı bağlayan bu öğelerin ilk olma niteliği taşıdığına, her şeyden önce var olduğuna duyulan inançtır. Bu inanç, söz konusu öğelere mistik bir hava, tinsel bir önem kazandırır. Bu noktada ilkçi yaklaşımın eleştirisine geçebiliriz.

## İLKÇİ YAKLAŞIMIN ELEŞTİRİSİ

Bu bölümde ilkçi yaklaşıma yöneltilen temel eleştirileri ele alacağım. Bunu yaparken ilkçileri birleştiren genel savlara odaklanacak, yukarıda sözü edilen görüş ayrılıklarına çok gerekmedikçe değinmeyeceğim. Bu, sunuşun içinden çıkılmaz bir hal almasını da engelleyecek. Değerlendireceğimiz eleştiriler, ilkçi yaklaşımın beş yönü üzerinde yoğunlaşıyor: Etnik kimliğin ve onu oluşturduğu düşünülen öğelerin değişmezliği, ilkçi yaklaşımın etnik ve milli kimliklerin kökenleriyle ilgili iddiaları, etnik ve milli kimliklerin diğer kimliklerle olan ilişkisi, etnik ve milli bağlılıkların duygusal yönü ve milletlerin 'yaşı'.

### *Etnik Kimliğin ve Onu Oluşturduğu Düşünülen Öğelerin Değişmezliği*

İlkçi yaklaşımı savunan tüm araştırmacıları birleştiren bir iddia, etnik kimliklerin ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin 'verili' *(given)* olduğu ve kuşaktan kuşağa fazla değişikliğe uğramadan aktarıldığı düşüncesini içerir. Bu anlamda etnik bağlılıklar da doğuştan gelir ve toplumsal ilişkilerden bağımsız gelişir. Bu görüşün pek de doğru olmadığı, son yıllarda sayısı artan etnisite çalışmalarıyla açıkça ortaya konuyor. Yakın tarihli çalışmalar, etnik ve milli kimliklerin tanımlanmasında bireysel seçimlerin rolünü ön plana çıkarıyor. Etnik kimlikler, toplumsal ilişkiler çevresinde yapılanıyor, kurgulanıyor. Yani

değişmez ya da 'verili' olmak bir yana, her kuşakta yeniden tanımlanıyor; kimliklerin sınırları, içeriği sürekli değişiyor. Bir etnik gruba üye olmak, çoğunlukla çıkarlara ve günün koşullarına göre belirleniyor.[170] Bu görüşe örnek olarak da çok-kültürcülüğü benimseyen toplumlarda mantar gibi çoğalan etnik gruplar veriliyor.

Etnik kimliklerin açıklanmasında 'araçsalcı' (*instrumentalist*) bakış açısını benimseyen Paul Brass da benzer bir görüşü savunur. Brass, düşüncesini kanıtlamak için etnik kimliğin önemli bileşenlerini tek tek ele alır ve 'değişmezlik mitini' deşifre eder.[171] Dil, bu bileşenlerin en önemlilerindendir. Brass, dile duyulan bağlılığın değişkenliğini göstermek amacıyla çok etnik gruplu ülkelere işaret eder. Bu ülkelerde çoğu insan birden fazla dil ya da lehçe konuşmaktadır. Okuma yazması olmayan, eğitim düzeyi düşük vatandaşların –örneğin kırsal kesimde yaşayanlar– büyük bölünüyse, bırakın konuştukları dile duygusal bir bağlılık duymayı, sorulduğunda konuştukları dilin/lehçenin adını bile bilmeyeceklerdir. Etnik grupları oluşturan bireyler konuştukları dili ya da lehçeyi kimi zaman kendilerine bir yarar sağlamak, örneğin iş bulabilmek ya da çocuklarına iyi bir eğitim sunabilmek (etnik azınlıkların yaşadıkları ülkenin dilini benimsemesi örneğinde olduğu gibi), kimi zamansa kendilerini başka bir etnik gruptan farklı kılabilmek için değiştirirler. Kaldı ki çoğu insan zaten konuştuğu dil üzerine fazla düşünmez ve dili duygusal bağlılık duyulacak bir unsur olarak görmez.[172]

---

[170] Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism'. s. 188.

[171] Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism*, s. 70-2. Etnik kimliklerin 'araçsalcı' açıklamaları ve Brass'ın kuramsal yaklaşımı dördüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenecek.

[172] Milliyetçilerin en çok üzerinde durduğu kültürel öğe olan dilin, kendi başına milletlerin oluşumuna fazla katkıda bulunmadığı, genelde milletin 'kurulmasını' izleyen yıllarda oluşumunu tamamladığı son

Öte yandan etnik kimliğin diğer bileşenlerine duyulan bağlılık da bundan farklı değildir. Etnik öğelerin en dirençlisi olan dinler bile yüzyıllar boyu aynı kalmamıştır. Dinî gereklilikler ya da törenler zamana ayak uydurmuş, reformcuların çabasıyla değişime uğramıştır.[173] Bu, dine duyulan bağlılıkları da etkiler. Ayrıca din, modern çağda bazı insanlar için eski önemini yitirmiştir. Gelişmiş ülkelerde farklı ruhsal arayışlara yönelenlere sıkça rastlanır. Doğum yeriyse çoğu kimse için hâlâ önemlidir; ama bazıları doğdukları yeri isteyerek terk eder ve başka bölgelere ya da ülkelere göç eder. Bunların bir bölümü doğdukları yere olan bağlılıklarını korurken, diğerleri göç ettikleri yere uymayı, oranın kültürüyle özdeşleşmeyi seçerler. Doğdukları yere bağlılık duyanlar bile, eğer yeni 'evlerinde' çeşitli nedenlerle ayrımcılığa tâbi değillerse genellikle bağlılıklarını duygusal boyutta tutar, onlara siyasi bir anlam yüklemezler. Kan, akrabalık bağına gelince: Bu bağ zaten az sayıda insana karşı hissedilir. Bir aşiret ya da etnik gruba duyulan bağlılık bu şekilde algılandığındaysa, bağın 'hayalî' yönü ön plana çıkar çünkü bu durumda kişi, kan bağına sahip olduğu insanların büyük bir bölümünü tanımayacak, hattâ onlarla karşılaşmayacaktır.[174] Bu boyutta algılanan bir bağın anlamıysa doğal olarak kişiden kişiye değişecektir.

---

yıllarda üretilen çalışmalarda ortaya kondu: Bkz. E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 60. Ayrıntılar için bkz. yedinci bölüm.

[173] Bu noktada insan ister istemez Türkiye'deki 'cenaze namazı' ya da Türkçe ezan tartışmalarını hatırlıyor ve kendine Osmanlı dönemindeki İslâm anlayışıyla bugünkünün ne ölçüde aynı olduğu sorusunu soruyor.

[174] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1991, ikinci basım), s. 6.

Smith etnik kimliklerin, tüm toplumsal kimlikler gibi, ekonomik, siyasi vb. birçok etkene bağımlı olduğunu, dolayısıyla ortam ve koşullara göre değişiklik gösterdiğini ileri sürer.[175] Etnik gruplar arası evlilikler, iç ve dış göçler, salgın hastalıklar, bölgeler arası ticari ilişkilerin gelişmesi, dış güçlerin istilâları gibi birçok etken, etnik grupların birbirine karışmasına yol açar. Bu da etnik kimliklerin yüzyıllar boyu hiçbir değişikliğe uğramadan, özlerini koruyarak bugünlere ulaşmasının pek de mümkün olmadığını gösterir.

İlkçilerin bir bölümü, etnik grupların sınırlarının ya da etnik kültürün bazı öğelerinin zaman içinde değişime uğrayabileceğini kabul ederler. Ancak grupları birbirinden ayıran etnik kültürün temel özellikleri, yani 'öz'ü aynı kalır. Brass bu görüşü de çürütmeye çalışır. Brass'a göre geniş bir kültürel mirasa sahip birkaç istisnanın (Yahudiler gibi) dışında pek çok etnik grup kültürlerini sonradan yaratmışlardır. 'Değişmezlik tezi'ni çürüten bu gruplar, yine de kimliklerine dayalı bir siyaset geliştirmeyi başarmışlardır. Brass bu noktada Amerika örneğini anar.[176] Eller ve Coughlan aynı görüşü sömürge sonrası toplumlar için öne sürerler. Özellikle Afrika'da birçok yeni etnik kimlik 'yaratılmış', bu kimlikler eski olduklarını iddia etmişlerdir. Bu kimlikler asla 'verili' değildir, tersine kimi zaman yoktan var edilerek, kimi zaman da geçmiş yeniden yorumlanarak 'kurgulanmışlardır'.[177] Kısacası, etnik kimlikleri oluşturan öğelerin ya da bu öğelere duyulan bağlılığın eski, 'değişmez' olduğunu iddia etmek, gerçeklerle çoğu zaman uyuşmaz.

---

[175] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era,* s. 33.

[176] Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism,* s. 73.

[177] Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism', s. 188.

## *İlkçi Yaklaşımın Etnik ve Milli Kimliklerin Kökenleriyle İlgili İddiaları*

İlkçilerin bir başka temel savı da, etnik ve milli kültürü oluşturan öğelerin hiçbir şeyden türemediği, her şeyden önce var olduğudur. Bu, kaçınılmaz olarak etnik bağlılıklara mistik bir nitelik kazandırır. Zaten ilkçiler de bu bağlılıkların açıklanamaz, hattâ kelimelere dökülemez olduğunu iddia ederler. Böylelikle ne etnik öğelerin, ne de bu öğelere dayalı grupların kökenleri açıklanır.

Brass, bu noktayı eleştirmekten de geri durmaz. Etnik kültürleri ve bu kültürlerin 'değişmez' olduğu iddia edilen temel özelliklerini bilmek, hangi etnik grupların isteklerini siyasi alana taşıyacağını ya da siyasileşen etnik akımların hangi biçimlere bürüneceğini öngörmemize yetmez. Brass bu düşüncesini kanıtlamak için Siyonizmi ele alır. Yazara göre, Ortodoks Yahudilikte laik milli devlet düşüncesinin yeri yoktur. Dolayısıyla Yahudi kültürünün temel bileşeni olan dine bakarak Siyonist akımı ya da bağımsız bir İsrail devleti kurulacağını tahmin etmek mümkün değildir. Din bize aksini söyler. Başka bir deyişle ilkçi yaklaşım, örneğin bir İsrail'in kuruluşunu açıklayamaz, anlamlandıramaz.[178] Bu nokta Breuilly tarafından da dile getirilir.[179]

Aynı eleştiri, sosyo-biyolojik yaklaşımlar için de geçerlidir. Kan bağı, akrabalık gibi evrensel olması gereken ilkelere dayalı sosyo-biyolojik kuramlar da, neden yalnızca bazı etnik grupların 'öz benliklerinin' bilincine vardığını ve birlikteliklerini başarıyla sürdürdüğünü, diğerlerininse tarihin karanlıklarına gömüldüğünü açıklayamaz. Eğer etnik gruplar aile birliğinin bir uzantısıysa, bunun tüm etnik gruplar (ve milletler) için geçerli

---

[178] Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism*, s. 73.

[179] John Breuilly. *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993, ikinci basım), s. 406.

olması gerekir. Oysa Gellner'in de belirttiği gibi, kendini ifade etmeyi başaran her milliyetçilik için, *n* tane başarıya ulaşamayan, silinip giden vardır. 'Bir' etnik grup kendi kendinin bilincine varırken, 'on' tanesi varamaz.[180] Neden kimi milletler tarihin sahnesine çıkarken, kimileri oyun dışı kalır? Sosyo-biyoloji bu noktada suskundur.[181] Smith ayrıca üremede başarı güdüsüne dayalı yaklaşımların, bu içgüdünün bireyin yakın çevresinden, örneğin aileden, daha büyük ölçekli etnik topluluğa nasıl aktarıldığını açıklayamadığını ileri sürer.[182]

### *Etnik ve Milli Kimliklerin Diğer Kimliklerle Olan İlişkisi*

İlkçi yaklaşımla ilgili bir başka eleştiri de, ilkçilerin etnik kimliği diğer kimliklerin önüne koyma eğilimine yöneliktir. Smith'in belirttiği gibi, insanlar birden fazla kimliğe sahiptir; kişi, üyesi olduğu her toplumsal gruba farklı bir bağlılık besler. Smith bunlar arasında aile, bölge/yöre, sınıf, din ve toplumsal cinsiyetle ilgili olanları sayar.[183] Bu kimlikler kimi zaman örtüşür, kimi zaman birbirini destekler, kimi zamansa çatışır. Hangi kimliğin ön plana çıkacağı, koşullara göre değişir. Dolayısıyla, farklı zamanlarda farklı kimlikler önem kazanır.[184]

### *Etnik ve Milli Bağlılıkların Duygusal Yönü*

Bir başka eleştiri etnik bağlılıkların duygu, heyecan boyutuyla ilgilidir. Daha önce gördüğümüz gibi ilkçiler, etnik gruba ya da

---

[180] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983), s. 44-5.

[181] James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, s. 11.

[182] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, s. 33.

[183] Anthony D. Smith, *National Identity* (Londra: Penguin, 1991), s. 4.

[184] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, s. 33.

millete duyulan bağlılığın doğal, her tür toplumsal etkileşimden bağımsız olduğunu iddia ederler. Bu, söz konusu bağlılığa 'mistik' bir nitelik kazandırır ve onu toplum boyutundan soyutlar. Birey, etnik grubuna ya da milletine karşı kelimelere dökülemeyecek yoğun duygular besler. Eller ve Coughlan, duyguların önemini gözardı etmemekle birlikte, etnik bağlılıklara mistik bir nitelik kazandırılmasına itiraz ederler. Yazarlara göre, duyguların kökeninin olmadığının iddia edilmesi ve toplum boyutundan soyutlanması büyük bir. yanılgıdır. Bu durum sosyoloji, antropoloji gibi bilimlerin 'hislerle' yüzleşmekten kaçınmasından kaynaklanır.[185] Yanılgının temelindeyse duyguların günlük aktiviteler, periyodik tören ve ritüeller aracılığıyla, nasıl yeniden üretildiğinin gözden kaçırılması yatar. Aynı şeyin etnik bağlılıkların sıkça benzetildiği din için de geçerli olduğunu ileri süren Eller ve Coughlan, Durkheim'ın din konusundaki düşüncelerini ilkçi yaklaşımla karşılaştırırlar. Durkheim, dinin törenlerle sürekli beslendiğini öne sürer. Bu törenler, katılımcıları derinden etkileyerek duygularını yoğunlaştırır, inançlarını pekiştirir; aynı zamanda da 'öteki'ni yaratarak kendi farklılıklarını vurgular. Aynı şey, etnik bağlılıklar için de geçerlidir. Buradan yola çıkan Eller ve Coughlan, ilkçilik kavramını, duyguların kökenini açıklamadığı ve bağlılıklarla toplumsal deneyimler arasındaki ilişkiyi yok saydığı için eleştirirler.

### *Milletlerin 'Yaşı'*

Milliyetçiler ve ilkçi yaklaşımı benimseyen kimi yazarların, milli kimliği doğamızın bir parçası olarak gördüğünden ya da en azından milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu savunduğundan söz ettik. Sami Zubaida, bundan yaklaşık yirmi yıl önce yazdığı bir makalede, bu iddiaları modernist bir bakış açısıy-

---

[185] Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism', s. 192-95.

la, üstelik Osmanlı örneğini kullanarak eleştirir.[186] Zubaida'ya göre milliyetçilerin iddialarının karşısındaki en büyük sorun, ulus-devletin tarihsel açıdan oldukça yeni bir siyasi örgütlenme biçimi olmasıdır. Tarihteki devlet ve imparatorlukların çoğu, bünyesinde farklı etnik gruplar barındıran ve tek bir yöneticiye –ya da yönetici zümreye– bağlı olan bürokratik-askerî yönetimlerdir. Geçmişte norm, tek etnik gruptan oluşan ulus-devletler değil, çok etnik gruplu siyasi yapılardı. Ne yöneticiler, ne de emirleri altındaki bürokratik personel kendi içinde etnik olarak türdeşti. Yöneticiler, genelde toplumla aynı etnik kökeni paylaşmıyorlardı. Üstelik yöneticiyle yönetilenin aynı etnik kökene sahip olması, yönetenin koşulsuz desteklenmesine yetmiyordu. Yani etnik kimlik bugünkü kadar önemli değildi. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet va askerî kadrosu yalnızca Türklerden (hattâ Müslümanlardan) oluşmuyordu. Kafkas kökenliler, Arnavutlar, Kürtler de yönetici olabiliyordu. Etnik Türkler yönetim tarafından kayırılmıyordu. Başka bir deyişle, yönetilenler ve yönetenler ya da köylüler ve askerler etnik kökenlerine göre ayrılmıyordu. Bu tür siyasi yapılarda, kimlik ve bağlılık etnik kökene endeksli değildi; döneme ve koşullara göre farklı öğelere ya da öğelerin bileşkesine dayanıyordu. Akrabalık ilişkileri, yaşanılan köy-kasaba-kent, mensup olunan din ya da tarikat, kimliklere temel oluşturan ve bağlılıkları etkileyen öğelerin yalnızca bazılarıydı. Çatışma ve savaşlar da bugünküler gibi değildi. Aynı etnik grubun üyeleri farklı beylerin buyruğu altında birbirleriyle savaşabiliyorlardı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtler gibi. Zubaida'ya göre, tarihte milli özün izlerini arayan milliyetçi ideologlar bu gerçekleri ya görmezden geliyor ya da onları baskıcı rejimlerin uyguladığı politikalar sonucu ortaya çıkan sapmalar olarak yansıtıyorlardı. Bu

[186] Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakeford ve Nira Yuval-Davis (der.), *Power and the State* (Londra: Croom Helm, 1978) içinde, s. 54-5.

görüşe Breuilly de katılır.[187] Breuilly, milli öz arayışındaki milliyetçilerin, örneğin on sekizinci yüzyılda 'Alman' olmakla, bugün 'Alman' olmanın aynı şey olduğunu iddia ettiklerini belirtir ve bunun gerçekleri yansıtmadığını vurgular. Breuilly, o dönemde 'Almanlığın', birçok farklı kimliğin yanında bir kimlik daha taşımaktan öte bir anlam taşımadığını, yani bugünkü kadar önemli sayılmadığını söyler.

Milliyetçiler kadar radikal olmayan eskilcilerin iddialarını değerlendirmek içinse farklı bir yol izlemek ve şu soruya yanıt aramak gerekiyor: Modern öncesi dönemde milletler ve milliyetçilik var mıydı? Smith, bu soruyu yanıtlamayı deniyor. Bazı araştırmacıların Smith'i eskilciler arasında sayması, bu girişimi daha da ilginç kılıyor.

Yazar soruyu, dönemin millet olmaya en yakın toplumlarını ele alarak yanıtlamaya çalışır ve işe eski Mısır'dan başlar.[188] Bunu, Mısır'ın gerek siyasal, gerekse kültürel açıdan çağdaşlarına oranla daha fazla bütünlüğe sahip olmasıyla açıklar. Smith'e göre Firavunların Mısır'ı, Tokugava dönemi Japonyası gibi, etnik türdeşlik içermekte ama yine de millet olmaktan uzak. Her şeyden önce ekonomisi bölgelere ayrılmış durumda. Üretim halkın kendi kendini beslemesine yönelik yapılıyor; ticarete imkân tanımıyor. Yasalar vatandaşlık kavramını içermiyor, dolayısıyla hak ve ödevlerin neler olduğunu belirtmiyor. Eğitim tek bir merkeze bağlı değil; toplumsal sınıflara göre farklılık gösteriyor. Örneğin soylular, tapınaklarda din adamlarından eğitim alıyor. Mısırlıları diğer halklardan ayıran ortak semboller, mitler, hatıralar varsa da, kamu kültürü bunlardan çok dinî kurumların etkisi altında şekilleniyor. Bu kurumlar da hiyerarşiye ve ayrımcılığa dayanıyor. Nitekim bölgecilik ve seçkinlerle halk arasındaki uçurum, Firavun döneminin sonunu getiriyor. Buradan hareketle Smith, eski Mısır'ı bir 'etnik dev-

---

[187] John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 405.

[188] Anthony D. Smith, *National Identity*, s. 45-51.

let' olarak tanımlamanın daha doğru olduğunu söylüyor. Smith ayrıca bir Mısır milliyetçiliğinden de söz edilemeyeceğini söylüyor çünkü milliyetçilik milletlere ayrılmış bir dünya öngören, millete duyulan bağlılığı siyasi meşruluğun tek kaynağı olarak algılayan bir ideoloji. Bunun o dönemde var olduğunu söylemekse oldukça güç.

Smith, ikinci olarak eski Yunan ve Yahudileri ele alıyor. Önce eski Yunan'da milli birliğin siyasi olmaktan çok, kültürel oluşuna dikkat çekiyor. Kültürel alanda bile dinî törenlerin, artistik zevklerin, hattâ kullanılan takvimlerin bir şehir devletten diğerine değiştiğini gösteriyor. Sonuç olarak, eski Yunan'da da milliyetçilikten çok, etnik-merkezciliğin bulunduğunu ileri sürüyor. Etnik-merkezcilikse farklı şehir devletlerini ortak bir düşmana karşı birleştirmekten öteye gidemiyor.

Yahudiler arasında milliyetçiliğin görece daha fazla geliştiğini vurgulayan Smith, burada da dinin işleri karıştırdığını öne sürüyor. Normal koşullarda ayrı ayrı değerlendirilen millet ve dinî topluluk, Yahudilerde örtüşüyor. Bu da Yahudilerin birbirlerine duydukları bağlılıkta hangi öğenin ön plana çıktığını belirlemeyi güçleştiriyor. Ayrıca, diğer iki örnekte de geçerli olan bir sorun, burada da devreye giriyor: Halk kitleleriyle hakkında bilgi edinmenin güçlüğü.

İlkçiliğin genel savlarına yönelik tüm bu eleştiriler, bu bakış açısının kuramsal alanda 'marjinalleşmesine' yol açtı. Bugün artık ilkçiliğin aşırı versiyonlarına milliyetçi ideologların propagandaları dışında rastlamak mümkün değil. Bu noktadan hareket eden kimi araştırmacılar, ilkçi yaklaşımın ciddiye alınacak bir yanı kalmadığını ileri sürerler.[189] Yukarıda makalelerine sık

---

[189] Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 15, not 4. Yalnız burada, eskilci kuramların üretilmeye devam edildiğini bir kez daha belirtelim. Yukarıda atıfta bu-

sık başvurduğumuz Eller ve Coughlan ise daha da ileri giderek, ilkçilik kavramının sosyoloji terminolojisinden atılmasını önerirler.[190] Elbette bu görüş tüm araştırmacılar tarafından paylaşılmaz. Örneğin Brass ilkçileri eleştirmesine karşın, savundukları görüşlerin bazı konuları anlamamıza yardımcı olduğunu belirtir. Brass'a göre ilkçilik, özellikle zengin bir kültürel geçmişe sahip etnik toplulukları çözümlememize olanak sağlar. Bu tür toplulukları birlikte hareket etmeye ikna etmek, geçmişi olmayan topluluklardan çok daha kolaydır. Ayrıca, belirli bir geçmişi olan kurumlar, etnik grupların isteklerini siyasi alana taşımasına aracı olur.[191] Aynı şekilde Smith de ilkçilik kavramını destekler ve etnik sembollerin, söylencelerin, anıların dayanıklılığını gözler önüne serdiği için ilkçiliğin önemsenmesi gerektiğini öne sürer.[192]

Kanımca ilkçi bakış açısının asıl önemi, etnik bağlılıklarda inancın ve algılamaların rolünü vurgulamasında yatar. Özellikle Geertz'in çalışmalarında rastladığımız bu nokta gerek milletin tanımlanmasında, gerekse milliyetçiliğin çözümlenmesinde büyük önem taşır. Bu bağlamda ilkçiliğin sosyoloji terminolojisinden atılması pek mantıklı bir öneri sayılmaz, hele Eller ve Coughlan'ın kendilerinin de belirttiği gibi, duyguların ve inançların anlaşılmasında bu kadar az yol katedilmişken.

---

lunduğunı Adrian Hastings'in yakın tarihli çalışması bunun ilk akla gelen örneği.

[190] Jack D Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism', s. 200.

[191] Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism,* s. 74.

[192] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era,* s. 34.

# IV
# MİLLETLERDEN ÖNCE MİLLİYETÇİLİK: MODERNİSTLER

İnsan kendi ördüğü anlam ağlarında asılı kalan bir hayvandır.

Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*

## MODERNİST YAKLAŞIM NEDİR?

Modernist bakış açısının ilk hangi çalışmayla gündeme geldiğini belirlemek kolay olmasa da, Karl Deutsch'un 1953 yılında yayımlanan *Nationalism and Social Communication*'ı ile Elie Kedourie'nin 1960 tarihli *Nationalism*'ini literatürdeki değişimin ilk habercileri olarak görebiliriz. Bu tarihten itibaren modernist bakış açısı milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacıların en fazla rağbet ettiği kuramsal çerçeve haline geldi. 1980'lerde etno-sembolcülerin başlattığı eleştiri salvosuna rağmen, bu durumun hâlâ sürdüğünü söylemek mümkün.

Bu yaklaşımı benimseyen çalışmaların ortak paydasını milletler ve milliyetçiliğin modern çağa (son birkaç yüzyıla) ait yapılar olduğu görüşü oluşturuyor. Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar. Milliyetçiliği bu süreçlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zaten eski çağlarda mil-

liyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullar yoktur. Bu koşullar modern çağda oluşup başka bir deyişle, milletler ancak milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline gelir. Milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil.

Bu ortak paydanın dışında modernistlerin üzerinde anlaştığı konu sayısı yok denecek kadar azdır. Birbirlerini eleştirmekten çekinmeyen modernist yazarlar kuramlarında farklı etkenlere vurgu yaparlar.[193] Bu nedenle modernistleri, ilkçiler ya da etnosembolcüler gibi toplu olarak ele almak ve eleştirmek doğru olmaz. Dolayısıyla çalışmamda farklı bir yol izleyecek ve modernist araştırmacıları kuramlarında ön plana çıkardıkları etkenlere göre üç ayrı kategoride değerlendireceğim. Buna göre milliyetçiliğin çözümlenmesinde ekonomik etkenlere ağırlık veren araştırmacılara 'ekonomik dönüşüm', siyasi etkenleri temel alanlara 'siyasi dönüşüm', toplumsal-kültürel etkenleri vurgulayanlara ise 'toplumsal-kültürel' dönüşüm başlığı altında yer vereceğim. Sınıflandırmamın esin kaynağı, Breuilly'nin milliyetçilik kuramlarını eleştirel bir gözle irdelediği bir makalesi.[194] Breuiliy bu makalesinde modernistleri kuramlarının temel niteliklerine göre üç kategoriye bölüyor: Milliyetçi düşüncede ve bilinçte dönüşüm, toplumsal dönüşüm, milliyetçilik ve siyasi

---

[193] Aslında milliyetçiliğin doğum tarihi konusunda bile ne kadar anlaştıkları tartışılabilir çünkü modernistler milliyetçiliğin modern olduğunu kabul etmekle birlikte ilk ortaya çıktığı tarih konusunda farklı görüşler öne sürerler. Greenfeld İngiliz İç Savaşı'nı, Anderson Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerini, Alter Fransız Devrimi'ni, Breuiliy ve Kedourie Alman Romantizmini milliyetçiliğin kaynağı olarak gösterir. Bkz. Craig Calhoun, *Nationalism* (Buckingham: Open University Press, 1997), s. 9.

[194] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism'. Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde.

modernleşme. Bense daha basit bir sınıflandırmayı yeğledim ve kuramların çevresinde yapılandığı temel etkeni ölçü aldım.

Bu aşamada iki noktanın altını çizmek gerekiyor. Bunlar kullandığım sınıflandırmaya yöneltilebilecek potansiyel eleştirilerle ilgili. Öncelikle burada sunduğum sınıflandırma fazlasıyla genel ve kaba, dolayısıyla 'indirgemeci' bulunabilir. İncelenecek kuramların –en azından bazılarının– karmaşık bir yapıya sahip olduğu, çözümlemelerini kilit rol oynayan temel etkenlerle sınırlamayıp birçok yardımcı etkenle de destekledikleri iddia edilebilir. Buna bağlı bir ikinci eleştiriyse ele alınan kuramların, farklı oranlarda da olsa, ekonomik, siyasi ve toplumsal-kültürel etkenlerin tümünden yararlandığı, bu nedenle tek bir kategoriye sığdırılamayacakları düşüncesi olabilir. Başka bir deyişle, bir kuramın hangi kategoriye yerleştirileceğinin net bir şekilde belirlenemeyeceği öne sürülebilir.

Kanımca her iki eleştiriyi de göğüslemek mümkün. Birincisi modernist kuramların çoğu, ne kadar karmaşık bir yapıya sahip olurlarsa olsunlar, milliyetçiliğin açıklanmasında 'tek' bir etkeni ön plana çıkarıyorlar. Zaten modernist kuramlara yöneltilen en büyük eleştiri de bu. Milliyetçiliğe geniş bir açıdan bakan kuramlar bile belirli etkenler üzerinde yoğunlaşmayı yeğliyorlar. Buradan hareketle ikinci bir noktanın altını çizmek mümkün: Burada sunulan sınıflandırma bütünüyle birbirini dışlayan kategorilerden oluşma iddiası taşımıyor. Ekonomik etkenleri ön plana çıkaran kuramlarla örneğin siyasi ya da toplumsal-kültürel etkenleri önemseyenler elbette bazı noktalarda kesişiyor. Örneğin Gellner yalnızca toplumsal yapıların ve kültürün değişimini vurgulamakla kalmıyor, bunu sanayileşmenin dengesiz yayılışına bağlıyor. Ya da Anderson, bireylerin dünyayı algılama biçimlerindeki dönüşümün altını çizmekle yetinmiyor, bunu bazı siyasi ve ekonomik koşulların oluşmasıyla, örneğin kapitalizmin yayın sektörünü etkisi altına alması ve mutlak krallıkların siyaset sahnesinden silinmesiyle açıklıyor. Sunuş kolaylığı

sağlamak amacıyla yararlanacağım sınıflandırma da 'mutlak' yargılara dayanmıyor, tersine 'görececi' bir yaklaşım benimsiyor. Kuramların kategorilere dağılımında hangi etkene 'daha çok' önem verdikleri temel alınıyor. Bu ise, yazarların tüm kuramlarını tek bir etkene dayandırdıklarını değil, açıklamalarında bir etkene 'görece olarak daha fazla' ağırlık verdiklerini gösterir. Aynı örneklerden gidecek olursak, Gellner milliyetçiliğin açıklanmasında sanayileşmeden çok bunun toplumda yarattığı değişimlere, Anderson ise kitap basımının kapitalist bir sektör haline gelmesi ya da krallıkların çökmesinden çok dünyayı algılama biçimlerindeki dönüşüme önem verir. Elbette yazarların ön plana çıkardıkları etkenler bir boşlukta doğmuyor; toplumsal, siyasi, ekonomik başka etkenlerle destekleniyor. Kaldı ki milliyetçiliği tek bir etkene körü körüne bağlı kalarak açıklamaya çalışan bir kuramın literatürde kendine yer bulması, kazara bulsa bile bugünlere kadar geçerliliğini koruması mümkün olmazdı. Ele alacağımız hiçbir kuram bu kadar 'indirgemeci' değil. Ama tüm bu kuramlar ortaya attıkları savları bir ana etkenin etrafında örüyor, milliyetçiliği ve milletleri bu belirleyici etkeni eksen alarak açıklıyorlar.

Bu tartışmayı Breuilly'nin bir gözlemiyle noktalayalım ve modernist kuramların değerlendirmesine geçelim: 'Sınıflandırmaların doğru ya da yanlış olduğu söylenemez. Ya yararlıdırlar ya da değil.'[195]

## EKONOMİK DÖNÜŞÜM

Modernistleri değerlendirmeye, ekonomik dönüşümleri ön plana çıkaran neo-Marksist kuramlardan başlayalım. 1960 ve 1970'ler Marksistler açısından önemli yıllardı. Bu dönemde Üçüncü Dünya ülkelerinde başgösteren milli mücadeleler orto-

[195] John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993, ikinci basım), s. 9.

doks Marksist inanışların sorgulanmasına yol açmıştı. Solcu entelektüellerin büyük çoğunluğu bu akımlara sempati duymuş, bir bölümü de bu mücadelelere aktif olarak katılma yolunu seçmişti. 'Neo-emperyalizm', 'ekonomik emperyalizm' ya da 'uluslararası sermaye'ye karşı verilen mücadelenin milli bir nitelik taşıması kaçınılmaz görünmeye başlamıştı.[196] Marksistleri milliyetçiliğe karşı tutumlarını yeniden değerlendirmeye iten bir başka gelişme de Batı Avrupa'nın 'gelişmiş' ülkelerinde gözlenen etnik akımlardı. Çoktan unutulduğu zannedilen kimliklerin hatırlanarak yerleşik düzeni tehdit eder hale gelmesi yalnız liberalleri değil, Marksistleri de hazırlıksız yakalamıştı, işte bu bağlamda Marksizmi yeni çağın gereklerine uydurmayı amaçlayan girişimler gündeme geldi. Klasik Marksizmin iskeletini korumaya çalışan bu girişimler, kuramsal çözümlemelerinde kültür, ideoloji ve dile daha fazla önem vermeye başladılar. Yeni girişimler milliyetçilik karşısında daha ılımlı ama yine de sınırları net çizgilerle belirlenmeyen bir tavır takınıyordu.[197] Tom Nairn'in *The Break-up of Britain*'ı da böyle bir ortamda doğdu.

## TOM NAIRN VE DENGESİZ KALKINMA

Marksist İskoç entelektüel Nairn, Birmingham Üniversitesi ve Hornsey Koleji'nde öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra 1968 öğrenci olaylarına karıştığı için üniversiteden atılır. O tarihten itibaren bağımsız bir araştırmacı ve yazar olarak yaşamını sürdüren Nairn, çalışmalarını 1962'den beri editörlerinden biri olduğu *New Left Review*'de yayımlamaya başlar. İlk

---

[196] Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakeford ve Nira Yuval-Davis (der.), *Power and the State* (Londra: Croom Helm, 1978) içinde, s. 66.

[197] Paul James, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community* (Londra: Sage, 1996), s. 106.

olarak 1977'de yayımlanan *The Break-up of Britain*, yazarın dergide çıkan makalelerinin bir araya getirilmesinden oluşur.[198]

Nairn inançlı bir Marksist, aynı zamanda da İskoç Milliyetçi Partisi SNP'nin sıkı bir sempatizanı.[199] Nairn'e göre bu çelişkili durum, 'kendini güvencede hissetmeyen bir milli kimliğin ikilemini yansıtıyordu'.[200] Nairn'in kuramını doğru bulduğunu ama Marksizmle ne ilişkisi olduğunu anlayamadığını söyleyen Gellner ise aynı durumu kendine özgü ironik üslubuyla şöyle yorumlar:

> Hıristiyanlar üç evreden geçtiler: Birinci evrede, söylediklerine gerçekten inanıyorlardı. Onları Hıristiyanlığa çeken gerçekten Tanrı'nın mesajı ve bu mesajın yansıttığı kurtuluş ümidiydi. Kendilerinden önceki inançlı kuşakların devamı olup olmamak umurlarında değildi. İkinci evrede, artan baskılar karşısında inançlarını korumak için savaşmaları gerekiyordu ve çoğu bu dönemde yenik düşerek inancını yitirmişti. Üçüncü evredeyse, inancın kendisi artık pek önemli değildi. Kendilerini önceki inançlı kuşakların devamı olarak görmek tek psikolojik rahatlama kaynaklarıydı; bu arada öğretinin kendisi güme gitmişti. Marksistler de aynı evrelerden geçtiler. Üçüncü evreye geldiklerinde, ki bir bölümü şimdiden geldi, düşüncelerinin entelektüel değeri kalmayacak. Nairn, son evreye yaklaşma alâmetleri sergilese de, henüz ikinci aşamada. İnanca 'karşı' ve inanç 'için' ver-

---

[198] Tom Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (Londra: Verso, 1981, ikinci basım). Nairn'in üniversiteye geri döndüğünü ve şu an Edinburgh Üniversitesi'nde, lisans üstü milliyetçilik programının başında olduğunu belirtelim.

[199] Tom Nairn, 'Internationalism and the Second Coming', *Daedalus*, 122, 3 (1993), s. 155.

[200] Tom Nairn, a.g.e., s. 397.

> diği mücadele hâlâ dürüst, tutkulu. Kitabını çekici kılan da bu.[201]

Nairn geliştirdiği milliyetçilik kuramını daha çok bir eskiz olarak niteler ve hareket noktasını şu iddialı sözlerle açıklar: 'Milliyetçilik kuramı Marksizmin tarihî başarısızlığıdır'.[202] Nairn'e göre hem kuramsal alanda, hem de uygulamada gözlenen bu başarısızlık kaçınılmazdır. Bu yalnız Marksistlere özgü bir durum da değildir; o dönemde hiç kimse bir milliyetçilik kuramı üretememiştir çünkü bu tür bir kuram için gerekli koşullar henüz oluşmamıştır. Ancak milliyetçilik Marksist bakış açısıyla açıklanabilecek bir olgudur. Marksist bir kuramın ilk yapması gereken şey milliyetçiliği olumlu ve olumsuz yanlarıyla bir bütün olarak ele almak ve konunun içinde değerlendirileceği çerçeveyi belirlemektir. Nairn bu noktada hem maddeci, hem de idealist felsefenin paylaştığı, milletleri ve milliyetçiliği toplumların gelişim sürecinde zorunlu bir aşama olarak gören görüşü eleştirir. Milliyetçiliğin kökleri toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın genel tarihsel gelişim sürecinde aranmalıdır. Dolayısıyla milliyetçiliği açıklamaya soyunacak kuramsal yaklaşım dünya tarihini temel almalıdır. Buna göre milliyetçilik Fransız ve Sanayi devrimlerinden bugüne uzanan dönemde

---

[201] Ernest Gellner, 'Nationalism, or the New Confessions of a Justified Edinburgh Sinner', Ernest Gellner, *Spectacles and Predicaments: Essays in Social Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), s. 265-6. Gellner'den farklı bir ideolojik bakış açısına sahip olan Giddens da Nairn'in kitabını 'son dönemlerde Marksizme yakın bir yazar tarafından üretilen en aydınlatıcı milliyetçilik kuramı' sözleriyle niteler: Bkz. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence* (Cambridge: Polity Press, 1985), s. 213.

[202] Tom Nairn, *The Break-up of Britain,* s. 329- Nairn'in kuramı, aksi belirtilmediği sürece, adı geçen eserden ve Nairn'in *Faces of Nationalism: Janus Revisited* (Londra: Verso, 1997) başlıklı son kitabından derlenecektir.

dünyaya egemen olan siyasi ekonomi (*political economy*) modelinin bazı nitelikleri tarafından belirlenir. Nairn'in öne sürdüğü düşüncelerde 'bağımlılık kuramlarının' (*dependency theories*), özellikle de Immanuel Wallerstein, André Gunder Frank, Samir Amin gibi isimlerin uluslararası kapitalist sömürü sistemi üzerine yazdıklarının etkileri açıkça görülebilir.

Öte yandan Nairn'e göre milliyetçiliğin kökenleri doğrudan dünya (siyasi) ekonomisinin gelişiminde yatmaz; milliyetçilik sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin ürünü değildir. Milliyetçiliği doğuran kapitalist ekonominin on sekizinci yüzyıldan bu yana eşit olmayan, 'dengesiz' gelişimidir. Avrupa Aydınlanmacı düşüncesi genelde bunun tersini, yani uygarlığın 'dengeli' gelişeceğini savunmuştu. Bu görüşe göre insanlık hep ileriye gidecek, geri kalmış uygarlıkları da kendi düzenine uyduracaktı. İlk olarak Batı Avrupa'daki bazı devletler modern kapitalist gelişme sürecini başlatmışlar ve bunu uzun süre devam ettirecek sermaye birikimini sağlamışlardı. 'İlerlemeci' düşünce, dünyanın geri kalan bölgelerinin Avrupa'da başlatılan bu gelişme sürecini izleyeceğini ve söz konusu gelişmeyi mümkün kılan kurumları kopya ederek öncü ülkeleri yakalayacağını varsayıyordu. Ancak gerçek hayatta böyle olmadı. Kalkınma 'dengeli', eşit bir şekilde yaşanmadı. Tarih, ilerleme sürecinin yarattığı çelişkileri gözden kaçıran Batılı filozofları yenilgiye uğratmıştı.

Gerçek olan, sanayileşmiş 'merkez' (*core*) ülkelerin geri kalmış 'çevre' (*periphery*) ülkeler üzerinde üstünlük kurmasıydı. Nairn'e göre bu bir ölçüde kaçınılmazdı. Gelişmiş ülkelerle geri kalmış olanlar arasındaki uçurum kapatılamayacak kadar büyüktü. Üstelik kalkınmayı mümkün kılacak güç, insanlığın ilerlemesinden başka gayesi olmayan, iyi niyetli seçkinlerin elinde de değildi. 'Çevre' ülkelerin halkları gerçeği çabuk öğreneceklerdi: Soyut ilerleme düşüncesi, uygulamada boyunduruk altına girmek demekti.

Elbette bu durum, halkların kalkınma beklentisi içine girmesini engellemiyordu. Ancak yaşanan maddi ilerleme, beklentilerin gerisinde kalıyordu. Bu koşullar altında geri kalmış ülkelerdeki seçkinlerin işleri kendi üstlerine almaktan başka seçenekleri yoktu. Nairn'e göre işleri 'kendi üstüne' almak milliyetçiliğe giden yolda en önemli adımlardan birini oluşturuyordu. Seçkinler halklarını 'kestirme yol'dan gitmeye ikna etmeliydiler. İlerlenirken, ilerlemenin büründüğü somut biçimle savaşılmalıydı. Fabrikaları, okulları, parlamentoları istiyorlardı; bu yüzden 'gelişmiş' ülkeleri bir şekilde taklit etmeliydiler. Ama bunu o ülkelerin, 'yabancıların' doğrudan müdahalesini reddederek yapmalıydılar. Bunun yolu militan, sınıflar arası farklılıkları aşmış ve baskıyı simgeleyen dış güçlere karşı kendi kimliğinin bilincine varmış bir topluluk yaratmaktan geçiyordu. Bu topluluk ancak elde olanlara dayanarak yaratılabilirdi. Asıl sorun da buydu: Elde hiçbir şey yoktu. Daha doğrusu elde olan tek şey halkın kendisiydi: Etnik kökeni, dili, derisinin rengiyle halk, seçkinlerin elindeki tek kozdu. Bu koşullar altında 'milliyetçiliğin yeni orta sınıf entelijensiyası halk kitlelerini tarihe davet etmeliydi ve davetiye anlayabilecekleri bir dille yazılmalıydı.'[203]

Nairn'e göre kapitalizmin dünyayı hızla etkisi altına almasının tarihsel-toplumsal bir bedeli vardı: Bu bedel milliyetçilikti. Ancak öykü burada sona ermiyordu. Elbette öyküyü bu noktada bitirmek ve çizilen tablodan bir 'anti-emperyalizm' kuramı çıkarmak mümkündü. Böylelikle Üçüncü Dünya ülkelerinin verdiği mücadeleler tarihsel gelişim süreci içerisinde bir çerçeveye oturtulabilir, milliyetçilik bu sürecin itici gücü olarak algılanabilirdi. Ama öykü diyalektikti. Süreç, gelişmiş ülkelerin yarattığı baskının geri kalmış toplumlarda tepki olarak milliyetçiliği doğurmasıyla tamamlanmıyor, gelişmiş 'merkez' ülkeleri

[203] Tom Nairn, *The Break-up of Britain,* s. 340.

de etkisinin altına alıncaya kadar devam ediyordu. Evet, İngiltere, Fransa ve Amerika milliyetçiliği icat etmemişlerdi; etmelerine gerek de yoktu. Onlar ilerdeydiler ve yokluğu milliyetçiliği doğuran şeylere zaten sahiptiler. Ama milli devlet bir ideolojiye kavuşunca ve milliyetçilik dünya siyasetinin yeni 'normu' haline gelince, onlar da milliyetçi olmak zorundaydılar. Kısacası, milliyetçilik 'sonradan görmeler'in kötü kaderi değildi. 'Dengesiz kalkınma' diyalektik bir süreçti ve taraflar birbirlerini sürekli değişmeye zorluyorlardı. Uzun vadede, 'merkez' devletlerin milliyetçiliği de en az 'çevre' ülkelerinki kadar kaçınılmazdı.

Nairn'e göre böyle bir tabloda milliyetçiliği iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmak doğru değildi. Örneğin Hindiçin'in ya da Mozambik'in milli mücadelesi haklı görülüp gelişmiş ülkelerin milliyetçiliğe 'şovenizm' olarak nitelendirilemezdi. Her milliyetçilik bağrında iyiliğin ve kötülüğün tohumlarını birlikte taşırdı. Hem ilericilik, hem gericilik milliyetçiliğin genetik yapısına işlenmişti. Bu milliyetçiliğin tarihsel açıdan varlık amacıydı: Toplumlar milliyetçiliği kullanarak belirli bir hedefe, örneğin sanayileşmeye, kalkınmaya yöneliyorlar, bunu ise 'geriye', kendi içlerine dönerek, geçmişte kalan mitleri, kahramanlık öykülerini canlandırarak yapıyorlardı. Kısacası milliyetçiliğin özünde belirsizlik vardı. Milliyetçilik iki yüzü olan eski Roma Tanrısı Janus gibiydi. Janus'un heykeli geçmiş yüzyıllarda şatoların giriş kapılarını süslerdi ve bir yüzü ileriye, diğer yüzü geriye bakardı. Milliyetçilik de modern çağın giriş kapısında duruyordu. İnsanoğlu bu kapıdan geçmeye, ilerlemeye çalışırken umutsuzca geçmişe bakmak zorunda kalıyordu.[204]

Ortodoks Marksistlerin yanılgısı sınıfları (tarihsel açıdan) milli farklılıklardan önemli görmelerinden kaynaklanmıştı. Oysa kapitalizmin emperyalist yayılışı 'temel çelişkinin' sınıf mücadelesi değil, milletler arası çatışmalar olmasına yol açmıştı.

---

[204] Nairn'in Janus benzetmesinin çok tuttuğunu, daha sonraki yıllarda pek çok araştırmacı tarafından kullanıldığını belirtelim.

'Kapitalizm önüne çıkan eski döneme ait yapıları ayakları altına alırken, toplumlar içlerinde barındırdıkları çatlaklara göre bölünüyorlardı. Bu çatlaklar hemen her zaman milliyet farklılıklarının oluşturduklarıydı.'[205] Ama artık tarih Marksist bir milliyetçilik kuramı geliştirilmesine olanak verecek aşamaya gelmişti. Marksizm artık Aydınlanmacı köklerinden kurtulmalı, otantik bir 'dünya-kuramı'na (*world-theory*) dönüşmeliydi. Bundan kastedilen dünyanın toplumsal gelişim sürecini bütünüyle görmeye çalışan bir kuramdı. Milliyetçilik bilmecesi, Marksizmin Avrupa-merkezciliğini gözler önüne sermişti. Ancak Marksizmin bunları uygulamada gerçekleşmeden, somutlaşmadan görmesi mümkün değildi. Son yıllarda (1960 ve 1970'ler) yaşanan gelişmeler bunu sağlamıştı. Artık Marksizm silkinip kendine gelebilirdi.[206]

Nairn'in kuramı ana hatlarıyla böyle. Yazarın kısa bir süre önce yayımlanan son kitabında da çizgisini fazla değiştirmediğini, yalnızca kuramının ayrıntılarıyla oynadığını görüyoruz. Bu kitapta göze çarpan en büyük değişiklikse yazarın ilkçi yaklaşıma daha fazla sempati duyması. Bu noktayı Nairn'e yönelik 'özcü' suçlaması çerçevesinde ele alacağız. Şimdi Nairn'in kuramına yöneltilen belli başlı eleştirilere geçelim. Bu eleştirileri şöyle sıralayabiliriz: Kuram, gerçeklerle uyuşmuyor; Ortodoks Marksizmin tarihî ve tarihî olmayan milletler ayrımını sürdürüyor; 'özcü' bir yaklaşım benimsiyor; milletlerin ve milliyetçiliğin kökenlerini yeterince açıklamıyor, 'indirgemeci'; milliyetçiliğin her zaman başarılı olduğunu varsayıyor. Kendi başlarına fazla bir anlam ifade etmeyen bu başlıkları sırasıyla açalım.

### *Nairn'in Milliyetçilik Kuramı Gerçeklerle Uyuşmaz*

Breuilly'ye göre Nairn, milliyetçiliğin az gelişmiş ülkelerde doğduğunu iddia ederek olayların tarih içinde gerçekleşme sırasını

---

[205] Tom Nairn, *The Break-up of Britain*, s. 353.

[206] Tom Nairn, a.g.e., s. 360.

tersine çevirmektedir. Milliyetçilik sömürge imparatorlukları kurulmadan önce Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerin siyasi ve ekonomik güçlerini arttırmak amacıyla denizaşırı ülkelerde sömürge imparatorlukları kurması ve uyguladıkları baskının tepki olarak 'anti-emperyalist' milliyetçilik akımlarına yol açması daha sonraki bir gelişmedir.[207] Kaldı ki ilk milliyetçilik hareketleri ekonomik sömürü ilişkileri ya da geri kalmışlıkla açıklanamaz. Breuilly bu görüşüne örnek olarak Macarları verir. Habsburg İmparatorluğu'nun ilk güçlü milliyetçilik hareketini başlatan Macarlar sömürülen ya da geri kalmış bir topluluk değildi; tam tersine imparatorluğun en fazla ayrıcalığa sahip etnik grubunu oluşturuyorlardı. Macar milliyetçiliği Viyana'nın baskıcı tutumuna karşı gelişen bir hareketti ama burada söz konusu olan siyasi baskıydı, ekonomik sömürü ya da geri kalmışlık değil. Macarların sömürdüğü diğer etnik gruplarsa daha sonra, gelişimini tamamlayan 'Macar milliyetçiliğine' tepki olarak kendi akımlarını başlatmışlardı.[208]

Aynı noktayı vurgulayan Orridge örnek sayısını arttırır. Örneğin Katalonya ve Bask ülkesi milli farklılıklarının bilincine ilk vardıklarında İspanya'nın en gelişmiş bölgeleriydiler. On dokuzuncu yüzyıl Çek milliyetçiliğinin kalbi Bohemya, Habsburg İmparatorluğu'nun en zengin yörelerinden biriydi. Belçika 1830'da Hollanda'dan ayrılmaya karar verdiğinde Avrupa'nın sanayileşme düzeyi en yüksek ülkesiydi.[209] Orridge, Nairn'in bu eleştiriden 'dengesiz kalkınma'nın tersine de işleyebileceğini söyleyerek kurtulmayı deneyebileceğini belirtir. Geri kalmış bir imparatorluğun zengin bölgeleri de sırtlarındaki yükten kur-

---

[207] John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 412. Bu nokta Smith tarafından da vurgulanır. Bkz. Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. xvii.

[208] John Breuilly, a.g.e., s. 413.

[209] Andrew W. Orridge, 'Uneven Development and Nationalism-2', *Political Studies*, XXIX, 2 (1981), s. 181-2.

tulmak amacıyla milliyetçiliğe sarkabilirlerdi. Ama eleştiriyi geçerli kılan asıl nokta, kalkınma düzeyleri arasında fark bulunmayan bölgelerin durumudur. Orridge bu görüşe örnek olarak İsveç ve Finlandiya'yı verir. Bu ülkelerde milliyetçilik hareketleri başgösterdiğinde kalkınma düzeyi açısından (milliyetçi akımlar barındırmayan) Norveç ve Rusya'yla aralarında hemen hemen hiçbir fark olmadığını ileri sürer. Orridge'e göre aynı durum Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. Orridge, Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları on dokuzuncu yüzyılda, bu ülkelerle siyasi merkez arasında ekonomik dengesizlik olmadığını söyler.

Eleştirinin Nairn'in elini kolunu bağlayan bir yönü de kuramda anlatılan öykünün tam tersinin söz konusu olduğu durumlara rastlanmasıdır. Dengesiz kalkınmanın çok belirgin olduğu bazı bölgelerde bir milliyetçilik hareketine rastlanmaz. Örnek olarak Orridge İskoçya ve Galler'de gelişen milliyetçilik akımlarının benzerlerinin neden Kuzey İngiltere ya da Güney İtalya'da görülmediği sorusunu sorar. Aynı durum Québec'te de geçerlidir.[210] Breuilly eleştiriyi daha da ileri götürür ve 'dengesiz kalkınma' ya da 'geri kalmışlık' olgusuyla milliyetçilik hareketlerinin gücü ve yoğunluğu arasında bir ilişkinin bulunmadığını iddia eder. Milliyetçilik akımlarının en hızlı yayıldığı yerler genellikle en kalkınmış sömürgeler olmuştur. Sömürünün en ağır yaşandığı, geri kalmışlığın en ileri düzeyde olduğu bazı bölgelerde ise milliyetçilik önem kazanmamıştır.[211]

### *Nairn Ortodoks Marksizmin Tarihî ve Tarihî Olmayan Milletler Ayrımını Sürdürür*

Yukarıda sunulan özetten de anlaşılabileceği gibi, Nairn İngiltere, Fransa gibi gelişmiş ülkelerin oluşumunu, kökenlerini sor-

---

[210] Andrew W. Orridge, 'Uneven Development and Nationalism-2', s. 182.

[211] John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 413.

gulamaz; onların milliyetçiliğini 'verili' (*given*) kabul eder.[212] Bu yaklaşım kendini en çok Nairn'in İskoçya'ya karşı tavrında gösterir. Nairn İskoçları eski çağlardan beri var olan bir millet olarak görür ve 'soydaşlarının' köklerini aramaz. Bu, bir başka *New Left Review* yazarı Benedict Anderson'ın Nairn'i milliyetçi eğilimlerini kontrol edememekle suçlamasına yol açmıştır.[213] Oysa Tiryakian'ın da belirttiği gibi İskoçya Nairn'in kuramı için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır çünkü İskoç milliyetçiliği görece olarak geç bir tarihte ortaya çıkmıştır.[214] Nairn bunu İskoçya'nın kalkınmasına izin verilmesine, dolayısıyla yakın zamana dek ekonomik sömürüye maruz kalmamasına bağlar.

## *Bu Yaklaşım Nairn'i 'Özcü' Suçlamasıyla Karşı Karşıya Bırakır*

Tarihî (Nairn'in terminolojisinde 'gelişmiş', 'merkez') devletleri 'verili' görmek, bir toplumsal ilişki biçimi olarak milliyetin eski çağlardan beri var olduğunu kabul etmeyi gerektirir.[215] Nitekim Nairn 'İngiltere'nin eski ve yerleşik bir milliyete sahip olduğunu'[216], 'milliyetçiliğin, *milliyet ya da etnik bağlılığın aksine,* "doğal" bir görüngü olmadığını'[217] (italik benim) söyler.

Bu noktadan hareketle Zubaida, Nairn'in milliyetçi söyleme yenik düştüğünü iddia eder. Zubaida'ya göre Nairn, milletleri bütünlük içinde hareket eden tarihi 'süper-özneler' olarak gö-

---

[212] Paul James, *Nation Formation*, s. 111.

[213] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1991, ikinci basım), s. 88.

[214] Edward A. Tiryakian, 'Nationalism and Modernity', John L. Comaroff ve Paul C. Stern (der.), *Perspectives on Nationalism and War* (Amsterdam: Gordon and Breach Publishers, 1995) içinde, s. 221.

[215] Paul James, *Nation Formation*, s. 113.

[216] Tom Nairn, *The Break-up of Britain*, s. 262.

[217] Tom Nairn, a.g.e., s. 99.

rür. Bu görüşünü kanıtlamak için de Nairn'in, benim de kullandığım, şu sözlerine işaret eder–. '(...) toplumlar içlerindeki çatlaklara göre bölünüyorlardı. Bu çatlaklar hemen her zaman milliyet farklılıklarının oluşturduklarıydı.' Toplumdaki bölünmeye yön veren çatlaklar milli farklılıklardan doğduğuna göre, milliyet önceden vardı. Ve bunu sistematik olarak belirlemek mümkündü.[218] Zubaida'nın görüşlerine MacLaughlin de katılır.[219]

Bu kabulleniş Orridge'i 'dengesiz kalkınmayla önceden var olan etnik farklılıklar arasındaki ilişkiyi sorgulamaya götürür. Yazar şu soruya yanıt arar: 'Dengesiz kalkınma kendi başına milletlerin başkalarından farklı olduklarının bilincine varmalarına yeter mi?'[220] Orridge, Nairn'in bu konuda yeterince açık olmadığını belirttikten sonra herhangi bir milleti komşularından farklı kılanın yalnızca dengesiz kalkınma olmadığını iddia eder. Dolayısıyla hoşnutsuzluğun milliyetçilik biçimini alması için dengesiz kalkınmanın ya da ekonomik sömürünün 'önceden var olan' etnik farklılıklarla birleşmesi gerekir. Bu durum neden Kuzey İngiltere ya da Güney İtalya'da milliyetçilik akımlarıyla karşılaşamadığını da açıklayacaktır. Bu etno-sembolcü eleştiriye Llobera da katılır ve kapitalizmin etkilerinin milli kimlikler oluşumlarını tamamladıktan sonra hissedildiğini vurgular.[221]

---

[218] Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', s. 69.

[219] Jim MacLaughlin, 'Nationalism as an Autonomous Force: A Critique of Recent Scholarship on Ethnonationalism', *Canadian Review of Studies in Nationalism,* XIV, 1 (1987) s. 14.

[220] Andrew W. Orridge, 'Uneven Development and Nationalism-2', s. 188.

[221] Josep R. Llobera, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe* (Oxford, Providence: Berg Publishers, 1994), s. 215.

Bu aşamada ufak bir parantez açalım ve Nairn'in son kitabında rastladığımız şaşırtıcı bir değişimden söz edelim. Yine çeşitli yerlerde yayımlanan makalelerinden ve verdiği konferanslardan oluşan kitapta 'Nairn'in 'özcü'lüğe iyice yaklaştığını görüyoruz.[222] Örneğin 1997 başlarında Edinburgh'taki öğrencilerine verdiği bir konferansta Nairn, ilkçi savları açıkça kabul ediyor; sosyo-biyoloji ve Darwinci evrim kuramlarının milliyetçiliğin anlaşılmasına yaptığı katkılardan söz ediyor.[223] Bu anlamda Nairn'in fazla yol katettiğini söylemek güç. İskoç milliyetçiliği Marksizmi alt etmişe benziyor!

### *Nairn'in Kuramı Milletlerin ve Milliyetçiliğin Kökenlerini Yeterince Açıklamaz*

Milliyetçiliği geri kalmış ülkelerin dengesiz kalkınmaya verdiği tepkiye bağlayan Nairn, bu tepkinin neden milliyetçilik biçimini aldığını açıklamaz.[224] Örneğin neden bu toplumlar geleneksel kurumlarını 'yenileme' yolunu seçmemişlerdir? Sonuçta milliyetçilik yalnızca bir tepki değildir, aynı zamanda 'belirli' bir siyasi düzen kurmayı amaçlar. Orridge bu eksikliği Nairn'in bir 'millet kuramı' olmamasına bağlar. Milliyetçiliği çözümlemeye çalışan bir kuramın milletlerin kökenlerini de aydınlatması elbette zorunlu değildir. Ama ortaya çıkan bir siyasi örgütlenme biçiminin bu kadar tutulmasının ardında yatan nedenlerin araştırılması gerekir. Kısacası, dengesiz kalkınma dünyanın parçalara bölündüğünü söyler ama parçaların neden bu biçime büründüğünü açıklayamaz. Bu eleştiri öncekilerle de uyuşur. Hatırlanacağı gibi Nairn gelişmiş ülkelerin, İngiltere'nin, Fran-

---

[222] Tom Nairn, *Faces of Nationalism*, özellikle birinci bölüm.

[223] Tom Nairn, a.g.e., s. 8-17.

[224] Andrew W. Orridge, 'Uneven Development and Nationalism-2', s. 183-5.

sa'nın nasıl ortaya çıktığını sorgulamaz; onların milliyetçiliğini diyalektikle açıklamaya kalkışır.

*Nairn'in Kuramı Fazla 'İndirgemeci' Bir Yaklaşımı Benimser*

Neo-Marksist kuramların tümüne, modernist kuramlarınsa büyük bölümüne yöneltilen bu eleştiri milliyetçiliğin tek bir etkenle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgu olduğu düşüncesine dayanır. Örneğin Smith, Nairn'in de farkına vardığı gibi, milliyetçiliğin çok değişik biçimlere bürünebileceğini, tek bir etkenin tüm bu milliyetçilik türlerini açıklamaya yetmeyeceğini öne sürer. Ayrıca milliyetçilik akımlarının zamanlamaları da birbirinden çok farklıdır. Tek başına dengesiz kalkınma bu farklılıkları aydınlatamaz.[225] Bu görüşe Orridge de katılır.[226]

*Nairn'in Milliyetçilikleri Her Zaman Başarıya Ulaşır*

Bu eleştiri Zubaida'dan gelir. Nairn'in kuramına göre seçkinler 'kestirme yol' için halka başvuracak, halk da her zaman onları izleyecektir. Halkın harekete geçmemesi söz konusu değildir çünkü milliyetçilik onlara 'önemli ve gerçek bir şey sunar –sınıf bilincinin hiçbir zaman sunamayacağı bir şey.'[227] Zubaida bu noktada Nairn'in yine milliyetçi mitlere katıldığını söyler. Oysa milliyetçi hareketler sınırları belli, değişmez bir bütün değildir. Aynı hareket zaman içinde farklı toplumsal sınıfları kendine çeker; kimi zamansa halk kitlelerine hiç ulaşamaz. Bu nedenle de kapitalizmin her yeri aynı şekilde etkileyeceğini, bu etkinin her geri kalmış ülkede 'dengesiz kalkınma' ya da sömürü olarak algılanacağını, algılansa bile bunun milliyetçi tepki doğuracağını

---

[225] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism,* s. xvii.

[226] Andrew W. Orridge, 'Uneven Development and Nationalism-2', s. 190.

[227] Tom Nairn, *The Break-up of Britain,* s. 354.

varsaymak mümkün değildir. Tüm bunlar önceden kestirilemez; her ülke, her dönem ayrı ayrı incelenmelidir.[228]

## MICHAEL HECHTER VE İÇ SÖMÜRGECİLİK

Amerikalı sosyolog Michael Hechter'in 1975'te yayımlanan *Internal Colonialism* adlı kitabı özellikle iki açıdan milliyetçilik çalışmalarına yeni bir soluk getiriyordu. Eser, bir yandan 'iç sömürgecilik' kavramını literatüre katıyor ve buna dayalı kuramsal yaklaşımıyla 1950'lerden itibaren milliyetçilik çalışmalarına egemen olan 'modernleşme' ekolüne alternatif bir bakış açısı sunuyordu; diğer yandan da milliyetçiliğin çözümlenmesinde istatistiğe dayalı araştırma yöntemlerini kullanan ilk çalışma oluyordu. Hechter daha sonraki yıllarda 'iç sömürgecilik' kuramını geliştirdi. Son dönemlerdeyse araştırmalarını etnik bağlılıklar üzerinde yoğunlaştırarak, siyasi stratejileri ekonomik ve kültürel koşullarla açıklayan 'akılcı seçim' (*rational choice*) çözümlemelerine yöneldi. Hechter halen Arizona Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışıyor.

Hechter'in çıkış noktası, 1960'ların Amerikası'nda siyasetçilerden sosyal bilimcilere pek çok kişiyi meşgul eden etnik azınlıkların milli kültür içinde eritilmesi sorunuydu.[229] O dönemde bu soruna çözüm arayanlar arasında en popüler olan bakış açısı 'özümsemecilik'ti (*assimilationism*). 'Özümsemeci' yaklaşım, etnik azınlıkların yoksulluğunu ve kötü yaşam şartla-

---

[228] Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', s. 69-70.

[229] Hechter'in kuramı şu çalışmalardan derlenecek: Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966* (Londra, Henley: Routledge and Kegan Paul, 1975); Michael Hechter ve Margaret Levi,. 'The Comparative Analysis of Ethnoregional Movements', *Ethnic and Racial Studies*, 2, 3 (1979), 260-74; Michael Hechter, 'Internal Colonialism Revisited', Edward A. Tiryakian ve Ronald Rogowski (der.), *New Nationalisms of the Developed West* (Boston: Allen & Unwin, 1985) içinde.

rını milli kültürden soyutlanmış olmalarına bağlıyordu. Bu görüşe göre, hükümet gettolarda yaşayan çocukların doğru dürüst eğitilmesi ve toplumsallaştırması için gerekli olan yatırımı yaparsa bu 'yoksulluk kültürü' de ortadan kalkacaktı.

Hechter'e göre bu görüşlerin ardında belirli bir milli kalkınma modeli yatıyordu. Yazar buna 'yayılmacı' (*diffusionist*) model adını veriyor. Yayılmacı model evrime dayalı bir yaklaşım benimsiyor ve üç aşamalı bir milli kalkınma süreci öngörüyordu. Buna göre birinci aşama 'sanayileşme öncesi'ni kapsıyordu. Bu aşamada 'merkez' (*core*) ve onu çevreleyen bölgeler (*periphery*) arasında hemen hemen hiçbir ilişki bulunmuyordu. Ayrıca bölgelerin ekonomik, siyasi ve kültürel kurumları arasında büyük farklılıklar vardı. Merkez ve çevre bölgeler arasında ilişkilerin artmasıyla milli kalkınmanın ikinci aşamasına geçiliyordu. Bu, 'sanayileşme' aşamasıydı. Yayılmacı bakış açısının üzerinde en çok durduğu aşama buydu. Yayılmacılar kural olarak, bölgeler arası ilişkilerin artmasıyla ortaklık ve benzerliğin artacağını varsayıyorlardı. Merkezin toplumsal yapıları kısa süre sonra çevre bölgelere yayılacaktı. Bu bölgelerin dünyanın geri kalanından soyutlanmış bir şekilde gelişen kültürel alışkanlıkları, merkezle artan temasın 'modernleştirici' etkisiyle kendini yenileyecek, deyim yerindeyse 'güncelleştirecekti'. Gerçi sanayileşmenin alışılmış düzeni yerle bir etmesiyle kısa süreli bir toplumsal şok yaşanabilir, insanlar kendi kültürel kimliklerine sarılabilirlerdi ama bu geçici bir tepki olacak, sanayileşmenin uzun vadede genel refah düzeyini arttırmasıyla önemini yitirecekti. Bölgesel farklılıklar zamanla yok olacak, merkez ve çevresi kültürel açıdan türdeş hale geleceklerdi çünkü etnik kimliklerin birbirlerinden ayrı tutulmasına imkân tanıyan siyasi, ekonomik ve kültürel koşullar ortadan kalkacaktı. Üçüncü ve son evrede bölgelerin refah düzeyleri eşitlenecek, kültürel farklılıklar toplumsal açıdan önemini yitirecek, siyasi süreç milli partiler çerçevesinde yürütülecekti.

Hechter'e göre bu fazlasıyla iyimser bir toplumsal değişim modelidir, gerçeklerle fazla uyuşmaz. Daha doğru gözüken milli kalkınma modeli 'iç sömürgecilik'tir (*internal colonialism*). Hechter bu kavramı ilk kullananın Lenin olduğunu söyler. Kavrama Gramsci'nin eserlerinde de rastlanır.[230] İç sömürgeci kalkınma modeli, artan merkez-çevre ilişkisinin çok daha farklı sonuçlar doğuracağını iddia eder. Modele göre bu durum toplumsal yapılarda bütünleşme yaratmayacak, tam tersine merkezin çevre bölgeleri ekonomik açıdan sömürmesine ve bu bölgeler üzerinde siyasi egemenlik kurmasına yol açacaktır. İstisnai durumlar dışında sanayileşme milli kalkınmayı getirmeyecektir.

Modelin çizdiği kalkınma tablosu şu şekilde betimlenebilir: Modernleşmenin coğrafi açıdan eşit olmayan dağılımı ve farklı bölgelerde farklı etkilere yol açması, aynı devletin toprakları içinde gelişmiş ve daha az gelişmiş olmak üzere iki tür topluluk yaratacaktır. Bu durum kaynakların ve iktidarın iki grup arasında eşit olmayan bir şekilde bölünmesine neden olacaktır. Güçlü olan grup –başka bir deyişle 'merkez'– var olan düzeni kurumsallaştırmaya yönelik politikalar izleyerek avantajını korumaya çalışacaktır. Bunun sonucunda merkez bölge gelişmiş bir ekonomik yapıya kavuşurken, çevre bölgelerde kalkınma merkeze bağımlı kalacak, hattâ onu tamamlayıcı bir nitelik kazanacaktır. Bu bölgelerin sanayii –tabii eğer varsa– ihracata yönelik üretim yapacak, belirli bir ürün yelpazesinin dışına çıkamayacaktır. Böylelikle uluslararası piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına fazlasıyla duyarlı olacaktır. Yatırım, kredi ve ücretlerle

---

[230] Hechter 'iç sömürgecilik' kavramının ilk kullanıldığı metinleri şöyle sıralar: V. I. Lenin, *The Development of Capitalism in Russia* (Moskova, 1956), s. 172-7, 269 ve Antonio Gramsci, 'The Southern Question', *The Modern Prince and Other Writings* (New York, 1959) içinde. Bu kaynaklar bilgi vermek amacıyla Hechter'den alınmıştır: Bkz. Michael Hechter, *Internal Colonialism*, s. 8-9.

ilgili kararlar merkezde alındığından çevre bölgelerin refah düzeyi sürekli olarak merkezin gerisinde kalacaktır. Öte yandan avantajlı grup toplumsal rollerin bölüşümünü, en prestijli olanları kendi grubundakilere verecek şekilde düzenleyecektir. Bu görev ve rollere az gelişmiş grubun üyeleri kabul edilmeyecektir. Bu durum 'kültürel iş bölümü' olarak adlandırılabilir. Kültürel iş bölümü yasal (*de jure*) ya da fiili (*de facto*) olarak sağlanabilir. Birinci durumda devletin aktif müdahalesi söz konusudur; bazı roller (örneğin çeşitli iş kolları) avantajlı konumda olmayan grubun üyelerine açıkça yasaklanır. İkinci durumdaysa toplumsal prestije sahip rollerin bireylere eşit dağılımı daha örtülü bir şekilde, örneğin ayrımcı politikalar aracılığıyla engellenir. Kültürel iş bölümü bireylerin gruplarıyla özdeşleşmelerine yol açar, etnik farklılıkları ön plana çıkarır. Toplumsal aktörler kendilerini ve 'öteki'leri oynadıkları rollere göre sınıflandırmaya başlar; bunu yaparken de iki grubu birbirinden ayıran kültürel özelliklerden, etnik simgelerden yararlanırlar. Açıkça gözlenebilen bu özellikler grup içi yakınlaşmayı arttıracak, bireyleri ortak tanımlar çevresinde birleştirecektir. Hechter bu noktada Marksist bakış açısından yararlanarak grup içi dayanışmayı arttıran iki temel koşulu sıralar. Öncelikle bireylerin gelir düzeyleri arasında gözle görülür bir eşitsizlik olmalıdır ve bu eşitsizliğin bir grubun diğerini sömürmesi sonucu oluştuğu düşünülmelidir. Ancak tek başına bu koşul yeterli olmaz. Ezilen grubun tüm üyelerinin eşitsizliklerin bilincinde olmaları ve bunu haksız, gayrimeşru bir durum olarak görmeleri gerekir. Dolayısıyla ikinci önemli koşul ezilen grubun üyeleri arasında yeterince iletişim olmasıdır. Hechter bu gözlemlerini üç önermeyle özetler:

– Topluluklar arası ekonomik eşitsizlik arttıkça, ezilen topluluk daha fazla içine kapanacak, siyasi bütünleşmeyi reddecektir.

– Topluluk içi iletişim arttıkça, ezilen topluluğun üyeleri arasındaki dayanışma da artacaktır.

– Topluluklar arası kültürel farlılıklar (dil/aksan, dinî alışkanlıklar vb.) arttıkça, ezilen topluluğun üyeleri arasındaki dayanışma da artacaktır.

Özetle, gözle görülebilir kültürel farklılıklar ekonomik eşitsizliklerle birleşip kültürel işbölümüne yol açtığında ve yeterli düzeyde grup içi iletişim olduğunda, –çevre bölgelerdeki– sömürülen toplulukların 'milli' toplumla bütünleşme olasılığı çok az olacaktır. Ezilen grup, zaman içinde kendi kültürünün avantajlı konumda olan merkez grubunkinden hiçbir farkı olmadığını, hattâ ondan üstün olduğunu iddia etmeye başlayabilir. Bu da kendini farklı bir 'millet' olarak algılamasına ve bağımsızlık istemesine yol açacaktır.

İç sömürgecilik modelinin çizdiği tablo pek çok yönüyle denizaşırı sömürü ilişkilerini andırır. Çevre bölge (sömürge) ekonomisi merkezin (metropolün) eksikliklerini giderici bir nitelik taşır, dış piyasalara bağımlıdır. İş gücü hareketliliği merkezin (metropolün) alacağı kararlara, örneğin ihraç edilen ürünlerin fiyatlarındaki oynamalara endekslidir. Bu ekonomik bağımlılık askerî ve siyasal baskıyla pekiştirilir. Çevre bölge (sömürge) halkları daha düşük bir yaşam standardına sahiptir; buna bağlı olarak hissettikleri yoksunluk duygusu daha yoğundur. Dil, din gibi kültürel farklılıkları temel alan ayrımcılık, gündelik bir olgudur.

Hechter ana hatlarıyla sunulan bu modelin milli kalkınma sürecini 'yayılmacı' modelden daha iyi anlattığını öne sürer. İç sömürgeci model Avrupa'nın göbeğinde, sanayileşme sürecini tamamlamış toplumlarda görülen geri kalmışlığı açıklar. Siyasi bütünleşmenin oynaklığına işaret eder. Ayrıca topluluklar arasındaki ekonomik dengesizlikleri kültürel farklılıklara bağlayarak, çevre bölgelerde rastlanan kültürlerin milli kültür tarafın-

dan özümsenmeye nasıl direnebildiği sorusuna bir yanıt verir. Etnik kültürlerin dayanıklılığını, kalıcılığını açıklar.

Öte yandan Hechter'in modeli birçok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir.[231] Birazdan ayrıntılı olarak ele alacağımız eleştirilerin en önemlisi iç sömürgeci modelin (tıpkı Nairn'in dengesiz kalkınma modeli gibi) gerçeklerle uyuşmadığıdır. Bunun en somut örneği de kitabın çözümlemeye çalıştığı ülkelerden biri olan İskoçya'dır. İskoçya on sekizinci yüzyıldan itibaren en az İngiltere kadar sanayileşmiş bir ülkeydi ve İskoçlar gerek toplumsal statü, gerekse iş olanakları açısından İngilizlerden kötü durumda değillerdi. Hechter bu eleştirilerin ışığı altında iç sömürge modeline önemli bir ekleme yapar.[232]

Hechter modelini yenilerken Amerikalı Yahudilerden esinlenir. Hatırlanacağı gibi, grup içi bağlılığı ve dayanışmayı arttıran etkenlerin başında ekonomik eşitsizlik, geri kalmışlık geliyordu. Oysa Yahudiler birbirlerine çok bağlı olmalarına karşın ekonomik açıdan hiç de kötü durumda değillerdi. Hechter bunu Yahudilerin ekonominin belirli sektörlerinde kümeleşmeleriyle açıklar. Amerikalı Yahudiler birkaç iş kolunda toplanmış, bu alanlarda uzmanlaşmışlardı. Bu sektörel kümeleşme ya da belirli iş kollarında yoğunlaşma grup üyeleri arasındaki iletişimi, dolayısıyla dayanışmayı arttırmıştı. Bunu sağlayan iki temel

---

[231] Bu eleştiriler için örneğin bkz. James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (Londra: Macmillan, 1991); Edward Page, 'Michael Hechter's Internal Colonial Thesis: Some Theoretical and Methodological Problems', *European Journal of Political Research*, 6 (1978), s. 295-317; Jack A. Brand, 'Nationalism and the Noncolonial Periphery: A Discussion of Scotland and Catalonia', Edward A. Tiryakian ve Ronald Rogowski (der.), *New Nationalisms of the Developed West* (Boston: Allen & Unwin, 1985) içinde.

[232] Hechter'in iç sömürge modeline yaptığı ek için bkz. Michael Hechter ve Margaret Levi, 'The Comparative Analysis of Ethnoregional Movements' ve Michael Hechter, 'Internal Colonialism Revisited',

neden, aynı iş kollarında çalışan grup üyelerinin toplumsal statüleri arasında fark kalmaması ve ekonomik çıkarlarının uyuşmasıydı. Bu gözlemden hareketle Hechter kültürel iş bölümünün iki ayrı boyutu olduğunu iddia eder: Birinci boyut etnik grupların iş kolları arasında eşit olmayan bir şekilde (dikey olarak) dağıtılmasıyla; ikinci boyutsa, kimi grupların belirli sektörlerde, iş kollarında kümelenmesiyle oluşur.

Hechter'e göre kültürel iş bölümüne eklenen bu ikinci boyut İskoç milliyetçiliğini anlamamızı sağlar. İç sömürü yaşamayan İskoçya'da anahtar, kurumsal özerkliktir. İngiltere'yle 1707'de imzaladığı 'Birleşme Antlaşması' İskoçya'ya kendi yasal, dinî ve eğitim kurumlarına sahip olma hakkını tanımıştır. Bu durum İskoçya'da kültürel iş bölümünün ikinci boyutunun gerçekleşmesini sağlamıştır. İskoçlar kendi kurumlarında iş bulma olanağına kavuşmuş, buralarda kümelenmişlerdir. Kültürel farklılıkları yüzünden ayrımcılıkla karşılaşmak şöyle dursun, işlerini bu farklılıklara borçludurlar çünkü bu kurumlarda çalışabilmek için İskoç olmaları gerekmektedir. Bunlar toplumsal açıdan prestiji düşük işler de değildir. Bu olanaklar –ve bunun getirdiği ekonomik kazanç– İskoç kültürünün korunmasına, yeniden üretilmesine yol açmıştır.

Bu noktada Hechter'in iç sömürge modeline yönelik eleştirilere geçebiliriz. Bunlar arasında en önemlisi, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, kuramın gerçeklerle uyuşmadığı iddiası. Bunun yanısıra kuram 'indirgemeci' olmakla da suçlanır.[233]

---

[233] Hechter'in modeline yönelik metodolojik eleştiriler de var. Çalışmamın amaçları açısından kuramsal eleştiriler önemli olduğundan teknik eleştirilere değinmeyeceğim. Bu eleştiriler için bkz. Edward Page, 'Michael Hechter's Internal Colonial Thesis', s. 303-15.

### *Hechter'in 'İç Sömürgecilik' Modeli Gerçeklerle Uyuşmaz*

Bunun en somut örnekleri Katalonya ve İskoçya'dır.[234] Tom Nairn gibi Hechter'in kuramına sempatiyle bakan araştırmacıların bile farkına vardığı bu durum elbette Hechter'in de gözünden kaçmaz. Katalonya hiçbir zaman iç sömürge olmamıştır; tersine İspanya'nın ekonomik açıdan en güçlü bölgesidir. Geçmişte de, özellikle milliyetçiliğin geniş halk kitlelerine ulaştığı dönemde, Katalonya İspanya'nın tek sanayileşmiş bölgesiydi ve bölgenin tekstil endüstrisini gerek üretim kapasitesi, gerekse teknik donanım açısından Avrupa'da aşabilen tek ülke İngiltere'ydi. İskoçya'ysa, bırakın geri kalmayı, fazla gelişmiş bir 'çevre' bölgeydi.[235] İskoçlar eğitim, finans, teknoloji ve bilim alanlarında pek çok yeniliğe imza atmışlar, bir anlamda İngilizlere öncülük etmişlerdi. Bu eleştirilerden yola çıkan Hechter'in kuramında değişiklikler yaptığını ve iç sömürge modeline uymayan bu örnekleri kültürel işbölümüne eklediği ikinci bir boyutla açıklamaya çalıştığını söylemiştik. Hatırlanabileceği gibi bu boyut, çevre bölge halklarının belirli iş kollarını 'tekellerine alması' ve buna bağlı olarak grup içi iletişimin ve dayanışmanın artmasına dayanıyordu.

Ancak Hechter'in kuramına yaptığı bu ekleme de modeli eleştiri oklarına hedef olmaktan kurtarmaz. Brand, bu değişiklikle modelin Lenin'in kullandığı anlamda 'iç sömürge' kavramıyla bir ilişkisi kalmadığını iddia eder.[236] Kapitalist sömürü ilişkilerini ve bunun doğurduğu 'yoksunluk' duygusunu temel alan iç sömürü modeli, bu ekle çok farklı bir yöne kaymıştır. Bir diğer sorunsa, Hechter'in Amerika'daki Yahudilere dayanarak geliştirdiği bu yeni modelin İskoçya'ya uymamasıdır. 1707

---

[234] Jack A. Brand, 'Nationalism and the Noncolonial Periphery', s. 277.

[235] Michael Hechter, 'Internal Colonialism Revisited', s. 20.

[236] Jack A. Brand, a.g.e., s. 279.

Antlaşması'yla kurulan özerk kurumlarda çalışan İskoç sayısı toplam nüfusun çok ufak bir kesitini oluşturmaktadır. Ayrıca İskoçların bir bölümü Britanya İmparatorluğu'nun kurumlarında çalışmaya devam etmiştir.[237] Hechter bu eleştiriye, özerk kurumlarda çalışanların toplumsal ve siyasi açıdan önemli bir konuma sahip oldukları, bu önemin sayılarıyla ölçülemeyeceği iddiasıyla yanıt verebilir. Ama Brand'a göre bu da doğru değildir çünkü İskoç milliyetçiliğinin en büyük sorunu stratejik önemi büyük olan bu kurumların genelde milliyetçi harekete sıcak bakmaması olmuştur. Örneğin İskoç kilisesi bağımsızlık düşüncesini ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra desteklemeye başlamıştır. Bu dönemde de toplumsal saygınlığı eskisi kadar yüksek değildir. Aslında aynı durum Katalonya'da da geçerlidir. Katalan ekonomisinin endüstriyel açıdan gelişmiş olduğunu belirtmiştik. Nitekim Katalan nüfusun büyük bir bölümü fabrikalarda çalışmaktadır. Ancak işçi sınıfı Katalan bağımsızlığını en az destekleyen grup olmuştur.[238]

Hechter'in yeni modeliyle ilgili bir eleştiri de grup içi iletişim konusuyla ilgilidir. Hechter'in belirli iş kollarında kümeleşme savı beraberinde bu insanlar arasındaki iletişimin, görüş alışverişinin artacağı düşüncesini getirir. Bu da, o iş kollarında çalışanların farklılıklarının bilincine daha çabuk varmalarına yol açacaktır. Ancak bu her zaman geçerli değildir. Örneğin fabrikada çalışan işçilerin görüş alışverişinde bulunabilmeleri için belirli mekânlar ve her şeyden önemlisi zaman olmalıdır. Hechter bunun üzerinde de durmaya çalışır. Peki ama sektörel yoğunlaşma tarım alanında yaşanırsa ne olacaktır? Bir fabrikanın içinde tüm işçilere yarım saatte ulaşılabilir, ya tarlalarda? Bu noktada kuram suskun kalır. Kaldı ki bir araya gelen ve görüş alışverişinde bulunan grup üyelerinin neden başka bir düşünce-

---

[237] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. xvi.

[238] Jack A. Brand, *Nationalism and the Noncolonial Periphery*, s. 281-2.

yi değil de milliyetçiliği destekleyeceği Hechter tarafından açıklanmaz.[239]

### *Hechter'in İç Sömürge Modeli 'İndirgemeci'dir*

Hechter'in kuramı, yapılan önemli değişikliğe karşın, kültürel ayrılıkları ve etnik bilinci ekonomik ve bölgesel ilişkilerle açıklamaya devam eder. Böylece iç sömürü düzeninden kaynaklanan ekonomik eşitsizlikler milliyetçiliğin tek nedeniymiş gibi görünür. Smith bu görüşün yanlışlığını anlamak için Ermenilere, Yahudilere ya da Çingenelere bakmanın yeterli olduğunu iddia eder.[240] Simith'e göre ekonomik sömürü ilişkilerinin var olan ayrılıkları daha belirgin hale getirmekten öte bir işlevi yoktur. Etno-sembolcü sayılabilecek bu görüşü Orridge de paylaşır.[241]

İç sömürüyü milliyetçiliği doğuran ana neden olarak kabul etmek kuramın uygulama alanını fazlasıyla sınırlar. Kuram bu haliyle kapitalizmin henüz ulaşmadığı bölgelerdeki milliyetçilik hareketlerini (örneğin Eritre) ya da neden Batı ülkelerinde sanayileşmeyle milliyetçiliğin canlanması arasında bu kadar uzun bir ara olduğunu açıklayamaz. Nairn'in kuramı gibi Hechter'in iç sömürge modeli de neden ekonomik açıdan çok kötü durumda olan Kuzey İngiltere ya da Güney İtalya gibi bölgelerde milliyetçi akımlar görülmediği sorusunu yanıtlayamaz.[242]

## SİYASİ DÖNÜŞÜM

Modernistleri incelemeye milliyetçiliğin çözümlenmesinde siyasi alanda yaşanan değişimleri ön plana çıkaran kuramlarla de-

---

[239] Jack A. Brand, a.g.e., s. 282; Andrew W. Orridge, 'Uneven Development and Nationalism-2', s. 188-9.

[240] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism,* s. xvi.

[241] Andrew W. Orridge, a.g.e., s. 188.

[242] Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism,* s. xvi.

vam edeceğim. Bu bölümde ele alacağım araştırmacılar sırasıyla Breuilly, Brass ve Hobsbawm. Ancak bir önceki bölümden farklı olarak bu yazarların kuramlarına yönelik eleştirileri bölüm sonunda topluca değerlendireceğim. Bunun nedeni, siyasi etkenleri temel alan kuramların birbirleriyle diğer kategorilerdekilere oranla daha çok ortak yönü olması. Bu durum kaçınılmaz olarak kuramlara yöneltilen eleştirilere de yansıyor ve eleştiriler benzer temalar etrafında şekilleniyor. Aynı eleştirileri her kuramın sonunda tekrarlamak gereksiz olacağından sözünü ettiğim ufak değişikliği yapmak kaçınılmaz gözüküyor. Şimdi kuramları/yaklaşımları inceleyelim.

## JOHN BREUILLY VE BİR SİYASET BİÇİMİ OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Birmingham Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan İngiliz tarihçi John Breuilly, ilk basımı 1982'de yapılan *Nationalism and the State* adlı çalışmasıyla milliyetçilik literatüründe kendine hayli saygın bir yer edindi.[243] Çalışmayı farklı kılan yalnızca milliyetçiliği bir siyaset biçimi olarak gören kendine özgü yaklaşımı değildi. Breuilly aynı zamanda, milliyetçiliği 'karşılaştırmalı tarih' yöntemiyle çözümlemeyi ilk deneyenlerden biriydi. Karşılaştırmalı milliyetçilik tarihleri daha önce de yazılmıştı ama bunlar kuramsal bir bakış açısı geliştirmeyen, ele aldıkları ülkelerin geçmişindeki önemli olayları kronolojik olarak anlatmakla yetinen çalışmalardı. Breuilly ise milliyetçiliği değerlendirmeye yönelik bir kuramsal çerçeve çiziyor, sonra da bunu belirli örnek olaylara uyguluyordu. Üstelik İngiliz tarihçinin karşılaştırmalı tarihçesi kendinden öncekilerden çok daha kapsamlıydı. Breuilly kitabının ikinci baskısında tam otuz bir ayrı milliyetçiliği değerlendirir. Bunu kitabının sonuna eklediği,

---

[243] John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993, ikinci basım).

incelediği ülkelerin geçmişlerindeki önemli olayları sıralayan geniş bir kronolojiyle de taçlandırır. Çalışmanın bu özelliği yazarın kuramsal yaklaşımını eleştirenler tarafından bile saygıyla karşılanır ve kitap değerli bir bilgi kaynağı olarak nitelendirilir.[244]

Breuilly'nin yaklaşımını bir milliyetçilik kuramı olarak değerlendirmek doğru olmaz. Yazar kitabının giriş cümlesinde amacının 'milliyetçiliği incelemek için genel bir yöntem belirlemek ve uygulamak' olduğunu söyler.[245] 'Genel' kuramlara güvenmediğini belirten Breuilly, bu tür kuramlar ileri süren, sonra da bunu bir dizi minik örnekle süslemeye çalışan eserleri, seçilen örnekler temsilî olmadığı ve tarihsel bağlamdan soyutlandığı için eleştirir. Yazara göre genel bir yöntem ya da bakış açısı, belirli örneklerin etkili ve ayrıntılı bir çözümlemesine imkân verdiği ölçüde kabul edilebilir. Bu iki aşamalı bir süreç gerektirir. Öncelikle bir milliyetçilik tipolojisi geliştirilmelidir. Milliyetçilik tek bir yöntemle araştırılamayacak kadar değişken bir olgudur. Dolayısıyla işe değişik milliyetçilik türleri belirlenerek başlanmalıdır. İkinci olaraksa, belirlenen farklı türler karşılaştırmalı tarih yöntemiyle incelenmelidir. Yazar çalışmasında bu yöntemi benimser. Önce milliyetçilikleri özelliklerine göre kategorilere ayırır; sonra her kategori için birkaç örnek seçer ve bu örnekleri aynı kavramları, tanımları kullanarak ayrıntılı olarak çözümler. Yazara göre bu yöntem, örneklerin karşılaştırılmasına, farklılık ve benzerliklerin belirlenmesine olanak tanır.

Breuilly bu açıklamalardan sonra tanımlara geçer. Yazar milliyetçiliği, 'iktidarı (devlet gücünü) ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler' olarak tanımlar. Breuilly'nin 'milliyetçi

---

[244] Konstantin Symmons-Symonolewicz, 'Book Review: *Nationalism and the State*, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XII, 2 (1985), s. 359.

[245] John Breuilly, a.g.e., s. 1.

sav'dan kastettiği, üç temel iddia çevresinde yapılanan bir siyasi doktrindir:

– Kolaylıkla belirlenebilecek kendine özgü bir karakteri olan bir millet vardır.

– Bu milletin çıkarları ve değerleri diğer tüm çıkar ve değerlerden üstündür.

– Millet olabildiğince bağımsız olmalıdır. Bu genellikle en azından siyasi egemenlik anlamına gelir.[246]

Breuilly'e göre, milliyetçiliği toplumsal ya da ekonomik yapıların, sınıfsal çıkarların ya da kültürel oluşumların yansıması olarak görmek belirli milliyetçilikleri açıklayabilir ama milliyetçiliğin genel olarak çözümlenmesine katkıda bulunmaz.[247] Bunun nedeniyse tüm bu yaklaşımların çok önemli bir noktayı gözden kaçırmasıdır: Milliyetçilik her şeyden önce siyasetle, siyaset ise güç/iktidarla ilgilidir. Güç/iktidar, çağdaş dünyada devletin yönetimini ele geçirmeye ve kullanmaya bağlıdır. Dolayısıyla milliyetçiliği çözümlemeyi amaçlayan genel bir yaklaşım ya da yöntem, öncelikle onun devlet yönetimiyle olan ilişkisini belirlemek zorundadır. Yazar bu nedenle yukarıda verdiğimiz tanımı yeğler. Anlaşılması gereken, neden milliyetçiliğin iktidar mücadelesi yapanlar için bu kadar önemli olduğudur. Başka bir deyişle, modern siyasette milliyetçiliği böylesine vazgeçilmez kılanın ne olduğu soruşturulmalıdır. Ancak ondan sonra kültür, ideoloji, sınıf ve diğer etkenlerin milliyetçilikle

---

[246] John Breuilly, *Nationalism and the State,* s. 2.

[247] Breuilly'nin yaklaşımı şu eserlerden derlenecektir: John Breuilly, *Nationalism and the State*, John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde; John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', *Philosophy of Social Sciences,* 15 (1985), s. 65-75; John Breuilly, 'Nationalism and the State', Roger Michener (der.), *Nationality, Patriotism and Nationalism in Liberal Democratic Societies* (Minnesota: Professors World Peace Academy, 1993) içinde.

ilişkisine bakılabilir. Özetleyecek olursak, milliyetçiliği çözümlemek amacıyla kullanılabilecek genel bir yöntem oluşturmada ilk adım, milliyetçiliğin bir siyaset biçimi olarak kabul edilmesidir. Bu, milliyetçiliğin öneminin ölçülebilmesine de olanak verecektir çünkü siyasi hareketlerin bir toplumda ne kadar destek bulduğunu belirlemek, düşüncelerin ya da duyguların kendi başlarına oynadıkları rolü kestirmekten kolaydır.

İkinci adım bu yaklaşımın modernleşme süreciyle ilişkisini belirlemektir. Breuilly'ye göre modernleşme, 'iş bölümü'nde temel bir değişim içerir. Değişimin en önemli evresiniyse Avrupa'da ticari ve mesleki birliklere dayalı 'birleşik' iş bölümünden 'işlevsel' (*functional*) iş bölümüne geçilmesi oluşturur. 'Birleşik' iş bölümünden kastedilen, toplumdaki başlıca görevlerin belirli grupları temsil eden kurumlarda toplanmasıdır. Bu tür bir düzende, örneğin loncalar hem ekonomik (üretimin düzenlenmesi, mal ve hizmetlerin bölüşümü), hem kültürel (çırakların yetiştirilmesi, lonca üyelerinin eğlenceden dinî hizmetlere çeşitli gereksinimlerinin karşılanması), hem de siyasi görevler (üyeler arasındaki anlaşmazlıkları gideren mahkemeleri işletmek, yerel yönetimlere temsilci göndermek) üstlenir. Kiliseler, köylü komünleri, hattâ monarşi çok-işlevlidir.[248] On sekizinci yüzyıldan itibaren bu düzen giderek daha çok eleştirilir hale gelmiş, Batı ve Orta Avrupa'nın pek çok bölgesinde çökmeye başlamıştı. Yeni düzen, toplumdaki belli başlı tüm işlevlerin ayrı kurumlarda toplanmasını öngörüyordu. Böylelikle örneğin ekonomik işlevleri diğerlerinden ayrılacak, serbest piyasa ortamında rekabet eden kişi ve firmalara devredilecekti. Kiliseler diğer yükümlülüklerinden arınacak, yalnızca inananların bir araya geldiği mekânlar olacaktı. Yönetim seçilmiş parlamentoların ya

[248] Breuilly şematik bir üslupla anlattığı bu düzenin bir ideal-tip olduğunu, gerçeğin bu kadar 'kaba' ve basit olmadığını vurgulamayı ihmal etmez.

da 'aydın' despotların denetiminde, uzmanlaşmış bürokrasiler eliyle yürütülecekti.

Elbette bu dönüşüm sorunsuz yaşanmamıştı. Dönüşümün çeşitli yönleri farklı zamanlarda, farklı biçimlerde gelişmişti. Bu dönüşümün milliyetçi siyasete bağlanması genel yaklaşımın üçüncü adımını oluşturuyordu. Buysa dönüşümün özellikle bir yönü üzerinde yoğunlaşmayı gerektiriyordu: Modern devletin doğuşu.

Breuilly'e göre modern devlet liberal biçimiyle gelişmişti. Bu, kamu alanıyla ilgili güçlerin parlamentolar, bürokrasiler gibi uzmanlaşmış devlet kurumlarına devredilmesi, 'özelle ilgili' güçlerin ise piyasa, özel firmalar, aileler gibi siyasi olmayan kurumların denetiminde kalması anlamına geliyordu. Bir tür çifte dönüşüm yaşanmıştı: Monarşi gibi kurumlar 'özelle ilgili' güçlerini (örneğin krallığa ait topraklardan gelir elde etme, tekellere sahip olma) yitirirken kilise, lonca gibi kurumlar da 'kamu alanıyla ilgili' güçlerini yönetime kaptırıyorlardı. Bu yolla devlet (kamu) ye sivil toplum (özel) ayrımı da belirginleşmiş ve yerleşmiş oluyordu.

Bu gelişmeler devletler arası ilişkilerde yaşanan bazı değişikliklerle de destekleniyordu. Örneğin devletin siyasi yükümlülüklerin tek kaynağı olarak ortaya çıkışı, modern 'egemenlik' düşüncesiyle pekiştiriliyordu. Zor kullanma hakkına sahip olan tek kurum devlet olmalıydı. Bu da devlet sınırlarının çok daha net bir şekilde çizilmesini gerektiriyordu.

Öte yandan ticari ve mesleki kuruluşlara dayalı bağların kopması hem devlette, hem de sivil toplum içinde şu veya bu grubun üyeliği yerine bireyselliği ön plana çıkaran bir anlayışın yerleşmesini sağlamıştı. Bu koşullar altında öncelikli sorun devlet-toplum ilişkisinin kurulmasıydı. Vatandaşların kamusal çıkarları ile bireylerin kişisel çıkarları nasıl birbirleriyle uyumlu hale getirilebilirdi? Milliyetçi düşünceler işte bu noktada devre-

ye giriyordu. Devlet-toplum ilişkisini sağlamak için iki yol denenmişti. Milliyetçilik ikisinde de önemli bir rol oynuyordu.

İlk yol, 'vatandaşlık' kavramını temel alan siyasi çözümdü. Bireylerden oluşan toplum aynı zamanda bir vatandaşlar topluluğu olarak tanımlanıyordu. Devlete bağlılık, liberal ve demokratik toplumlara katılma yoluyla sağlanabilirdi. Bu anlamda 'millet' vatandaşların toplamıydı. Önemli olan vatandaşların kültürel kimlikleri değil, siyasi haklarıydı. Bu millet anlayışı on sekizinci yüzyıl 'vatanseverlerinin' programını oluşturuyordu. Rousseau'nun düşüncelerinde ve Robespierre'in uygulamalarında ifadesini bulan bu anlayışın aşırı versiyonu, özgürlüğün tanımını 'genel irade'ye katılımla sınırlıyordu.

İkinci çözümse, toplumun 'kolektif' niteliğini vurgulamaktı. Başlangıçta hem soyut (Devletin uygulamaları nasıl meşrulaştırılabilirdi?), hem de siyasi (Farklı toplumsal grupların desteği nasıl sağlanabilirdi?) sorunlarla karşı karşıya olan seçkinler tarafından kullanılan bu çözüm giderek standartlaşmış, toplumu oluşturan bireylere kimlik sunmanın bir yolu haline gelmişti.

Breuilly'e göre modern çağın ilk önemli siyasi doktrini olan liberalizm, kolektif çıkarlar ya da kamu yararı düşüncesiyle uyuşmakta her zaman zorluk çekmiştir. Üstelik soyut bir nitelik taşıyan liberalizmin, özellikle eşitsizliklerin toplum yapılarına işlediği durumlarda, her grubu kucaklayamayacağı da açıktır. Bu gibi durumlarda dışlanan gruplar, kültürel kimliği siyasi programa çeviren bir milliyetçilik akımına kapılabilirler. Ayrıca modern çağda çeşitli gruplara hitap edebilecek söylemler geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Bunu en iyi yapan ideoloji milliyetçiliktir. Milliyetçilik bir tür 'el çabukluğuyla', mantıksal olarak çelişen iki millet anlayışını –vatandaşlar topluluğu ve kültürel topluluk– uygulamada bir araya getirmeye çalışır. Bu anlamda milliyetçilik seçkinlerin işlerini kolaylaştırır, kapsayıcılığı ve değişkenliğiyle onların kurtarıcısı olur.

Milliyetçiliğin farklı siyasi amaçlar uğruna kullanılabilir olması çok çeşitli biçimlere bürünmesine yol açmıştır. Şu ana kadar çizilen genel tablonun belirli milliyetçi hareketlerin incelenmesine katkıda bulunabilmesi için bir tipoloji geliştirilmesi, bunun da milliyetçi siyasetin üstlendiği farklı işlevlerin altını çizebilecek kavramlarla desteklenmesi gerekir. Breuilly tipolojisini geliştirirken iki noktayı göz önünde bulundurur. Bunlardan ilki, devletle siyasi hareketler arasındaki ilişkidir. Siyasi meşruiyetin henüz milliyet kavramına dayanmadığı bir çağda doğan milliyetçi hareketler ister istemez 'devlete karşı' bir nitelik taşımaktaydı. Milliyetçiliğin norma dönüşmesi için milliyetçi hareketlerin başarıya ulaşması gerekecekti. Ancak ondan sonra başarılı hareketlerin kurduğu yönetimler ya da bu hareketlerin savunduğu bazı ilkeleri benimseyen hükümetler, milliyetçiliği siyasi meşruiyetlerinin dayanağı haline getireceklerdi. İkinci önemli noktaysa, milliyetçi hareketin karşı olduğu devletle ilgili hedefiydi. Hareket devletten ayrılmayı planlıyor olabilirdi; devleti yenilemek isteyebilirdi; ya da onu başka devletlerle birleştirmeyi amaçlayabilirdi.

Breuilly bu açıklamalardan yola çıkarak tipolojisini belirler. Milliyetçi hareketleri önce amaçlarına (ayrılıkçı, reformcu, birleşmeci), sonra da bir devlete mi, yoksa devlet olmayan başka bir siyasi örgütlenme biçimine mi karşı olduklarına göre kategorilere ayırır. Breuilly'nin tipolojisi ve kategoriler için verdiği bazı örnekler şöyledir:[249]

| | Devlet olmayan siyasi örgütlenmelere karşı | Devletlere karşı |
|---|---|---|
| Ayrılıkçı | Macar, Yunan, Nijerya | Bask, İbo |
| Reformcu | Türk, Japon | Faşizm, Nazizm |
| Birleşmeci | Alman, İtalyan | Arap, pan-Afrika |

[249] John Breuilly, *Nationalism and the State*, s. 9.

Breuilly daha sonra da milliyetçi siyasetin yerine getirdiği işlevlere geçer. Yazar üç temel işlev belirler: İş birliği, harekete geçirme ve meşruiyet. İş birliği, milliyetçiliğin devlete karşı çıkmak için farklı nedenleri olan seçkinleri ortak çıkarlar etrafında birleştirmek için; harekete geçirme, milliyetçiliğin siyasi süreçten dışlanan grupların harekete destek vermesini sağlamak için; meşruiyet ise, milliyetçiliğin siyasi hareketin hedeflerini gerek karşı olunan devlet, gerekse dış güçler (örneğin önemli devletler ve onların kamuoyu) gözünde haklı kılmak için kullanılmasıdır.

Breuilly daha sonra çizdiği kuramsal çerçevenin ışığında çeşitli milliyetçilik hareketlerini inceler. Bunları tek tek anlatmaya imkân olmadığından siyasi etkenleri temel alan ikinci yaklaşıma, Paul R. Brass'ın milliyetçilik kuramına geçebiliriz.

## PAUL R. BRASS VE MİLLİYETÇİLİĞİN SEÇKİNLERCE KULLANIMI

Milliyetçilik literatüründe 'araçsalcılık' (*instrumentalism*) denilince ilk akla gelen isim Amerikalı siyaset bilimci ve Güney Asya uzmanı Paul R. Brass'dır. Kabaca ifade edersek araçsalcılık, etnik kimlikleri ve milliyetçiliği seçkinlerin siyasi iktidarı ele geçirme ya da koruma mücadelelerinde kullandıkları bir 'araç' olarak görür. Üçüncü bölümde ele aldığımız ilkçi yaklaşımın tam tersi görüşleri savunan araçsalcılar etnik kimliklerin oluşumunda öznel seçimleri, koşulları, seçkinlerin yönlendirmelerini ön plana çıkarırlar. Bu yaklaşıma göre, 'etnisitenin araştırılması, etnik grupların içindeki seçkinlerin ve onlara karşı olanların grup kültürünün belirli yönlerini seçerek onlara yeni anlamlar yükledikleri ve onları grubun desteğini elde etmek, çıkarlarını korumak ya da diğer gruplarla rekabet edebilmesini sağlamak amacıyla kullandıkları süreçlerin araştırılması' de-

mektir.[250] Bu görüşler Brass'la Francis Robinson'ı milliyetçilik literatürünün en ünlü polemiklerinden birine sürüklemiştir. Hindistan'daki Hindu ve Müslüman halkların iki ayrı devlete bölünmesiyle son bulan süreçte seçkinlerin rolünü sorgulayan bu tartışmaya eleştiriler bölümünde değineceğiz. Şimdi Brass'ın 'araçsalcılığı' daha iyi anlamamızı sağlayacak düşüncelerine geçelim.

Brass'ın kuramsal çerçevesi birkaç temel görüş çevresinde yapılanır.[251] Bunlardan ilki, etnik kimliklerin değişken bir niteliğe sahip olduğudur. Brass'a göre bir etnik kimliğin canlanması ve milliyetçiliğe dönüşmesi kaçınılmaz değildir. Tam tersine, kültürel kimliklerin siyasi farklılıklara temel oluşturması ancak çok iyi araştırılması gereken belirli koşullar altında mümkündür. İkincisi, bu koşullar etnik grupların kültürel farklılıklarında değil, seçkinlerin genel siyasi ve ekonomik ortam bağlamında şekillenen rekabetlerinde aranmalıdır. Üçüncüsü, seçkinlerin rekabeti etnik grupların kendilerini nasıl tanımladıklarını etkileyecek, ne ölçüde kalıcı olabileceklerini belirleyecektir (yani etnik kimlikler 'verili' değildir). Bunun nedeni, toplulukların kültür ve değerlerinin iktidar ya da ekonomik güç peşinde olan seçkinlere siyasi kaynak oluşturmasıdır. Söz konusu kültürler, gerektiğinde etnik grubu oluşturan bireylerin yeni bir siyasi

---

[250] Paul R. Brass, 'Elite Groups, Symbol Manipulation and Ethnic Identity among the Muslims of South Asia', David Taylor ve Malcolm Yapp (der.), *Political Identity in South Asia* (Londra: Curzon Press, 1979) içinde, s. 40-1.

[251] Brass'ın kuramı şu eserlerden derlenecektir: Paul Brass, 'Elite Groups, Symbol Manipulation and Ethnic Identity among the Muslims of South Asia'; Paul Brass (der.), *Ethnic Groups and the State* (Londra: Croom Helm, 1985); Paul Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison* (Yeni Delhi, Newbury Park: Sage Publications, 1991).

kimlikle özdeşleşmesini kolaylaştıracak sembollere dönüşür; dolayısıyla anlamları ve içerikleri siyasi koşullara bağımlıdır.

Tüm bunlardan çıkan son bir sonuçsa, etnik kimlik gelişiminin ve milliyetçiliğe temel oluşturmasının geriye döndürülebilir bir süreç olduğudur. İçinde bulunulan siyasi ve ekonomik koşullara göre seçkinler etnik farklılıkları vurgulamayı bırakıp gruplar arası iş birliği ya da çıkar ortaklığını da ön plana çıkarabilirler.

Bu temel gözlemlerden yola çıkan Brass, etnik kimlik oluşumunu ve 'dönüşümünü' açıklayacak karşılaştırmalı bir bakış açısı geliştirmeye çalışır. Yazar işe bir 'etnik grup' tanımı vererek başlar. Brass nesnel özellikleri temel alan tanımında insanların sahip oldukları kültürel niteliklere ya da sembollere göre kategorilere ayrılabileceğini belirtir. Ancak kategoriler arasındaki sınırlar, özellikle etnik dönüşüm sürecinin başlamadığı eski çağlarda ya da kültürel kaynaşmanın yaşandığı endüstri sonrası toplumlarda, net çizgilerle belirlenmemiştir.

Yazarın etnik dönüşüm olarak adlandırdığı süreçte –ki bu etnik kimliklerin önem kazanmaya başladığı süreçtir– grupları ayıran sınırlar belirginleşir, eski sembollere yeni anlamlar yüklenir. Etnik farklılıkların fazla bir önem taşımadığı 'hareketlenme öncesi' dönemle karıştırılmaması gereken etnik dönüşüm sürecinde, belirli kültürel imler seçilir ve grubu diğerlerinden ayırmak için kullanılır. Bu, farklı amaçlar uğruna, örneğin grup içi dayanışmayı arttırmak, daha yüksek bir toplumsal statüye kavuşmak ya da grup haklarının tanınmasını sağlamak için yapılabilir. Brass bu noktada nesnel özelliklere dayalı etnik kategori tanımına geri döner ve söz konusu nesnel farklılıkların etnik dönüşüm sürecinin başlaması için 'gerekli' olduğunu ama 'yeterli' olmadığını belirtir.

Gerekli olan –ama yine yeterli olmayan– bir diğer koşulsa, seçkinler arası rekabettir. Söz konusu rekabet bir etnik grubun ya da yerel topluluğun kontrolünü ele geçirme mücadelesi çer-

çevesinde ortaya çıkabilir. Brass'a göre bu mücadele, özellikle sömürgeleştirilmiş toplumlarda dört şekilde, yerel toprak sahipleriyle yabancı otoriteler arasında, farklı dine mensup seçkin gruplar arasında, yerel dinî seçkinlerle işbirlikçi yerli aristokrasiler arasında ve yerel dinî seçkinlerle yabancı aristokrasiler arasında yaşanabilir. Seçkinler arası rekabet, farklı etnik grupların önderleri arasında yaşanan ve gelişmekte olan bir toplumda doğan fırsatlardan yararlanma, hattâ onları tekellerine alma ya da geliri bol, prestijli konumların bölüşümünde arslan payını kapma amacını taşıyan sınıfsal bir mücadele şekline de bürünebilir. Bu mücadele türü, modernleşme süreçlerinin her yerde eşit yaşanmamasından kaynaklanır. Bunun sonucu olarak toplumsal hareketlenme, gelişmekte olan toplumlarda devletteki, sanayileşmiş toplumlarda ise sanayi, bürokrasi ve üniversitelerdeki iş olanaklarına yönelik bir mücadeleye dönüşür.

Öte yandan belirttiğimiz gibi ne topluluklar arası nesnel farklılıklar, ne de seçkinler arasındaki rekabet etnik dönüşüm sürecinin başlaması için yeterli koşuldur. Yeterli koşullar, seçilen sembollerin etnik grup içindeki farklı sosyal sınıflara aktarılmasını sağlayacak olanaklara sahip olunması, bu sembollerin aktarılabileceği toplumsal açıdan hareketli bir halk kitlesinin bulunması ve seçkinlerle toplumun geri kalanı arasında iletişimi zorlaştıracak ya da engelleyecek derin sınıfsal ayrılıkların çıkar çatışmalarının olmamasıdır. Sınıflar arası iletişimi kolaylaştıracak etkenler arasında artan okuma yazma oranları, kitle iletişim araçlarının gelişmesi, yerel dillerin standartlaşması, yerel diller ve kitapların üretilmesi ve bu dillerin, yerel kültürlerle birlikte öğretilebileceği okulların yaygınlaşması sayılabilir. Brass bu noktada Karl Deutsch'a atıfta bulunarak iletişimin yoğunlaşmasının tek başına yeterli olmadığını, bu sürecin toplumda iletişime açık grupların oluşmasıyla tamamlanma gerektiğini yineler. Başka bir deyişle, arz kadar talep de önemlidir.

Brass bu noktada bir parantez açarak etnik dönüşüm sürecinin en başarılı olduğu durumları sıralar. Yazara göre etnik hareketlenme en kolay (1) tapınakları/kiliseleri kontrol eden toprakları ve kendine bağlı vakıfları, dinî okulları olan yerel dinî seçkinlerin bulunduğu ve (2) devletin yerel dili, meşru eğitim ve yönetim dili olarak kabul ettiği, böylelikle yerel seçkinlere eğitim ve iş olanaklarına kavuşmak isteyen yeni toplumsal gruplar maddi ve kültürel açıdan tatmin etme olanağını tanıdığı durumlarda sağlanacaktır.

Brass'a göre etnik hareketlenmeyi sağlayan gerekli ve yeterli koşullar, hareketin milliyetçiliğe dönüşmesi için de 'ön koşul' oluşturur. Bir seçkin hareketi olarak milliyetçilik her an hattâ etnik dönüşümün ilk evrelerinde bile ortaya çıkabilir. Ancak milliyetçilik halk kitlelerini etkisi altına alabilmek için yerel kontrolü sağlamaya yönelik seçkinler arası rekabetin ötesine geçmek zorundadır. Milliyetçiliğin halk arasında yankı bulması, kırsal kökenli ya da avantajlı bir konuma sahip olmayan grupların, ekonominin başka etnik gruplar tarafından kontrol edilen sektörlerine kitleler halinde dahil olmasıyla ortaya çıkan sınıf içi rekabete dayanır. Eğer sözü edilen grupların ekonomiye kitlesel katılımı egemen olan etnik grup tarafından engellenmeye çalışılırsa –ve bu direnç devletçe desteklenirse–, o zaman bu gruplar var olan ekonomik yapıyı ve bu yapıyla özdeşleşmiş kültürel değerleri sorgulayan milliyetçi hareketlere kolaylıkla çekilecektir, öte yandan, konumların, iyileştirmeyi amaçlayan dışlanmış grupların bu çabaları egemen grup tarafından toplumsal statüleri ve ekonomik çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanırsa, yerlerini kaybetmek istemeyen egemen kesim de farklı bir milliyetçi akım başlatacaktır. Birbirleriyle rekabet içinde olan bu milliyetçi akımlar, etnik gruplar kırsal ve kentsel bölgelere eşit olmayan bir şekilde dağılmışsa (ki bu kaynakların bölüşümünü etkileyecektir) daha kolay destek bulacaktır.

Milliyetçiliğin kitlesel temeli, etnik grupların ekonomik çıkar sağlama ya da iktidarı ele geçirme mücadelesiyle atılırken, milliyetçi hareketlerin öne sürdüğü istekler ve hareketin başarıya ulaşması siyasi etkenlere bağlıdır. Brass bu noktada üç etkenden söz eder: Milliyetçi siyasi örgütlenmelerin bulunması ve bunların izledikleri stratejiler; etnik grupların öne sürdüğü isteklere yönetimlerin verdiği yanıt ve gösterilen tepkinin türü; genel siyasi ortam.

Brass'a göre örgütlenme, her siyasi hareket için olduğu kadar milliyetçilik için de önemlidir. Brass bu etkenle ilgili olarak beş önermede bulunur. Buna göre topluluğun kaynaklarını kontrol altında tutabilen siyasi örgütlenmeler, kaynaklara sahip olmayanlardan daha etkili olacaklardır. Kendini toplulukla özdeşleştirmeyi başaran örgütlenmeler, topluluğu temsil ettiğini 'iddia edenlerden' daha başarılı olacaklardır. Etkili siyasi örgütlenme, yönettiği grubun kimliğini kendi çıkarları, istekleri doğrultusunda şekillendirmeyi başarmalıdır. Hedeflerine ulaşmayı amaçlayan bir örgütlenmenin 'sürekliliği' olmalıdır ve lider değişimlerinden kötü etkilenmemelidir. Son olarak, milliyetçi hareketin başarıya ulaşması için etnik grubun isteklerini dile getirmede alternatif siyasi örgütlenmeler içinden 'bir tanesinin' ön plana çıkması gerekmektedir.

Hükümetlerin izledikleri politikalar ve kurumsal mekanizmalar da bir milliyetçi hareketin geleceğini, kendini tanımlama biçimini ve belirlediği hedefleri etkiler. Bir etnik kimliğin canlandırılmasını engellemek isteyen hükümetlerin ellerindeki politika seçenekleri en ağır baskı biçimlerinden –soykırım, zorunlu göç– grubun halk içindeki desteğini eritme yollarına –eğitim aracılığıyla özümseme, etnik grup liderlerine güç ve maddi olanaklar sağlayarak onlarla işbirliğine gitme– büyük çeşitlilik gösterir. Ayrıca hükümetler sorunları 'çoğulcu' politikalarla çözme yoluna da gidebilirler. Bunlar arasında federasyon türü siyasi yapılar oluşturulması ya da etnik gruplara kendi dillerinde eği-

tim yapma, kültürlerini farklı biçimlerde koruma haklarının tanınması sayılabilir. Hükümetler etnik çatışmaları, devlet kaynaklarını ve hükümetin sahip olduğu iş olanaklarını farklı şekillerde dağıtarak da engelleyebilirler.

Brass bir milliyetçi hareketin hedeflerini ve başarıya ulaşmasını etkileyen siyasi etkenlerin sonuncusu olarak da genel siyasi ortamı belirler. Yazara göre genel ortamın özellikle üç yönü önemlidir: Siyasi ve toplumsal güçlerin yeniden şekillenme olanağına sahip olup olmadıkları, egemen olan etnik grubun seçkinlerinin yükselen grupların liderleriyle iktidarı paylaşma konusundaki istekliliği ve alternatif siyasi arenaların varlığı.

Yazara göre modernleşmekte olan toplumlarda, özellikle de siyasi örgütlenmesini ilk tamamlayan gruplar etnik gruplarca, toplumsal güçler yeniden şekillenme gereksinimi duymayabilir. Bu gereksinim daha çok var olan siyasi örgütlenmelerin toplumsal değişimlere ayak uyduramadığı, dolayısıyla halk desteğini yitirdikleri ya da devrim türü ayaklanmaların yaşandığı durumlarda hissedilecektir. Bu yeniden şekillenme, 'yeni' milliyetçi siyasi örgütlenmelerin doğmasına yol açacaktır.

Öte yandan egemen grupların iktidarı paylaşma konusunda sergiledikleri isteklilik, etnik anlaşmazlıkların nasıl sonuçlandırılacağını da belirleyecektir. Egemen grupların iktidarı paylaşmak istemedikleri durumlarda çatışma, hattâ iç savaş ve ayrılık kaçınılmazdır. Söz konusu istekliliğin sergilendiği durumlardaysa çoğulcu çözümlere başvurulması mümkündür.

Genel siyasi ortamın önemli bir diğer yönü de alternatif siyasi arenaların varlığı ve bu arenalara kayıldığı takdirde ödenecek bedelin büyüklüğüdür. Coğrafi açıdan belirli bölgelerde yoğunlaşmış azınlıklara sahip olan merkeziyetçi devletlerde, söz konusu azınlığın siyasi isteklerinin devlet yetkilileri tarafından yerine getirilmediği durumlarda idari ve siyasi yerinden yönetim arayışına girmesi Brass'a göre kaçınılmazdır. Bu gibi durumlarda siyasi alanın yeniden düzenlenmesi yoluna gidilebilir.

Yeniden düzenleme, siyasi rekabete ve pazarlığa açık sistemlerde, federal ya da yerel ünitelerin yeterince güce sahip olduğu, iki ya da üçten fazla etnik grubun bulunduğu, etnik çatışmaların merkeziyetçilerle federasyonu savunanlar arasında yaşanan ideolojik anlaşmazlıklarla birleşmediği ve dış güçlerin müdahale etmeyi düşünmediği durumlarda etkili olacaktır.

Bu koşullardan herhangi birinin olmadığı durumlardaysa federalist ya da çok-düzlemli çözümlerin başarısızlığa uğraması olasılığı yüksektir. Bu ise iç savaş ya da ayrılıkçılığa yol açabilir. Ancak ayrılıkçılık bedeli çok yüksek bir stratejidir; dolayısıyla seçkinler tüm siyasi seçenekleri tükenmedikçe ve lehlerinde bir dış müdahale olasılığı olmadıkça bu yola başvurmayacaklardır. Bu nedenle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ayrılıkçılık, etnik çatışmaların sonuçlandırılmasında en az benimsenen yöntem olmuştur.

Bu özetten de anlaşılabileceği gibi Brass'ın modeli oldukça karmaşık, çok sayıda etkeni harmanlayan bir modeldir. Bunca ayrıntının hakkını birkaç sayfada vermek imkânsız olduğundan bu kadarla yetinecek, Hobsbawm'ın yaklaşımına geçeceğim.

## ERIC J. HOBSBAWM VE İCAT EDİLEN GELENEKLER

Milletleri ve milliyetçiliği siyasi çıkarlar çerçevesinde açıklayan araştırmacılardan biri de Marksist tarihçi Eric J. Hobsbawm'dır. Gellner ve Anderson'la birlikte modernist yaklaşımın en çok atıfta bulunulan yazarlarından olan Hobsbawm temel savlarını, Terence Ranger'la birlikte derlediği *The Invention of Tradition* ile 1985'de The Queen's University of Belfast'ta verdiği derslerden (*The 1985 Wiles Lectures*) oluşan *Nations and Nationalism since 1780* adlı çalışmalarında geliştirir. Bakış açısı Gellner'in kuramından etkilenen Hobsbawm, esin kaynağının hedef olduğu eleştiri oklarından payına düşeni de alır. Akademik hayatını Londra'daki Birbeck College'da sürdürmekte olan Hobsbawm'ın görüşlerine geçmeden önce, ayrıntılı olarak

ele alacağımız bu düşüncelerin sosyolojik anlamda bir milliyetçilik kuramı olmadığını, daha çok bir 'bakış açısı' olarak değerlendirilebileceğini belirtelim.

Hobsbawm milletleri ve milliyetçiliği bir 'toplumsal mühendislik' (*social engineering*) ürünü olarak görür.[252] Bu süreçte araştırılması ve aydınlatılması gereken en önemli olgu 'icat edilmiş gelenekler'dir. İcat edilmiş gelenekten kastedilen törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamadır. Bu uygulamalar sürekli tekrarlandıklarında belirli değerlerin ve davranış normlarının içselleştirilmesini sağlar, böylelikle de otomatik olarak geçmişle bugün arasında bir köprü oluşturur, süreklilik hissi yaratırlar.[253]' Hobsbawm'a göre milli bilinç icat edilmiş geleneklerin en somut –aynı zamanda da en yaygın– örneğidir. Modern çağda üretilmelerine karşın bugünü 'uygun' bir geçmişe bağlayan bu gelenekler, toplumsal grupları oluşturan bireyler arasındaki birlik ve dayanışmayı arttırma amacını güder. Hobsbawm on dokuzuncu yüzyıl ortalarında yeniden inşa edilen İngiliz Parlamentosu'nda gotik stilin benimsenmesini buna örnek olarak verir.

Hobsbawm bu noktada, var olan eski geleneklerin yeni koşullara uydurulması ile değişen gereksinimleri karşılamak amacıyla bilinçli olarak 'yeni' geleneklerin icat edilmesi arasında bir ayrım yapar. İlkinin örnekleri hemen hemen her toplumda, hat-

---

[252] Hobsbawm'ın düşünceleri şu eserlerden derlenecektir: Eric J. Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); Eric J. Hobsbawm, 'Some Reflections on Nationalism', T. J. Nossiter, A. H. Hanson ve S. Rokkan (der.), *Imagination and Precision in Social Sciences* (Londra: Faber & Faber, 1972).

[253] Eric J. Hobsbawm, *The Invention of Tradition*, s. 1.

tâ 'geleneksel' olarak nitelendirilenlerde bile bulunur. İkincinin örnekleriyse hızlı toplumsal değişim dönemlerinde, özellikle de 'modern' toplumlarda görülür. Bu gibi durumlarda düzeni ve birliği sağlamak öncelikli hedeftir. Bu da bizi amacı hızlı sanayileşmenin yol açtığı bölünme ve çözülmeler karşısında toplumsal bütünlüğü güvence altına almak olan 'milli topluluk' düşüncesine götürür. Hobsbawm bunu belirli bir döneme de bağlar. Yazara göre en çok gelenek icat edilen dönem 1870-1914 arasıdır. Bu dönemde, özellikle Avrupa ve Amerika'da pek çok millet 'yaratılmıştır'. Söz konusu dönemi önemli kılan, 1870 sonrasında geniş çaplı bir siyasi hareketlenme yaşanmasıydı. Halk kitlelerinin siyasete katılımı yerleşik düzeni ve bu düzenden çıkar sağlayanları tehdit ediyordu. Yönetici seçkinler, alt sınıfların (daha sonra da kadınların) siyasete dahil edilmesinin, yani kitlesel demokrasinin hayata geçirilmesinin doğuracağı tehditle başa çıkabilmek için hızlı toplumsal değişimin sonuçlarını kontrol etme arayışına girmişlerdi. En fazla rağbet ettikleri yöntemse halk yığınlarının enerjisini toplu ritüellere, belirli aralıklarla tekrarlanan törenlere kanalize etmek, alışkanlıklar yaratmak olmuştu. Hobsbawm'a göre halkı denetim altına almanın ve sistemle kaynaştırmanın üç yolu vardı: Yeni kurumlar oluşturmak (festivaller, spor, sendikalar), yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek (hiyerarşik eğitim sistemi ya da kraliyet törenleri) ve gerçek/yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar (örneğin millet) yaratmak.

Bu sonuncusu özellikle önemli ve yaygındı çünkü milliyetçiliğin öne sürdükleri, savundukları hep bu tür geleneklere dayanıyordu; başka bir deyişle, milliyetçiliğin kendisi icat edilmiş bir gelenekti. Millet ve milliyetçilikle ilgili pek çok görüngü (fenomen) toplumsal mühendislik ürünüydü: Kimi grupların, özellikle de seçkinlerin, çıkarları doğrultusunda bilinçli olarak ürettikleri, şekil verdikleri tarihsel açıdan hiç de yeni olmayan (be-

lirli bir döneme ve o dönemin koşullarına ait olan) olgulardı. Örneğin 'Fransa' ve 'Fransız' kavramları, sergiler göründükleri tarihsel sürekliliğe karşın, 'kurgulanmış' (*constructed*) icat edilmiş kavramlardı. Bugünün İsrail ve Filistin milliyetçiliği –geçmiş çağlarla ilişkileri ne olursa olsun– yeni olmalıydı çünkü geliştikleri bölgede 'toprağa bağlı devlet' düşüncesi ancak bir yüzyıl önce doğmuştu. Bu düşüncenin gerçeğe dönüşmesiyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarını bulacaktı. Bugün Belçika'daki okullarda öğretilen Flamanca bir kuşak önce konuşulan Flamanca değildi. 'Modern milletin bileşenlerinin büyük çoğunluğu bu tür kurgulardan, yakın döneme ait semboller ve koşullara uygun söylemlerden oluşurken milleti icat edilen gelenekleri dikkate almadan çözümlemeye kalkışmak yeterli olamazdı.[254]'

Bu gözlemlerden yola çıkan Hobsbawm, Gellner'in milliyetçilik tanımını benimser. Buna göre 'milliyetçilik siyasi ve milli birimin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini savunan ilkedir.'[255] Hobsbawm bu aşamada, milleti temsil eden siyasi birliğe borçlu olunan ödevlerin, kamuyla ilgili diğer ödevlerden, kimi olağandışı durumlardaysa (kamusal ya da özel) tüm ödevlerden önce geldiğini ekler. Modern milliyetçiliği daha önceki dönemlerin etnik bağlılıklarından ayıran da budur. Bu tür bir tanım, milletleri 'verili' (*given*), değişmez kategoriler olarak ele almaya imkân vermez. Hobsbawm milletlerin belirli, tarihsel açıdan fazla 'uzak olmayan' bir döneme ait olduğunu öne sürer. Milletlerden ancak 'toprağa bağlı devletler' ortaya çıktıktan sonra söz edilebilir. Bu iki olguyu devlet ve milleti, birbirinden bağımsız ele almak anlamsızdır. Hobsbawm burada yine Gellner'e başvurur: '[M]illiyetçilik önceden var olan kültürleri alır ve onları millete dönüştürür; bazen milletleri icat eder, çoğu zaman da

---

[254] Eric J. Hobsbawm, *The Invention of Tradition*, s. 14.

[255] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983), s. 1.

var olan kültürleri çarpıtır.'[256] Kısacası milliyetçilik milletlerden önce gelir; 'milletler, devletleri ve milliyetçiliği yaratmaz, gerçekte yaşanan tam tersidir.'[257]

Milliyet sorununun kökenleri siyaset, teknoloji ve toplumsal dönüşümün kesişme noktasında aranmalıdır. Millet yalnızca toprağa bağlı bir devletin ya da bu tür bir devlet kurma arayışının ürünü değildir: ancak teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir evresinde ortaya çıkabilir. Örneğin milli diller, matbaa keşfedilmeden ve okur-yazarlık toplumun geniş kesimlerine yayılmadan, yani eğitim kitleselleşmeden gelişemezdi. Hobsbawm'a göre bu, milliyetçiliğin 'iki yönlü' bir olgu olduğunu gösterir. Milliyetçilik 'yukarıdan' inşa edilen bir olgudur ama 'aşağısı', yani sıradan insanların umutları, gereksinimleri, özlem ve çıkarları incelenmeden anlaşılamaz. Hobsbawm, Gellner'in çalışmasını bu açıdan yetersiz bulur. Elbette milletin sıradan insanlar tarafından nasıl algılandığını belirlemek kolay değildir. Ancak toplumsal tarihçilerin çalışmalarından bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bunlardan ilki devletlerin resmi ideolojilerinin, en sadık taraftarların aklından geçenleri bile tam olarak yansıtmadığıdır. İkincisi, milli kimliğin toplumsal varlığı oluşturan diğer kimliklerden her zaman –ya da çoğu zaman– üstün olduğunun varsayılamayacağı; üçüncüsüyse milli kimliğin zaman içinde değişiklik gösterdiğidir.

Hobsbawm milliyetçiliği dönemler halinde inceler. Fransız Devrimi'nden 1918'e kadar olan ilk dönem, milliyetçiliğin doğduğu ve şekillendiği dönemdir. Hobsbawm'a göre milliyetçilik ikinci dönemde, 1918-1950 arası, doruk noktasına ulaşır. Yazarın kastettiği doruk noktası militan, faşist milliyetçiliklerin gelişmesi değildir; Hobsbawm'ın asıl üzerinde durduğu 'antifaşist' milliyetçi hareketlerdir (İspanya İç Savaşı sırasında gözlenen akımlar gibi), Yazara göre 1930'lardan sonra ön plana

---

[256] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 49.

[257] Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since* 1780, s. 10.

çıkan milli kurtuluş söylemi daha çok solun önderliğinde gelişen bir söylemdir. Aşırı sağ söylem (örneğin *Action Française)* faşizmle, daha sonra da sömürgecilikle özdeşleştiği için gözden düşmüştür. Hobsbawm'ın yirminci yüzyılın geri kalanına ilişkin düşünceleriyse çok tartışılmış, sert eleştirilere, hedef olmuştur. Yirminci yüzyılın sonlarında görülen milliyetçi hareketlerin genellikle bölücü, parçalayıcı bir nitelik taşıdığını belirten Hobsbawm, bunların modern siyasi örgütlenme biçimlerinin reddi anlamına geldiğini öne sürer. Başka bir deyişle bu akımlar, modernleşmeden korkan ve onu kendilerinden uzak tutmaya çalışan zayıf insanların verdikleri tepkiden ibarettir. Bunun en iyi örneği de yazarın 'küçük burjuva' milliyetçiliği olarak adlandırdığı Québec'teki akımdır. Hobsbawm bu son dönemin diğerlerinden farklı olduğunu, milliyetçiliğin tarihsel açıdan 'eskisi kadar' önemli olmadığını da iddia eder. Hobsbawm 1990'da yayımlanan kitabını Hegel'den aldığı şu ünlü sözle bitirir: 'Bilgeliği getiren Minerva'nın baykuşu yalnız alacakaranlıkta uçar. Bugünlerde milletler ve milliyetçiliğin üzerinde uçuyor olması iyiye işaret.'[258]

Milliyetçiliği siyasi alanda yaşanan dönüşümlerle açıklamaya çalışan kuramlara/yaklaşımlara üç örnek sunduk. Hatırlanacağı gibi, Breuilly bir siyaset biçimi olarak ele aldığı milliyetçiliği iktidar arayışıyla ilişkilendiriyor, onu modern devletin ortaya çıkışıyla açıklıyordu. Genel kuramlara inanmayan tarihçi, milliyetçilikleri türlerine göre kategorilere ayırıyor, sonra da karşılaştırmalı tarih yöntemiyle her kategoriyi tek tek inceliyordu. Araçsalcı yaklaşımı benimseyen Brass, kuramında seçkinlerin rolünü ön plana çıkarıyordu. Brass gerek etnik kimliklerin canlan(dırıl)masını, gerekse bunların milliyetçi akımlara dönüşmesini iktidar mücadelesi veren ya da ekonomik kaynakların bölüşümünde arslan payını kapmak isteyen seçkinlerin yönlen-

[258] Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, s. 183.

dirmeleriyle açıklıyordu. Milletler ya da etnik gruplar seçkinler arasındaki rekabette bir araçtı. Hobsbawm ise milletleri, geniş halk kitlelerinin siyasete katılmasının eski düzeni yıkacağından korkan sınıfların icat ettiği gelenekler olarak tanımlıyordu. Amaç, kitlesel demokrasiye geçişin kontrollü yapılması, halkın düzene olan bağlılığının korunmasıydı. Geçmişle gelecek arasında bir köprü oluşturan millet (ve diğer icat edilmiş gelenekler) bu bağlılığı sağlayacak, kurulu düzenin yıkılmasını engelleyecekti. Bu noktada eleştirilere geçebiliriz.

Milliyetçiliği siyasi arenada yaşanan değişimlerle açıklamaya çalışan yaklaşımlara yönelik eleştirileri, sunuş kolaylığı sağlamak amacıyla 'genel' ve 'özel' olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkün. Seçilen başlıklardan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi, birinci bölüm siyasi etkenlere vurgu yapan tüm kuramları ilgilendiren genel eleştirilerden, ikinci bölümse Breuilly, Brass ve Hobsbawm'ın kuramlarına/bakış açılarına yöneltilen özel eleştirilerden oluşacak.

Milletler ve milliyetçiliğin modernist/araçsalcı açıklamalarına yönelik dört genel eleştiri belirlenebilir. Daha çok ilkçiler ve etno-sembolcüler tarafından dile getirilen bu eleştirileri şöyle sıralayabiliriz: Modernistler/araçsalcılar milli bilincin ortaya çıkış tarihini doğru saptayamazlar; etnik kültürlerin devamlılığını ve çağdaş milletler üzerindeki biçimleyici etkilerini gözden kaçırırlar; dolayısıyla insanların neden milletleri uğruna canlarını vermeye hazır olduklarını açıklayamazlar; ve tek bir etkeni ön plana çıkararak 'indirgemeci' bir tutum benimserler. Birbirine bağlı bu dört temel elçştiri, alt eleştirilerle de desteklenir. Şimdi bunları tek tek ele alalım.

### *Modernistler/Araçsalcılar Milli Bilincin Ortaya Çıkış Tarihini Doğru Saptayamazlar*

Özellikle etno-sembolcü yaklaşımı benimseyen araştırmacılar tarafından dile getirilen bu eleştirinin ardında, milliyetçilik ta-

rihsel açıdan yeni, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bir olgu olsa bile, milli bilincin izlerinin daha önceki çağlarda da bulunabileceği düşüncesi yatar. Örneğin Smith etnik bağlılığı aşan milli duygulara Batı Avrupa'nın pek çok ülkesinde on beş ve on altıncı yüzyıllardan itibaren rastlanabileceğini iddia eder.[259] Smith'e göre Fransa, İngiltere, İspanya, İsveç gibi ülkelerdeki dinî ve bürokratik sınıflar, toprağa bağlı siyasi-kültürel bir topluluk olarak algıladıkları millet kavramına bağlılık duymaya modern çağdan çok daha önce başlamışlardı. Eğitimli kentli sınıfları da içine alan ve halkın egemenliğini savunan daha geniş kapsamlı bir milliyetçilik ise İngiltere ve Hollanda'da on altıncı yüzyıldan itibaren gözlenebilir. Aynı şekilde Greenfeld de İngiliz milliyetçiliğinin doğum tarihini on altıncı yüzyıl olarak belirler.[260] Üçüncü bölümde görüşlerine kısaca yer verdiğimiz Hastings ise bu noktayı daha ileri götürür ve on dördüncü yüzyılda bile bir tür İngiliz milliyetçiliğinden söz edilebileceğini belirtir. Ancak Smith ve Greenfeld gibi Hastings de milliyetçiliğin halk kitlelerine yayılmaya on altıncı yüzyıldan itibaren başladığını kabul eder.[261] Benzer bir görüşü farklı bir örnekle Steven Grosby de dile getirir. Grosby özellikle İsrail örneği üzerinde durur ve ilk belirli bir toprağa bağlı halk örneğinin Yahudiler olduğunu iddia eder.[262] Bu eleştiri Hobsbawm'ın 1990 tarihli kitabıyla ilgili başka bir tartışmayı da gündeme getirir. Hobsbawm kitabının ikinci bölümünde 'milli öncesi' (*pro-*

---

[259] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 1995), s. 38.

[260] Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992), s. 42.

[261] Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 4-5.

[262] Steven Grosby, 'Book Review: *Nations and Nationalism since 1780*', *Ethnic and Racial Studies*, 17, 1 (1994), s. 420.

*to-national*) bağlılık kavramını ortaya atar. Yazarın 'yerel üstü (*supra-local*) özdeşleşme biçimleri' ve 'sonradan genellenebilir, sınırları genişletilebilir siyasi bağlar' olarak tanımladığı bu bağlılıklar, çalışmanın ana temasıyla çelişir. Hobsbawm bir yandan milletlerin yakın tarihli yapılar olduğunu iddia ederken, diğer yandan modern çağ öncesinde var olan etnik unsurlardan söz etmekte, bunların bazı durumlarda milli bilincin gelişmesine katkıda bulunabileceğini belirtmektedir. Pek çok araştırmacıya göre bu çelişkili bir tutumdur.

### *Modernist/Araçsalcılar Etnik Kültürlerin Devamlılığını Gözden Kaçırırlar*

Etno-sembolcülere göre Hobsbawm, Breuilly gibi araştırmacıların benimsediği yaklaşım, modern milletlerle geçmişleri arasındaki ilişkiyi doğru yansıtmaz. Modernleşme sürecinin geleneksel yapıları yok ettiğini öne süren modernistler, bu sürecin farklı bölgelerde farklı şekillerde yaşandığını, dolayısıyla tek ve değişmez bir etkisi olamayacağını gözden kaçırırlar. Kimi yapı ve gelenekler, özellikle de din ve etnisiteyle ilgili olanlar, modernleşmenin getirdiği yeniliklere direnç gösterirler. Bu durum Batı'da da, Batı dışında da geçerlidir.[263] Etnik kültürlerin devamlılığını dikkate almayan modernist yaklaşımlar şu sorulara yanıt veremezler: Neden icat edilen geçmişin belirli bir versiyonu diğerlerinden daha inandırıcıdır? Neden bazı gelenekler kabul görürken, diğerleri reddedilir? Hazır geçmişle bağlar kopmuşken neden gelenekler canlandırılmaya çalışılır? Seçkinlerin yönlendirmeleri kalıcı olmayı nasıl başarır?[264] Bu gözlemlerden

---

[263] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, s. 41.

[264] Anthony D. Smith, 'The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?', *Millennium*, 20, 3 (1991), s. 357. Bu görüş Hutchinson tarafından da dile getirilir: Bkz. John Hutchinson, *Modern Nationalism* (Londra: Fontana Press, 1994), s. 34-5.

yola çıkan Smith, Hobsbawm'ın 'icat edilmiş gelenek' kavramını eleştirir ve icat yerine eskinin yeniden yorumlanmasından söz etmenin daha anlamlı olduğunu savunur. Bu görüşe göre geçmiş bugünü, modernistlerin yansıttığından daha çok etkiler. Başka bir deyişle geçmişte var olan yapılar, kültürel öğeler günümüz seçkinlerini bağlar, özgürlüklerini kısıtlar, onları belirli sınırlar içerisinde hareket etmeye zorlar. Geçmişin yorumları arasında farklılıklar olabilir ama sonuçta yorumlanan 'tek' bir geçmiş vardır, kahramanlarla, zaferlerle dolu olan 'belirli' bir geçmiş.[265] Yeni gelenekler 'yaşayan' geçmişle bağları güçlü olduğu sürece kabul görecekler, kitleler tarafından benimsenecekleridir. Lieven de benzer bir görüşü dile getirir. Bir gazeteci olan Lieven, geleneklerin 'icat edilmesi' düşüncesinin akademisyenlerin hoşuna gidebileceğini ama pratikte önemli olanın geleneklerin ne ölçüde doğal ya da yapay oldukları, hangi tarihte ortaya atıldıkları değil, halk tarafından benimsenip benimsenmedikleri olduğunu belirtir.[266] Yanıtlanması gereken soru şudur: Bu gelenekler halkı harekete geçirmeyi başarabilir mi? İnsanları uğurlarında hayatlarını vermeye razı edebilir mi? Bu bizi üçüncü eleştiriye getiriyor.

### *Modernistler/Araçsalcılar İnsanların Neden Milletleri Uğruna Canlarını Vermeye Hazır Olduklarını Açıklayamazlar*

Etno-sembolcülere göre bu durum modernist kuramların önemli bir eksikliğine işaret eder. Modernist yazarlar genellikle seçkinlerin rolünü ön plana çıkaran 'yukarıdan aşağıya' bir bakış açısı benimserler. Buna göre daha çok 'seçkinlerin halk kitlelerini yönlendirmesi' üzerinde durur, kitlesel hareketlenmenin kendi dinamiklerini araştırmazlar. Bunun sonucunda da

---

[265] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 358.

[266] Anatol Lieven. 'Qu'est-ce qu'une Nation?', *The National Interest*, 49 (Sonbahar 1997), s. 16.

sıradan insanların gereksinimlerini, arzularını, çıkarlarını yeterince dikkate almazlar. Bu gereksinim ve çıkarların sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite farklılıklarının da etkisiyle kişiden kişiye değişiklik gösterdiğini gözden kaçırırlar. Bu durum *Nations and Nationalism since 1780* adlı çalışmasının ilk sayfalarında konunun altını çizen ve Gellner'in kuramını sıradan insanların özlemlerini gözardı etmekle suçlayan Hobsbawm için de geçerlidir.[267] Hobsbawm da modernleşme süreçlerinin halk üzerindeki etkisinden çok, devletin ve seçkinlerin yönlendirmelerini temel alan bir yaklaşım geliştirmiştir.[268]

Bu noktada Smith gibi etno-sembolcüler, etnik kültürlerin dayanıklılığını ve topluluğu oluşturan bireyler üzerindeki sürekli etkisini vurgularlar. Smith'e göre kuşaktan kuşağa aktarılan 'etnik tarih' (ya da kendi deyimiyle 'etno-tarih') kimliğimizi şekillendirmeye, toplu hedefleri belirlemeye devam eder.[269] Şaşırtıcı olansa modernist yaklaşımı benimseyen Breuilly'nin de aynı şikâyeti dile getirmesidir. Breuilly'e göre 'araçsalcılık', örneğin neden bazı insanların çıkarlarına aykırı olduğu halde milliyetçiliği desteklemeye devam ettiğini açıklayamaz.[270] Bura-

---

[267] Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, s. 11. Yalnız bu noktada görüş ayrılıkları bulunduğunun altını çizelim. Smith, Hobsbawm'ı 'milli öncesi' bağlılıklarla sonradan ortaya çıkan milletler arasındaki ilişkileri yeterince vurgulamamakla suçlar. Oysa hatırlanacağı gibi Grosby, Hobsbawm'ı tam tersi nedenle, yani etnik geçmişlerin önemini vurguladığı, dolayısıyla kendisiyle çeliştiği için eleştirir. Bkz. s. 112.

[268] Thomas A. Koelble, 'Towards a Theory of Nationalism: Culture, Structure and Choice Analyses Revisited', *Nationalism and Ethnic Politics*, 1, 4 (Kış 1995) s. 78.

[269] Anthony D. Smith, 'The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?'. s. 356.

[270] John Breuilly, 'Nationalism and the State', Roger Michener (der.), *Nationality, Patriotism and Nationalism in Liberal Democratic Socie-*

daki temel sorun, 'icat edilen geleneklerin' nasıl olup da insanları hayatlarından vazgeçmeye ikna edebildiğidir. Farklı görüşleri savunan yazarları birleştiren nokta da budur.

### *Modernistler/Araçsalcılar Tek Bir Etkeni Ön Plana Çıkararak 'İndirgemeci' Bir Tutum Benimserler*

Etno-sembolcülerin son eleştirisi de yukarıdakilerle benzer temalar içerir. Buna göre modernist bakış açısı yakın tarihi tek bir gelişmeyle açıklar: Modernleşme. Bu süreç Avrupa'ya on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren büyük sarsıntılar yaşatmış, devrimler, hızlı sanayileşme, bilimin din karşısındaki zaferi toplumların çehresini değiştirmişti. Bu dönemde ortaya çıkan pek çok yenilik arasında milliyetçilik de vardı. Hutchinson bu bakış açısına 'devrimci' model adını verir.[271] Yazar bu modelin Batı Avrupa'daki milletlerin daha uzun bir zaman dilimine yayılan gelişimini açıklayamayacağını iddia eder. Bu görüş diğer eleştirilerle de örtüşür. Milletlerin oluşumu daha geniş bir tarihsel perspektifte ele alınmalıdır. Son iki yüzyılın gelişmelerini anlamlandırabilmek için daha önceki gelişmeleri de bilmek gerekir. Bu görüşe bir başka etno-sembolcü (ilkçi?) Llobera da katılır.[272]

Smith ise aynı noktayı farklı bir şekilde dile getirir. Yazara göre modernistler yerel kültürel ve toplumsal bağlamlara yeterince önem vermezler. Daha önce de belirtildiği gibi, modernleşme süreçleri her yeri aynı şekilde etkilemez. Yerel farklılıklar da buna katkıda bulunur. Dolayısıyla tek bir süreçten söz etmek ve tüm modeli bunun çevresinde yapılandırmak yanlış

---

*ties* (Minnesota: Professors World Peace Academy, 1993) içinde, s. 21.

[271] John Hutchinson, *Modern Nationalism*, s. 23.

[272] Josep R. Llobera, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe* (Oxford, Providence: Berg Publishers, 1994), s. xii.

olacaktır. Bu tür bir yaklaşım milliyetçiliğin türleri, yoğunluğu, kapsamı ve zamanlamasıyla ilgili farklılıkları açıklamaya yetmeyecektir. Modernleşme hiç kuşkusuz Avustralya yerlilerinin milliyetçiliğini de, Fransız milliyetçiliğini de etkilemiştir. Ama bu etken tek başına ne bu milliyetçiliklerin değişik dönemlerde ortaya çıkışını, ne de sahip oldukları farklı özellikleri açıklar.[273]

Bu aşamada, yukarıda ana hatlarıyla ele aldığımız kuramlara/yaklaşımlara yönelik daha 'özgül' (spesifik) eleştirilere geçebiliriz. Bu alt bölümde iki eleştiriye yer vereceğim.

### *Devlet Kurmayla Millet Kurma Özdeş Süreçler Değildir*

Smith tarafından dile getirilen bu eleştiri daha çok Breuilly'nin bakış açısıyla ilgilidir. Smith'e göre devlet kurma, kimi örneklerde devlet yanlısı ya da karşıtı milliyetçilik akımlarına yol açabilir. Öte yandan herkesi kucaklayan kurumlar oluşturulması, toplumu oluşturan tüm bireylerin devletle kültürel açıdan özdeşleşmesini ya da egemen etnik grubun 'milli söylemini' kabul etmesini sağlamaya yetmez.[274] Tam tersine seçkinlerin devletin meşruiyetini pekiştirmek amacıyla özümsemeci bir milli mitoloji yaratması, toplumun bazı kesimlerinin tepki duymasına, yabancılaşmasına yol açabilir. Smith bu noktada Afrika ve Asya'dan örnekler verir. Yazara göre Filipinler'den Sri Lanka'ya, Irak'tan Etiyopya ve Angola'ya pek çok ülkede modernleşme felsefesini benimseyen devlet, etnik farklılıkları yok etmek şöyle dursun, kanlı çatışmaları önlemeyi bile başaramamıştır. Bu ülkelerde etnik kimlikler toprağa bağlı, toplumun değişik kesimlerini kapsayan bir üst kimliğe dönüşmemiş, devletlerin varlığını tehdit etmeyi sürdürmüştür. Bazı durumlardaysa devletin türdeş bir toplum yaratma çabası aşırıya kaçmış, bu uğurda

---

[273] Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in. a Global Era,* s. 42.

[274] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 38-9.

baskı, zorlama, hattâ soykırım gibi yöntemlere başvurulmuştur. Bu ise ezilen toplulukların ya da bölgelerin kitlesel direnç göstermelerine, kimi zaman da ayaklanmalarına yol açmıştır. Kısacası milliyetçiliğin doğuşunda modern devletin rolü abartılmamalıdır. Smith'e göre kitleleri milliyetçiliğe iten başka etkenler de vardır.

### *Araçsalcı Yaklaşımlar Milliyetçiliğin Çözümlenmesinde Seçkinlere Gereğinden Fazla Ağırlık Verir*

Daha çok ilkçiler ya da etno-sembolcüler tarafından dile getirilen bu eleştiri, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, milliyetçilik literatürünün en ünlü polemiklerinden birine yol açmıştır. Paul Brass ile Francis Robinson arasında yaşanan bu polemik, Güney Asya'daki Müslüman ayrılıkçı hareket ve Pakistan'ın kuruluşuyla sonuçlanan süreçle ilgilidir.[275] Tartışmadaki temel ayrılık İslâmi değerler ve kurumların bu süreci ne ölçüde açıklayabileceği konusundadır. Robinson, Brass'ı Pakistan'ın kuruluşunda seçkinlerin rolünü abartmakla suçlar. Yazara göre kökleri on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan Müslüman kimliği, seçkinlerin önderliğini yaptıkları topluluğun değerlerini kendi çıkarları doğrultusunda yontmalarını önlemiş, sembollere yeni anlamlar yükleme özgürlüklerini kısıtlamıştı. Bu da seçkinlerin kitleleri diledikleri gibi yönlendirmelerine engel olmuş, dolayısıyla Hindularla Müslümanlar arasında işbirliği oluşturma çabalarını yokuşa sürmüştü. Robinson'a göre Müslümanlar ve Hindular arasındaki farklılıklar birlikte yaşamalarına olanak ta-

---

[275] Bu polemik için bkz. Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism*, s. 69-108; Francis Robinson, 'Islam and Muslim Separatism', David Taylor ve Malcolm Yapp (der.), *Political Identity in South Asia* (Londra: Curzon Press, 1979) içinde; Francis Robinson, 'Nation Formation: The Brass Thesis and Muslim Separatism' ve Paul R. Brass, 'A Reply to Francis Robinson', *Journal of Commonwealth and Comparative Politics*, 15, 3 (Kasım 1977), s. 215-34.

nımayacak kadar derindi. Brass da bu farklılıkları reddetmiyordu. Ancak yoluna şu soruyla devam ediyordu: 'Çok etnik gruplu bir toplumda halklar arasında pek çok kültürel farklılık olduğu ve bu farklılıkların çatışmalara yol açabileceği düşünülürse, hangi etkenler siyasi kimliklere temel oluşturan farklılıkların belirlenmesinde rol oynar[276]?' Başka bir deyişle hangi farklılıklar seçilir, neye göre seçilir? İşte bu noktada Brass siyasi seçkinlerin rolünü gündeme getirir. Sözü edilen seçimi belirleyen siyasi tercihler, kişisel çıkarlardır. Bu tür bir tez, önceden var olan farklılıkların önemini tümden reddetmez. Ama önceliği siyasi tercihlere ve koşullara verir. Görüldüğü gibi, burada karşı karşıya gelen ilkçi ve araçsalcı tezlerdir. Aslında her iki yazar da bunların iki kutup olduğunu, milliyetçiliği en iyi bu iki ucun arasında yer alan bir bakış açısının açıklayabileceğini öne sürer. Üzerinde anlaşamadıkları nokta, bu bakış açısının ilkçiliğe mi, araçsalcılığa mı yakın olması gerektiğidir.

## TOPLUMSAL-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

Modernistlere ayrılan bu bölümde son olarak, açıklamalarında toplumsal-kültürel alanda yaşanan değişimleri ön plana çıkaran kuramcıları ele alacağız. Milliyetçilik literatürünün en çok tartışılan iki kuramına, Gellner ve Anderson'ın kuramlarına bu bölümde yer vereceğiz. Bu iki yazarı yine onlar kadar önemli olan ama çalışmaları İngilizceye oldukça geç çevrildiği için daha az tanınan Miroslav Hroch izleyecek.

## ERNEST GELLNER VE YÜKSEK KÜLTÜRLER

Çek asıllı sosyal bilimci[277] Ernest Gellner milliyetçiliğin anlaşılmasına en çok katkı yapan isimlerden biri, belki de birincisi.

---

[276] Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism*, s. 77.

[277] Ernest Gellner sosyal bilimci sıfatını belki de en çok hak eden isim, çünkü Çek asıllı düşünürün çalışmalarını tek bir alanla sınırlamanın

Bu, konu üzerinde çalışan her araştırmacının, Gellner'in düşüncelerini paylaşsın paylaşmasın, kabul ettiği bir gerçek. Örneğin Nairn, Gellner'in kuramının 1964 versiyonu için 'İngilizcede yakın dönemin en önemli ve etkileyici çalışması' nitelemesini kullanır. Kitching, 1983 tarihli *Nations and Nationalism*'in 'keskin bir açıklığa' sahip olduğunu söyler. Doktora tezini Gellner'in gözetiminde yazan Smith ise hocasının milliyetçiliğin anlaşılmasına yaptığı katkıyı 'benzersiz' bulur.[278]

Gellner'in önemi en cesur ve (kendi döneminin) en orijinal milliyetçilik kuramını üretmesinden kaynaklanıyor. Cesur çünkü Gellner milliyetçiliği inandırıcı bir şekilde açıklayabilecek bir kuramsal çerçeve geliştirmenin mümkün olduğunu, kendi modelinin de bunu başardığını iddia eder. Orijinal çünkü model milliyetçiliği çözümlemeye soyunan ilk sosyolojik kuram olma niteliğini taşır ve gerek kapsam, gerekse ayrıntı yönünden kendinden önce üretilen tüm kuramları aşar. Öte yandan milliyetçiliği tamamıyla açıklayacak bir 'büyük' (*grand*) kuram geliştirme iddiası, Gellner'in en çok eleştirilen araştırmacı olmasına da yol açmıştır. Gerçekten de Gellner bu konuda kendinden çok emindir. İlk kez 1993'te yayımlanan bir makalesinde kuramını şu sözlerle sunar: 'Genellemelere ve on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen toplumsal dönüşümü gözler önüne seren verilere dayanarak konuyu [milliyetçiliği] açıklayan bir kuramsal

---

imkânı yok. Gellner'in felsefe, sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve siyaset bilimi alanlarında kitapları, makaleleri var. Dolayısıyla tüm bu alanları tek tek saymaktansa, sosyal bilimci sıfatını kullanmayı yeğledim.

[278] Tom Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (Londra: Verso, 1981, ikinci basım), s. 96 ve 342; Gavin Kitching, 'Nationalism: The Instrumental Passion', *Capital & Class,* 25 (1985), s. 98; Anthony D. Smith, 'Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism', *Nations and Nationalism,* 2, 3 (1996), s. 371.

model, vardır. Ve konuyla ilgili çoğu görgül malzeme bu modelle uyuşur.[279]' Gellner modelini sunduktan sonra da devam eder: 'Bu sav bence (...) Öklidvâri bir ikna ediciliğe sahiptir. Söz konusu bağlantılar açıkça anlatıldığı zaman kabul edilmemeleri bana imkânsız geliyor. (...) İşin üzücü olan yanı, kuramın anlatıldığı pek çok kişinin sunulan açıklamaları kabul etmeyi hâlâ başaramamış olması.'[280] Bu iddialı tutum (ve kuramının geniş kapsamı) Gellner'in modeli üzerine onlarca makale (ve iki kitap)[281] yazılmasına neden olmuştur. Gellner de bu arada boş durmamış, bir yandan eleştirileri yanıtlarken, bir yandan da modelini sürekli geliştirmiştir. Oldukça verimli bir yazar olan Gellner son yıllarını Cambridge ve Prag arasında gidip gelerek geçirmiştir.[282] Yetmişinci doğum günü vesilesiyle düzenlenen bir konferansın hazırlıklarıyla uğraşırken beklenmedik bir şekilde hayata veda eden yazarın konu hakkındaki 'son sözleri', oğlunun çabalarıyla 1997'nin son aylarında yayımlanmıştır.[283]

---

[279] Ernest Gellner, 'The Coming of Nationalism and its Interpretation: The Myths of Nation and Class', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 98.

[280] Ernest Gellner, a.g.e., s. 110-1.

[281] John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996); John A. Hall (der.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998),

[282] Gellner Prag'ta ünlü Çek işadamı George Soros'un katkısıyla bir milliyetçilik araştırma merkezi (Center for the Study of Nationalism) kurmuştu. Central European University bünyesinde kurulan bu merkez, Gellner'in ölümünden sonra çeşitli maddi ve siyasi nedenlerle kapatıldı.

[283] Ernest Gellner, *Nationalism* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1997).

Gellner, sosyoloji biliminin kurucuları sayılan Weber ve Durkheim'dan miras kalan bir geleneğin izini sürer.[284] Bu geleneğin en önemli özelliği İnsanlığın gelişimini evrelere ayırmasıdır. Gellner'in ilk olarak 1964 tarihli *Thought and Change* adlı çalışmasında sunduğu modelin çıkış noktası da geleneksel toplumla modern, endüstriyel toplum arasındaki ayrımdır. Gellner, kuramının en gelişmiş versiyonunu ise 1983 tarihli *Nations and Nationalism*'de sunar. Dolayısıyla buradaki özet daha önce geliştirilen tezleri büyük ölçüde koruyan 1983 versiyonuna dayanacak. Ancak kuram sunulurken gerek 1964 versiyonuna, gerekse Gellner'in daha sonraki çalışmalarında gündeme getirdiği değişiklik ve eklemelere yeri geldikçe değinilecek.[285]

Gellner, modelini şekillendirirken gerçekçi bulmadığı dört milliyetçilik kuramının reddinden hareket eder. Bunlardan ilki milletleri doğal, kendi kendini doğuran yapılar olarak kabul

---

[284] Paul James, *Nation Formation; Towards a Theory of Abstract Community* (Londra: Sage Publications, 1996), s. 127-9.

[285] Gellner'in kuramı büyük ölçüde *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983) adlı eserinden derlenecektir. Bunun dışında yararlanacağım çalışmaların bazıları sırasıyla şunlar: Ernest Gellner, *Thought and Change* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1964), yedinci bölüm; Ernest Gellner, *Culture, Identity and Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995, dördüncü basım), ikinci bölüm; Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1995, ikinci basım); Ernest Gellner, 'Introduction', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995) içinde; Ernest Gellner, 'Reply: Do Nations Have Navels?', *Nations and Nationalism*, 2, 3 (1996), s. 366-71; Ernest Gellner, 'Reply to Critics', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996) içinde; Ernest Gellner, 'The Coming of Nationalism and its Interpretation'; Ernest Gellner, *Nationalism*. Kullandığım diğer makaleleri yeri geldikçe belirteceğim.

eden milliyetçi kuramdır. İkincisi, Gellner'in aynı akademik ortamı paylaşmaktan gurur duyduğunu söylediği Elie Kedourie'nin kuramıdır. Hatırlanacağı gibi Kedourie milliyetçiliği düşünce akımlarıyla açıklar. Üçüncüsü, Marksistlerin 'Yanlış Adres Kuramı'dır. Bu kurama göre sınıfların kurtuluş/özgürlük reçetesini içeren mesaj, ilâhi bir posta hatası sonucu 'milletlere' iletilmiştir. Gellner'in reddettiği son milliyetçilik kuramıysa 'Karanlık Tanrılar Kuramı'dır. Bu kuram milliyetçiliğin insanların içindeki içgüdüsel, akıl ve mantık dışı, karanlık tutkuların bir yansıması olduğunu iddia eder.

Gellner'e göreyse milliyetçilik, 'siyasi ve milli birimin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini savunan ilkedir' ve modern çağa özgü bir olgudur.[286] İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde siyasi örgütlenmeler milliyetçi ilkelere göre düzenlenmemiştir. Ne şehir devletlerinde, ne feodal yapılarda, ne de imparatorluklarda milliyetçiliğin izlerine rastlanır. Modern çağdan önce, yönetenlerin milliyeti yönetilenleri ilgilendirmez. Çoğunlukla önemli olan ne ölçüde âdil, merhametli ve dürüst olduklarıdır. Kısacası milliyetçilik yalnız modern dünyada 'sosyolojik bir gereklilik' haline gelir. Bir milliyetçilik kuramının temel hedefi de bunun neden böyle olduğunu açıklamak olmalıdır.

Gellner kendi açıklamasına insanlık tarihini üç evreye ayırarak başlar: Avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar.[287] Avcı-toplayıcı toplumlarda merkezi bir siyasi güç olmadığından milletler ve milliyetçiliğin ortaya çıkması mümkün değildi. Çoğu merkezî siyasi yapılara sahip olan tarım toplumlarında ise güç dağılımı ve kültür, statüye göre belirleniyordu. Bir yanda aristokratlar, askerler, bürokratlar ve din adamlarından oluşan bir seçkinler tabakası vardı; bu seçkinler kültürü kendilerini diğer sınıflardan ayırmak için kullanıyorlardı. Diğer

---

[286] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 1.

[287] Gellner, *Thought and Change*'de ikili bir ayrımla yetinir: Modern öncesi ve modern toplumlar.

yanda ise nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan besin üreticileri vardı. Küçük yerel birimlerde yaşayan bu köylü toplulukları içe dönük bir hayat sürdürüyorlardı. Yakın çevreleriyle olan bağları siyasi zorunluluklardan çok ekonomik gereksinimlerden kaynaklanıyordu. Bu yerel birimlerde kültür önemli değildi. İnsanların birbirleriyle iletişimi ortama bağlıydı, dolayısıyla ortamı tanımayanların, yani dışarıdan gelenlerin yerlilerle ilişkiye girmesi çok zordu. Özetle, bu evrede kültür toplumsal sınıfları, Gellner'in deyimiyle kastları, birbirinden ayırma işlevini görüyordu. Bunun en önemli sonucu, tarım toplumlarında nüfusun kültürel açıdan türdeş kılınmasına yönelik bir çaba gösterilmemesiydi. Kültürün geniş kitlelere yayılmasından çıkar sağlayabilecek tek sınıf olan din adamları bile kendi normlarını kabul ettirmeyi denememişlerdi. Zaten bunu mümkün kılacak kaynaklara da hiç sahip olmamışlardı.

Endüstrileşmiş toplumlarda ise durum farklıydı. Bu evrede milletler ve milliyetçiliğe gereksinim vardı. Bunun nedeniyse, sanayileşmiş toplumlarda kültür ile toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişkinin değişmesiydi. Modern öncesi dönemde toplumsal yapı, örneğin toplumsal roller, kesin çizgilerle çizilmişti ve bireyin bu yapı içerisindeki yeri, yani toplumsal statüsü doğuştan belirleniyor, sonradan kazanılmıyordu. Bu toplumlarda kültür, düzenin korunması için gerekli değildi; kültür yapıyı destekliyordu, pekiştiriyordu. Modern dönemdeyse roller herkese açık hale gelmiş, toplumsal devinim ve sınıflar arası geçişler artmıştı. Bu koşullarda iletişim ortama bağlı olmaktan çıkmalı, yaygınlaşmalıydı. Herkes belirli bir dili konuşabilmeliydi. Artık kültür kendi başına önemliydi: 'Yapıyı pekiştirmiyor, yapının yerine geçiyordu.[288]' Modern çağda bir 'yüksek (üst) kültür' tüm topluma egemendi ve o toplumu tanımlıyordu. Bu kültürün siyasi yapı tarafından da desteklenmesi gerekiyordu.

---

[288] Ernest Gellner, *Thought and Change*, s. 155.

Modern toplum 'akışkan' bir yapıya sahipti, üretim sürekli değişen bir iş bölümüne dayanıyordu. Ayrıca daha eşitlikçiydi çünkü hiyerarşiye dayalı tarımsal toplumların aksine sınıfsal hareketliliğe önem veriyordu. Öte yandan modern toplum uzmanlaşmayı da gerektiriyordu. Ama uzmanlık alanları birbirlerine tarım toplumunda olduğundan daha yakın ve benzerdi. Bu durum, halka sunulan genel eğitimin daha disiplinli olmasını gerektiriyordu. Uzmanlaşma ancak bu genel eğitim tamamlandıktan sonra başlayabilirdi. Bu nedenle sanayileşmiş toplumların eğitim sistemleri tarım toplumlarındakilere oranla daha türdeş bir yapıdaydı. Standartlaşma ön plandaydı. Üstelik bu eğitim toplumsal yaşayış açısından geçmişte olduğundan çok daha önemliydi. Önceki dönemlerin aileye dayalı eğitiminden farklı olan bu sistem, ortamdan bağımsız (dolayısıyla herkese açık) iletişim hedefine yönelikti. Bu karmaşık sistemin amacı, tüm nüfusun standart bir dilde okuyup yazabilmesini, dolayısıyla anlaşabilmesini sağlamaktı. Böyle bir sistemde herkes işçiydi ve her işçi iyi bir vatandaş olabilmek için gereken niteliklere sahip olmak zorundaydı. Bugünün toplumlarında güven ve kendine saygı ancak belirli bir dilde ve kültürde eğitim alarak sağlanabiliyordu. Bireyi birey yapan, başka bir deyişle ona bir kimlik veren eğitimdi. 'Modern insan bir krala, toprağa ya da inanca sadakat beslemiyordu, bir kültüre sadakat besliyordu.[289]'

Bu ölçüde karmaşık bir kitlesel eğitim sistemini ayakta tutabilecek ve denetleyebilecek tek siyasi örgütlenme biçimi ise modern devletti. Yalnız merkezî devlet, endüstri toplumunun gereksinim duyduğu eğitimi sağlayabilecek büyüklüğe ve güce sahipti. Kültürle devleti bir araya getiren de buydu. Geçmişte bu ikisi arasındaki ilişki zayıf, gevşek ve tesadüflere bağlıydı. Şimdiyse kültürle devletin birbirini desteklemesi kaçınılmazdı. Milliyetçiliğin sırrı da burada yatıyordu.

---

[289] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism,* s. 36.

Kısacası milliyetçilik, endüstriyel toplum düzeninin bir ürünüydü. Bu milliyetçiliğin hem zayıflığını, hem de gücünü açıklıyordu. Milliyetçilik zayıftı çünkü millet olma potansiyeline sahip kültürel toplulukların çok azı bunu başarabiliyordu. Bu kültürlerin büyük bir bölümü gelişemiyor, deyim yerindeyse güdük kalıyordu. Bunlar 'vahşi' kültürlerdi; 'kendiliğinden', beslenmeyen, yönetilmeyen kültürler. Modern çağa damgasını vuran yüksek kültürler ise 'bahçe' kültürleriydi; (devlet tarafından) *özenle* besleniyor, korunuyorlardı. Öte yandan milliyetçilik güçlüydü çünkü modern çağda her devlet meşruiyetini milliyetçi söyleme başvurarak sağlamak zorundaydı. Ayrıca endüstrileşmenin doğal sonuçlarından biri olan kültürel türdeşlik, uyulması gerekli bir norm haline gelmişti. Modern, endüstrileşmiş dünya yapısal olarak birbirinin aynı bir dizi dev akvaryumdan oluşuyordu. Bu akvaryumlar yüzeysel kültürel farklılıkları yaşatmakla yükümlüydü. Akvaryumların içindeki su ve iklim, yeni bir tür olan 'endüstriyel insanın' gereksinimlerine göre düzenlenmişti. Bunu sağlayan mekanizma da, devlet tarafından özenle korunan kitlesel eğitim sistemiydi.

Gellner'in 'yalnız milliyetçilik çağında milletlerden söz edilebilir' iddiasının ardında yatan düşünce buydu. Milletler, ancak genel toplumsal koşullar, yalnız seçkinlere değil tüm nüfusa egemen olan standart, türdeş ve tek bir merkez tarafından kontrol edilen yüksek kültürleri gerektirdiğinde ortaya çıkabilirdi. Dolayısıyla 'milliyetçilik milletleri doğurabilirdi, milletler milliyetçiliği değil.[290]' 'Milliyetçilik özünde, bir yüksek kültürün daha önce pek çok alt kültüre sahip olan bir topluma empoze edilmesiydi. Milliyetçilik, birbirlerinin yerine geçebilir bireylerden oluşan anonim bir toplum oluşturulmasıydı. Bu toplumu bir arada tutan da herkesin paylaştığı bir yüksek kültürdü.[291]

---

[290] Ernest Gellner, a.g.e., s. 55.

[291] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 57.

Peki yerel grupların kendi alt kültürlerinin bilincine varmasını sağlayan neydi? Hangi gelişme bu alt kültürleri bir yüksek kültüre dönüştürme arzusunu doğurmuştu? Hiç kuşkusuz bunu doğuran, gelişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışan bir entelijensiya değildi. Göçler ve bürokrasideki iş olanakları, yerel topluluklara kendi milletlerinden biriyle iletişim kurmanın kültürlerine düşmanlık duyan biriyle anlaşmaktan daha kolay olduğunu göstermişti. Bu somut deneyim onlara kültürlerini sevmeyi (ya da ondan kurtulmayı istemeyi) öğretmişti. Kısacası toplumsal hareketliliğin ve ortama bağlı olmayan iletişim olanaklarının arttığı durumlarda, kişinin kültürü kimliğinin en önemli bileşeni haline geliyordu.

Gelişmiş toplumlarda bölünme ve ayrılık yaratan durumlardan biri de buydu. Endüstrileşme öncesi dönemden kalan kültürler iletişime engel oluşturmaya devam edebilirdi. Ayrıca kalıcı olan, zamana karşı direnen bazı özellikler de (örneğin ten rengi ya da başka bir fiziksel özellik) kültürel türdeşliği sekteye uğratabilirdi. Bu özelliklerin kültürel farklılıkları simgelediği durumlarda, özelliği taşıyan grupların toplumun geri kalanınca özümsenmesi imkânsızlaşabilir, bu durum yeni devletler yaratılmasıyla son bulacak çatışmalara yol açabilirdi.

Gellner ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığım bu modeli daha sonraki çalışmalarında geliştirir. Getirdiği yeniliklerden bir tanesi modern öncesi, tarımsal toplumlardan modern, endüstriyel topluma geçiş sürecinde izlenen yola ilişkindir. Kuramının önceki versiyonlarında bu konuya yeterince eğilmediğine işaret eden Gellner, milliyetçiliğin görülmediği küçük birimlerin ve imparatorlukların dünyasından türdeş ulus-devletler dünyasına geçişte beş evre belirler:[292]

---

[292] Gellner'in modeline ekler yaptığı bu makale ilk olarak 1992 yılında Rus *Put* dergisinde (no. 1), daha sonraysa P. Anderson, M. Aymard, P. Bairoch, W. Barberis, C. Ginzburg ve G. Einaudi'nin derlediği *Storia d'Europa*'nın *L'Europa Oggi* başlıklı birinci cildinde (Turin:

(1) *Çıkış çizgisi.* Etnik farklılıkların belirgin olmadığı ve etnisiteyle siyasi meşruluk arasında hiçbir bağın bulunmadığı evre.

(2) *Milliyetçi başkaldırı.* Bu evrede rastlanan siyasi yapı ve sınırlar bir önceki evreden kalmadır; tek fark etnisitenin yavaş yavaş bir siyasi ilke olarak kendini göstermeye başlamasıdır. Artık eski sınırlar baskı altındadır.

(3) *Milliyetçi başkaldırının zaferi ve kendi kendini yok edişi.* Bu evrede çok etnik gruplu imparatorluklar çöker. Onlarla birlikte hanedanlara ve dine dayalı meşruiyet anlayışı da tarihin karanlıklarına gömülür. Milliyetçilik tek siyasi meşruiyet kaynağı haline gelir. Özdeşleşilen etnik grubun 'milli kaderini' gerçekleştirme iddiasıyla bir dizi yeni devlet kurulur. Ancak bu durum kendi sonunu getirecek tohumları da içinde taşır çünkü bu yeni kurulan devletler bünyelerinde, tıpkı kendilerinden önceki imparatorluklar gibi, pek çok etnik azınlık barındırmaktadır. Kısacası geçmiş dönemin sorunları, zayıflıkları aynen devam etmektedir.

(4) *Gece ve sis (Nacht und Nebel).* Bu terim İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan bazı gizli operasyonları nitelemek amacıyla Naziler tarafından kullanılmıştı. Bu evrede ahlâki ölçüler askıya alınır ve siyasi-coğrafi birimler içinde etnik türdeşlik yaratmayı hedefleyen milliyetçilik ilkesi yeni bir acımasızlıkla uygulanır. Milliyetçiliğin gerekleri, özümseme gibi 'kabul edilebilir' yöntemlerle değil, katliamlar ya da zorunlu göçler aracılığıyla yerine getirilmeye başlanır.

---

Editore Guilio Einaudi, 1993) 'Il mito della nazione e quello delle classe' adıyla yayımlandı. Burada yararlanılan versiyon için bkz. 'The Coming of Nationalism and Its Interpretation: The Myths of Nation and Class', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, özellikle s. 111-27. Ayrıca bkz. 'Nationalism and the International Order', *Encounters with Nationalism* içinde, s. 25-33.

(5) *Endüstrileşme sonrası.* Milliyetçiliğin gereklerinin büyük ölçüde yerine getirilmesi, genel refah düzeyinin artışı ve kültürel yakınlaşma milliyetçiliğin eski şiddetini yitirmesine yol açar. Ama milliyetçilik tamamen ortadan kalkmaz.

Gellner'e göre milliyetçiliğin gelişme süreci genelde bu evreleri içerir. Öte yandan söz konusu süreç her yerde aynı şekilde yaşanmaz. Avrupa'da bile dört farklı bölgeden söz etmek mümkündür. Batıdan doğuya doğru gidildiğinde ilk bölgeyi Atlantik Okyanusu'na kıyısı olan ülkeler oluşturur. Bu bölgede modern çağın ilk dönemlerinde, hattâ daha öncesinde güçlü krallıklara rastlanır. Lizbon, Madrid, Paris ve Londra'dan yönetilen siyasi yapıların sınırları iyi kötü kültür ve dil topluluklarıyla uyuşuyordu. Dolayısıyla milliyetçilik çağı gelip çattığında, kültürel türdeşlik ilkesi sınırlarla fazla oynanmasını gerektirmemişti. Bunun sonucunda bu bölgede etnografik milliyetçilik –yeni bir milli kültür yaratma amacıyla halk/köylü kültürünün araştırılması, derlenip toparlanması ve idealize edilmesi– arka planda kalmıştı. Yapılması gereken, kırsal kesimin değerlerine dayalı yeni bir kültür yaratılmasından çok, köylülerin vatandaşa dönüştürülmesiydi.

Birinci bölgenin hemen doğusunda, eskiden Roma İmparatorluğu'na ait olan topraklar üzerinde ikinci bölge yer alıyordu. Bu bölgenin en büyük özelliği bölgeye büyük ölçüde egemen olan iki kültürün de iyi tanımlanmış, geniş bir aydın sınıfı tarafından korunup beslenmiş yüksek kültürler oluşuydu. Rönesans ve Reform döneminden itibaren bir İtalyan ve Alman yüksek kültüründen söz etmek mümkündü. On sekizinci yüzyılın sonlarında bir Alman edebiyatı yaratmaya koyulanlar, yazım kurallarını biraz daha standart hale getirmek zorunda kalsalar da, sonuçta var olan bir milli kültürü sağlamlaştırıyorlardı, yeni bir kültür yaratmıyorlardı. Okur-yazarlık oranları ya da farklılıklarının bilincinde olma açısından Almanların Fransızlardan aşağı kalır bir yanı yoktu. Aynı şey İtalyanlar ve Avusturyalılar

için de geçerliydi. Dolayısıyla bu bölgede milliyetçiliğin yapması gereken tek şey, var olan bir yüksek kültüre siyasi bir çatı kazandırmak olmuştu.

Biraz daha doğuya gidildiğinde işler değişiyordu. Üçüncü bölge, yukarıda sayılan beş evrenin de tam olarak yaşandığı tek bölgeydi. Burada ne iyi tanımlanmış yüksek kültürler, ne de onları koruyacak bir siyasi çatı vardı. Bölgede yalnızca çok uluslu imparatorluklar ve toplumsal sınıfları ya da bölgeleri birbirinden ayıran bir dizi halk kültürü bulunuyordu. Milliyetçiliğin olmazsa olmaz koşulu olan kültür-siyasi çatı birlikteliği için hem kültürün, hem de siyasi çatının yaratılması gerekiyordu. Bu durum milliyetçilerin işini zorlaştırmış, devlet kurma sürecinin de daha acılı ve kanlı bir şekilde yaşanmasına yol açmıştı.

Dördüncü bölge Avrupa'nın doğu sınırıydı. Bu bölge 1918-1920'ye kadar üçüncü bölgeyle aynı yolu izlemişti. Ancak bu noktada iki bölgenin yolları ayrılmıştı çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan üç imparatorluktan ikisi tarihe karışırken, üçüncüsü bütünüyle farklı bir yönetim altında, tutkuyla benimsenen bir ideolojinin sağladığı ilhamla yeniden canlandırılmıştı. 1945'ten itibaren Kızıl Ordu'nun üçüncü bölgenin önemli bir bölümünü dördüncü bölgeye katması ise işleri daha da karmaşık hale getirmişti. Yeni yönetim milliyetçiliği kontrol altına almayı başarmıştı ama bunun bedeli ağır olmuştu: Sivil toplum yok edilmişti. Öte yandan milliyetçiliği doğuran toplumsal koşullar ortadan kaldırılamamıştı. İnsanlar kendilerini hâlâ bir yüksek kültüre göre tanımlıyorlardı. Sonuç: Sistem kendini dağıttığında milliyetçilik tüm ihtişamıyla yeniden ortaya çıkıyordu ve karşısında eski rakiplerinden hiç birini bulmuyordu. Dördüncü bölge ikinci evrede dondurulmuştu. Bundan sonraki gelişmelerin nasıl olacağını kestirmek de mümkün değildi.

Bu noktada Gellner'in milliyetçilik kuramına yöneltilen eleştirilere geçebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi milliyetçiliği

tüm yönlcriyle açıklayan bir model üretme iddiası, Gellner'in belki de literatürün en çok eleştirilen ismi olmasına yol açtı. Yazarın çalışmaları üzerine kitaplar yazıldı, konferanslar düzenlendi. Gellner de fırsat buldukça bu eleştirilere yanıt verdi. Tahmin edilebileceği gibi söz konusu eleştirilerin tümüne yer vermeye kalkmak çalışmanın sınırlarını aşmayı gerektirecektir. Bu nedenle kurama yönelik temel eleştirilerle yetineceğim. Bunlar aynı zamanda en çok dile getirilen eleştiriler, bir başka deyişle üzerinde birleşilen noktalar olacak. Bu ölçüte uyan beş eleştiriden söz etmek mümkün. Bunlar sırasıyla Gellner'in kuramının aşırı işlevselciliği, milliyetçilik-endüstrileşme arasındaki ilişkiyi doğru saptayamaması, milliyetçiliğin gelişmiş ülkelerde gerileyeceğini iddia etmesi, tutkuları açıklayamaması ve bölgesel ya da tarihsel farklılıkları gözden kaçıran fazlasıyla genel bakış açısı.

### *Gellner'e Yönelik En Soyut Eleştiri, Milliyetçilik Kuramının Aşırı 'İşlevselci' (Functionalist) Oluşudur*

Bu elcştiri pek çok araştırmacı tarafından dile getirilir. Eleştirinin çıkış noktası, Gellner'in milliyetçiliği doğurduğu sonuçlara dayanarak çözümlemeye çalışmasıdır. Yani milliyetçilik kronolojik olarak kendisinden sonra gelen bir gelişme temel alınarak açıklanmıştır.[293] Daha somut bir şekilde ifade edersek, Gellner milliyetçiliği endüstrileşme için gerekli oluşuyla açıklar. Milliyetçilik olmadan endüstriyel toplum varlığını sürdüremez. Buna göre milliyetçilik, modernleşmeyi ve endüstrileşmeyi yaratan güçlerin 'planladığı' bir sonuç değildir; iki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisi süreci yaratan ve yaşayanlar tarafından bilinmez. Bu yaklaşım O'Leary'e göre işlevselci açıklamaların tüm zayıflıklarını sergiler. Sonuçlar nedenlerden önce gelir;

---

[293] Gavin Kitching, 'Nationalism: The Instrumental Passion', *Capital & Class*, 25 (1985), s. 102.

olayların gelişimi insanların (aktörlerin) kavrayışının ötesindedir; açıklamalar bireylerin üstünde yer alan yapısal etkenlere dayandırılır.[294] Breuilly ise, milliyetçiliğe birden fazla işlev atfedildiğine işaret eder. Milliyetçilik kimine göre endüstrileşmeyi kolaylaştırır, kimine göre geleneksel kimliklerin korunmasını sağlar, kimine göre de sınıfsal çıkarları meşru kılar. Üzerinde anlaşılan tek bir işlev yoktur. Dolayısıyla milliyetçiliği işlevine göre açıklamaya kalkışmak anlamlı olmaz.[295] Minogue daha da ileri gider ve işlevselciliği benimseyen araştırmacıları kendi rollerini abartmakla, başka bir ifadeyle kendilerini dev aynasında görmekle suçlar.[296] Bu yaklaşımlara göre, insanlar hangi nedenlerle hareket ettiklerini sanırlarsa sansınlar, aslında gerçek neden farklıdır ve kuramcı bu gerçeği görme ayrıcalığına sahiptir. Milliyetçiler milleti kurtardıklarını sanırken aslında yaptıkları sanayi toplumuna geçişi kolaylaştırmaktır. Olimpos Dağı'ndaki araştırmacı, Gellner, bu gerçeği görür ve bizlere anlatır. Öte yandan olayların akışının bütünüyle bireylerin kontrolü dışında olmadığı konusunda Minogue da O'Leary'e katılır.[297]

Gellner'in kuramının işlevselciliği sadece milliyetçilik-endüstrileşme ilişkisinde görülmez. Benzer bir yaklaşıma eğitim sisteminin rolüyle ilgili açıklamalarında da rastlanır. Kurama göre standartlaşmış bir eğitim sistemi aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan, birbirinin yerine geçebilir bireyler yaratır. Ancak eğitim sisteminin bu işlevi, endüstri toplumunda ön plana

---

[294] Brendan O'Leary, 'On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996) içinde, s. 86.

[295] John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1995, ikinci basım), s. 419.

[296] Kenneth Minogue, 'Ernest Gellner and the Dangers of Theorising Nationalism', *The Social Philosophy of Ernest Gellner* içinde, s. 117.

[297] Kenneth Minogue, a.g.e., s. 117.

çıkan yeni insan tipinden yola çıkılarak belirlenir. Yapılan yine aynıdır: Sonuç nedeni açıklar. Breuilly ve Guibernau şu soruyu sorarlar:[298] 'Eğitim sistemi sonuçta bu tür bir insan tipi yaratmış olabilir; ama bu söz konusu eğitim sisteminin ortaya çıkışını açıklar mı?' Breuilly'e göre bilinçli olarak bu tür bir sonucu hedefleyen ve sözü edilen sistemi kuran bireylerin ya da bu eğitim modelinin diğer modellere yeğlenmesini sağlayan mekanizmaların varlığı kanıtlanmadıkça bu soruya olumlu bir yanıt verilemez.

Gellner'in işlevselciliği yalnızca kuramsal açıdan sorunlu değildir; gerçeklerle de pek uyuşmaz. Bu da bizi ikinci genel eleştiriye getiriyor.

### *Gellner'in Kuramında Ortaya Atılan Milliyetçilik-Endüstrileşme İlişkisi Doğru Değildir*

Pek çok yazar bu ilişkinin Gellner'in öne sürdüğünden farklı olduğunu örneklerle gösterir. Öncelikle milliyetçiliğin endüstrileşme sürecinin başlamadığı yerlerde de görüldüğüne işaret edilir.[299] Örneğin Kedourie, milliyetçilik doktrininin tohumları Almanca konuşulan topraklarda ilk filizlerini verdiğinde endüstrileşmenin henüz başlamamış olduğuna dikkat çeker.[300] Kitching benzer bir görüşü İngiltere için öne sürer. Yazara göre İngiliz milliyetçiliği endüstrileşmeden yüz elli-iki yüz yıl kadar önce ortaya çıkmıştır.[301] Minogue ise tam tersini, İngiliz-

---

[298] John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', *Philosophy of Social Sciences*, 15 (1985), s. 68; Monserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century* (Cambridge: Polity Press, 1996), s. 77.

[299] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 162.

[300] Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1994, dördüncü basım), s. 143.

[301] Gavin Kitching, 'Nationalism: The Instrumental Passion', s. 106.

lerin endüstrileşme sürecini 'milliyetçiliksiz' tamamladıklarını iddia eder.[302] Kedourie bu noktada Minogue'a katılır ve Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin milliyetçiliğin en az görüldüğü yerler olduğunu ileri sürer.[303] Görüşler birbirinin zıddı da olsa, Gellner için durum değişmez. Öte yandan milliyetçilik Yunanistan, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu gibi endüstrileşmiş sayılamayacak toplumlarda da görülmüştür.[304] Az gelişmiş –ama milliyetçi akımlara sahip olan– Üçüncü Dünya ülkeleri başka bir örnektir. Breuilly bu durumu ticaret amaçlı tarım, modern iletişim sistemleri gibi etkenlerin de Gellner'in endüstrileşmeye atfettiği sonuçları doğurabileceğini söyleyerek açıklar. Başka bir deyişle, endüstrileşmemiş toplumlarda da milli kültürü yaratmanın ve yaymanın yolları vardır.[305] Bunun bir örneği de anti-emperyalist ya da sömürge sonrası milliyetçilikleridir. Sözgelimi Gandi döneminin Hint milliyetçiliği açıkça endüstrileşmeye karşıdır. Rusya'daysa milliyetçiliğe savaş ilân eden bir rejim yönetime gelmiş, sonra da hızla endüstrileşmeye yönelmiştir.[306] Kedourie'nin dikkat çektiği bir başka noktaysa, milliyetçiliğin en aşırı biçimlerine endüstrileşmesini çoktan tamamlamış, kültür ve dil birliğini oluşturmuş toplumlarda rastlanmasıdır. Nazi Almanyası, Faşist İtalya, 1920 ve 1930'ların Japonyası bunun ilk akla gelen örnekleridir.[307] Toparlayacak olursak, milliyetçilik çoğu yerde endüstrileşmeden önce doğmuştur; kimi yerlerdeyse endüstrileşme süreci beraberinde milliyetçiliği getirmemiştir.

---

[302] Kenneth Minogue, 'Ernest Gellner and the Danger of Theorising Nationalism', s. 119-20.
[303] Elie Kedourie, Nationalism, s. 143.
[304] Elie Kedourie, a.g.e.
[305] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', s. 162.
[306] Kenneth Minogue, a.g.e., s. 120.
[307] Elie Kedourie, a.g.e.

Gellner bu eleştirilere –ve daha genel işlevselcilik eleştirisine– zaman zaman yanıt vermeye çalışmıştır.[308] İşlevselci olarak nitelendirilmekten utanç duymadığını söyleyen yazar, kuramının neden-sonuç ilişkisini tersine çevirmediğinde ısrar eder. Gellner, endüstrileşme-milliyetçilik ilişkisiyle ilgili eleştirilerin bir bölümünü 'endüstrileşmenin kendini çok önceden hissettirdiğini, gölgesinin endüstrileşme yaşanmayan topraklara da düştüğünü' iddia ederek savuşturmaya çalışır.[309] Balkan milliyetçiliğinin, kuramı açısından büyük bir sorun oluşturduğunu ise açıkça kabul eder.

### *Gellner'in Sıkça Eleştirilen Görüşlerinden Biri de, Gelişmiş Toplumlarda Milliyetçiliğin Eski Öneminin Kalmayacağı Yolundaki Öngörüsüdür*

Bu, yazarın milliyetçilik-endüstrileşme arasında kurduğu ilişkinin doğal bir sonucudur. Gellner'e göre endüstrileşme süreci tamamlandığında, milliyetçilik eski gücünü yitirecektir. Kellas bu noktada Büyük Britanya, Belçika ve İspanya'da 'günümüzde' yaşanan sorunlara dikkat çeker.[310] Aynı noktaya Hutchinson da parmak basar ve Gellner'in kuramının Avrupa'nın göbeğinde ya da diğer gelişmiş/endüstrileşmiş bölgelerde (örneğin Québec) görülen milliyetçi akımları açıklayamayacağını iddia eder.[311] Smith ise Fransa, İngiltere, Danimarka gibi ülkelerde Maastricht görüşmeleriyle ivme kazanan Avrupa bütünleşme sürecine gösterilen tepkilere işaret eder. Yazara göre bu ülke-

---

[308] Ernest Gellner, 'Reply to Critics', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996) içinde.

[309] Ernest Gellner, a.g.e., s. 629-30.

[310] James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (Londra: Macmillan, 1991), s. 44.

[311] John Hutchinson, *Modern Nationalism* (Londra: Fontana Press, 1994), s. 22.

lerde halkın büyük bir bölümünün söz konusu sürece kuşkuyla yaklaşması, hattâ direnç sergilemesi milli farklılıkların önemini koruma devam ettiğini açıkça gösterir.[312]

### *Pek Çok Araştırmacının Üzerinde Birleştiği Bir Diğer Konu da Gellner'in Kuramının Milliyetçiliğin Doğurduğu Güçlü Tutkuları Açıklayamadığıdır*

Gellner'in de belirttiği gibi, bu eleştiri 'ideolojik spektrumun' farklı uçlarından pek çok araştırmacı tarafından dile getirilir. Örneğin Marksist yeni solun önemli isimlerinden Perry Anderson, Gellner'in kuramının modern milliyetçiliğin duygusal boyutunu, kitleler açısından anlamını açıklayamadığını iddia eder. Anderson'a göre Weber milliyetçiliğin sihrinden öylesine etkilenmiştir ki onu anlamlandırabilecek bir kuram üretememiştir; Gellner ise milliyetçiliğin kuramını, içerdiği sihrin farkına varmadan üretmiştir.[313] Aynı noktaya liberal Brendan O'Leary ile muhafazakâr Kenneth Minogue da işaret eder. O'Leary, Gellner'in kuramını kültürel ve maddeci indirgemecilikle suçlarken, Minogue milliyetçiliğin kimlik yaratmadaki rolünü vurgular.[314] Etno-sembolcüler konuya kendi açılarından yaklaşırlar. Etno-sembolcülerin genel modernizm eleştirilerinin bir parçası olarak dile getirdikleri bu konu –tutkuların yeterince açıklanamayışı– Smith ile Gellner arasında yıllara yayılan bir tartışma başlatmıştır. Hattâ Gellner ölümünden önce bir dinleyici kitlesinin önüne son kez yine bu konuyu irdeleyen bir konferansta çık-

---

[312] Anthony D. Smith, 'History and Modernity: Reflections on the Theory of Nationalism', *The Social Philosophy of Ernest Gellner* içinde, s. 141.

[313] Perry Anderson, *A Zone of Engagement* (Londra: Verso, 1992), s. 205.

[314] Brendan O'Leary, 'On the Nature of Nationalism', s. 100; Kenneth Minogue, 'Ernest Gellner and the Dangers of Theorising Nationalism', s. 126.

mıştır.[315] Smith'in eleştirisi şu sorudan hareket eder: Neden insanlar bir yüksek kültürle böylesine özdeşleşir, onun uğruna canlarını bile vermeyi göze alırlar?[316] Üstelik bu kültür çoğu zaman 'yaratılmış', 'icat edilmiş' bir kültürdür. Gellner bu sorunun yanıtını eğitim sisteminde arar. Ama eğitim sistemi ilk milliyetçilerin inançlarını, bağlılıklarını nasıl edindiklerini açıklamaz. Standart bir eğitim sisteminin kurulabilmesi için öncelikle milletin diliyle, kültürüyle tanımlanması gerekmektedir. Eğitim kime verilecektir? Hangi dilde yapılacaktır? Bu soruların yanıtlarını belirleyenlerin milliyetçiliğini, sonradan kurulan eğitim sistemiyle açıklamak yine işlevselcilik tuzağına düşülmesine yol açacaktır. Dolayısıyla ilk milliyetçilerin tutkularının başka bir kaynağı olması gerekmektedir. Smith'in ve genelde etno-sembolcülerin bu sorunu nasıl çözümlediklerinden daha önce söz ettik: Tutkuların anahtarı, milletlerin etnik geçmişlerinde yatmaktadır. Modernist kuramlara yönelik eleştirilerde sıkça değindiğimiz, bir sonraki bölümde de ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz bu noktanın üzerinde şimdilik daha fazla durmamıza gerek yok.

Gellner, modelinde tutkulara yer olmadığı yolundaki eleştirileri reddeder.[317] Ona göre kuramı milliyetçiliğin doğurduğu derin bağlılığı açıklamaktadır. Kuram, milliyetçiliğin kökenlerini modernleşmeyi meşru kılmasında aramamaktadır. Yanıt endüstrileşme çağındaki bireylerin, kendi kültürleriyle yaşadıkları ortamın kültürü arasında uyum olmadığı takdirde karşılaşacakları zorluklarda yatmaktadır. Bu uyum olmadan bireyler için hayat cehennemden farksız olacaktır. Tutku bu noktada devreye girmektedir. Tutku amaca giden yolda bir araç değildir, da-

---

[315] 'The Warwick Debate: The Nation: Real or Imagined', *Nations and Nationalism*, 2, 3 (1996), s. 357-70.

[316] Anthony D. Smith, 'History and Modernity: Reflections on the Theory of Nationalism', s. 134-7.

[317] Ernest Gellner, 'Reply to Critics', s. 623-7.

yanılmaz bir duruma, çevreyle iletişim kurulunamamasına gösterilen tepkidir.[318] Gellner, Anderson'ın, milliyetçiliğin sihrini anlamadığı yolundaki eleştirisine de kendine özgü üslubuyla karşı çıkar: Perry tamamıyla yanılıyor. Milliyetçiliğin sihrine karşı hiç de duyarsız değilim. Mızıkamla otuza yakın Bohemya (ya da bana öyle olduğu söylenen) halk şarkısı çalabilirim. Üç-dört yaşından beri tanıdığım sıkı bir Çek vatanseveri olan en eski arkadaşım beni çalarken dinlemeye tahammül edemez çünkü söylediğine göre o kadar acıklı bir şekilde çalıyormuşum ki, 'mızıkamla ağlıyor gibiymişim'. Eğer en sevdiğim müzik türü olan halk şarkıları çaldığında, biraz alkolün de yardımıyla, göz yaşı döküyor olmasaydım, milliyetçilik üzerine o kitabı yazamazdım.'[319]

Soyut bir eleştiriyle başladık, soyut bir eleştiriyle bitirelim.

### *Gellner'in Yaklaşımı Fazla Genelleyicidir*

Olaylara 'kuşbakışı' bakan Gellner, ormanı görmek için ağaçları gözden kaçırmaktadır. Bu görüşü en açık dile getiren Sami Zubaida'dır. Zubaida'ya göre milliyetçiliği makro düzeyde açıklamaya çalışan Gellner, kuramında genel süreçler ve evrensel kavramlardan yararlanır:[320] Endüstrileşme, tarım toplumları, modern toplumlar, standart eğitim sistemleri, yüksek kültürler bunlara örnek olarak verilebilir. Öykü de aynı şekilde genel ve evrenseldir: Tüm dünyayı etkisine alan bir süreç (endüstrileşme) vardır; bu süreç bir toplum düzeninden (tarımsal) diğerine (modern) geçişi sağlar; geçişte 'vahşi' kültürler 'yüksek' kültürlere dönüşür; milliyetçilik ise bu geçişi ve yeni düzenin

---

[318] Ernest Gellner, a.g.e., s. 626.

[319] Ernest Gellner, 'Reply to Critics', s. 624-5.

[320] Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakeford ve Nira Yuval-Davis (der.). *Power and the State* (Londra: Croom Helm, 1978) içinde, s. 55-61.

işleyişini kolaylaştırır. Oysa gerçekler bu öyküde anlatıldığı kadar basit değildir. Endüstri kavramı her yerde (ve dönemde) aynı anlamı taşımaz. Değişik üretim biçimlerini kapsar. Endüstrileşme süreci, her ekonomide farklı yaşanır. Sermaye birikimi, piyasaların biçimi, kaynaklar, sanayinin tarım sektörü ve diğer sektörlerle ilişkisi bölgeden bölgeye değişir. Bu öğelerin değişik kombinasyonları endüstrileşmeyle birleşince değişik sonuçlara yol açar. Aynı durum, toplum biçimleri için de geçerlidir. Tek bir tarım toplumu ya da modern toplum yoktur. Her yerde aynı şekilde yaşanacağı öne sürülen endüstrileşmenin bu toplumların her birinde milliyetçiliği doğuracağını söylemek gerçekleri fazlasıyla hafife almak olacaktır. Aynı eleştiri Zubaida'dan yedi yıl sonra Breuilly tarafından da dile getirilir. Breuilly'e göre de milliyetçiliği açıklayabilmek için farklılıklara daha özenli yaklaşan bir model üretmek gerekmektedir.[321]

## BENEDICT ANDERSON VE HAYALÎ CEMAATLER

1983 yılında kitapçı raflarına yerleşen bir diğer çalışma da Benedict Anderson'ın *Imagined Communities*'iydi. Bir Güneydoğu Asya uzmanı olan Anderson'ın kuramsal çalışması kısa sürede literatürün en çok atıfta bulunulan kitaplarından biri haline geldi. Çalışmada geliştirilen tezler ateşli tartışmalara, polemiklere konu oldu. Milliyetçiliğin kökenlerine ilişkin savları çeşitli akımlara uygulanırken, kullandığı çözümleme teknikleri de farklı disiplinlere taşındı. Kısacası *Imagined Communities* pek çok yönden önceki dönemlere ait çalışmaları gölgede bıraktı. Geliştirilen çözümlemenin orijinalliği, kitabı en çok eleştirenler tarafından bile kabul edildi. Hattâ Gellner ve Hobsbawm'ın zamanlamalarının iyi olmadığından, çalışmalarını yayımlamak için yanlış bir tarih seçtiklerinden söz edildi.[322]

---

[321] John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', s. 70.

[322] Gavin Kitching, 'Nationalism: The Instrumental Passion', s. 98.

Anderson'ın çıkış noktası, milliyetin ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapım (*artefact*) türü olduğu düşüncesidir.[325] Yazara göre bu yapımları anlayabilmek için tarih içinde ne zaman ve nasıl doğduklarını, zaman içinde anlamlarının nasıl değiştiğini ve neden bugün böylesine güçlü bir duygusal meşruiyete sahip olduklarını çözümlememiz gerekir. Milliyetçilik on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, birbiriyle ilişkisi olmayan tarihsel süreçlerin kesiştiği noktada ortaya çıkar ve bir kez yaratıldıktan sonra 'kopya edilebilir' bir nitelik kazanır. Başka bir deyişle farklı toplumsal coğrafyalara uygulanabilir, karşıt siyasi görüşlerle uyum sağlayabilir bir modele dönüşür. Öte yandan söz konusu modelin ortaya çıkışını kolaylaştıran kültürel ve siyasi etkenleri belirlemek yeterli değildir. Yanıtlanması gereken asıl soru bu modelin (Anderson'ın deyimiyle 'yakın geçmişin ufalmış hayallerinin') nasıl böylesine güçlü tutkular, bağlılıklar doğurabildiğidir. Anderson bu yanıtı aramaya tanımlardan başlar.

Yazara göre herkesin kabul edebileceği millet ve milliyetçilik tanımlarına bir türlü ulaşılamamasının nedenlerinden biri, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak algılanmasıdır. Oysa milliyetçiliği liberalizm veya faşizm yerine din, akrabalık gibi olgularla bir arada düşünmek işleri kolaylaştıracaktır. Bu gözlemden hareketle Anderson kendi tanımını sunar: '[Millet] hayal edilmiş siyasi bir topluluktur –hem sınırlı, hem de egemen olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluk.'[324] Hayal edilmiştir; çünkü en küçük milletin üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hattâ onlardan söz edildiğini duymayacaktır ama yine

---

[325] Anderson'ın kuramı *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1991, genişletilmiş ikinci basım) adlı çalışmadan derlenecektir. Yazarın *Spectres of Comparison: Nationalism, Southeast Asia and the World* (Londra: Verso, 1998) başlıklı son çalışması kuramsal açıdan fazla bir yenilik içermiyor.

[324] Benedict Anderson, *Imagined Communities*, s. 6.

de her birinin kafasında birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edecektir. Sınırlıdır; çünkü en büyük milletin bile belirli, ötesinde başka milletlerin yaşadığı sınırları vardır. Egemendir; çünkü kavram Aydınlanma felsefesi ve devrimlerin, güçlerini Tanrı'dan alan hanedanların meşruiyetini yerle bir ettiği bir çağda doğmuştur. Bu nedenle özgürlük hayalleri kuran milletler, Tanrı'ya bağlı olacaklarsa bile bunun 'doğrudan', aracısız bir bağlılık olmasını yeğlemişlerdir. Ve bir topluluk olarak hayal edilmiştir; çünkü gerçekte içerdiği eşitsizlik ve sömürü ne boyutta olursa olsun, millet derin bir yoldaşlık, kardeşlik olarak algılanır. İnsanların her tür fedakârlıkta bulunmalarını, hattâ milletleri uğruna canlarını vermelerini sağlayan da işte bu kardeşlik duygusudur.

Milletlerin hayal edilmiş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Önemli olan hayal edilmişlikle sahteliğin birbirine karıştırılmamasıdır. Anderson bu noktada Gellner'i eleştirir: Milliyetçiliğin sahte biçimlere büründüğünü gösterme endişesi içinde olan Gellner, 'icat edilmişliği' 'hayal etme' ve 'yaratma'yla, değil, 'uydurma' ve 'sahtelik'le özdeşleştirir. Böylelikle gerçeklik açısından milletlerle karşılaştırılabilecek ve bu karşılaştırmadan avantajlı çıkabilecek toplulukların var olduğunu imâ etmiş olur. Oysa herkesin birbirini tanıdığı, yüz yüze gelme olasılığının yüksek olduğu küçük köyler, eski dönemlere ait yerleşim birimleri dışındaki (belki onlar bile) tüm topluluklar hayal edilmiştir. Topluluklar sahte ya da gerçek oluşlarıyla değil, hayal edilme tarzlarına göre ayırt edilmelidir.

Peki bu hayal edilmiş topluluklar nasıl ortaya çıkmıştır? Anderson bu aşamada milletlerin doğmasına yol açan koşulları incelemeye koyulur ve önceliği kültürel alanda yaşanan gelişmelere verir çünkü milliyetçilik bilinçli olarak benimsenen siyasi ideolojilerle değil, kendinden önce gelen, içinde doğduğu (bazen de karşı olduğu) geniş kültürel sistemlerle ilişkilendirilmelidir. Bu anlamda en önemli iki sistem din ve hanedanlıktı.

On altıncı yüzyıla kadar dünyaya egemen olan bu iki sistem on yedinci yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştı. Milletin ihtiyaç duyduğu tarihsel ve coğrafi 'yeri' sağlayan da bu gerilemeydi. Anderson bu sistemlerden ilkinin –dinin– gerileyişi üzerinde daha çok durur.

Dinî toplulukların önemlerini yitirmesinin ardında iki gelişme yatıyordu. Bunlardan ilki, denizaşırı keşiflerdi. Söz konusu keşifler insanların ufkunu genişletmiş, onlara farklı hayat tarzlarının olduğunu göstermişti. İkinci gelişmeyse kutsal dilin, Latincenin önemini yitirmeye başlamasıydı. Latince kısa sayılabilecek bir sürede, kozmopolit bir dünya görüşüne sahip olan Avrupa entelijensiyasının dili olmaktan çıkmıştı. Bunun sonucunda yerel dillerde daha çok kitap üretilmeye başlanmıştı. Dinin öneminin yitirmesinin anlamı büyüktü çünkü geleneksel dinler aşılamaya çalıştıkları kader anlayışıyla hayatın anlamsızlığını, rastlantısallığını açıklıyorlar, ölümden sonra yaşam vaatleriyle de insanlığın en eski korkularından birine, ölüm korkusuna çözüm sunuyorlardı. Dinin önemini yitirmesi, bu sorunların ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Korkular, kuşkular aynıydı; insan psikolojisi değişmiyordu. Ölümlülüğü sürekliliğe çevirecek, rastlantıya anlam katacak –daha laik– başka bir çözüme gereksinim vardı. Hiçbir şey bu amaca milletten daha uygun değildi çünkü milletler ezelî bir geçmişten geliyor, sonsuz bir geleceğe doğru ilerliyorlardı. 'Milliyetçiliğin büyüsü, rastlantıyı kadere dönüştürmesindeydi.[325]'

Öte yandan milletlerin, dini toplulukların ve krallıkların yerini aldığını söylemek dar görüşlülük olacaktır. Anderson'a göre bu iki 'kutsal' topluluğun gerilemesinin altında çok daha önemli başka bir gelişme yatmaktadır: Zaman anlayışında yaşanan bir devrim. Bu devrim dünyayı algılama biçimlerini kökünden değiştirmiş, milletin hayal edilebilmesini mümkün kıl-

[325] Benedict Anderson, a.g.e., s. 12.

mıştır. Değişim, Orta Çağ'ın 'eşzamanlılık' kavramıyla özetlenebilecek zaman anlayışında yaşanır. Bu anlayışa göre olaylar eşzamanlı olarak yaşanmaktadır; geçmiş, bugün ve gelecek yoktur. Her şey ilâhi güç tarafından önceden belirlenmiştir. Gelecek, geçmişte söylenenlerin gerçekleşmesinden ibarettir ve bu ikisi arasında nedensel ya da zamanla ilgili bir ilişki yoktur. Anderson'a göre bunun yerini 'türdeş, içi boş zaman' (*homogeneous empty time*) düşüncesi alır. Anderson'ın Walter Benjamin'den aldığı bu terim, saat ve takvimle ölçülebilen, geçmiş-bugün-gelecek ayrımının olduğu zaman anlayışını ifade eder. Bu anlayışa göre tarih içinde yolculuk eden, geçmişten gelerek geleceğe uzanan bir topluluk hayal etmek mümkündür. Anderson zaman anlayışındaki bu dönüşümün önemini anlatabilmek için en popüler iki 'hayal etme' ya da 'kurgulama' biçimini, roman ve gazeteyi inceler.

Yazar örnek olarak dört karakterden oluşan bir roman kurgular: (A)nın bir karısı (B) ve bir metresi (C) vardır; (C)nin de başka bir aşığı (D). (C)nin kartlarını doğru oynadığı ve (A) ile (D)nin hiç karşılaşmadığı varsayıldığında (A) ve (D)yi birbirine bağlayan nedir? Her şeyden önce aynı toplumda (Lübeck, Los Angeles) yaşıyor olmalarıdır. Bu toplumlar öylesine sağlam bir sosyolojik gerçekliğe sahiptirler ki, üyeleri birbirlerini tanımasalar da, sokakta karşılaştıklarında aralarında bir bağ olduğu düşünülebilir. İkincisi, (A) ve (D) okurların kafasında birbirlerine bağlıdır. Yalnız okur (A) ve (D)nin neler yaptığından haberdar olabilir. Eylemlerin, birbirlerinden hiç haberi olmayan kişiler tarafından aynı zaman dilimi içerisinde yapılabiliyor olması, okurun kafasında yaratılan bu hayalî dünyanın yeniliğini gösterir. Zaman içinde takvimin yaprakları boyunca ilerleyen sosyolojik topluluk düşüncesi, tarihte yolculuk yapan millet düşüncesinin benzeşidir (*analogue*). Bir Amerikalı sayılan milyonları bulan diğer Amerikalılarla hiç karşılaşmayacak, isimlerini bilmeyecektir. Herhangi bir zaman dilimi içinde onların neler

yaptığından haberi olmayacaktır. Yine de kendisiyle aynı anda bir şeyler yaptıklarından emindir. Oralarda bir yerde olduklarını ve hep olacaklarını bilir.

Benzer bir bağı gazeteler kurar. Bu anlamda gazeteler de belirli bir kurgu içerirler. Örneğin herhangi bir gazetenin ön sayfasında birbirinden bağımsız gibi görünen pek çok olayla karşılaşırız. Bu olayları birbirine bağlayan hepsinin aynı gün gerçekleşmiş olmasıdır. Gazetenin üst köşesindeki tarih bize dünyanın dönmekte, zamanın yavaş yavaş akmakta olduğunu hatırlatır. Milletler de zamanla birlikte devinirler. Amerika'yla ilgili bir habere rastlamadığımızda Amerika'nın tarih sahnesinden –ya da romandan– silindiğini düşünmeyiz. Diğer karakterler gibi o da oralarda bir yerlerde varlığını sürdürüyor, tarih sahnesinde –romanın kurgusunda– yeniden ön plana çıkacağı, gazetelerin ön sayfalarında kendine bir yer bulacağı günü bekliyordur.

Öte yandan gazeteleri önemli kılan bir yönleri daha vardır; o da eşzamanlı kitlesel tüketimleridir. Bu anlamda gazeteler devasa ölçülerde satılan bir kitap gibidir, geçici popülerliği olan bir kitap ya da 'bir günlük best-seller' gibi.[326] Gazetenin o sayısının sabahın belirli saatlerinde (ve yalnızca o gün) bizim gibi yüz binlerce kişi tarafından okunduğunu biliriz. Bu aslında sessiz ve kişisel bir törendir ama bu töreni gün içinde tanımadığımız, adlarını bile bilmediğimiz 'yoldaşlarımızla' paylaştığımıza kuşkumuz yoktur. Hayal edilmiş topluluğun bundan daha canlı bir betimlemesi düşünülemez. Kendi gazetesinin tıpatıp aynılarının otobüste, berberde, komşularının evlerinde tüketildiğine tanık olan gazete okuyucusu, hayalî dünyanın gündelik hayattaki köklerinden emin olur. '(...) [K]urgu sessizce ve sürekli bir biçimde gerçekliğe sızar ve modern milletin ayırt edici özelliklerinden olan anonim topluluğa duyulan güveni yaratır.[327]'

---

[326] Benedict Anderson, a.g.e., s. 35.

[327] Benedict Anderson, a.g.e., s. 36.

Saydığımız bu üç gelişme, dinin ve krallıkların eski önemlerini yitirmesi ile zaman anlayışındaki değişim, milliyetçiliğin, içinde doğacağı kültürel ortamı hazırlar. Ancak bu tabloya eklenmesi gereken bir gelişme daha vardır. Anderson'a göre milliyetçiliğin oluşumuna büyük katkıda bulunacak olan bu gelişme, kapitalizmin yayıncılık sektörüne girmesidir.

İlk zamanlar yayıncılık sektörünün hedef kitlesi, sayıları oldukça az olan Latince bilen okurlardı. Ancak bu piyasa yüz-yüz elli yılda doyuma ulaşmıştı. Oysa kapitalizmin kâra, yani daha fazla okuyucuya gereksinimi vardı. Bu da yayıncıları daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmek amacıyla halk dillerinde (*vernaculer*) kitaplar basmaya itti. Bu süreci hızlandıran ve milli bilincin oluşmasına katkıda bulunan üç gelişme vardı. Bunların ilki ve en önemsizi, Latincenin dinî ve gündelik dil olmaktan çıkmasıydı. Hümanistlerin çabaları sonucu antik döneme ait –Hıristiyanlık öncesi– diller canlandırılmış, Avrupa entelijensiyası Latinceden uzaklaşarak bu dilleri benimsemişti. İkinci gelişme Reform hareketiydi. Başarısını büyük ölçüde kapitalist yayıncılığa (*print-capitalism*) borçlu olan Reform hareketi, yeni yeni gelişmekte olan halk dillerindeki okuyucu piyasasını kendi amaçları doğrultusunda kullanmış, siyasi ve dinî mesajlarını geniş kitlelere iletmişti. Böylelikle Latinceye –dolayısıyla kiliseye– bir darbe de Reform hareketi tarafından indirilmişti. Üçüncü ve son gelişmeyse geleceğin mutlak monarşileri olmaya aday bazı yönetimlerin, halk dillerinden idari merkezileşmenin aracı olarak yararlanmaya başlamalarıydı. Anderson'a göre bu, diğerlerinden bağımsız bir gelişmeydi. Kimi bölgelerde idari halk dillerinin doğuşu, kapitalist yayıncılıktan ve Reform hareketinden öncesine rastlıyordu. Ama sonuçta bu üç gelişme birleşmiş ve Latinceyi tahtından etmişti. Aynı zamanda da halk dillerinde geniş bir okuyucu kitlesi yaratmıştı.

Öte yandan bu 'yayın dilleri' milli bilincin temelini yine üç şekilde atmışlardı. Birincisi ve en önemlisi, Latincenin altında,

konuşulan halk dillerinin üstünde bir iletişim alanı yaratmışlardı. İkincisi kapitalist yayıncılık dile yeni bir sabitlik kazandırmıştı. Bu sabitlik uzun vadede millet düşüncesi açısından son derece önemli olan 'eski çağlardan beri var olma' görüntüsünün oluşumuna katkıda bulunacaktı. Kapitalist yayıncılık üçüncü olarak da eski idari halk dillerinden farklı iktidar dilleri yaratmıştı. Özetle söylenecek olursa, kapitalizm ve yayın teknolojisinin insanoğlunun dil çeşitliliğiyle birleşmesi yeni bir topluluk biçiminin hayal edilmesini mümkün kılmış, modern milletlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştı.

Anderson bu genel belirlemelerle yetinmez ve dünyanın çeşitli bölgelerinde gelişen milliyetçiliklerin izlerini sürer. Bunun nedeni, milliyetçiliğin daha iyi anlaşılabilmesi için genel tarihsel etkenlerin daha ayrıntılı özgül (*specific*) bölge çözümlemeleriyle tamamlanması gerektiğine olan inancıdır. İşe Latin Amerika'dan başlar. Bu seçim çalışmanın en orijinal (ve en tartışmalı) savlarından birini de oluşturur çünkü Anderson, pek çok araştırmacının aksine, milliyetçiliğin ilk olarak Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıktığını ileri sürer. Anderson'a göre Latin Amerika'daki milliyetçi akımları Avrupa'dakilerden farklı kılan iki özellik vardır: Bu akımlarda dil öğesi ön planda değildir çünkü bu öğe milliyetçileri mücadele ettikleri sömürgecilerden ayırmaz ve akımların öncülüğünü entelijensiya yapmaz. Anderson'a göre Latin Amerika milliyetçiliklerinin lokomotifi aslen Avrupalı olmakla birlikte Amerika'da doğmuş kişiler, yani 'criollo'lardır (*creole*). Söz konusu milliyetçilikleri yaratan gelişmeler de, Madrid'in kontrolünün zayıflaması ve Aydınlanma çağında ortaya atılan özgürlükçü düşüncelerin yayılmasıyla sınırlı değildir. Belirleyici etken, on altıncı yüzyıldan itibaren idari birimler olarak varlıklarını sürdüren Latin Amerika'daki sömürgelerin coğrafi, siyasi ve ekonomik nedenlerle daha sağlam bir gerçeklik kazanmaları ve ortak yönlerinin farkına varmalarıdır. Bu süreçte en önemli rolüyse idari görevleri nedeniyle bir

bölgeden diğerine sürüklenen, bir tür 'idari hac' sayılabilecek bu yolculuklarda kendileriyle aynı kaderi paylaşan meslektaşlarıyla tanışan, birbirleriyle benzerliklerinin, dolayısıyla metropoldekilerle aralarındaki farklılıkların bilincine varan 'criollo' (Avrupa kökenli Amerikalı) memurlar üstlenmiştir. Sömürge milliyetçiliklerinin doğuşunda 'criollo' yayıncılar da küçümsenmeyecek bir rol oynamıştır. Kapitalist yayıncılık, özellikle de yerel gazeteler milli bilincin şekillenmesinde üstlerine düşeni yapmıştır.

Anderson daha sonra rotasını Avrupa'ya çevirir. Yazar Avrupa'da milliyetçiliğin gelişimini ikiye ayırır. Klasik milliyetçi akımlarda küçük bir aydın sınıf, halk dilleri aracılığıyla, geniş kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır. Bu süreçte etkili olan iki gelişme vardır. Bunlardan ilki coğrafi keşiflerdir. Maceracı bir ruh taşıyan kimi gezginlerin daha önceleri söylentiden ibaret olan ülkeleri keşfetmesi, Avrupalılara kendi uygarlıklarının yeryüzündeki tek uygarlık olmadığını göstermişti. İkinci önemli gelişmeyse, Avrupalıların dile bakışında yaşanan değişimdi. On sekizinci yüzyıldan itibaren dil araştırmalarının sayısında büyük bir artış olmuştu. Halk dilleri canlandırılıyor, sözlükler, gramer kitapları üretiliyordu. Bunun sonucunda eski 'kutsal' diller, örneğin Latince, Yunanca ve İbranice, üstünlüklerini yitirmeye başlamışlardı. Artık bu diller, halk dilleriyle aynı statüde sayılıyorlardı. Diller arası eşitliğin en belirgin göstergesiyse çift dilli sözlüklerdi: Almanca-Çekçe/Çekçe-Almanca bir sözlük, dış dünyanın siyasi gerçekleri ne olursa olsun, bu iki dil arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığını somut olarak kanıtlıyor, diller arası eşitliği simgeliyordu. Elbette bu 'sözlük devrimi' bir boşlukta yaşanmıyordu. Üretilen sözlükler, gramer kitapları kapitalist yayın sektörü eliyle giderek genişleyen bir tüketici kitlesine ulaştırılıyordu. Okuma-yazma oranlarındaki bu genel artış, ticaret, endüstri ve iletişim alanlarında kaydedilen ilerlemelerle birleşiyor, dil birliğinin sağlanmasına yönelik arayışları körük-

lüyordu. Bu durum da kitlesel destek peşinde olan milliyetçilerin işlerini kolaylaştırıyordu.

Öte yandan Avrupa'da on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşanan bu gelişmeler, krallıkları siyasi açıdan çok güç durumda bırakmıştı. Hanedanlar ve aristokratlar dil birliğine dayalı hayalî topluluklardan soyutlanma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Gelişmelerin dışında kalmaktan ve yerlerini kaybetmekten korkan seçkinler (Seton-Watson'ın terimiyle) 'resmî milliyetçiliğe' sarılmış, halkın dilini ve kültürünü sahiplenmişlerdi. Avrupa'da milliyetçiliğin ikinci gelişme biçimi de buydu. Milliyetçiliğin sahiplenilmesi, kitlesel hareketlerin tehdidi altındaki yönetimler için bir tür kurtuluş yoluydu. Kendilerinden önceki halk hareketlerinden esinlenen bu milliyetçilikler genelde daha muhafazakâr bir yapıya sahipti. Avrupa'ya özgü de değillerdi. Benzer 'resmî milliyetçilikler' Asya, Afrika ve Uzak Doğu'daki seçkinlerce de kullanılmıştı.

Bu gözlem Anderson'ı son durağına, Asya ve Afrika'daki sömürgecilik karşıtı milliyetçiliklere getirir. Bu milliyetçiliklerin açıklanmasında anahtar kavram 'kopyalama'dır; başka bir deyişle, Batı'daki millet ve milliyetçilik "modellerinden uygun olanların seçilerek yerel koşullara uyarlanmasıdır. Anderson'ın anlatımına göre, Avrupa'da yaşanan gelişmeler denizaşırı sömürgelerde de yankı bulmuştu. Özellikle resmî milliyetçiliği benimseyen merkez yönetimler, kültürlerini ve dillerini sömürgelere empoze etmeye, kendilerine mümkün olabildiğince benzeyen kuşaklar yaratmaya çalışıyorlardı. Bu ideolojik eğilim, sömürgeciliğin pratik gerekleriyle de uyuşuyordu. On dokuzuncu yüzyıl sonu imparatorlukları çok karmaşık bir idari yapıya sahipti ve tek bir merkezden etkin olarak yönetilemeyecek kadar genişlemişlerdi. Bu durum sömürgelerde iyi eğitimli, egemen kültürü özümsemiş 'yerli' bürokratik kadrolar yetiştirilmesini gerektiriyordu. Bunu sağlayan eğitim kurumlarıysa merkezin denetimi altındaydı. Ancak bu kurumlarda eğitilen 'yerli'lerin

imparatorluk içinde yükselmelerine olanak yoktu; çoğunlukla kendi ülkelerine geri gönderiliyorlardı. Merkez yönetimlerin hesaba katmadığı nokta, bu eğitim amaçlı yolculukların Latin Amerika'dakine benzer bir süreç yaratacağı ve yerlilerin farklılıklarının bilincine varmalarına yol açacağıydı. İyi eğitimli bu grup giderek kendini 'yerli' olarak değil, bir 'millet' olarak görmeye başlamıştı. Sömürge statüsünde olan ülkeleri de bu bilinçlenmeye coğrafi bir temel sağlıyordu. Özetle söylenecek olursa, sömürgeci devletin aşırı genişlemesiyle okullara ve idari görevlere davet edilen yerliler, yükselmeleri belirli bir noktada engellenince ortada kalmışlardı. Ancak iki dil konuşabilen bu yerli entelijensiyayı diğerlerinden ayıran bir nokta vardı; o da gerek aldıkları eğitim, gerekse çok amaçlı yolculukları sırasında millet ve milliyetçilik modelleriyle karşılaşmış olmalarıydı. Latin Amerika ve Avrupa'da yıllar süren kavgalar yaşanmış, acılar çekilmiş, sonunda rüyalar gerçek olmuştu. Yapılması gereken, yaşananlardan ders çıkarmak ve hazır modellerden uygun olanı seçmekti. Üstelik iletişim alanında kaydedilen inanılmaz ilerlemeler kitlesel destek sağlamayı kolaylaştırmıştı. Artık entelijensiyanın milliyetçi düşünceyi yaymak için yayın sektörüne gereksinimi yoktu. Milleti kurmak, milliyetçiliğin tartışmasız egemen olduğu yirminci yüzyılda daha az çaba gerektiriyordu.

Anderson'ın kuramının hakkını birkaç sayfada vermek imkânsız. Bu aşamada kuramın (aslında ele alınan diğer tüm kuramlar gibi) yukarıda anlatıldığı kadar yüzeysel ve şematik olmadığını, pek çok nüans içerdiğini belirtmekle yetinelim. Eleştirilen sıralamadan önce bir noktanın altının çizilmesi gerekiyor. Etno-sembolcüler, özellikle de Smith, modernistlere yönelttikleri genel eleştirileri Anderson'ın kuramı için de yinelerler. Gerek siyasi etkenleri ön plana çıkaran yaklaşımlar, gerekse Gellner'in kuramı bağlamında değindiğim bu eleştirileri burada tekrarlamayacağım. Ele alacağım eleştirilerse sırasıyla şunlar: Anderson kültürel alanda yaşanan gelişmelere gereğin-

den fazla önem verir, bu da kuramını indirgemeci yapar; milliyetçiliğin dinin önemini yitirdiği bir ortamda doğduğu konusunda yanılır; milliyetçilik ilk olarak Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıkmamıştır; sayılan resmî milliyetçilik örneklerinin hepsi doğru değildir; Anderson'ın sömürge karşıtı milliyetçilik hareketler çözümlemesi gerçekleri yansıtmaz.

### *Anderson da İndirgemecilik Suçlamasından Kurtulamaz*

Yukarıdaki sunuşta da belirtildiği gibi yazar, milleti bir kültürel yapım türü olarak görür ve milliyetçiliğin doğuşunu kültürel alanda yaşanan değişimlerle açıklar. Breuilly bu yaklaşımı indirgemeci bulur ve Anderson'ın siyasi gelişmelere yeterince önem vermediğini iddia eder.[328] Breuilly'e göre Amerika'daki sömürgelerin milliyetçiliğini çok iyi açıklayan bu model özellikle Avrupa'ya gelindiğinde çökmektedir. Anderson'ın yaklaşımı on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında 'kültürel milliyetçiliğe' verilen önemi abartmakta, kültür ve siyasi yapının örtüşmediği durumları açıklayamamaktadır. Örneğin Almanya'nın birleşmesi daha çok siyasi bir olaydır ve kurulan devlet kültürel açıdan Alman olan herkesi kapsamamaktadır. Başka bir deyişle siyasi birlik, kültürel bölünmüşlüğü ortadan kaldırmamıştır. Modelin daha uygun olduğu sömürge milliyetçiliklerinde bile sömürgecilerin kurduğu siyasi yapılar (çizilen sınırlar, oluşturulan kurumlar) Anderson'ın düşündüğünden daha önemlidir. Genel olarak kültürel dönüşümlerin farklı türde bir topluluk hayal edilmesini kolaylaştırdığı doğrudur ama bu alanda gözlenen değişimler başlangıçta küçük "grupların zihninde oluşan hayallerin iktidardakileri ya da geniş halk kitlelerini nasıl etkilediğini

---

[328] John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', *Philosophy of Social Sciences,* 15 (1985), s. 71-2. İndirgemecilik eleştirisine Llobera da katılır: Bkz. Josep R. Llobera, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe* (Oxford, Providence: Berg Publishers, 1994), s. 103.

açıklamaya yetmez. Gellner hiç olmazsa kültürel dönüşümleri toplumsal yapıda meydana gelen değişikliklerle beslemiştir. Anderson ise modelinin dayandığı temeli desteksiz bırakır; bu da kuramının açıklayıcı gücüne darbe indirir. Breuilly'e göre bu sorunu ortadan kaldırmanın yolu, milliyetçilik ile modern devlet arasındaki ilişkilerin incelenmesidir.

Balakrishnan da benzer bir noktayı dile getirir ve Anderson'ın ortaya attığı savların neden insanların milletleri uğruna bunca fedakârlıkta bulunduklarını açıklayamadığını öne sürer.[329] Din uğruna yapılan fedakârlıkları anlamlandırmak daha kolaydır; ne de olsa işin içinde 'öteki dünya' vardır. Kapitalist yayıncılığın etkisiyle şekillenen kültürel bilincin ve halk dillerini benimseyen hayalî toplulukların aynı tutkuyu nasıl yaratabildiğini anlamaksa hiç kolay değildir. Balakrishnan bu noktada savaşların milli bilincin oluşmasındaki rolünü vurgular ve Anderson'ın bu konu üzerinde yeterince durmayışını eleştirir. Smith de bu eleştiriye katılır ve devletlerin savaşla ilgili etkinliklerinin (vergi ve asker toplama vb.) milli bilincin şekillenmesine yaptığı katkının altını çizer.[330]

### *Anderson Milliyetçiliğin Dinin Önemini Yitirdiği Bir Ortamda Doğduğu Konusunda Yanılır*

Kellas milliyetçiliğin her zaman dinin yerine geçmediğini, kimi durumlarda bu ikisinin el ele verdiğini iddia eder.[331] İrlanda, Polonya, Ermenistan, İsrail, İran gibi ülkelerde dinî kurumlar, milliyetçi akımlara büyük destek vermiştir. Elbette din ve milli-

---

[329] Gopal Balakrishnan, 'The National Imagination', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 208-12.

[330] Anthony D. Smith, 'The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed', s. 363.

[331] James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (Londra: Macmillan, 1991), s. 48.

yetçiliğin çatıştığı örneklere de rastlanabilir. Ama milliyetçiliğin doğuşuyla dinin gerilemesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu öne sürülemez. Gerçekler bu kadar basit değildir.

Greenfeld, Kellas'tan daha ileri gider ve milliyetçiliğin dinin yerine geçmek şöyle dursun, dinî bağlılıkların en önemli olduğu dönemde, Reform hareketi sırasında ortaya çıktığını iddia eder.[332] Bu dönemde dinî kimlik en az eskisi kadar ön plandadır ve milliyetçilik dinin desteği sayesinde gelişebilmiştir. Din, milli bilincin önemli bir parçası olmaya sonradan da devam etmiştir.

Aynı noktaya Smith de parmak basar. Yazara göre dinî milliyetçilik (dinle milliyetçiliğin ülkü birliğine gitmesi) özellikle İslâm dünyasında, Hint Yarımadası'nda, Avrupa'nın bazı bölgeleri ve eski Sovyetler Birliği topraklarında büyük atılım yapmıştır.[333] Smith'e göre bunda şaşılacak bir şey yoktur çünkü dinler, milliyetçilik açısından son derece önemli olan mit ve sembollerin kaynaklarından biridir.

### *Milliyetçilik İlk Olarak Amerika'daki Sömürgelerde Ortaya Çıkmamıştır*

Anderson'ın en çok eleştirilen savlarından biri de milliyetçiliğin Amerika'daki sömürgelerde doğduğu yolundaki iddiasıdır. Milliyetçiliğin ilk ne zaman ve nerede ortaya çıktığı araştırmacıdan araştırmacıya değişir. Milliyetçilik, Greenfeld ve Hastings'e göre İngiltere'de, Alter'a göre Fransa'da, Breuilly ve Kedourie'ye göreyse Almanya'da doğmuştur. Ancak tüm bu araştırmacıları birleştiren nokta, milliyetçiliğin ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktığıdır. Anderson milliyetçiliğin doğum yeri olarak Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerini gösteren tek isimdir. Yine de Anderson'ın bu iddiası çoğu araştırmacı tarafından

---

[332] Liah Greenfeld, 'Transcending the Nation's Worth', *Daedalus*, 122, 3 (1993), s. 49.

[333] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 364.

doğrudan eleştirilmemiştir. Bu konudaki istisnalardan biri, ilkçi görüşlere yakınlığından daha önce de söz ettiğimiz Adrian Hastings'dir. Hastings'e göre Anderson milliyetçiliğin neden ilk olarak Amerika'da ortaya çıktığını inandırıcı bir şekilde açıklayamaz.[334] öne sürdüğü savlar, Avrupa'nın on sekizinci yüzyıldan önceki durumunu doğru yansıtmamaktadır. Hastings'in iddiasına göre Anderson, kapitalist yayıncılığın etkisini neden örneğin on altıncı yüzyılda değil de on sekizinci yüzyılda gösterdiğini açıkla(ya)maz.

### *Anderson'ın Resmî Milliyetçilik Örneklerinin Hepsi Doğru Değildir*

Bu eleştiri Breuilly tarafından dile getirilir. Yazara göre Anderson Rusya, Siyam gibi gerçek resmî milliyetçilik örnekleriyle farklı şekillerde anlaşılması gereken milliyetçilikleri aynı kefeye koymuştur.[335] Örneğin Macar milliyetçiliği, aristokratların halk arasında patlak veren milliyetçi akımlara verdiği bir tepki olarak görülemez. Olayların kronolojik gelişimi tam tersi görüşü desteklemektedir. Halk arasında milliyetçi akımları doğuran Macar aristokratlarının milliyetçiliğidir. Breuilly aynı durumun Japon milliyetçiliği için de geçerli olduğunu öne sürer. En azından bu milliyetçilikler bir süre sonra tepkisel bir nitelik kazanmış, resmî milliyetçiliğe dönüşmüştür. İşleri daha da karıştıran Anderson'ın resmî milliyetçilikle hiç ilgisi olmayan akımları da bu kategoriye dahil etmesidir. Breuilly'e göre bunun en somut örneği İngilizlerin Hindistan'da izledikleri politikadır. İngilizler gerçekten de kültürel üstünlüklerini vurgulamışlar, sömürge yönetiminde söz sahibi yapmayı düşündükleri ufak bir Hintli

---

[334] Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 11.

[335] John Breuilly, 'Reflections on Nationalism', s. 72.

azınlığı eğitmeye ve bu yolla kendilerine benzetmeye çalışmışlardır. Ancak bu politikanın milliyetçilikle hiçbir ilgisi yoktur. Breuilly uygulamayı, Habsburgların Almancayı resmî dil olarak kabul etmelerine benzetir. Almancanın resmî dil statüsüne yükseltilmesinin tek nedeni, bu dilin çoğunluk tarafından konuşuluyor olmasıdır. Bu da Almancayı en etkili yönetim aracı yapmaktadır. Anderson'ın da belirttiği gibi Hindistan'daki İngiliz politikasının yarattığı asıl sorun, eğitilen Hintli azınlığın İngiliz sayılmaması, bunun da uzun vadede söz konusu azınlıkta hayal kırıklığına yol açmasıdır. İngiliz hükümetinin sömürge halkını –ya da bir bölümünü– yönetenlerle aynı milli kimliğe sahip kılmak gibi bir çabası yoktur. Dolayısıyla burada resmî milliyetçilikten söz etmek mümkün değildir.

### *Anderson'ın Sömürge Karşıtı Milliyetçilik Hareketler Çözümlemesi Gerçekleri Yansıtmaz*

Bu eleştiri Partha Chatterjee'den gelir. Sömürge sonrası milliyetçilikler konusunda uzmanlaşan Chatterjee, Anderson'ın hayal edilmiş topluluk tanımından yola çıkarak sorar:

> Eğer dünyanın büyük bir bölümündeki milliyetçilikler hayal edilmiş topluluklarını Avrupa ve Amerika'da geliştirilen 'kopya edilebilir' modeller arasından seçeceklerse, geriye hayal edecek ne kalır? Sanki tarih bizlerin, sömürge sonrası ülkelerin halklarının, modernleşmenin ebedi tüketicileri olmamızı buyurmuş. Tarihin tek gerçek özneleri olan Avrupa ve Amerika yalnızca nasıl aydınlanacağımızı ve sömürüleceğimizi değil, sömürge karşıtı direnişimiz ve sömürge sonrası sefaletimizin nasıl olacağını da bizim yerimize düşünmüş. Hayallerimiz bile sonsuza kadar sömürgeleştirilmiş.[336]

---

[336] Partha Chatterjee, 'Whose Imagined Community?', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 216.

Chatterjee'ye göre Anderson yanılmaktadır. Yazara göre Asya ve Afrika'daki milliyetçilik akımlarının en yaratıcı olanları, Batılı milli toplum modellerini kopyalayanlar değil, bu modellerden farklı olduklarını kanıtlamayı başaranlardır. Anderson'a özgü olmayan bu yanlışlık, büyük ölçüde milliyetçiliğin 'otobiyografisini' fazla ciddiye almaktan kaynaklanmaktadır. Herhangi bir sömürge milliyetçiliği, gelişim öyküsünü Batı'da yaşananlarla paralellikler kurarak anlatacak, başarısını öykündüğü modele ne kadar benzediğiyle ölçecektir. Ancak milliyetçiliğin kendisiyle ilgili söyledikleri çoğu zaman gerçekleri yansıtmaz. Chatterjee'ye göre sömürgecilik karşıtı milliyetçilik, egemenlik alanını emperyalist güçlerle savaşmaya başlamadan çok önce belirler. Bunu toplumsal kurumları ikiye ayırarak yapar: Maddi olanlar ve manevi olanlar. Maddi alan ekonominin, devlet yönetiminin, bilim ve teknolojinin alanıdır; bu alanda Batı'nın tartışmasız egemenliği söz konusudur. Dolayısıyla maddi alanda Batı'nın üstünlüğü kabul edilmeli, başarıları sömürge sonrası toplumda tekrarlanmaya çalışılmalıdır. Manevi alansa kültürel kimliğin temel özelliklerini içeren 'içsel' alandır. Maddi alanda Batı'nın modelleri ne ölçüde taklit edilirse edilsin, manevi alanda Batı'yla olan farklılıklar korunmalıdır. Bu ayrımın milliyetçilik açısından ifade ettikleri açıktır: Milliyetçilik manevi alanın kendi egemenliği altında olduğunu ilân eder ve sömürgecilerin bu alana girmesini yasaklar. Başka bir deyişle sömürgeci devlet, milli kültürden uzak tutulur. Burada milliyetçilik en güçlü ve en yaratıcı, tarihsel açıdan en önemli projesini başlatır: Batılı olmayan modern bir milli kültür yaratmak. Sömürge sonrası milletin hayal edildiği aşama da budur. Bu tarihsel proje, milliyetçiliğin öyküsünü siyasi iktidar mücadelesine giriştiği andan başlatan klasik tarihçiler tarafından farkedilmez. Anderson'ın yanılgısı da bu noktayı dikkate almamaktan kaynaklanmaktadır.

## MIROSLAV HROCH VE MİLLİ HAREKETLERİN ÜÇ EVRELİ GELİŞİMİ

Milliyetçiliğin açıklanmasında toplumsal-kültürel alanda yaşanan dönüşümlere öncelik veren yaklaşımlara ayırdığım bu alt bölümde, son olarak Marksist Çek tarihçi Miroslav Hroch'un çözümlemesine yer vereceğim. Akademik hayatını Prag'taki Charles Üniversitesi'nde sürdürmekte olan Hroch'un milliyetçilik üzerine ilk çalışması 1969 tarihli *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*'di. Bunu 1971 yılında yayımlanan *Obrozeni malych evropskych nârodu. I: Nârody severnî a vychodnî Evropy* [Küçük Avrupa Milletlerinin Canlanışı. I: Kuzey ve Doğu Avrupa Milletleri] adlı çalışma izlemişti. Hroch'un Anglo-Sakson dünyada tanınması içinse 1985 yılına kadar beklemek gerekti. Bu tarihte Hroch'un sözünü ettiğimiz iki kitabından yapılan bir derleme *Social Preconditions of National Revival in Europe* adıyla İngilizcede yayımlandı.[337] 1985'e kadar Hroch'un çalışmalarından haberdar olmanın tek yolu Hobsbawm ve Nairn'in yazdıklarını okumaktı.[338] Her iki yazar da Hroch'un çalışmasını 'birinci sınıf' olarak nitelendiriyorlardı. Hattâ Hobsbawm 1990 tarihli kitabında Hroch'un çalışmalarının milliyetçilik literatüründe bir çığır açtığını öne sürüyor ve giriş bölümünde araştırmacının vardığı bazı sonuçlara deği-

---

[337] Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

[338] 343 Eric J. Hobsbawm, 'Some Reflections on Nationalism', T. J. Nossiter, A. H. Hanson ve Stein Rokkan (der.), *Imagination and Precision in the Social Sciences* (Londra: Faber and Faber, 1972) içinde, s. 397-406; Tom Nairn, 'Scotland and Europe', *New Left Review*, 83 (1974), s. 57.

niyordu.[339] Bu görüşlere genç kuşak tarihçilerden Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny de katılıyor, literatürdeki yeni gelişmelere ağırlık verdikleri milliyetçilik antolojilerinde Hroch'un görüşlerine özel bir yer ayırıyorlardı.[340]

Hroch'a göre on dokuzuncu yüzyıl sonu Avrupası'na bakıldığında iki farklı siyasi tabloyla karşılaşılabilirdi.[341] Bir yanda Orta Çağ'dan beri devam eden bir sürecin sonucunda oluşumlarını iyi kötü tamamlamış sekiz millet vardı. Bir siyasi yapıya, etnik açıdan türdeş bir seçkin sınıfa, gelişmiş bir milli kültür ve yazı diline sahip olan bu sekiz 'ulus-devlet' İngiltere, Fransa, İspanya (Kastilya), Hollanda, Portekiz, Danimarka, İsveç ve Rusya'ydı. Bu bölgede oluşumunu henüz tamamlamamış iki millet daha belirlemek mümkündü; gelişmiş bir kültürü ve etnik açıdan türdeş bir seçkin sınıfı olan ama kendi devletini kuramamış bu iki millet Almanlar ve İtalyanlardı.

Diğer yandaysa otuzu aşkın 'egemen olmayan etnik grup' (*non-dominant ethnic group*) vardı. Çok etnik gruplu imparatorlukların ve yukarıda sözü edilen bazı devletlerin topraklarına dağılmış durumda yaşayan bu grupların kendilerine ait bir yö-

---

[339] Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 4, 11-2.

[340] Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny, 'Introduction', Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.), *Becoming National: A Reader* (New York: Oxford University Press, 1996) içinde, s. 16-9.

[341] Hroch'un kuramı yukarıda sözünü ettiğim *Social Preconditions of National Revival in Europe* adlı çalışmanın yanısıra şu makalelerden derlenecek: Miroslav Hroch, 'From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe', *New Left Review*, 198 (1993), s. 3-20; Miroslav Hroch, 'National Self-Determination from a Historical Perspective', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995) içinde; Miroslav Hroch, 'Nationalism and National Movements: Comparing the Past and the Present of Central and Eastern Europe', *Nations and Nationalism*, 2, 1 (1996), s. 35-44.

netici sınıfı ve devamlılığı olan bir kültürel geleneği yoktu. Coğrafi olarak belirli bölgelerde yoğunlaşmalarına karşın 'kendilerinden olmayan' (yani farklı bir etnik gruba mensup) seçkinler tarafından yönetiliyorlardı. Bu gruplar genelde Doğu ve Orta Avrupa'yla özdeşleştirilse de, Batı Avrupa'da da aynı kaderi paylaşan gruplar vardı. Bir süre sonra bu grupların bazı üyeleri etnik kökenlerinin bilincine varmış, kendilerini potansiyel bir millet olarak görmeye başlamışlardı. Millet olmalarını engelleyen eksiklikleri gidermek ve grubun geri kalanını bir millet oluşturma konusunda ikna etmek amacını taşıyan bu hareketlenme kimi gruplarda oldukça erken, 1800 yılı dolaylarında (Yunanlılar, Çekler, Norveç ve İrlandalılar), kimilerindeyse bir kuşak sonra (Finliler, Hırvatlar, Slovenler, Flamanlar ve Galliler), hattâ on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında (Letonyalılar, Estonyalılar, Katalan ve Basklar) başlamıştı.

Hroch, oluşumunu tamamlamış bir milletin tüm niteliklerine kavuşma amacını taşıyan örgütlü çabalara 'milli hareketler' adını verir. Bu hareketlere 'milliyetçi' demek yanlış anlamalara yol açabilir çünkü milliyetçilik 'milletin değerlerini diğer tüm değer ve çıkarlardan önemli gören bakış açısıdır.'[342] Bu anlamda milliyetçilik, bu hareketler içerisinde gelişen milli bilinç türlerinden yalnızca biridir. Milliyetçi nitelemesi ülkesi için bir dil yaratmaya çalışan Norveçli şair Wergeland ya da vatanının kurtuluşunu hayal eden Polonyalı yazar Mickiewicz gibi temsilî isimler için rahatlıkla kullanılabilir ama hareketlere katılan eylemcilerin *(activists)* tümüne yakıştırılamaz. Milliyetçilik Batı'da olduğu gibi, bölgeye sonradan egemen olur. Klasik bir milli hareketin programındaysa farklı hedefler dile getirilir. Söz konusu hedefler algılanan eksikliklere göre genelde üç temel istek içerir:

---

[342] Miroslav Hroch, 'National Self-Determination from a Historical Perspective', s. 65.

– Yerel dile dayalı bir milli kültür oluşturulması ve bu dilin eğitimde, yönetimde ve ekonomik hayatta kullanılması.

– Eğitimli seçkinler ve girişimci sınıflardan oluşan, kimi zaman özgür bir köylü sınıfıyla örgütlü işçileri de içeren eksiksiz bir toplumsal yapı yaratılması.

– Sivil hakların ve kendi kendini yönetme hakkının elde edilmesi. İlk aşamada özerklik yeterli görülüyordu; bağımsızlık sözü sonradan, çoğu zaman oldukça geç ağza alınıyordu.

Bu isteklerin zamanlaması ve önceliği hareketlerin gereksinimlerine göre değişiyordu. Herhangi bir milli hareketin yolculuğu ise ancak bu üç hedef de gerçekleştiğinde sona eriyordu.

Hroch, bir milli hareketin başlangıcıyla başarılı bir şekilde sona erişi arasında katılımcıların niteliği, oynadıkları rol ve etnik grubun milli bilinçlenme düzeyine göre üç yapısal evre belirler. Birinci evrede, ki Hroch buna 'A Evresi' adını verir, eylemciler daha çok etnik grubun dilini, kültürel-toplumsal özelliklerini, tarihten gelen farklılıklarını keşfetmek ve bunları gruba yaymakla meşguldürler. Bu evrede çoğunlukla siyasi istekler dile getirilmez; hattâ bazıları grubun bir millet oluşturabileceğinden bile emin değildir. İkinci evre olan 'B Evresi'ndeyse yeni bir eylemci grubu ortaya çıkar ve bir millet yaratma projesine kitlesel destek sağlamaya çalışır. Milli bilinci 'uyandırma' amacını güden eylemler gerçekleştiren bu grup, başlangıçta fazla başarı sağlayamaz. Ama ortaya attıkları düşünceler giderek daha fazla destek bulur. Etnik grubu oluşturanların çoğunluğu 'milli kimliklerine' sahip çıkmaya başladığındaysa bir kitle hareketi oluşmuş, Hroch'un 'C Evresi' adını verdiği üçüncü evreye girilmiştir. Ancak bu evreden sonra eksiksiz bir toplumsal yapı oluşturulabilir.

Hroch bu sınıflandırmayı milli hareketleri karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmek için ürettiğini söyler. Yazara göre Orta ve Doğu Avrupa'daki milli hareketlerin (ama yalnızca oradakilerin değil) anlaşılmasında en önemli etken B ve C Evresine

geçişlerle hukuksal eşitliğe dayalı bir anayasal düzene geçiş arasındaki ilişkidir. Bu genel gözlemlere dayanarak Avrupa'da dört tip milli hareket belirlemek mümkündür:

(1) Birinci tipte milli hareketlenme (B Evresi) mutlakiyetçi eski rejim altında başlar; kitlesel bir niteliğeyse siyasi sistemde köklü değişikliklerin yaşandığı ve örgütlü işçi hareketlerinin etkisini giderek daha çok hissettirdiği bir dönemde kavuşur. B Evresinin liderleri, milli programlarını siyasi ayaklanmaların gölgesi altında şekillendirirler. Bu tipe örnek olarak Bohemya'daki Çek hareketi ya da Macar ve Norveç milli hareketleri verilebilir. Tüm bu hareketler B Evresine 1800 yılı dolaylarında girmiştir. Norveçli milliyetçiler bağımsızlıklarına ve liberal bir anayasaya 1814 yılında kavuşmuşlardır. Çek ve Macarların milli programlarındaysa 1848 devrimleri belirleyici bir rol oynamıştır.

(2) İkinci tipte de milli hareketlenme eski rejimin altında başlamış ama kitlesel harekete, yani C Evresine geçiş bir anayasal devrim gerçekleşene kadar ertelenmiştir. Sıralamadaki bu kayma kimi zaman Litvanya, Letonya, Slovenya ya da Hırvatistan'da olduğu gibi dengesiz ekonomik kalkınmadan; kimi zaman da Slovakya ve Ukrayna'da olduğu gibi dış güçlerin baskısından kaynaklanmıştır. B Evresi Hırvatistan'da 1830'larda, Slovenya'da 1840'larda, Letonya'da 1850'lerde, Litvanya'daysa 1870'lerde başlamıştır. Bu da C Evresine geçişi Hırvatistan'da 1880'lere, Slovenya'da 1890'lara, Letonya ve Litvanya'daysa 1905 devrimine kadar ertelemiştir. Zorunlu 'Macarlaştırma' politikası Slovakya'da C Evresine geçişi 1867 sonrasına bırakırken, aynı kaderi 'Ruslaştırma' politikasına maruz kalan Ukrayna da paylaşmıştır.

(3) Üçüncü tipte milli hareket daha eski rejim altındayken, yani henüz bir sivil toplum ya da anayasal düzen oluşmadan kitlesel nitelik kazanmıştır. Silahlı ayaklanmalara yol açan bu

model yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'da görülmüştür.

(4) Dördüncü ve son tipteyse milli hareketlenme anayasal koşullar altında ve gelişmiş bir kapitalist düzende başlamıştır. Bu, Batı Avrupa'ya özgü modeldir. Bu tipin geçerli olduğu örneklerde milli hareket C Evresine Bask ülkesi ve Katalonya'da olduğu gibi çok erken ya da Flamanlarda olduğu gibi uzun bir B Evresinden sonra geçebilir. C Evresine geçişin hiç gerçekleşmediği durumlar da vardır, Galler ve İskoçya gibi.

Hroch özetlemeye çalıştığımız bu modellerin genellemelere dayandığını ve kendi başlarına milli hareketlerin anlaşılmasına yetmeyeceklerini belirtmeyi ihmal etmez. Ona göre tatmin edici bir çözümleme 'çok etkenli' olmak zorundadır. Bu tür bir çözümleme her şeyden önce milli hareketlerin gelişim sürecinde belirlenen evreler arasındaki geçişleri aydınlatmalıdır. Bu noktadan hareket eden Hroch şu sorulara yanıt arar: Geçmiş deneyimler, örneğin Orta Çağ'dan itibaren yaşanan süreçler, verilen kavgalar, millet kurma sürecine ne şekilde etki eder? Bir avuç entelektüelin etnik kültürlerine duyduğu ilgi neden ve nasıl duygusal bağlılığa dönüşmüştür? Milli hareketlenme hangi koşullar altında başarıya ulaşır ve kitlesel desteğe kavuşur?

Geçmişin etkisinin en yoğun hissedildiği yer Avrupa'nın Batısı olmakla birlikte, Orta Çağ'dan itibaren verilen siyasi kavgalardan, millet kurma çabalarından geriye kalan miras Orta ve Doğu Avrupa'daki egemen olmayan etnik grupları da etkiler. Bu mirası oluşturan unsurlardan özellikle üçü on dokuzuncu yüzyılın milli hareketleri açısından önemliydi. Bunlardan ilki, geçmişte sahip olunan siyasi özerkliğin kalıntılarıydı. Bu kalıntılara (ellerindeki mülklere, kendilerine tanınan ayrıcalıklara) sahip çıkmak isteyen gruplar, çoğu zaman merkeziyetçi yönetimlerle karşı karşıya geliyorlardı. Yaşanan bu gerilim, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren başgösteren milli hareketlerin bazılarını ateşleyen kıvılcım olmuştu. İkinci önemli unsur,

etnik grupların bir bölümünün eskiden kurmuş oldukları devletlerin hatıralarıydı. Bir zamanlar bağımsız yaşandığını bilmek, etnik dayanışmayı ve milli bilinci arttırıyordu. Bu, örneğin Litvanya, Finlandiya, Bulgaristan ve Katalonya'daki B Evresi eylemcilerinin hareketlerini meşru kılmak için ilk sarıldıkları gerekçeydi. Üçüncü önemli unsursa geçmişten kalma bir dildi. Bu tür bir dil, kendi edebiyatı olan modern bir dil yaratılmasını kolaylaştırıyordu. Bu durum örneğin Çekler, Katalanlar ve Finliler için geçerliydi. Ancak bu unsurun önemi abartılmamalıydı. Geçmişte bir dile sahip olmak, 'tarihî' milletlerle 'tarihî olmayan' milletler gibi bir yapay ayrıma yol açmamalıydı.

Geçmişten kalan miras ne olursa olsun, modern millet kurma süreci etnik grubun tarihi, dili ve geleneklerine ilişkin bilgi toplayarak başlıyordu. A Evresinin araştırmacı/arkeologları etnik grubu 'keşfediyor', milli bilincin oluşmasına zemin hazırlıyorlardı. Ancak bu etnik 'kazı çalışmaları', örgütlü bir siyasi ya da toplumsal hareket olarak değerlendirilemezdi. Söz konusu aydınların çoğu henüz 'milliyetçi' isteklerde bulunmuyordu. Etnik kökenlere yönelik arayışların siyasi ve kültürel değişimler gerçekleştirmeyi hedefleyen milli programlara dönüşmesi bir sonraki B Evresini bulacaktı. Peki ama bu arayışları milli programa, akademik ilgiyi duygusal bağlılığa dönüştüren neydi? Hroch bu dönüşümü etkileyen üç gelişmeden söz eder:

– Eski düzende meydana gelen siyasi ve/veya toplumsal bir kriz; bunun yeni gerilimlere yol açması.

– Toplumsal huzursuzluk; halkın önemli bir bölümünün içinde bulunduğu durumdan rahatsızlık duyması.

– Geleneksel ahlâki sistemlere duyulan inancın yitirilmesi, özellikle dine dayalı meşruiyet anlayışının çökmesi.

Öte yandan milli hareketlenmenin başlaması milletin kurulmasını garanti etmiyordu. Her şeyden önce harekete kitlesel destek sağlanması gerekiyordu. Hroch kitlesel hareketin ortaya çıkışını kolaylaştıran dört koşul sıralar:

– Toplumsal, ahlâki ve kültürel gerilimlere bağlı bir meşruiyet krizi.

– Dikey toplumsal hareketlilik (eğitimli sınıfların bir bölümünü, egemen olmayan etnik grubun üyeleri oluşturmalıydı).

– İleri düzeyde toplumsal iletişim. Buna yüksek okur-yazarlık ve okullaşma oranları, gelişmiş piyasa ilişkileri de dahil olmalıydı.

– Milli farklılıklarla örtüşen çıkar çatışmaları.

Hroch bu koşullardan ikinci ve üçüncüsünü Deutsch'tan alır. İleri düzeyde dikey toplumsal hareketlilik ve iletişim gençlde milli hareketin kitlelere yayılmasını kolaylaştırır. Ancak Deutsch'un koşulları her milli hareketin başarısını açıklamaz. Örneğin iki dünya savaşı arası dönemde, Polonya'nın kimi bölgelerinde toplumsal hareketlilik ve okuma-yazma oranları düşüktür; piyasa ilişkileriyse hemen hemen hiç gelişmemiştir. Benzer koşullar Doğu Litvanya, Batı Prusya ve pek çok Balkan ülkesinde de geçerlidir. Buna rağmen sözü edilen bölgelerde gelişen milliyetçi hareketler kitlesel destek sağlamayı başarmışlardır. Öte yandan bu durumun tam tersi de söz konusudur. Yoğun bir toplumsal hareketlilik ve yüksek düzeyde toplumsal iletişim Galler, Belçika ya da Schleswig'de halkın milli hareketi desteklemesine yetmemiştir. O halde Deutsch'un koşullarının yanısıra bir etken daha olmalıdır. Hroch bu ek etkene 'milli farklılıklarla örtüşen çıkar çatışmaları' adını verir. Bundan kastettiği, toplumsal çatışmalarda taraf olanların farklı etnik gruplara mensup olmasıdır. Bunun en iyi bilinen örneği üniversiteden yeni mezun olmuş etnik grup üyeleri ile onlara devletteki önemli görevlerin kapılarını kapatan egemen milletin seçkinleri arasında yaşanan çatışmadır. Alt gruba mensup köylülerle egemen gruptan toprak ağaları ya da etnik grup zanaatkârlarıyla egemen grup imalatçıları arasındaki çatışmalar akla gelen diğer örneklerdir. Vurgulanması gereken nokta, milli hareketin kaderini etkileyen bu tür çıkar çatışmalarının 'sınıf çatışmalarına'

indirgenemeyeceğidir çünkü milli hareket çoğu zaman birçok farklı sınıfın desteğini alır.

Peki bu tür toplumsal çatışmalar neden Avrupa'nın bazı bölgelerinde daha çabuk milli çatışmalara dönüşmüştür? Hroch'a göre on dokuzuncu yüzyılda milli hareketlenmenin en erken başladığı ve en çok ilerleme kaydettiği bölgeler, baskıcı rejimlerin egemenliği altında olanlardır. Bu bölgelerde etnik grup liderlerinin siyasi deneyim kazanma şansı olmamıştır. Ayrıca sorunları başka kanallardan çözme imkânları yoktur; siyasi alternatifler sınırlıdır. Bu durumda milliyetçi söyleme başvurmak tek çaredir. Bohemya ve Estonya bunun ilk akla gelen örnekleridir. Öte yandan Batı Avrupa'yı diğer bölgelerden ayıran da budur. Bu bölgede siyasi kültür daha üst düzeydedir; sorunların siyasi yollarla çözülme olasılığı vardır. Bunun en canlı örneği Flaman milli hareketidir. Halkın büyük çoğunluğu sorunları siyasi yollarla çözmeyi hedefleyen liberalleri desteklemiştir. Benzer bir durum bugünün Galler ve İskoçya'sında da geçerlidir. Bundan çıkartılması gereken ders, kitlesel harekete geçişi açıklayabilmek için toplumsal iletişim düzeyini incelemenin yetmeyeceğidir. Mesajların içeriğini de dikkate almak gerekmektedir. Eylemcilerin milli programlarında dile getirdikleri hedefler, kullandıkları sloganlar halkın günlük gereksinimleriyle uyuşuyorsa C Evresine çok kısa sürede geçilebilir.

Bu alt bölümü Hroch'un yaklaşımına yönelik iki eleştiriye yer vererek noktalayalım.

### *Hroch Milletlerin Gerçekliğini Kabul Eder, Böylelikle Milliyetçilerin İddialarını Doğrulamış Olur*

Bu eleştiri Gellner tarafından dile getirilir.[343] Aslında bu tartışmaya açık bir konudur çünkü Hroch, milletlerin doğal yapılar

---

[343] Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1995), s. 182-200.

olduğunu öne sürmez. Nitekim bu nokta, bir sonraki bölümde görüşlerini ayrıntılı olarak ele alacağımız Armstrong'un da dikkatini çeker. Armstrong, Hroch'un da kendisi gibi milletlerin milliyetçilikten önce var olduğuna inandığı yorumunu yaptıktan sonra milletlerin gerçeklikleri konusunda hemfikir olmadıklarının altını çizer.[344] Hroch milletlerin geçmişte belirli bir noktada 'icat edildiklerini' düşünmektedir, Armstrong ise eski çağlardan beri var olan 'doğal' yapılar olduklarını. Kısacası Armstrong, Hroch'u, Gellner'in iddiasının tam aksiyle suçlar. Bu karışıklık, Hroch'un Batı Avrupa-Doğu ve Orta Avrupa ayrımından kaynaklanmaktadır. Hatırlanacağı gibi Hroch, Batı Avrupa'daki sekiz milletin on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde oluşumlarını tamamlanmış olduğunu ileri sürmektedir. Bu milletlerin gelişim süreci, Orta ve Doğu Avrupa'daki milletlerin aksine Orta Çağ'da başlamış, uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Hroch'la Armstrong'u birleştiren de budur. Gellner ise milletlerin ancak belirli yapısal koşullar gerçekleştiğinde –milliyetçilik çağında– ortaya çıkabileceğini düşünmektedir. Ona göre Orta Çağ'da milletlerden söz etmek anlamsızdır. Milletler endüstrileşmenin etkisiyle, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren şekillenmeye başlamışlardır. Kısacası Gellner'in Hroch'a asıl itirazı milli hareketlerin ortaya çıkış zamanı konusundadır.

### *Hroch Ekonomik İndirgemecilikten Kaçınmaya Çalışırken Kültürel İndirgemeciliğin Tuzağına Düşmüş, Modelinde Siyasi Etkenleri Yeterince Dikkate Almamıştır*

'Kültürel indirgemecilik' suçlaması John A. Hall'dan gelir.[345] Ancak Hroch sunuş sırasında yararlandığımız yakın tarihli ma-

---

[344] John Armstrong, 'Towards a Theory of Nationalism', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995), s. 42, not 2.

[345] John A. Hall, 'Nationalisms: Classified and Explained', *Daedalus,* 122, 3 (1993), s. 25, not 38.

kalelerinde siyasi etkenler üzerinde daha çok durur. Örneğin kendi kaderini tayin hakkının milli programlara ne zaman, hangi koşullar altında girdiğini irdeler, milli hareketlerin içinde doğduğu siyasi rejimleri sorgular.[346] Bununla da yetinmez ve etnik grup liderlerinin iktidar arayışının milli hareketlere etkisini değerlendirir. Hroch'un modern milliyetçiliği değil, Orta ve Doğu Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda başgösteren milli hareketleri açıklamaya çalıştığı düşünülürse, siyasi etkenlere yeterince yer vermediği yolundaki eleştirinin tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

Bu noktada yaklaşımlarını modernistlerin eleştirisi üzerine kuran etno-sembolcülere geçebiliriz.

[346] Miroslav Hroch, 'National Self-determination from a Historical Perspective', s. 68-78.

# V

# ARA YOL? MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASINA ETNO-SEMBOLCÜ KATKILAR

İşte savaşın bize yaptığı bu, bizi tek bir boyuta indirgemek, millet boyutuna. Yalnız burada sorun şu: Eskiden eğitimimle, işimle, düşüncelerimle, kişiliğimle –ve evet, milliyetimle de– değerlendirilirken, şimdi bunların hepsini kaybetmiş gibiyim. (...) Bir zamanlar insanların kültürel kimliklerinin bir parçası olarak üzerine titredikleri şey artık siyasi kimlikleri haline geldi ve üzerlerine tam uymayan bir gömleğe dönüştü. Kolları kısa gelse de, yakası sıksa da bu gömleği giyeceksiniz çünkü giyecek başka bir şey yok. Kısacası şu anda, yeni Hırvatistan'da, kimse Hırvat olmama hakkına sahip değil.

Slavenka Drakulic, *The Balkan Express*

## ETNO-SEMBOLCÜ YAKLAŞIM NEDİR?

Etno-sembolcülerin savundukları düşüncelere çalışmanın buraya kadarki bölümünde yeri geldikçe değindim. Bu bir ölçüde kaçınılmazdı çünkü etno-sembolcü yaklaşım modernistlerin yirmi-yirmi beş yıl süren hegemonyasına bir tepki olarak doğmuştu ve temel savlarını modernizm eleştirisinden yola çıkarak geliştirmişti. Modernist kuramlara yönelik eleştiriler değerlendirilirken, kronolojik sırayı bozmama kaygısıyla etno-sembolcüleri atlamak anlamlı olmazdı. Dolayısıyla bu bölümde etno-sembolcülerin kendi bakış açılarına yoğunlaşacak, modernizme yönelik eleştirilerini yinelemekten mümkün olduğunca kaçınacağım.

İşe 'etno-sembolcü' (*ethno-symbolist*) teriminden başlayalım.[347] Terim, milliyetçilik çözümlemelerinde etnik geçmişe (ve kültüre) ağırlık veren kuramcıları nitelemek için kullanılır. İlkçiliği reddeden, modernist açıklamaları ise yetersiz bulan John Armstrong, Anthony D. Smith, John Hutchinson gibi etno-sembolcüler, bu iki yaklaşımdan hareketle bir senteze ulaşmaya, bir tür 'orta yol' bulmaya çalışırlar. Öte yandan terimin yakın bir tarihe kadar adı geçen kuramcılar tarafından sahiplenilmediğini görüyoruz. Örneğin yaklaşımın öncülerinden Armstrong, hiçbir eserinde bu terimden söz etmez. Etno-sembolcüler, terimi birbirlerinin yaklaşımlarını nitelemek için de kullanmaz. Smith, Armstrong'un bakış açısını 'eskilci' olarak tanımlarken, Hutchinson hem Smith, hem de Armstrong'un görüşlerine 'etnikçi' (*ethnicist*) nitelemesini yakıştırır.[348] Terim daha çok bu tür görüşlere sempatiyle bakan genç kuşak araştırmacılar tarafından kullanılır. Örneğin Conversi milliyetçilik kuramlarını değerlendirdiği makalesinde etno-sembolcülüğü, milletlerin yoktan var edilemeyeceğini, milli kimliklerin geçmişten kalan mitler, değerler ve sembollerin etkisi altında şekillendiklerini savunan, dolayısıyla ilkçilikle araçsalcılık arasındaki ku-

---

[347] Bu terimi olduğu gibi Türkçeleştirmeyi yeğledim. Buna alternatif olarak belki 'etnik sembolcü' terimi de kullanılabilirdi ama bu *ethnic* ve *ethno* sıfatları arasındaki ayrımı ortadan kaldırırdı. İngilizcede *ethnic nationalism* ve *ethnonationalism* gibi iki ayrı kavram bulunduğu düşünülürse, *ethno* kökünü olduğu gibi bırakmanın daha uygun olduğu görülecektir.

[348] Anthony D. Smith, 'Review Article: Ethnic Persistence and National Transformation', *British Journal of Sociology*, XXXV, 3 (Eylül 1984); John Hutchinson, *Modern Nationalism* (Londra: Fontana Press, 1990, s. 7. Burada terim enflasyonunun bir örneğini daha görüyoruz. Bunun ne kadar gerekli olduğuysa tartışılır.

tuplaşmayı aşmaya çalışan yaklaşım olarak tanımlar.[349] Modernistlerse terimi hiç dikkate almaz ve etno-sembolcüleri 'ilkçi' ya da 'özcü' *(essentialist)* sayar.[350] Bu durumun yakın bir tarihte değiştiğini ve adı etno-sembolcülükle özdeşleşen Smith'in nihayet terime açıkça sahip çıktığını görüyoruz.[351]

Etno-sembolcüler, ilkçiler ya da modernistlere oranla daha türdeş bir kategori oluştururlar. Milliyetçilik çözümlemeleri büyük ölçüde benzerlik gösterir. Vurgu yaptıkları etkenler, öne sürdükleri savlar temelde aynıdır. Buna göre milletlerin gelişim süreci geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır çünkü modern milletlerin doğuşunu etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır. İki yapı gelişmişlik düzeyi açısından farklıdır, tür olarak değil. Etnik kimlikler, düşünüldüğünden daha dayanıklıdır; tarihin kurduğu tüm tuzaklara (göçler, istilâlar, etnik gruplar arası evlilikler) karşın özlerini yüzyıllar boyu korurlar. Modern dönemin milletleri, yıllanmış etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenir. Geçmişten gelen mitler, semboller, töreler bugünün milliyetçiliklerinin içeriğini belirler, söylemlerin ana dolgu maddesini oluşturur. Etno-sembolcüler, milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek ilkçilerden ayrılırlar. Öte yandan milliyetçiliği kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramlarla da yetinilmemesi gerektiğini öne sürerler çünkü bu tür yaklaşımlar etnik bağlılıkların kalıcılığını gözardı etmektedir. Doğ-

---

[349] Daniele Conversi, 'Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation', *Nationalism and Ethnic Politics*, 1, 1 (1995), s. 73-5.

[350] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 150-4.

[351] Anthony D. Smith, 'Opening Statement: Nations and their Pasts', *Nations and Nationalism*, 2, 3 (1996), s. 361-3; *Nationalism and Modernism* (Londra: Routledge, 1998), sekizinci bölüm.

ru bakış açısı daha uzun bir tarihsel dönemi kapsamalı, bugünün milletlerini etnik atalarıyla aynı potada değerlendirmelidir.

Smith etno-sembolcü yaklaşımın üç yönden avantajlı olduğunu söyler.[352] Birincisi bu tür bir yaklaşım hangi halkların yeterli koşullar oluştuğunda bir milliyetçi hareket başlatacağını ve bu hareketin hangi biçime bürüneceğini belirlememize yardımcı olacaktır. İkincisi, yaklaşım anıların, törelerin, mit ve sembollerin milliyetçiliğin şekillenmesindeki rolünü anlamamızı sağlayacaktır. Milliyetçilik çoğu zaman belirli bir dilde eğitim, kendi dilinde televizyon kanalı, kutsal anıtların korunması gibi sembolik hedeflerin peşinde koşar. Materyalist ya da modernist kuramlar bu konuları yeterince açıklayamaz; kolektif anıların gücünü kavrayamaz. Üçüncüsü, etno-sembolcü yaklaşım milliyetçiliğin nasıl bu kadar geniş bir halk desteğine sahip olabildiğini açıklar. Entelijensiya 'halk kitlelerini tarihe davet edebilir'. Ama onlar neden bu çağrıyı kabul ederler? Yalnızca maddi çıkarlar uğruna mı? Yanıt bu kadar basit olamaz. Etnik kültürlere ağırlık veren yaklaşımlar bu süreci aydınlatmaya çalışır.

Bu aşamada etno-sembolcülüğün önde gelen iki isminin görüşlerine geçebiliriz. İzleyen iki alt bölümde Armstrong ve Smith'in milliyetçilik çözümlemelerini ele alacağım. Etno-sembolcülere ayırdığım bölüm, yaklaşıma yönelik eleştirilerin değerlendirilmesiyle sona erecek.

## JOHN ARMSTRONG VE TARİHSEL BAKIŞ AÇISI

John Armstrong Amerikalı bir siyaset bilimci ve Doğu Avrupa uzmanı. Akademik hayatını Wisconsin Üniversitesi'nde sürdüren Armstrong'un milliyetçilik üzerine iki önemli çalışması var. Bunlardan Ukrayna milliyetçiliğini inceleyen ilki, konunun klasikleri arasında sayılır. Ancak Armstrong'un milliyetçilik litera-

---

[352] Anthony D. Smith, 'Opening Statement: Nations and their pasts', s. 362.

türü açısından asıl önemli eseri, Smith ve Hutchinson'ın deyimiyle *magnum opus*'u, 1982'de yayımlanan *Nations before Nationalism*'idir.[353] Modern çağ öncesinin İslâm ve Hıristiyan uygarlıklarında etnik kimlik oluşumunu inceleyen bu eser, aynı zamanda modernistlerin bakış açısını sorgulayan ilk çalışma olma özelliğini taşır. Yazar, giriş bölümünde de belirttiği gibi, milletlerin gelişim sürecini antik çağlara dek uzanan geniş bir zaman dilimi içinde ele almayı hedefler. Armstrong on sekizinci yüzyıla, milliyetçilik çağına gelindiğindiyse durur. Bu tarihten sonrasının yeterince araştırıldığını, dolayısıyla kendisini fazla ilgilendirmediğini söyler. Bu tutum Armstrong'un, daha sonra adları etno-sembolcüler arasında anılacak bazı araştırmacılar da dahil, pek çok kişi tarafından 'eskilci', hattâ 'ilkçi' olarak nitelenmesine yol açar. Yine de Armstrong'un ortaya attığı savların, özellikle de benimsediği genel bakış açısının daha sonraki yıllarda Smith'in çalışmalarıyla kendini kabul ettirecek olan etno-sembolcülüğe temel oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Armstrong bugün bile çoğu kuramsal çalışmada etno-sembolcülüğün 'kurucusu' olarak anılır. Yazarın kendisiyse bakış açısına bir isim vermekten kaçınır.

Armstrong sonraki yıllarda yayımlanan makalelerinde çizgisini değiştirir. Bunda *Nations before Nationalism* yayımlandığında modernizmin klasikleri arasında sayılan bazı temel eserlerin, örneğin Gellner, Anderson ve Hobsbawm'ın kitaplarının henüz yayımlanmamış olması da rol oynamış olabilir. Armstrong, yakın tarihli makalelerinde ilkçi yaklaşımla arasına belirgin bir mesafe koyar. Milletlerin milliyetçilikten önce de var olduğuna inanmayı sürdüren yazar, yine de milletlerin ebedi yapılar olmadığını, belirli bir tarihte 'icat edildiklerini' öne sürer. Bu konuda Anderson, Hobsbawm gibi modernistlerle büyük ölçüde aynı fikirde olduğunu vurgulayan Armstrong, sayı-

[353] John Armstrong, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982).

lan yazarlarla arasındaki tek anlaşmazlığın milletlerin icat edildiği tarih olduğunu söyler.[354] Amerikalı araştırmacı bu konuda da Greenfeld'in 1992 yılında yayımlanan ve modernist yaklaşıma sempatiyle bakan çalışmasında ileri sürdüğü görüşleri benimser.[355] Ne yazık ki Armstrong bu değişimin nedenlerini açıklamaz. Bu da eleştiri oklarıyla karşı karşıya kalmasına yol açar.[356] Şimdi en başa dönelim ve Armstrong'un 1982 tarihli çalışmasında geliştirdiği, özetlenmesi pek de kolay olmayan bakış açısını ana hatlarıyla sunmaya çalışalım.

Yazara göre etnik bilinç uzun bir geçmişe sahiptir.[357] Etnik kimliklerin izlerine antik çağlarda bile, örneğin eski Mısır ve Mezopotamya'da rastlanabilir. Bu açıdan günümüz milliyetçiliği, insanların yüzyıllardan beri geliştirdiği tüm siyasi/toplumsal örgütlenme biçimlerine yön veren etnik bilincin son aşamasından başka bir şey değildir; çünkü bu bilincin en önemli özelliği devamlılığı, kalıcılığıdır. Bu nedenle etnik kimliklerin oluşumu Fransız *Annales* ekolünün geliştirdiği bakış açısı benimsenerek, yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içerisinde incelenmelidir. Ancak bu tür bir yaklaşım etnik bağlılığın sürekliliğini,

---

[354] John Armstrong, 'Towards a Theory of Nationalism', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism* (Budapeşte: Central European University Press, 1995), s. 36.

[355] Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

[356] Rudolf R. Rizman, 'Book Review: *Notions of Nationalism', Nations and Nationalism, 2*, 2 (1996), s. 339.

[357] John Armstrong'un yaklaşımı büyük ölçüde *Nations before Nationalism* adlı çalışmasından derlenecektir. Yararlandığım diğer kaynaklar ise şunlardır: John Armstrong, 'Towards a Theory of Nationalism', a.g.e.; John Armstrong, 'The Autonomy of Ethnic Identity. Historic Cleavages and Nationality Relations in the USSR', Alexander J. Motyi (der.), *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR* (New York: Columbia University Press, 1992), içinde.

farklı biçimler altında tekrar tekrar gündeme gelişini anlamamızı sağlayacaktır.

Armstrong kalıcılığını vurguladığı etnik kimliklerin tanımında ise Norveçli antropolog Fredrik Barth'ın yaklaşımını benimser.[358] Buna göre etnik kimliklerin sabit, 'değişmez' bir özü yoktur. Kimliklerin sınırları etnik grubu oluşturan bireylerin algılamalarına göre değişir; bu nedenle, etnik grupların nesnel özellikleri yerine grupları birbirlerinden ayıran mekanizmalar üzerinde yoğunlaşmak daha akılcıdır. Armstrong, Barth'ın bireysel algılamaları temel alan yaklaşımını birçok açıdan yararlı bulur. Bu tür bir tanım, örneğin grupları birbirinden ayıran sınırlar korunduğu sürece etnik kimliği oluşturan kültürel ve biyolojik öğelerin değişebileceğini, etnik kimliklerin belirli bir toprak parçasına bağlı olmadan da gelişebileceğini gösterecektir. Burada önemli olan grupların kendilerini sahip oldukları özelliklere göre değil, başkalarıyla aralarında olan farklılıklara göre tanımlamalarıdır. Farklılıkları keşfetmek, etnik bilinçlenme sürecini başlatacak, gruba duyulan bağlılığın tohumlarını atacaktır.

Etnisitenin farklılıklara ve karşıtlıklara göre belirlenmesi birtakım sonuçlara yol açar. Bunların en önemlisi, etnik kimlikleri din, sınıf gibi diğer kolektif kimlik türlerinden ayırmanın mümkün olmadığıdır. Etnik kimlik değişken bir yapıya sahipse ve etnisite algılamalara/etkileşimlere göre tanımlanıyorsa, o halde sık sık diğer kimliklerle örtüşecek, bağlılıklar zaman zaman birbirini tamamlar hale gelecektir. Araştırmacıları etnik kimlikleri geniş bir tarihsel perspektifte incelemekten alıkoyan da budur. Kolektif kimliklerin iç içeliği, birbirinden bağımsız tanımlamaların anlamsızlığını gözler önüne serer. Yapılması gereken kimlikler arasındaki etkileşimin irdelenmesidir. Toparlanacak olur-

---

[358] Bkz. Fredrik Barth (der.), *Ethnic Groups and Boundaries* (Boston: Little, Brown and Company, 1969). Barth'ın bu eserinin etnisite literatürünün klasiklerinden sayıldığını belirtelim.

sa, etnisiteyi belirleyen topluluğun algılamaları, kendisini çevreleyen diğer topluluklara, 'öteki'lere bakışıdır; dolayısıyla etnik bağlılıkları konu alan çalışmalarda odak noktası etnik kültürlerden ve bu kültürleri simgeleyen özelliklerden, mitler ve sembollerde ifade bulan sınırlara kaydırılmalıdır.

Kolektif kimliklere bakış açısını bu şekilde belirleyen Armstrong'un etnik bilincin kalıcılığını vurguladığını daha önce belirtmiştik. Yazar etnik grupları birbirinden ayıran sembollerin, mitlerin son derece dayanıklı olduğunu, yüzyıllar boyu varlıklarını sürdürebildiğini ifade eder. Peki etnik sınırların ve bunların dayandığı sembollerin, mitlerin kalıcılığını sağlayan etkenler nelerdir? Amstrong eserinin geri kalanını bu etkenleri belirlemeye ve karşılaştırmalı olarak incelemeye ayırır.

Yazar sözü edilen etkenleri sıralamaya en genel olanından, yaşam tarzından başlar. Avrupa'da etnik kimlikler 'yerleşik' düzene göre şekillenmiş, dolayısıyla kendilerini toprağa, doğulan/yaşanılan yere göre tanımlamışlardır. Semboller ve mitler, toprağa bağlılık ilkesini yansıtmaktadır. Orta Doğu'da ise egemen hayat tarzı göçebeliktir. Bu ise şecereyi (soyacağını), kan bağını ön plana çıkaran bir etnisite anlayışı doğurmuştur. İslâmi Orta Doğu'da, Akdeniz çevresinde rastlanan kimlik tanımı budur. İkinci etken olan din bu ayrımı beslemiştir. İslâm ve Hıristiyanlığın çatısı altında farklı uygarlıklar gelişmiştir. Bu iki dine ait değerler, sembol ve ritüeller etnik kimlikleri değişik şekillerde etkilemiştir. Armstrong'un bir sonraki durağı kent ve imparatorluklardır. Yazar örgütlenme biçimlerinin siyasi ve toplumsal alandaki yansımalarının etnik kimlikler üzerindeki etkilerini inceler. Ele alınan örnekler çok çeşitlidir: Kentin ve kent planlamasının Orta Çağ Avrupa'sı ve Orta Doğu'su üzerindeki etkileri; çeşitli kent yasalarının, örneğin Lübeck ve Magdeburg yasalarının rolü; imparatorlukları kozmik düzenin yeryüzündeki yansıması olarak gören Mezopotamya kaynaklı mitin Moğol, Bizans ve İslâm imparatorlukları üzerindeki etkisi; Konstanti-

nopolis'ten Viyana'ya başkentlerin ve imparatorluk merkezlerinin önemi; dinî kurumların, özellikle diyaspora topluluklar ya da Doğu Avrupa gibi sınır bölgeleri üzerindeki etkisi; Hıristiyan ve Müslüman tarikatların kurdukları okulların rolü bu örneklerden yalnızca bazılarıdır. Armstrong'un değindiği son etken dildir. Yazar, Alman Romantik düşünürlerinin ya da mirasçılarının iddia ettiklerinin aksine, dilin modern çağ öncesinde rastladığımız etnik kimliklerin en önemsiz öğesi olduğunu öne sürer. Bazı temel ayrımlar dışında dillerin oluşumu ya da önemini yitirmesi genelde dinî ve siyasi etkenlerin güdümü altındadır.

Armstrong'un çalışması, Orta Çağ'daki Avrupa ve Orta Doğu uygarlıkları üzerinde yoğunlaşmasına karşın, milliyetçilik literatüründe rastlayacağımız pek çok eserden daha kapsamlı bir bakış açısı benimser. Smith'e göre bu yaklaşım, kolektif kimliklerin zaman içinde geçirdiği değişimleri, dalgalanmaları gözlememize olanak verir. Etnik kimliklerin oluşum sürecinin geniş bir zaman dilimi içerisinde incelenmesi, bu kimliklere yön veren mit ve sembollerin nasıl orijinal anlamlarından koparılıp başka kalıplara sokulabileceğini, başka bir deyişle nasıl farklı topluluklarca, farklı amaçlar doğrultusunda kullanılabileceğini anlamamızı sağlar.[359] Bu konuları daha derinlemesine ele alan ve Armstrong'un ortaya attığı bakış açısını geliştiren de yine Smith olacaktır.

## ANTHONY D. SMITH VE MİLLETLERİN ETNİK KÖKENİ

Milliyetçilik literatüründe Anthony D. Smith ismi etno-sembolcülükle özdeşleşmiştir. Uzmanlık alanı olarak milliyetçiliği seçen sayılı akademisyenlerden olan Smith, 1971 yılından beri

---

[359] Anthony D. Smith, 'Review Article: Ethnic Persistence and National Transformation'.

yayımladığı makale ve kitaplarıyla yerleşik bilim dallarından uzunca bir süre dışlanan bu konunun ciddiye alınmasına ve çözümlenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Otuz yılı aşkın bu çaba,[360] Smith'in İngilizce okuyabilenler için milliyetçilik alanının en önemli rehberi olarak nitelenmesine yol açmıştır.[361] Smith'in katkısı yazdıklarıyla da sınırlı değildir. Akademik hayatının büyük bir bölümünü The London School of Economics and Political Science'da geçiren Smith, bu kurum bünyesinde etnisite ve milliyetçilik konularında uzmanlaşan bir araştırma merkezinin, Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN)'in kurulmasına önayak olmuştur. 1990 yılından beri etkinliklerini sürdüren bu merkez, 1995 yılında da Smith'in önderliğinde *Nations and Nationalism* adını taşıyan yeni bir akademik dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu noktada ufak bir parantez açarak LSE'nin milliyetçiliğin akademik bir konu haline dönüşmesine öncülük eden eğitim kurumları arasında olduğunu ekleyelim. Smith, Elie Kedourie, Kenneth Minogue, Ernest Gellner gibi milliyetçiliğin anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuş, hattâ literatüre 'LSE Tartışması' terimini armağan etmiş bir akademisyenler zincirinin son halkasıdır. Bu anlamda yazar 1960'lardan kalma bir geleneği sürdürür.

---

[360] Smith'in milliyetçiliğe ilgisi 1964-65 yıllarında, Gellner'in LSE'de verdiği dersleri dinlemesiyle başlar. Bu ilgi 1966 yılında milliyetçilik kuramları üzerine bir doktora çalışmasına dönüşür. Çalışmanın danışmanlığını ise Gellner yapacaktır.

[361] Bu niteleme Hobsbawm'dan gelir: Bkz. Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 2, not 2. Bu nitelemede Smith'in 1973 yılında yayımlanan ve milliyetçilik konusunda o güne kadar üretilmiş çoğu eseri kapsayan bibliyografyasının da büyük payı vardır. Bkz. Anthony D. Smith, 'Nationalism: A Trend Report and Bibliography', *Current Sociology*, 21, 3 (1973), s. 7-180.

Öte yandan Smith savunduğu görüşlerle kendisinden önceki kuşaktan ayrılır. Yukarıda saydığımız araştırmacıların tümü aynı zamanda modernist yaklaşımın 'sembol' isimleridir. Smith ise kuramsal çerçevesini modernizmin eleştirisi üzerine kurar.[362] Yazarın temel tezi, modern milliyetçiliklerin geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklar dikkate alınmadan anlaşılamayacağıdır. Pek çok milli topluluğun formülünde bir 'etnik bileşen'e rastlanabilir. Bu, tüm modern milletlerin zengin bir etnik mirasa sahip olduğu anlamına gelmez; ama yeterince derinlere inildiğinde milletlerin harcının etnik öğelerle yoğrulduğu görülecektir. Bu nedenle milletlerin oluşum süreci yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içerisinde incelenmeli, Armstrong'un temellerini attığı yaklaşım geliştirilmelidir.

Smith kuramsal çerçevesini çizerken tanımlara pek çok araştırmacıdan daha fazla önem verir. Bu nedenle de belirli etkenlere ağırlık veren genel tanımlarla çalışmak yerine, ayrıntıları dikkate alan, özgül (*specific*) tanımlar geliştirmeyi yeğler.[363]

---

[362] Bu noktada ufak bir not düşerek herkesin bu görüşe katılmadığını belirtelim. Smith, kuramını Yahudilerden esinlenerek geliştirir. Kişisel deneyimlerinden yola çıkan araştırmacı, yaklaşımında etnik kültürün değişmez öğeleri olan geleneklere, mit ve sembollere büyük önem verir. İşin ironik tarafıysa aşırı milliyetçi İsraillilerin Smith'in etnik kültüre yeterince önem vermediğini düşünmeleri, onu 'diğerlerinden' farksız görmeleridir. Siyonistlere göre Smith 'LSE modernistleri'nden biridir (Bu bilgi için Fred Halliday'e teşekkür borçluyum).

[363] Smith literatürün en verimli yazarlarından biridir. Dolayısıyla yaklaşımını anlatan çok sayıda makale ve kitap bulmak mümkün. Ancak bu çalışmaların büyük bir bölümü tekrarlardan oluşur. Konumuz açısından en yararlı çalışmaları ise şunlar: Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra: Duckworth, 1983, ikinci basım); Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell, 1986); Anthony D. Smith, *National Identity* (Londra: Penguin, 1991); Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge: Polity, 1995); Anthony D. Smith, 'The Problem of National Iden-

Bunun en somut örneği yazarın millet tanımıdır. Smith'e göre millet 'tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur.[364]' Smith'e göre bu tür bir tanım, milli kimliğin karmaşık ve soyut yapısını gözler önüne sermektedir. Milli kimlik kaçınılmaz olarak çok boyutludur; tek bir öğeye indirgenemez.

Öte yandan milletin kökenleri de en az yapısı kadar karmaşıktır. Bu kökenleri belirlemek için şu üç soruyu yanıtlamak gerekir:

(1) Millet kimdir? Modern milletlerin etnik temelleri nelerdir?

(2) Millet neden ve nasıl doğar? Başka bir deyişle, millet oluşum sürecini başlatan genel etken ve mekanizmalar hangileridir?

(3) Millet nerede ve ne zaman doğmuştur?

Smith'e göre milletin kim olduğu sorusunun yanıtı milletlerin etnik temellerinde aranmalıdır çünkü günümüz milletlerinin çoğu belirli bir etnik topluluğun devamıdır. Herhangi bir etnik topluluğun (Smith etnik topluluk yerine Fransızcadan ithal ettiği *ethnie* terimini kullanır) altı temel özelliği vardır: Kolektif bir isim, bir ortak soy miti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak kültürün ayırt edici bir veya birkaç öğesi, belirli bir 'anavatana' duyulan bağ, topluluğun önemli bir bölümü için geçerli olan bir

---

tity: Ancient, Medieval and Modern', *Ethnic and Racial Studies*, 17, 3 (1994); Anthony D. Smith, 'Chosen Peoples: Why Ethnic Groups Survive?', *Ethnic and Racial Studies*, 15, 3 (1992); Anthony D. Smith, 'The Ethnic Sources of Nationalism', Michael E. Brown (der.), *Ethnic Conflict and International Security* (Princeton: Princeton University Press, 1993) içinde; Anthony D. Smith, 'Opening Statement: Nations and their Pasts', *Nations and Nationalism*, 2, 3 (1996).

[364] Anthony D. Smith, *National Identity*, s. 14.

dayanışma duygusu. Görüldüğü gibi bu özelliklerin çoğu kültürel ve öznel bir nitelik taşımaktadır. Bu da etnik toplulukların insanlık tarihinin başlangıcından beri var olduğu iddiasının doğru olmadığını göstermektedir çünkü topluluk üyelerinin sayılan özelliklere verdikleri önem değiştikçe, topluluğun öz bilinci ve üyeleri arasındaki dayanışma da değişecektir.

Peki bir etnik topluluk nasıl oluşur? Smith tarih içinde iki ana yol belirler: Birleşme ve bölünme. Birleşmeden kastedilen farklı birimlerin bir araya gelmeleri yoluyla etnik grupların oluşmasıdır. Bu da yine iki şekilde, şehir devletleri örneğinde olduğu gibi birimlerin bir araya gelmesiyle ya da kavimlerin genişlemesinde olduğu gibi bir birimin diğeri tarafından yutulmasıyla gerçekleşebilir. Öte yandan etnik gruplar, dinî görüş ayrılıkları ya da siyasi nedenlerden kaynaklanan bölünmelerle de oluşabilir Bangladeş'in kuruluşu buna örnek olarak verilebilir.

Smith'e göre etnik kimlikler son derece dayanıklıdır. Ancak bu bizi etnik kültürlerin tarihte hiçbir değişikliğe uğramadan yolculuk ettikleri, yani özlerinin sabit olduğu sonucuna götürmemelidir. Başka bir deyişle, etnik kültürlerin kalıcılığı değerlendirilirken ilkçi-araçsalcı kutuplaşmasından uzak durulmalıdır. Smith, tarih içinde yaşanan bazı olayların etnik kültürde değişimlere yol açtığını kabul eder; bunlara örnek olarak da savaş, istilâ, sürgün, kölelik, göçmen akımları ve din değiştirmeyi sayar. Ancak asıl önemli olan, bu değişimin kuşakları birbirine bağlayan 'kültürel devamlılık' düşüncesine ne ölçüde yansıdığıdır. Smith'e göre en köklü değişimler bile bireylerin zihnindeki devamlılık düşüncesini yok edemez. Etnik kimlik, tarihin kurduğu tüm tuzaklardan kendini yenileyerek kurtulmayı başarır. Bunda devlet kurma, örgütlü din ve askerî seferberlik gibi bazı etkenlerin de rolü vardır. Buradan hareketle Smith, etnik kültürlerin kendilerini yenilemesini sağlayan mekanizmaları sıralar. Bunlardan ilki 'dinî reform'dur. Yahudilerin tarihinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Dinî

reformun başarısızlığa uğraması ya da aşırı muhafazakârlık, kendini yenileme gereksiniminin başka yollarla giderilmesine yol açmıştır. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Yunanlıların karşı karşıya kaldığı açmaz da budur. Konstantinopolis'teki Yunan Ortodoks kilisesi halkın beklentilerine yanıt veremez hale gelince, Yunan milliyetçi hareketi başka arayışlara girmek zorunda kalmıştır. İkinci mekanizma 'kültürel ödünç alma'dır. Burada kastedilen farklı etnik kültürler arasındaki alışveriştir. Yahudilerin, İskender zamanından itibaren temas halinde oldukları Helen kültüründen aldıkları öğelerle kendilerini yenilemeleri buna örnek olarak verilebilir. Üçüncü mekanizma 'halk katılımı'dır. Geniş halk kitlelerinin kültürel ve siyasi hayata katılımı çoğu etnik topluluğu eriyip gitmekten kurtarmıştır. Sonuncu mekanizmaysa 'etnik seçilmişlik mitleri'dir. Bu tür mitlerden yoksun olan etnik gruplar genellikle diğerleri tarafından yutulmaktan kurtulamazlar.

Sayılan bu mekanizmalar etnik toplulukların varlıklarını yüzyıllar boyu sürdürebilmelerini sağlar. Bu süreç içinde Smith'in 'etnik çekirdekler' (*ethnic cores*) adını verdiği yapılar oluşur. Bunlar birbirlerine son derece bağlı, farklılıklarının bilincinde olan bireylerden oluşan etnik topluluklardır. Bu topluluklar sonraki yüzyıllarda kurulacak olan pek çok devlet ve imparatorluğa temel oluşturacaktır. Dolayısıyla etnik çekirdekleri belirlemek, 'millet kimdir' sorusunu yanıtlamamızı kolaylaştıracaktır çünkü ulus-devletlerin büyük çoğunluğu egemen bir etnik grubun çevresinde, o grubun gücünün yettiği diğer grupları –özümseme ya da işgal yoluyla– kendi bünyesine katmasıyla kurulmuştur. Öte yandan bu gözlem, milletlerin kökenlerini modern öncesi dönemin etnik bağlılıklarında aramanın haklılığını göstermeye yetmez. Ne de olsa her modern milletin temelinde bir etnik çekirdek yatmamaktadır. Smith bu noktada üç neden daha sayar. Birinci neden, tarihsel olarak ilk milletlerin bu tür etnik çekirdeklerin çevresinde kurulmasıdır.

Bu milletler, güçlü olmalarının da etkisiyle, sonraki milletlere model oluşturmuşlardır. İkinci neden, bu gelişim modelinin dünyanın pek çok bölgesinde hâlâ rastlayabileceğimiz modern öncesi dönemden kalma 'halk tipi' (*demotic*) topluluklara uymasıdır. Halk tipi etnik toplulukların millete dönüşüm sürecini en iyi anlatan model budur. Üçüncü ve son nedense, zengin bir etnik mirasa sahip olmayan milletlerin bile kendilerini, ellerindeki kültürel malzemeden bir tarih yaratmaya, mitler ve semboller üretmeye zorunlu hissetmeleridir. Kültürel geçmiş, milli birliği sağlamanın, milleti yaşatmanın ve meşru kılmanın olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir.

Geçmişin araştırılması ve etnik çekirdeklerin belirlenmesi hangi toplulukların millete dönüşme olasılığının bulunduğunu anlamamızı kolaylaştırsa da, bu dönüşümün neden ve nasıl yaşandığını açıklayamaz. Yukarıda ortaya atılan ikinci sorunun, 'millet oluşum sürecini başlatan genel etken ve mekanizmalar hangileridir' sorusunun yanıtlanabilmesi için, kimliklerin gelişim sürecine yön veren ana modellerin belirlenmesi gerekir. Bu aşamada Smith iki tip etnik topluluktan söz eder: 'Yatay' (*lateral*) ve 'dikey' (*vertical*) topluluklar. Bu iki tip topluluk, farklı millet oluşum modellerine zemin hazırlar.

'Yatay' etnik topluluklar, genelde aristokratlar ve din adamlarından oluşan, kimi zaman bürokratları, yüksek rütbeli subayları ve zengin tüccarları da içeren topluluklardır. 'Yatay' isminin seçilme nedeni bu tür toplulukların, üyelikleri toplum içinde üst sınıflarla sınırlıyken, komşu yatay toplulukların üst sınıflarıyla iyi ilişkiler içinde olmaları (bir tür aristokratik dayanışma), dolayısıyla coğrafi açıdan geniş bir alana yayılmalarıdır. Yatay topluluklar esnek sınırlara sahip olan, ancak toplumsal derinlikten yoksun topluluklardır.

'Dikey' etnik topluluklar ise, tam tersine daha derli toplu, daha halka ait topluluklardı. Bu tür topluluklarda etnik kültür, halkın tüm tabakalarına yayılmıştı; toplumsal bölünmeler, kül-

türel farklılıklarla desteklenmiyordu. Aksine kültür, farklı sınıfları ortak gelenekler etrafında birleştiriyordu. Bunun sonucunda hissedilen etnik bağlılık daha yoğun ve 'dışlayıcı'ydı (*exclusive*). Topluluklar arasında farklılıklar ön plandaydı; gruba kabul edilmekse daha zordu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yatay ve dikey etnik toplulukların millete dönüşüm süreçleri birbirinden farklıydı. Smith, yatay toplulukları temel alan gelişim modeline 'bürokratik dahil etme' (*bureaucratic incorporation*) adını verir. Aristokratik etnik toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri toplumun diğer sınıflarını kendi bünyelerine katmalarına bağlıydı. Bunun en başarılı örneklerinin görüldüğü yerler, etnik çekirdeklerini yatay etnik toplulukların oluşturduğu İngiltere, Fransa, İsveç ve İspanya gibi Batı Avrupa devletleriydi. Buralarda yatay grup, orta ve alt sınıfları kendi bünyesine katmayı bilmişti. Sürecin başarıya ulaşmasında en büyük pay ise yeni yeni kurulmakta olan bürokratik devlete aitti. Smith'in 'idari devrim' adını verdiği bir dizi gelişme sayesinde devlet, kolektif kimliği toplumun geneline yayabilmişti. Bu gelişmeler arasında en önemlileri vatandaşlık haklarının daha fazla sayıda insana tanınması, devletin en ücra köşelerini bile merkeze ve birbirine bağlayan altyapının oluşturulması, vergi toplama ve askere almaydı. İdari devrimi, ekonomi ve kültür alanlarında yaşanan devrimler tamamlamıştı. Ekonomideki en büyük değişim piyasa ekonomisine geçilmesi ve kapitalizmin yayılmasıydı. Kültürel alandaki en önemli gelişmeyse dinî otoritenin gerilemesiydi. Bunda Reform hareketinin büyük etkisi olmuştu. Reformla birlikte dinden bağımsız eğitim alma olanağı doğmuş, üniversiteye gitme oranları artmıştı. Bu gelişmelere bağlı olarak da popüler iletişimde gözle görülür ilerleme sağlanmış, roman, gazete gibi kültürel ürünlerin sayısı ve çeşidinde patlama yaşanmıştı. Bu süreçte en etkin toplumsal sınıflarsa aydınlar ve entelijensiyaydı.

İkinci millet oluşum modeli dikey etnik toplulukları temel alıyordu. Smith'in 'yerli olanın seferber edilmesi' (*vernacular mobilization*) adını verdiği bu süreçte bürokratik devletin rolü, yatay gruplara dayalı süreçtekinden çok daha önemsizdi çünkü dikey etnik gruplar genelde boyunduruk altında olan topluluklardı.[365] Bu modelde anahtar öğe örgütlü dindi. Bu tür topluluklarda din, bir yaşam biçimiydi; seçilmişlik mitleri, kutsal kitaplar, din adamlarına duyulan saygı ve bunların beslediği gelenekler dikey toplulukların devamlılığını sağlayan unsurlardı. Ancak etnik topluluktan millete geçiş aşamasına gelindiğinde sorunlar da başlıyordu. En temel sorunsa dinle etnik kimlik arasındaki sıkı bağdı. Örgütlü din pek çok etnik grup tarafından paylaşılan bir öğeydi ve ayırt edici bir nitelik oluşturmuyordu. Ayrıca dinî kültür, hak ve ödevlere, dolayısıyla vatandaşlık kavramına dayalı bir millet yaratılmasını çoğu zaman zorlaştırıyordu. Çözüm, inananlar topluluğundan tarihsel kültür topluluğuna geçişi sağlamakta yatıyordu. Bu koşullar altında en büyük görev yine aydınlara düşüyordu. Batılı devlet modelleriyle yüzleşmek zorunda kalan aydınlar genelde üç tür tepki veriyorlardı: Bilinçli olarak geleneklere geri dönme (gelenekçilik); Batılı modellerle bütünleşme (özümsenme ya da modernleşme); gelenekle Batılı modeller arasında bir senteze ulaşma ve 'altın çağda' sahip olunduğu düşünülen saf, katıksız topluluğu canlandırma (reformcu canlanma).

---

[365] Bu ne yazık ki tatmin edici bir Türkçe karşılık değil. İngilizcedeki *vernacular* kelimesi, 'yerli olan', 'halka ait olan' anlamlarını taşımakta. *Mobilization* ise 'seferber edilme, harekete geçirme' anlamında kullanılıyor. Buradan hareketle *vernacular mobilization* terimine farklı Türkçe karşılıklar üretmek mümkün. Nitekim Smith'in *National Identity* adlı kitabının çevirisinde 'yerliliğin seferberliği' terimi kullanılıyor. Ben de buna yakın olan yukarıdaki karşılığı kullanmayı yeğledim. Bu kulağa hoş gelmese de anlamı karşılayan bir çeviri.

Seçkinlerin benimsedikleri çözüm, sonradan kurulacak olan milletin niteliğini kestirebilmek açısından önemliydi. Öte yandan benimsedikleri çözüm ne olursa olsun bütün seçkinlerin yapmak zorunda oldukları bir şey vardı: Topluluğa yeni hedefler sunmak ve o zamana kadar pasif kalmayı yeğlemiş kesimleri harekete geçirmek. Bir anlamda entelijensiyanın temel görevi de buydu: Edilgen topluluğu etken hale getirmek, grubu kendilerinin keşfettiği etnik kültürün çevresinde bir millet oluşturmaya ikna etmek. Bu görevi yerine getirmeye çalışırken yararlandıkları iki temel yöntem vardı. Bunlardan ilki halkın 'doğa'ya, o 'şiirsel mekâna' geri dönmesini sağlamaktı. Bu belirli bir toprağa duyulan bağlılığı canlandıracaktı. İkincisiyse 'altın çağ' (*golden age*) mitini beslemekti. Milliyetçiler bu iki yöntemi, vatan toprağı söylemini ve etnik tarihi, sık sık amaçları doğrultusunda kullanmışlardı.

Milletlerin farklı oluşum süreçleri bizi son soruya, 'millet nerede ve ne zaman doğmuştur' sorusuna getirir. Smith bu soruyu, dönemleri ve bölgeleri tek tek inceleyerek yanıtlamayı dener. Bu incelemeden çıkan sonuçları çalışmanın sınırları içinde ayrıntılı olarak sunmak imkânsız. Ancak Smith rotasını özgül milliyetçi hareketlere çevirmeden önce milliyetçilik kavramı üzerinde de durur çünkü milletlerin nerede ve ne zaman doğduğu sorusu milliyetçiliğin etkisi dikkate alınmadan yanıtlanamaz. Bu bağlamda Smith'in –üçüncü soruya verdiği yanıtların çerçevesini de oluşturan– milliyetçilikle ilgili değerlendirmelerine yer vermekte yarar var.

Smith'e göre milliyetçilik terimi beş değişik şekilde kullanılır.

(1) Milletleri kurma ve ulus-devletleri ayakta tutma süreci olarak;

(2) Bir millete ait olma bilinci olarak;

(3) Millete ilişkin bir dil, bir sembolizm olarak;

(4) Milli iradeye ilişkin bir kültürel doktrin, milli hedeflerin gerçekleşmesine yönelik reçeteleri içeren bir ideoloji olarak;

(5) Milletin hedeflerini –milli iradeyi– hayata geçirmeyi amaçlayan bir toplumsal ve siyasal hareket olarak.[366]

Yazara göre bunlar arasında en önemlileri dördüncü ve beşinci tanımlardır. Buradan hareketle Smith milliyetçiliği, 'bazı üyelerinin hâl-i hazırda ya da potansiyel bir millet olarak gördükleri bir topluluk adına özerklik, birlik, özdeşlik arayan ve bunu korumaya çalışan ideolojik bir hareket' olarak tanımlar.[367] Bu tanımda geçen kavramlardan *özerklik,* kendi kaderini tayin hakkını ve otantik milli iradenin gerçekleştirilmesine yönelik kolektif mücadeleyi; *birlik,* milli birliğin sağlanmasını ve milleti oluşturan tüm bireylerin hiçbir farklılık gözetilmeksizin eşitliğini; *özdeşlik* ise milleti oluşturan bireylerin benzerliğini, ortak yönlerini ve milli özün keşfini, ona dönüşü simgelemektedir. Öte yandan milliyetçilik ideolojisi dört temel önermeden oluşur:

– Dünya birbirlerine benzemeyen, her biri farklı bir tarih ve karaktere sahip milletlerden oluşmuştur.

– Millet her tür siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır. Millete duyulan bağlılık diğer tüm bağlılıklardan üstündür.

– İnsanlar özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa, bir milletle özdeşleşmek zorundadırlar.

– Dünyada barışın ve adaletin egemen olması isteniyorsa, milletler özgür ve güvencede olmalıdır.

Smith bu tanımları sıraladıktan sonra milliyetçilik türlerine geçer. Yazar burada Hans Kohn'un 'Doğulu-organik' ve 'Batılı-isteğe bağlı' olmak üzere iki ana model belirleyen ünlü ayrımından yararlanır ve 'toprağa bağlı' milliyetçiliklerle 'etnik' milliyetçiliklerden söz eder. Buna göre ortaya şöyle bir sınıflandırma çıkar:

---

[366] Anthony D. Smith, *National Identity,* s. 72.

[367] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 73.

1. Toprağa bağlı milliyetçilikler

(a) *Bağımsızlıktan önce;* bu tür akımlar önce yabancı yönetimden kurtulmaya çalışacak, sonra da eskiden sömürge olan bu topraklar üzerinde yeni bir devlet-ulus (*state-nation*) kurmayı deneyecektir. Bunlar 'sömürge karşıtı' milliyetçiliklerdir.

(b) *Bağımsızlık sonrası;* bu akımlar dağılmış etnik toplulukları, eskiden sömürge olan topraklar üzerinde kurulacak yeni bir devlette birleştirme amacını güderler. Bunlar 'bütünleştirici' milliyetçiliklerdir.

2. Etnik milliyetçilikler

(a) *Bağımsızlıktan önce,* bu tür akımlar daha büyük bir siyasi birimden ayrılmayı ve yeni bir 'etnisiteye dayalı' millet kurmayı amaçlayacaklardır. Bunlar 'ayrılıkçı' milliyetçilikler ya da 'diyaspora' milliyetçilikleridir.

(b) *Bağımsızlık sonrası;* bu tür akımlar var olan 'etnisiteye dayalı' milletin sınırları dışında kalan soydaşlarını ve onların yaşadıkları toprakları kapsayacak şekilde genişlemeyi ve daha büyük bir millet kurmayı hedefler. Bunlar 'irridentist' (genişlemeci) ve 'pan' milliyetçilikleridir.[368]

Smith bu tipolojinin eksikleri olduğunu, milliyetçiliğin bilinen bazı örneklerini, örneğin Maurras'nın 'kaynaştırıcı' (*integral*) milliyetçiliğini ya da ırkçı milliyetçilikleri kapsamadığını kabul eder. Ancak yukarıda sunulan türden basit bir tipoloji, milliyetçiliklerin birbirleriyle karşılaştırılmasını kolaylaştıracaktır. Her milliyetçiliğin kendine özgü yönleri olduğuysa hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Etno-sembolcü yaklaşımlara yönelik eleştirilere geçmeden önce Smith'in yaklaşımına ilişkin anlattıklarımızı basit bir şemayla özetleyelim:

---

[368] Anthony D. Smith, a.g.e., s. 82-3.

*Millet oluşum süreçleri*

(I) Yatay etnik topluluklar --› bürokratik dahil etme → toprağa bağlı milletler → toprağa bağlı milliyetçilik (yukarıdan aşağıya; aristokratlar önderliğinde)

(II) Dikey etnik topluluklar → yerli olanın seferber edilmesi etnik/şecereci milletler → etnik milliyetçilik (aşağıdan yukarıya; entelijensiya ve orta sınıfların bir bölümü önderliğinde).

## ETNO-SEMBOLCÜ YAKLAŞIMIN ELEŞTİRİSİ

Armstrong ve Smith'in önderliğinde gelişen etno-sembolcü akım, başta modernistler olmak üzere, çok sayıda araştırmacı tarafından eleştirilir. Bu eleştirileri altı ana başlık altında toplamak mümkün: Etno-sembolcüler kavramları birbirleriyle karıştırırlar; etnik topluluklarla modern milletler arasındaki farklılıkları yeterince dikkate almazlar; milletler ve milliyetçiliğin modern öncesi dönemde de var olduğunu öne sürerek yorum yanlışı yaparlar; etnik kimliklerin değişken bir yapıya sahip olduğunu gözardı ederler; etnik kimliklerin kalıcılığını abartırlar; etnik bilincin oluşumuna yönelik çözümlemeleri yetersizdir. Şimdi bunları tek tek ele alalım.

### *Etno-Sembolcüler Kavramları Birbirleriyle Karıştırırlar*

Bu görüşe göre, milliyetçilik literatürüne damgasını vuran 'terminolojik kaos'tan etno-sembolcüler de etkilenir. Terimi yaratan ve akademik hayatını bu kaosla savaşmaya adayan Walker Connor etnisite, etnik, grup ve milletin en çok karıştırılan kavramlar olduğunu söyler.[369] Smith ve Armstrong da bu tuzağa düşmekle suçlanmışlardır. Örneğin O'Leary etno-sembolcülerin millet ve milliyetçilik kavramlarına çok geniş bir anlam yüklediklerini, böylesine kapsayıcı bir şekilde tanımlanan milliyet-

[369] Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 89-117.

çiliğe 1500'lerde de rastlanmasının şaşırtıcı olmadığını söyler.[370] O'Leary'e göre milliyetçilikten önce milletlerden söz edenler, aslında milletlerin oluşumuna zemin hazırlayan kültürel malzemeden söz etmektedirler. Bu malzeme milliyetçilerin elinde yoğrulacak, biçim değiştirecektir. Benzer bir eleştiri Symmons-Symonolewicz'ten gelir. Yazara göre bu karışıklığın temel nedeni, herkes tarafından kabul edilen bir millet tanımı üretilememiş olmasıdır.[371] Milleti etnik grupların genişlemiş ve gelişmiş hali olarak tanımlamak yeterli değildir; böyle bir tanım iki yapı arasındaki farklılıkları gözden kaçıracaktır. Bir etnik grubun millete dönüşebilmesi için çok sayıda yapısal değişim geçirmesi gerekmektedir. Bu gözlem bizi ikinci eleştiriye, etnik gruplarla milletler arasındaki farklara getiriyor.

### *Bu Yaklaşımı Benimseyen Yazarlar Etnik Topluluklarla Modern Milletler Arasındaki Farklılıkları Yeterince Dikkate Almazlar*

Symmons-Symonolewicz'e göre Smith'in en büyük yanlışlığı, tüm etnik grupların gelişmiş bir grup bilincine ve ortak tarih anlayışına sahip olduğunu varsaymaktır.[372] Oysa çoğu grup kendilerini diğerlerinden ayıran kültürel özelliklerin farkında değildir. Bu tür bir bilinçten söz edilebileceği durumlardaysa,

---

[370] Brendan O'Leary, 'On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner* (Amsterdam: Rodopi, 1996) içinde, s. 89-90.

[371] Konstantin Symmons-Symonolewicz, 'The Concept of Nationhood: Toward a Theoretical Clarification', *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XII, 2 (1985), s. 215-21.

[372] Konstantin Symmons-Symonolewicz, a.g.e., s. 219. Ayrıca bkz. Konstantin Symmons-Symonolewicz, 'National Consciousness in Medieval Europe: Some Theoretical Problems', *Canadian Review of Studies in Nationalism*, VIII, 1 (1981), s. 151-65.

bunun kitlesel boyutlarda olduğunu düşünmek yanlıştır. Etnik kimlik genelde yalnızca seçkinler için önemlidir. Mit ve sembollerin geniş halk kitleleri için ne anlam ifade ettiğini kesin olarak belirlemek güçtür çünkü elimizde eski çağlarda kitlelerin neler düşündüğü ya da hissettiğine ilişkin net veriler yoktu. Eldeki bilgiler toplumların çok küçük bir kesimini oluşturan seçkinlere, bazen de entelijensiyaya aittir.[373] Bu noktanın altını milliyetçiliğin kitlesel bir olgu olduğuna inanan Connor da çizer. Yazara göre yönetici sınıfların bazı üyelerinin milli duygularla hareket ettiğini belirlemek, bu duyguların halkın değer sistemlerine de yansıdığını iddia etmeye yetmez. Bunun için halk kitlelerinin kolektif bilinçleriyle ilgili ipuçlarına ulaşmak gerekir. Buysa okuma-yazma oranlarının düşüklüğünün de etkisiyle çok yakın bir zamana kadar mümkün değildi.[374]

Etnik gruplarla modern milletler arasındaki farklılık, grup bilincinin yaygınlığıyla da sınırlı değildi. Breuilly, Smith'in yazdıklarından yola çıkarak bir fark daha belirler. Bu da modern öncesi döneme ait etnik kimliklerin kurumsallıktan uzak oluşudur.[375] Modern milli kimliğin en önemli özelliği yasal, ekonomik ve siyasi kurumlar aracılığıyla desteklenmesidir. Smith'in de belirttiği gibi, kimliğe şeklini veren bu kurumlardır. Kurumsal çerçeve dışında oluşan kimliklerin en büyük sorunuysa –özellikle de bu kurumlar geniş bir coğrafi alana dağılmış insanları bir araya getirdiğinde– şekilsiz, kırılgan ve devamlılıktan yoksun olmalarıdır. Eski çağlarda etnik kimliği destekleyebilecek, koruyabilecek niteliğe sahip yalnızca iki kurum vardır: Kilise ve hanedanlık. Tarihin ironisi olsa gerek, bu iki kurum da etnik bağlılıklara düşmandır ve başka bağlılıkları ön plana çıkarmaya çalışır.

---

[373] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 151.

[374] Walker Connor, *Ethnonationalism*, s. 212.

[375] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', s. 151-4.

Milliyetçiliğin geçmiş etnik kimlikleri büyük ölçüde değiştirdiğini düşünen Calhoun ise başka bir farklılığı gündeme getirir. Yazara göre milliyetçilik yalnız etnik benzerliği, ortak etnik geçmişi savunmaz; aynı zamanda bunun 'bir siyasi topluluğa temel oluşturması' gerektiğini öne sürer.[376] Bu nedenle milliyetçilik, modern öncesi etnisitenin aksine, katı sınırlara gereksinim duyar. Bu sınırlar içinde türdeşlik arar; milli kimliğin diğer kimliklerden (toplumsal cinsiyet, aile, sınıf, etnisite) üstün olmasını ister. Hepsinden önemlisi bireylerle millet arasındaki grupları –aracıları– ortadan kaldırır. Geçmiş dönemlerin etnik kimlikleri bundan çok farklıdır. Çoğu akrabalık, aile ilişkilerinden kaynaklanır ve onlarla iç içedir. Etnik grupla birey arasında aracısız bir ilişki yoktur. Peki bu koşullar altında milletler ve milliyetçiliğe eski çağlarda da rastlanabileceği söylenebilir mi?

### *Etno-Sembolcüler Milletler ve Milliyetçiliğin Modern Öncesi Dönemde de Var Olduğunu Öne Sürerek Yorum Yanlışı Yaparlar*

Modernistlere göre bu mümkün değildir. Eley ve Suny, klasik dönemde yaşayan Yunanlıların ya da beşinci yüzyıl Ermenilerinin bugünkü anlamda millet sayılamayacağını iddia eder.[377] Farklı oranlarda grup bilincine sahip olan bu dinî/etnik topluluklar özerklik, bağımsızlık gibi siyasi hedeflerin peşinde değillerdi. Olmaları da mümkün değildi çünkü bu hedefler milliyetçiliğin bir norm haline gelmesiyle önem kazanacaktı. Hall'un da belirttiği gibi, insanları ortak bir kader çevresinde birleştiren, etnik kimliği kitlelere yayan, dolayısıyla milli kimliğe dö-

---

[376] Craig Calhoun, 'Nationalism and Ethnicity', *Annual Review of Sociology*, 19 (1993), s. 229.

[377] Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny, 'Introduction: From the Moment of Social History to the Work of Cultural Representation', Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.), *Becoming National: A Reader* (New York: Oxford University Press, 1996) içinde, s. 11.

nüştüren gelişmeler (örneğin kitlesel iletişimin yaygınlaşması, okuma-yazma oranlarının yükselmesi) modernleşmeyle birlikte gündeme gelecekti.[378]

Benzer görüşleri savunan Symmons-Symonolewicz, Ortaçağ'da üç tip kolektif bağlılık olduğunu söyler.[379] Bunlar dinî, siyasi ve etnik bağlılıklardır. Dinî bağlılıklar kiliseye ve değişik tarikatlara; siyasi olanlar şehir-devlete, krallığa, imparatorluğa; etnik olanlarsa yaşanılan bölgeye, yakın çevreye (ve bu çevredeki insanlara, 'komşulara') duyulan bağlılıklardı. Bunların kimi varlığını modern çağlara kadar sürdürmüş, kimi yok olup gitmişti. Etnik bağlılıklardan varlığını sürdürmeyi başaranlar, ileride kurulacak olan milletin kültürel malzemesini oluşturacaklardı. Milli bilinçse sözü edilen tüm bu bağlılıklardan örülecekti. Belirli bir bilincin dokusunda hangi bağlılığın ağırlık kazanacağını önceden kestirmek mümkün değildi.

Tüm bu eleştirilerin üzerinde birleştiği nokta, modern öncesi dönemde rastlanan etnik bilincin milli bilinçten farklı olduğudur. Bu dönemde rastlanan bağlılıklar, modern anlamda milli bağlılıklar değildir. Dolayısıyla eski çağlarda milletten söz etmek anlamsızdır. Smith, daha çok Armstrong'la özdeşleştirilen bu yanlışa düşmemek için milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu kabul eder. Ancak etnik kimliklerin kalıcı olduğunu ve geçmiş dönemin etnik topluluklarıyla bugünün milletleri arasında büyük benzerlikler bulunduğunu savunmakta diretir.

### *Etno-Sembolcüler Etnik Kimliklerin Değişken Bir Yapıya Sahip Olduğunu Gözardı Ederler*

Pek çok araştırmacı etnik kimliklerin özlerini yüzyıllar boyu korudukları düşüncesine katılmaz. Kedourie'ye göre etnik kim-

---

[378] John A. Hall, 'Nationalisms: Classified and Explained', *Daedalus,* 122, 3 (1993), s. 3.

[379] Konstantin Symmons-Symonolewicz, 'National Consciousness in Medieval Europe', s. 158-9.

likler ve bu kimlikleri oluşturan öğeler son derece esnek, değişken bir yapıya sahiptir.[380] Örneğin Kuzey Afrikalı bir putperest, önce büyük bir imparatorluğun Hıristiyan uyruğu olmuş, daha sonra İslâm ümmetine katılmış, tarihsel yolculuğunu ya Cezayir ya da Libya vatandaşı olarak bitirmiştir.

Calhoun ise etnik geleneklerin yazılı hale geldiklerinde büyük değişikliğe uğradıklarından söz eder.[381] Bu koşullar altında geleneklerin toplumsal ve kültürel anlamının aynı kalması beklenemez. Bu önerme geleneklerin görsel iletişim kanallarıyla yeniden üretildiği günümüzde daha da geçerlidir. Bu durumda milletlerin etnik toplulukların devamı olduğunu söylemek ne ölçüde doğrudur?

### *Etno-Sembolcüler Etnik Kimliklerin Kalıcılığını Abartırlar*

Modernistlere göre etnik topluluklarla modern milletler arasındaki benzerlik abartılmamalıdır. Örneğin Breuilly bir milli kimliğin geniş kitlelerce kabul edilmesinde geçmiş mit ve sembollerin ne ölçüde rol oynadığının belirlenemeyeceğini iddia eder.[382] Mitlerin büyük bir bölümü milliyetçiler tarafından icat edilir. Ayrıca modern milliyetçilik var olan mitlerden kendi çıkarlarına uygun olanları kullanır, işine gelmeyenleriyse görmezden gelir. Kullanılan her bir mit ya da gelenek için, kullanılmayan onlarca mit ve gelenek vardır.[383] Milli kimliğin harcına katılan mitlerin ise anlamı değiştirilir, semboller farklı kalıplarda yeni şekillere sokulur. Bu bağlamda kimi sembollere geçmişte ifade ettiklerine tamamen zıt anlamlar yüklenmiştir. Tüm bunların yanısıra,

---

[380] Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1994, dördüncü basım), s. 141.

[381] Craig Calhoun, *Nationalism* (Buckingham: Open University Press, 1997), s. 50.

[382] John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', s. 151-3.

[383] John Breuilly, 'Book Review: *The Ethnic Origins of Nations*', *Ethnic and Racial Studies*, 11, 1 (1988), s. 416.

etnik kültür yönünden son derece fakir olan bazı milliyetçi hareketlerin halk desteği sağlamada büyük başarıya ulaştıkları da görülmüştür.

Bu noktaların altı Calhoun tarafından da çizilir. Etnik gelenekleri saptamak, bunların hangilerinin uzun ömürlü olacağını ve bir milli kimliğe temel oluşturacağını öngörmeye yetmez.[384] Geleneklerin kalıcı olabilmeleri için her kuşakta yeniden üretilmeleri, günün koşullarına uydurulmaları gerekir. Bu da taşıdıkları anlamlarda büyük değişikliklere yol açacaktır. En önemlisiyse öykülerin her yeniden anlatılışında, onlardan çıkarılacak derslerin değişecek olmasıdır çünkü değer yargıları ve ahlâk anlayışı çağa göre şekillenir.

Öte yandan Breuilly, Smith'in etnik kimliklerin kalıcılığıyla ilgili savlarında 'döngüsel' (*circular*) bir nitelik bulur.[385] Smith bir yandan etnik bilincin sağlamlığının ne ölçüde kalıcı olduğunu belirleyeceğini iddia ederken, diğer yandan da etnik bilincin kalıcılığını ne kadar sağlam olduğunun kanıtı olarak sunmaktadır.

Bu tartışmanın gözler önüne serdiği gerçek, geçmişin etnik kimlikleriyle bugünün milletleri arasındaki ilişkinin son derece sorunlu olduğudur. Etnik kültürlerin, özlerini yüzyıllar boyu koruduğunu ve modern milletlere temel oluşturduğunu iddia etmek göründüğü kadar kolay değildir.

### *Etno-Sembolcülerin Etnik Bilincin Oluşumuna Yönelik Çözümlemeleri Yetersizdir*

Sami Zubaida, Smith'in görüşlerini eleştirdiği bir makalesinde yazarın etnik grup tanımlamasındaki 'dayanışma' öğesine takı-

---

[384] Craig Calhoun, a.g.e., s. 49-50.

[385] John Breuilly, 'Book Review. *The Ethnic Origins of Nations*', s. 415-6.

lır.[386] Zubaida'ya göre, Smith'in etnik kimliğin en önemli öğelerinden biri olarak gördüğü dayanışma kendiliğinden oluşmamış, tam tersine mutlakiyetle yönetilen devletlerin merkezileşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Etnik kimlik çevresinde oluşan bağlılıklar, feodalite dönemindeki parçalanmışlığı sona erdiren ekonomik ve siyasal kurumsallaşmanın sonucudur. Yani Smith'in bağımsız bir gerçeklik atfettiği ve yüzyıllar boyu varlığını koruyarak modern dönemi derinden etkilediğini iddia ettiği etnik dayanışma, aslında devletin kuruluşuyla somutlaşan siyasi, ekonomik ve toplumsal modernleşme süreçlerinin ürünüdür. Zubaida bu savını örneklerin yardımıyla açar. Her toplum, üyelerine, milli kimliğin de aralarında bulunduğu birden fazla kimlik sunmaktadır. Belirli bir bağlamda, bu kimliklerden hangisinin siyasi bağlılıklara ve dayanışmaya temel oluşturacağı tamamıyla koşullara bağlıdır. On beşinci yüzyıldan itibaren bir Fransız, İngiliz ya da İspanyol kimliğinden rahatlıkla söz edilebilir.

Ancak asıl önemli olan bu kimliklerin hangi koşullar altında, kimler için ve ne ölçüde siyasi dayanışma kaynağı olduklarıdır. Milli birlik sağlandıktan sonra bu birliğin korunması, ekonomik ve siyasi alanda kaydedilen ilerlemelere bağlıdır: Eski bağlılıkların kırılmasını sağlayacak toplumsal iş bölümünün derinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması, vatandaşları yasal güvencelere kavuşturacak devlet kurumlarının oluşturulması, vatandaşların milli birliğe inançlarını arttıracak toplumsal refah düzeyinc ulaşılması yapılması gerekenlerden yalnızca bazılarıdır. Batıdaki ulus-devletlerin başarıya ulaşmasının altında yatan gerçek de budur: Uzun bir merkezileşme ve toplumsal yapının en derin noktalarına bile nüfuz eden bir kurumsallaşma süreci. Ortak

---

[386] Sami Zubaida, 'Nations: Old and New Comments on Anthony D. Smith's "The Myth of the Modern Nation and the Myths of Nations" *Ethnic and Racial Studies*. 12, 3 (1989) 329-39.

etnisite ve kültürel türdeşlik bu süreçlerin sonucudur, belirleyicisi değil.

Etno-sembolcü yaklaşıma yönelik bu eleştirilerden sonra, yeni yaklaşımlara geçebiliriz.

VI

# MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASINI AŞMAK: YENİ YAKLAŞIMLAR

Gözlerin alışkanlığıyla kafalar da her şeye alışır; her an görmekte olduğumuz şeylere şaşmayız, nedenlerini aramayız onların.

Cicero

## NEDEN 'YENİ'?

Hatırlanacağı gibi bu çalışmanın savlarından biri de, 1980'li yılların sonlarından itibaren milliyetçilik tartışmasında yeni bir döneme girildiğiydi. İlk olarak milliyetçilik tartışmasının tarihsel gelişim sürecini özetlediğim ikinci bölümde ortaya attığım bu iddia, elbette sözü edilen dönemde milliyetçilik araştırmalarında bir devrim yaratan, o güne kadar söylenmiş olanları tümüyle geçersiz kılan üstün nitelikli yapıtlar üretildiği anlamına gelmiyor. Son on-on beş yılda üretilen çalışmaların en büyük özelliği, geriye dönüp eski tartışmaları eleştirel bir gözle irdelemeleri. Birbirinden bağımsız gözüken bir dizi eserin bir arada değerlendirilmesi de büyük ölçüde buna dayanıyor. Her biri geçmiş dönemin farklı bir eksikliğine parmak basan bu çalışmaların kesiştikleri nokta, kendilerinden öncekilerin 'unuttuğu' ya da 'görmezden geldiği' konuları gündeme getirmeleri ve

bunları dikkate alan kuramsal açılımlar üreterek klasik milliyetçilik tartışmasını aşmaya çalışmaları. Cicero'nun bölüm başında yer verdiğim deyişi de işte bu noktada devreye giriyor: Yeni dönemin araştırmacıları gözlerinin alışkanlıklarını sorguluyor, her an görmekte oldukları şeylerin nedenlerini aramaya çabalıyorlar. Cicero'nun sözleri bir anlamda yeni dönemin sloganını oluşturuyor.

Milliyetçilik çalışmalarında gözlenen bu tutum değişikliği aslında sosyal bilimlerin genelinde yaşanan paralel değişimlerden kaynaklanıyor.[387] Değişimlerin itici gücünüyse disiplinler arası bir nitelik taşıyan 'kültürel araştırmalar' (*cultural studies*) alanı oluşturuyor. Kökleri 1960'lara uzanan ve Richard Hoggart, Raymond Williams gibi sosyal bilimcilerin önderliğinde gelişen bu alan, toplumsal araştırmalara 'kültürü geri getirmeyi' amaçlıyordu. Ancak bu çalışmalarda kültür bütünlük sergileyen bir kavram olarak görülmüyor, toplumdaki bölünmelerden, örneğin sınıf ve toplumsal cinsiyet farklılıklarından, etnik kökene dayalı ayrımcılıktan, güç ilişkilerinden etkilenen esnek, çekişmelere açık, sürekli yeniden tanımlanan bir kavram olarak algılanıyordu. Kültür çoğu zaman insanların paylaştıkları değil, uğruna kavga verdikleri şeydi.[388] İngiltere'de başlayan bu akım, Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies'de (Birmingham Çağdaş Kültürel Araştırmalar Merkezi) üretilen çalışmaların da etkisiyle yaygınlaşmış, bu çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı gençlik kültürleri, kitle iletişim araçları, toplumsal cinsiyet, ırkçılık, popüler hafıza, tarih yazımı gibi konuları ele

---

[387] Bu değişimleri inceleyen bir çalışma için bkz. Terrence J. McDonald (der.), *The Historic Turn in the Human Sciences* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996).

[388] Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny, 'Introduction: From the Moment of Social History to the Work of Cultural Representation', Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.), *Becoming National: A Reader* (New York: Oxford University Press, 1996) içinde, s. 9.

alan araştırmaların sayısı hızla artmıştı. Akımın Amerika'ya sıçraması da fazla zaman almamıştı. Öte yandan çalışmalarda yararlanılan kuramlar –Gramsci'den Lacan'a[389]– büyük çeşitlilik göstermekteydi. Araştırmaların büyük bir bölümünde feminizm, postmodernizm gibi alternatif epistemolojik yaklaşımların izleri seçilebiliyordu.

Peki tüm bu gelişmeler milliyetçilik çalışmalarına ne şekilde yansıdı? Tahmin edilebileceği gibi sosyal bilimlerin hemen her alanına sızan bu akımlar, milliyetçilik araştırmalarını da etkilemişti. Bu bağlamda iki genel etkiden söz etmek mümkün. Bunlardan ilki, klasik milliyetçilik çalışmalarına damgasını vuran erkek egemen, Batı merkezci, toplumdaki ayrılıkları ve güç ilişkilerini gözardı eden, gündeliği unutan bakış açılarının masaya yatırılmasıydı. İkincisiyse, milliyetçilik çalışmalarının disiplinler-arası niteliğinin daha belirgin hale gelmesiydi. Bunları biraz açalım.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümlerinde ayrıntılı olarak incelediğimiz kuram ve yaklaşımların ortak özelliği büyük ölçüde egemen söylemleri devam ettirmeleriydi. Ele aldığımız milliyetçilik çözümlemelerinin hiçbiri ezilen –en azından 'sesleri bastırılan'– kesimlerin, örneğin bağımsızlıklarını uzun mücadeleler sonucu elde etmiş eski sömürgelerin ya da kadınların, siyahların, etnik azınlıkların, işçi sınıflarının bakış açılarına yer vermiyorlardı. Marksist ve neo-Marksist araştırmacılar bile (örneğin Hechter ve Nairn) dünya siyasi ekonomisinde bağımlı konumda olan ülkelerin deneyimlerine dayalı yaklaşımlar üretirken 'Avrupa merkezci' bir tutum benimsiyor, İskoçya'nın, İrlanda'nın uğradığı haksızlıkları dile getirip Afrika ve Asya'daki düzinelerce sömürgenin yaşadıklarını es geçiyorlardı. Bu noktadan hareket eden bir dizi araştırmacı, milliyetçilik literatü-

[389] Lacancı psikanalizin etkilerine milliyetçilik alanında da rastlanabilir. Bir örnek için bkz. Slavoj Zizek, 'Eastern Europe's Republics of Gilead', *New Left Review,* 183 (1990), s. 50-63.

ründeki bu şaşırtıcı eksikliği sorgulamaya, o güne dek görmezden gelinen kesimlerin deneyimlerini dikkate alan yaklaşımlar üretmeye başladı. Bunlar arasında en önemlileri kadını, eskiden sömürge olan toplumların deneyimlerini, milliyetçiliğin gündelik hayat boyutunu ön plana çıkaran yaklaşımlarla öznelliği (*subjectivity*) ve kişisel anlatılar (*narrative*) arasındaki kaçınılmaz farklılıkları temel alan postmodernist açılımlardı.

Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutu Nira Yuval-Davis, Floya Anthias, Deniz Kandiyoti, Kumari Jayawardena, Sylvia Walby ve Cynthia Enloe gibi araştırmacılar tarafından gündeme getirildi. Aslında kadınlar milliyetçi söylemden hiçbir zaman eksik olmamışlardı: Büyük komutanların metresleri, savaş zamanı tecavüz kurbanları, askerlere moral veren yıldızlar, karargâhlarda asılı takvimleri süsleyen modeller ya da evde erkeklerini bekleyen eşler, kız arkadaşlar, anneler olarak hep oradaydılar. Millet büyük bir aileye benzetiliyordu, vatansa çoğu zaman tehlike altında olan, korunmaya muhtaç bir kadına.[390] Kadınlar kimi zaman milletin gelecek kuşaklarını doğuran, yetiştiren, onlara 'ana dilini', milli kültürü öğreten anne rolündeydiler, kimi zamansa fabrikalarda cephane üreten cefakâr işçi rolünde. Milletin 'sağlığı' ya da demografik geleceğiyle ilgili endişeler, toplumsal dokunun sağlamlığıyla ilgili kaygılar 'aile değerleri' retoriğinin yardımıyla kadınların vücutlarını denetim altına almaya çalışan politikalara dönüşüyordu. İşler kötüye gittiğinde, örneğin kriz dönemlerinde, ilk suçlananlar da yine onlar oluyordu; kadın kamu alanından uzaklaştırılıyor, eve hapsediliyordu. Milliyetçi söylemin kadınları denetim altına alan ya da marjinalleştiren yönlerinin çözümlenmesiyse, sosyal bilimlerin görmezden geldiği aile ve ev hayatı, gündelik yaşam gibi konuların masaya yatırılmasını gerektiriyordu. Çalışmalarına toplumsal cinsiyet boyutunu katan araştırmacıların yapmaya çalıştığı da buydu. Kadınların milliyetçi projelere nasıl ka-

[390] Delacroix'nın tablolarındaki Fransa imajında olduğu gibi.

tıldıklarını, hangi rolleri oynadıklarını –ya da oynamak zorunda bırakıldıklarını– araştırıyor, bu rolleri deşifre ediyorlardı. Başka bir deyişle, kadınların evde unutulmasına tepki gösteriyorlardı.

Klasik döneme ait çalışmaların bir başka özelliği de Avrupa, daha doğrusu Batı merkezci tutumlarıydı. Bu tutumun kökleri Aydınlanmacı geleneğe kadar uzanıyordu. Emperyalizm ve sömürgecilik başından beri bu geleneğin en önemli bileşenlerinden biriydi. Avrupa'nın demokratik kazanımları, örneğin vatandaşlık haklarının geniş kitlelere yayılması, 'oralarda bir yerlerde' başkalarının bu haklardan mahrum bırakılmasına bağlıydı. Avrupa ve 'ötekiler' arasındaki bu karmaşık diyalektik, merkez ve çevre kültürler, kent ve kırsal kesim, egemen ve egemen olmayan milliyetler, Batı ve Doğu arasındaki ilişkilerde de tekrarlanıyordu. Milliyetçi söylemin 'negatif kodlamalarını' –en demokratik milletin bile kendini kimi zaman inceden inceye, hissedilmesi güç bir şekilde, kimi zamansa doğrudan, en acımasız yöntemlerle 'ötekileri' dışlayan bir konuma yerleştirmesi[391]– sorgulamak gerekiyordu. Tahmin edilebileceği gibi bunu yapmak Avrupa dışındaki akademisyenlere düşecekti. Öncülüğüyse Hintli Marksistlerden oluşan Subaltern Studies Group yapacaktı.[392] Ranajit Guha, Partha Chatterjee gibi araştırmacılar Güney Asya'nın tarihini ezilenlerin bakış açısıyla yeniden yorumlamaya çalıştılar. Amaçları Batı'nın egemen söylemlerinin 'altta olanların' sesini nasıl bastırdığını gözler önüne sermekti. Bu söylemlerin elindeki en önemli araç 'bilgi'ydi; dolayısıyla bilginin dünyayı egemenlik altına almak için nasıl kullanıldığı sergilenmeliydi. Chatterjee'ye göre Batı'nın akılcılık anlayı-

---

[391] Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny, 'Introduction', s. 28.

[392] Gramsci'den alınan *subaltern* kelimesi Türkçeleştirilmesi en zor olan terimlerden biri. Terim 'altta olanlar', 'ikinci sınıf olanlar' anlamına geliyor. Dolayısıyla terimi tek bir kelimeyle karşılamak oldukça güç. Bu nedenle metin içinde 'Altta Olanlar Araştırma Grubu' gibi kötü bir çeviri sunmaktan kaçındım.

şı, Batılı olmayan kültürleri 'bilimsellikten uzak bir gelenekçilik' olarak nitelendiriyordu. Her kültürün kendine özgü, benzersiz olduğunu savunan 'görececi'ler (*relativist*) ise bu kültürlerin başkalarını tarafından anlaşılmasını olanaksız kılan 'özcü' (*essentialist*) bir tutum takmıyorlardı. Her iki görüş de güç ilişkilerinin uzantısıydı. Sömürge milliyetçiliği, Batı'dan türeyen bir ideoloji olsa da, tamamen Batı'nın egemenliği altında değildi. Bir yandan ona öykünürken, bir yandan da kendini ondan kurtarmanın yollarını arıyordu. Bunu da, Chatterjee'nin Anderson'a yönelik eleştirisi sırasında gördüğümüz gibi, dünyayı maddi ve manevi olmak üzere iki alana ayırarak yapıyordu. Manevi ya da kültürel alan Batı'ya kapalıydı.[393] Özetle, Chatterjee ve arkadaşlarının milliyetçilik literatürüne katkısı sömürge milliyetçiliğinin Batı (Avrupa) merkezcilikten uzak bir yorumunu sunmalarından kaynaklanıyordu.

Son yıllarda üretilen çalışmaların gündeme getirdiği bir diğer konu da 'gündelik hayat'tı. Makro açıklamalar peşinde koşan klasik dönem araştırmacıları, ormanı görelim derken ağaçları gözden kaçırıyorlardı. Değişmez gibi görünen yaşam biçimleri, düşünceler, kimlikler aslında her gün yeniden üretiliyordu. Tarih içinde herhangi bir noktaya odaklanıldığında kesin ve sabit gözüken tanımlar, o noktadan uzaklaşıldığı ve daha geniş bir tarihsel perspektif benimsendiği ölçüde çözülüyor, açıklanması gereken bir sürece dönüşüyordu. Bunun farkına varılması da güçtü çünkü gündelik hayat bilinçaltının egemenlik alanıydı. Gündelik deneyimler farkına varılmadan yaşanı-

---

[393] Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* (Atlantic Highlands, New Jersey: Zed Books, 1986); Partha Chatterjee, *The Nation and its Fragments: Studies in Colonial and Post-Colonial Histories* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

yordu; gündelik bilinç saftı.[394] Milliyetçiliğin varlığını sürdürebilmesi de her gün yeniden üretilmesine bağlıydı. Soyut bir topluluk olarak hayal edilen millet var olduğunu kendine sürekli hatırlatmalıydı. Bu süreğen hatırlatma eylemini şarkılar, danslar, lehçeler, töreler, alışkanlıklar, bâtıl inançlar, önyargılar, hattâ korkular, kaygılar, sıkıntılar besliyordu. Çoğu insana son derece doğal gelen bu hatırlatma, milli bilincin bir dünyayı algılama biçimine, milli kimliğinse bir yaşam tarzına dönüşmesini sağlıyordu.[395] Böylelikle milletin varlığı güvence altına alınmış oluyordu.

Buraya kadar çizilen tabloyu tamamlayan fırça darbesi 'postmodernizm'den gelir. Akademik çevrelerde fırtınalar koparan bu akım üzerine söylenenlerin tümünü özetlememize imkân yok. Sadece 'postmodernizm' kelimesinin tanımıyla ilgili tartışmalar bile ayrı bir çalışma gerektirecek boyutta. Ancak kabaca da olsa bir tanım vermeden akımın milliyetçilik çalışmalarına etkisini anlatmak mümkün değil. Bauman'ın postmodernizm tanımı bu açıdan en yararlı olanı:

> Postmodernlik (*postmodernity*) modernliğin rüştünü ispatlamasıdır: Modernliğin içten değil, belirli bir mesafeden kendine bakışıdır, kazançlarının ve kayıplarının envanterini çıkarmasıdır, kendini psikanalizden geçirmesi, daha önce hiç dile getirmediği niyetlerini keşfetmesi ve onların uyumsuz, hattâ birbirlerini yok eder niteliğe sahip olduğunu anlamasıdır. Postmodernlik, modernliğin kendi imkânsızlığıy-

---

[394] Jochen Blaschke, 'Einleitung', Jochen Blaschke (der.), *Handbuch der europäischen Regionalbewegungen* (Frankfurt am Main: Syndikat, 1980), s. 17: Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny, 'Introduction' içinde (s. 22) atıfta bulunuluyor.

[395] Arus Yumul ve Umut Özkırımlı, 'Milliyetçiliğin Farkedilmeyen Yüzü', *Varlık*, 1076 (Mayıs 1997), s. 6.

> la yüzleşmesidir: Kendini denetleyen bir modernlik, bilinçsizce yaptıklarını bilinçli olarak dışlayan bir modernliktir.[596]

Elbette bu tanım da kusursuz değil; yanıtladığı sorular kadar yenilerine yol açıyor: 'Modernlik nedir?', 'Her toplum modernlik aşamasına gelebilmiş midir?' gibi. Yine de tanımda yer alan 'Postmodernlik, modernliğin kendi imkânsızlığıyla yüzleşmesidir' cümlesi, postmodernizm tartışmasının milliyetçilik çalışmalarına yansıyan yönlerini belirlememiz için iyi bir başlangıç noktası oluşturuyor. Bu yaklaşımı benimseyen yazarlar daha çok iki konu üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki, milli kimliğin popüler kültür tarafından nasıl üretildiğiydi. Bu, bir yandan o zamana dek akademik araştırmalara konu olmamış iletişim teknolojilerinin ve popüler ürünlerin büyüteç altına alınmasını, diğer yandan da bu teknoloji ve ürünler aracılığıyla pazarlanan 'anlamların' deşifre edilmesini gerektiriyordu: Ne ölçüde güç ilişkilerini yansıttıkları ya da hangi toplumsal sınıfların işine yaradıkları belirlenmeliydi. Araştırmalara konu olan popüler teknolojiler televizyon, sinema, fotoğraf, video, bilgisayar gibi görsel iletişim araçlarını içeriyordu. Ürünlerse filmlerden kitap ve dergilere, yiyecekten modaya büyük bir çeşitlilik sergiliyordu. Araştırmalarda metinler 'yeniden' okunuyor, filmler farklı bir bakış açısıyla 'yeniden' seyrediliyordu. Aslında her metin bir tür anlatıydı (*narrative*) ve her anlatı farklı bir şekilde yorumlanabilirdi. Egemen söylemler ya da postmodernistlerin deyimiyle 'üst anlatılar' (*meta-narrative*) bir aldatmacadan ibaretti; bu nedenle bir an önce tarihin derinliklerine gömülmeleri gerekiyordu. Bu 'yeniden okuma' çabaları kimlik sorununun milli ya da etnik kimlik temelinde ele alınmasına da karşıydı çünkü

---

[596] Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity Press, 1991), s. 272. Bauman'ın bu tanımının Türkçesini bulmak mümkün: Bkz. Ali Rattansi ve Sallie Westwood, *Irkçılık, Modernite ve Kimlik* (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1997), s. 29. Ben de Sevda Akyüz'ün başarılı çevirisini büyük ölçüde korudum.

bireyin kendini nasıl tanımlayacağı, hangi kimliğini daha çok sahipleneceği kestirilemezdi. Bireyin tercihleri de, kimlikler de oynak, akışkan ve uçarıydı. Zaman içinde, koşullara bağlı olarak değişiklik gösterirdi. Dolayısıyla kimlik tüm bileşenleriyle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmeli, etnik kimlik toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel tercih gibi diğer bileşenlerden ayrı tutulmamalıydı.

Homi Bhabha, Gayatri Chakravorty Spivak gibi postmodernizme yakın yazarların üzerinde durduğu ikinci "konuysa, bir önceki paragrafta anlattıklarımdan bağımsız düşünülemeyecek milli kimliğin tanımı sorunsalıydı. Derrida, Fanon, Foucault ve Lacan'ın düşüncelerinden cömertçe yararlanan Bhabha, çalışmalarında milletin 'sınır çizgilerinde' (*margin*) yaşayanların, örneğin etnik azınlıkların, yabancı işçilerin, eski sömürgelerden gelen göçmenlerin milli kimliğin tanımlanmasındaki rolünü gündeme getiriyordu. Bu karma, melez (*hybrid*) topluluklar kendi 'karşı anlatılarını' (*counter-narrative*) üreterek egemen millet tanımına meydan okuyorlardı. Söz konusu anlatılar arası çekişmeyse, milletin tanımını belirsizleştiriyor, çelişkilere boğuyordu.[397]

Bu nokta bizi sosyal bilimlerde yaşanan gelişmelerin milliyetçilik çalışmalarında yol açtığı ikinci temel değişime, araştırmaların disiplinler arası niteliğinin daha belirgin hale gelmesine getiriyor. Burada bir parantez açarak 'disiplinler arası' terimi üzerinde durmak gerekiyor. Terim aslında belirli bir konuyu tek bir akademik disipline hapsolmadan, farklı dalların bakış açılarına açık 'seçmeci' (*eclectic*) bir tutumla ele almak anlamı-

---

[397] Homi Bhabha, 'DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation', Homi Bhabha (der.), *Nation and Narration* (Londra: Routledge, 1990) içinde; Jonathan Rutherford, 'The Third Space: Interview with Homi Bhabha', Jonathan Rutherford (der.), *Identity: Community, Culture and Difference* (Londra: Lawrence and Wishart Ltd., 1990) içinde.

na geliyor. Bu anlamda milliyetçilik her zaman disiplinler arası nitelik taşıyan bir konu olmuş, araştırmacılar çalışmalarında sosyolojiden siyaset bilimine, uluslararası ilişkilerden psikolojiye pek çok daldan yararlanmışlardı. Ancak son dönemin çalışmalarında ortaya çıkan yaklaşım bununla sınırlı değildi. Bu çalışmalarda vurgu, öznelliğin (*subjectivity*) tek bir boyuttan, örneğin etnik ya da milli kimlik boyutundan ibaret olmadığı üzerindeydi. Öznelliğin toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf gibi pek çok boyutu vardı; bunlar birbirinden bağımsız değerlendirilemeyecek kadar iç içe geçmişti. Bireyin davranışlarını, tercihlerini ya da olaylar karşısında verdiği tepkileri öznelliğinin tek bir boyutu değil, farklı boyutların nasıl bir araya geldiği, birbirlerini nasıl etkilediği belirliyordu. İşçi sınıfına mensup siyah (ya da etnik azınlık üyesi) bir kadının millete bakışı, fabrikaları olan beyaz bir erkeğinkiyle aynı olamazdı. Çok doğal gözüken bu durum, klasik dönem milliyetçilik araştırmalarında gözardı edilmişti. Yeni dönem çalışmaların üzerinde ısrarla durduğu nokta da buydu. Milliyetçilik ve milli kimlik etnisite, ırk, vatandaşlık, toplumsal cinsiyet, sınıf konuları üzerine yapılan araştırmalar dikkate alınmadan hakkıyla çözümlenemezdi. Birbirine zaten uzak olmayan bu disiplinler arasındaki son duvarlar da yıkılmalı, bir alanda kaydedilen ilerlemeler diğerlerine de yansımalıydı. Özetle, milliyetçilik çalışmaları yalnızca yerleşik disiplinler arasında gezinmemeli, bu disiplinlerin alt kollarıyla da işbirliğine girmeliydi. Kimlik, parçalara bölünerek değil, bir bütün olarak ele alınmalıydı. Kimliğin bileşenlerinin birbirlerini sürekli etkilediği asla unutulmamalıydı.

Buraya kadar sunulan özet, milliyetçilik tartışmasında yeni bir döneme girildiği savını açıklama amacını taşıyordu. Yine de anlattıklarımı bir-iki somut örnekle desteklemeden bu amaca ulaşmış sayılmam. Bu nedenle bölümün geri kalanını yeni yaklaşımlardan seçtiğim iki örneğe ayıracağım. Bunlar sırasıyla milliyetçiliğin gündelik hayatta yeniden üretimini büyüteç altına

alan Michael Billig ile milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutunu araştıran Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias'ın yaklaşımları olacak.

## MİLLİYETÇİLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ: BANAL MİLLİYETÇİLİK

Hemen belirtelim, milliyetçiliğin ve milletin yeniden üretimini gündeme getiren ilk araştırmacı Michael Billig değil. Birazdan göreceğimiz gibi, milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutuyla ilgilenen araştırmacılar da bu konuya eğiliyor, örneğin kadınların milletin biyolojik, sembolik ve ideolojik yeniden üretiminde oynadığı rolleri inceliyorlar. Bu konuya ilk parmak basanlardan biri de Fransız Marksist araştırmacı Étienne Balibar'dı. Milleti, içerdiği sınıfsal farklılıklar nedeniyle birlik ve beraberliği tartışmalı bir 'toplumsal oluşum' (*social formation*) olarak gören yazar, bu oluşumla ilgili temel sorunsalın ne zaman ortaya çıktığı değil, nasıl yeniden üretildiği olduğunu iddia eder. Millet, sınıflar arası eşitsizliğin doğurduğu tüm çatışma potansiyeline karşın varlığını uzun yıllar boyu sürdürebilmektedir. Yapılması gereken bunu sağlayan koşulların belirlenmesidir.[398] Balibar'ın sözünü ettiği koşulları belirleyense İngiliz sosyal psikolog Michael Billig olacaktır.[399] Akademik hayatını Loughborough Üniversitesi'nde sürdüren Billig'in 1995 yılında yayımlanan ve büyük ses getiren *Banal Nationalism* adlı çalışması, milliyetçiliğin yeniden üretimini 'sistematik olarak' inceleyen ilk eser olma niteliği taşır.

Billig yaklaşımını, milliyetçiliği ayrılıkçı hareketlere, saldırgan yayılmacı ideolojilere indirgeyen anlayışın eleştirisi üzerine

---

[398] Étienne Balibar, 'The Nation Form: History and Ideology', *New Left Review*, XIII, 3 (1990), s. 334-5.

[399] Michael Billig, *Banal Nationalism* (Londra: Sage Publications, 1995). Billig'in yaklaşımı bu çalışmadan derlenecektir.

kurar. Bu anlayışa göre milliyetçilik 'ötekilerin', millet kurma sürecini tamamlayamamış çevre *(periphery)* ülkelerin ya da demokratikleşmeyi başaramamış Üçüncü Dünya toplumlarının malıdır, 'bizlerin', gelişmiş yerleşik devletlerin değil. Milliyetçilik Batılı ulus-devletlerde kendini yalnız kriz dönemlerinde gösterir; bu anlamda krizler, örneğin bir Falkland Savaşı, sağlıklı vücutta ateşe yol açan bir enfeksiyon gibidir. Enfeksiyon geçtiğinde ateş de düşer. Bayraklar sarılıp dolaplara kaldırır, hayat kaldığı yerden devam eder. Billig bu anlayışa karşı çıkar. Yazara göre krizler daha önceden oluşturulmuş ideolojik temellere dayanır. Ulus-devletleri ulus-devlet olarak yaratan bu aralıklı, geçici krizler değildir; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere kriz arası dönemlerde de var olmaya devam eder. Dolayısıyla burada yanıt aranması gereken soru şudur: Ulus-devlet kurulduktan sonra milliyetçiliğe ne olur? Yukarıdaki görüşü savunanlara göre köşesine çekilir, ancak gündelik ritmi bozacak gelişmeler yaşandığında, örneğin bir kriz patlak verdiğinde ya da ulus-devletin kendi varlığını kutladığı periyodik ritüellerde, örneğin milli bayramlarda ortaya çıkar. Bu yanıt Billig'i tatmin etmez. Yazara göre milliyetçilik, egemenlik sağlanınca silinip gitmez. Yaşanılan tanıdık ortam tarafından emilir, rutinleşir. Milli semboller gündelik hayatın alışkanlıklarına siner,[400] düşüncelere, tepkilere yerleşir. Böylelikle içinde yaşanılan ortam, 'milli ortam'a dönüşür. Milli kimlik her gün sayısız minik alışkanlıkla yeniden üretilir. Bu süreç öylesine doğal ve sıradan bir şekilde yaşanır ki, dikkat bile çekmez. Milli semboller 'göze çarpmadan' kendilerini gösterir, millet 'farkına varılmadan' fark edilir. Billig yerleşik milletlerin her gün yeniden üretilmelerini sağlayan bu ideolojik koşullandırmaya 'banal milliyetçilik' adını veriyor.[401] Yazara göre banal milliyetçiliğin simgesi milli bayramlarda sokaklarda 'sallanan' bayraklar değil,

[400] Banknotlar ve demir paralar, pullar, günlük gazete logoları vb.

[401] Michael Billig, *Banal Nationalism,* s. 6.

herkesin çeşitli nedenlerle sık sık ziyaret ettiği bir kamu binasının girişinde asılı duran ve çoğu zaman dikkat bile çekmeyen 'sallanmayan' bayraklardır.[402]

Gündelik hayatın içine yedirilmiş tüm bu alışkanlıkları, kriz dönemlerinde ya da kazanılan uluslararası başarıların ardından kabaran duygu selini kimlik temelinde açıklamak yeterli olmaz. Milli kimlik, bazı araştırmacıların ileri sürdükleri gibi insanların sürekli yanlarında taşıdıkları, gerektiğinde kullandıkları bir 'psikolojik aksesuar' değildir. Bu araştırmacılara göre normal zamanlarda tıpkı bir cep telefonu gibi suskun olan bu aksesuar, kriz dönemlerinde devreye girer. Başkan ya da başbakan arar, telefon çalar, vatandaş yanıt verir: Bağlantı kurulmuş, vatanseverlik hattı görevini başarıyla yerine getirmiştir. Billig'e göre bu bakış açısı bizi bir yere götürmez. Milli kimliğin işlevini yerine getirebilmesi için öncelikle bireyin milli kimliğin ne anlama geldiğini bilmesi gerekir; başka bir deyişle milletin kimlerden oluştuğu, hangi özelliklere sahip olduğu hakkında bir fikri olması gerekir. Bu bilgi farklı kaynaklardan gelir. Örneğin milli tarihler zaman içinde yolculuk eden bir halkın öyküsünü anlatırlar, 'bizim' halkımızın öyküsünü. Ancak tek başına milli topluluğu kurgulamak yeterli değildir; aynı zamanda 'yabancı' toplulukları kurgulamak gerekir, bizden farklı olan, kültürümüzü benzersiz kılan 'ötekileri'. Bu aşamada 'kalıp tipler' (*stereotypes*) devreye girer. Biz normal olanı, standartları temsil ederken, sapmalar, anormallikler onlara mâl edilir. Kökleri çağlar öncesine dayanan bu benzersiz kültür topluluğu bir toprağa da bağlıdır. Dünya haritasına baktığımızda hemen tanıyacağımız, yalnızca bize ait olan bir vatanımız vardır. Zaten tüm dünya bizim gibi kültür topluluklarından oluşmaktadır ve her birinin kendilerine ait vatanları vardır. Milliyetçi bakış açısına göre normal olan da budur.

---

[402] Arus Yumul ve Umut Özkırımlı, 'Milliyetçiliğin Farkedilmeyen Yüzü', s. 6.

Peki çeşitli yollarla bize tanımlanan kimliğimizi, milliyetimizi neden hiçbir koşul altında unutmayız? Bunun nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi milli kimliğimizin bize sürekli hatırlatılmasıdır. Bu hatırlatma eylemi öylesine tanıdık ve doğaldır ki, hatırlatma olarak bile algılanmaz. Bu süreçte en önemli rolü de rutin dil alışkanlıkları oynar. Milli kimliğimizi unutulmaz kılan minik, tanıdık sözlerdir, görkemli cümleler, hamasi nutuklar değil. Banal milliyetçiliğin sırrı küçük kelimelerde yatar, 'biz', 'onlar', 'burası' gibi. Bu kelimeleri en çok kullananlarsa tahmin edilebileceği gibi siyasetçilerdir.

Siyasetçilerin önemi saygın ya da etkili olmalarından kaynaklanmaz. Günümüzde siyasetçilerin karar-alma mekanizmalarındaki ağırlığı giderek azalmaktadır. Artık önemli ekonomik kararlar uluslar-üstü düzeyde verilmektedir. Siyasetçilerin ne ölçüde saygın olduğu da tartışma konusudur. Siyasetçilerin asıl önemi tanıdık simalar olmalarından kaynaklanır. Elektronik çağda en sık karşılaştığımız yüzler onlarınkidir: Güne onların ne dediklerini gazetelerden okuyarak başlar, günü akşamı haberlerinde onları seyrederek kapatırız. Siyasetçiler modern çağın starlarıdır; sözleri her gün milyonlarca insana ulaşır. Bu bağlamda ne söyledikleri ve bunları nasıl söyledikleri çok önemlidir. Milliyetçilik, her tür siyasi tartışmanın çerçevesini oluşturur. Bu yeterince tartışılmış, hattâ kanıksanmış bir gerçektir. 'Vatanseverlik kartı' her siyasetçi tarafından oynanır.[405] En az bunun kadar önemli olan bir başka noktaysa siyasetçilerin millet adına konuşmaları ve millete seslenmeleridir. Böylelikle ismimiz geçmeden kimliğimiz belirlenir. Bu retorikle sürekli karşı karşıya olan bizler yerimizi kanıksar, vatanımızı 'doğal ortam' olarak algılarız.

Öte yandan siyasi söylemler milli kimliği hatırlatmada tek başına yeterli değildir. Siyasetçilerin retoriğini yazılı basın sürdürür. Siyasetçiler gibi gazeteler de millet adına konuşur, mil-

[405] Michael Billig, *Banal Nationalism*, s. 99.

lete seslenir. Başyazı ve köşe yazılarında sık sık birinci çoğul şahıs kullanılır. Burada 'biz', yalnızca yazıyı yazanları değil, aynı zamanda okuyucuları simgelemektedir. Yazanla okuyanı birleştiren, onları 'biz' yapansa milli kimliktir. Gazeteler sayfa düzenleriyle de milletin 'hayal edilmesine' katkıda bulunurlar. 'İç' haberler, 'dış' haberlerden ayrılır. Ve 'biz', okuyucular, işaretleri izleyerek yolumuzu bulur, yabancı topraklarda fazla oyalanmadan tanıdık topraklara, 'iç' haberlere koşarız.[404]

Billig'in en ilginç tezlerinden biri de sosyal bilimcilerin milliyetçiliğin yeniden üretiminde oynadıkları role ilişkin olanıdır. Yazara göre akademisyenler bu sürece iki şekilde katkıda bulunurlar:

(1) Milliyetçiliği 'yansıtarak': Çok dar bir milliyetçilik tanımından yola çıkan kimi araştırmacılar milliyetçiliği saldırgan, yayılmacı hareketlerle özdeşleştirirler. Akıl ve mantıkla ilgisi olmayan bir ideoloji olarak görülen milliyetçilik böylelikle 'ötekilere' yansıtılır; bizim milliyetçiliğimiz unutulur, hattâ kuramsal olarak reddedilir.

(2) Milliyetçiliği 'doğallaştırarak': Bu tür bir yaklaşımı benimseyen kuramcılar, ulus-devlete duyulan bağlılığın insan doğasının vazgeçilmez bir parçası olduğunu öne sürerler ve milli bağlılığı psikolojik bir gereksinime indirgerler. Böylelikle banal milliyetçilik, milliyetçilik olarak görülmeyecek, bir araştırma konusu olmaktan da çıkacaktır.

Billig'e göre kimi araştırmacılar her ikisini de yapmakta, milliyetçiliği hem yansıtmakta, hem de doğallaştırmaktadırlar. Bu, kuramsal bir ayrımı da beraberinde getirir. Bizim milliyetçiliğimiz, milliyetçilik olarak nitelendirilmez çünkü milliyetçilik

---

[404] Billig gazetelerin milliyetçiliğin yeniden üretimine katkısını örneklemek amacıyla 28 Haziran 1993 tarihinde çıkan sekiz İngiliz gazetesini inceler: Bkz. beşinci bölüm. Türkiye'de benzer bir çalışma için bkz. Arus Yumul ve Umut Özkırımlı, 'Milliyetçiliğin Farkedilmeyen Yüzü'.

tehlikelidir, akıl ve mantık dışıdır. Bu noktada yeni bir etiket devreye girer: 'Vatanseverlik'. 'Bizim vatanseverliğimiz' aşırılıklardan uzaktır, doğal ve gereklidir; 'onların milliyetçiliği' ise saldırgandır.

Bu koşullar altında sosyal bilimcilere düşen nedir? Öncelikle itiraf etmektir. Billig kendi ülkesinden bir atlet 'yabancılardan' daha iyi dereceler elde ettiğinde mutlu olduğunu itiraf eder. Nedenini bilmediğini, açıklayamadığını söyler. Gazetelerde 'iç' haberlere daha çok yer verilmesini yadırgamadığını ifade eder.[405] Aslında milliyetçilikle ilgili her tür metin milli kimliğin hatırlanmasına katkıda bulunmaktadır, eleştirel bir tonla yazılanlar bile. Billig kendi rolünü de inkâr etmez. Milliyetçi söylemin kategorileri ve varsayımları gündelik hayatımıza, dilimize, akademik kuramlarımıza öylesine işlemiştir ki, tek yapabileceğimiz kendimize onları dikkate almayı hatırlatmaktır.[406] En azından bu yapılmalıdır çünkü:

[B]ilgi bombardımanına tutulduğumuz bu dünyada neyi unutursak unutalım, milli kimliğimizi unutmayız. (...) Gelecekteki tehlikelere karşı hazırlığımız, gerektiğinde başvurulabilecek bir saldırgan enerji deposundan oluşmaz: Bir okuma ve seyretme, anlama ve sorgulamadan kabul etme biçiminden kaynaklanır. Bu, bizi sürekli evimizde, vatanın sınırları içinde rahatlamaya çağıran bir yaşam biçimidir. Hiç durmadan yenilenen ve içerdiği patlama potansiyeli zararsız gözüken bu yaşam biçiminin adı milli kimliktir.[407]

## TOPLUMSAL CİNSİYET VE MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik çalışmalarının en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de farklı toplumsal grupların milliyetçi projelere ne öl-

---

[405] Michael Billig, *Banal Nationalism*, s. 125-7.

[406] Craig Calhoun, 'Nationalism and Ethnicity', *Annual Review of Sociology*, 19 (1993), s. 214.

[407] Michael Billig, a.g.e., s. 127.

çüde ve nasıl katıldığıydı. Milliyetçi hareketlerin toplumun değişik kesimlerinden destek aldığı biliniyordu; bu bağlamda hareketlerin sınıf profilleri, hareketlere katılanların eğitim düzeyleri, ekonomik ve kültürel durumları en ince ayrıntısına kadar araştırılmıştı. Tüm bunlar yapılırken kadınların milli ve etnik projelere ne şekilde katıldıklarının, onlardan nasıl etkilendiklerinin hiç sorgulanmamış olması son derece şaşırtıcıydı.[408] Milliyetçilik araştırmalarının büyük bir bölümü (kadınlar tarafından yapılanlar bile)[409] toplumsal cinsiyet ilişkilerini konuyla ilgili olmadığı gerekçesiyle görmezden geliyordu.

Bu eksikliğin farkına ilk varanlar Kumari Jayawardena, Cynthia Enloe, Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis gibi araştırmacılar oldu.[410] Bu araştırmacıların ürettiği çalışmalar arasında Yuval-Davis ve Anthias'ın 1989 tarihli *Woman-Nation-State*'i özellikle önemliydi çünkü bu çalışma kadınların millet ve devlet kurma süreçleriyle ilişkisini 'kuramsal olarak' inceleyen ilk eser olma niteliğini taşıyordu. Çalışma konuya yalnızca kuramsal açıdan yaklaşmıyor, ortaya attığı tezleri İsrail'den Türkiye'ye Uganda'dan İran'a pek çok farklı ülkede yaşananlarla da karşılaştırıyordu. Kendisinden sonraki dönemi derinden etkileyen bu çalışmada ortaya atılan tezler daha sonraki yıllarda Yuval-Davis tarafından geliştirildi. Akademik hayatını Greenwich Üniversitesi'nde sürdüren ve bu üniversitedeki Gender and Ethnic Studies (Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite Araştırmaları)

---

[408] Sylvia Walby, 'Woman and Nation', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 235.

[409] Örneğin Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

[410] Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World* (Londra: Zed Books, 1986); Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches, Bases: Making Feminist Sense of International Politics* (Londra: Pandora, 1989); Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias (der.), *Woman-Nation-State* (Londra: Macmillan, 1989).

programını yürüten Yuval-Davis, tezlerin geliştirilmiş halini 1997 tarihli *Gender and Nation* adlı kitabında topladı.[411]

Yuval-Davis ve Anthias'ın *Woman-Nation-State*'teki çıkış noktası feminizmin devlet eleştirisinin yetersizliğidir. Kadınların devletle olan ilişkisini sorgulayan feminist ve sosyalist feministler, devletin kadınlara farklı davrandığını belirlemiş, devlet uygulamalarının ayrımcı yönlerini gözler önüne sermişlerdi. Devletin vatandaşlık anlayışı erkek egemendi, kadınları erkeklerle eşit görmüyordu.[412] Ancak devletin vatandaşlık anlayışını eleştirmek yeterli değildi çünkü vatandaşlık kavramı devletin bireylere nasıl davrandığıyla ilgiliydi; devletin ilk aşamada nasıl oluşturulduğu üzerinde durmuyordu. Dolayısıyla bu kavramı temel alan yaklaşımlar devlete neden belirli toplumsal güçlerin egemen olduğunu açıklayamazdı. Vatandaşlık, toplumsal hayatın pek çok alanında sürüp giden denetim ve pazarlık süreçlerini kapsayacak genişlikte bir kavram değildi. Öncelikle kadınların etnik ve milli projelere nasıl katıldığı belirlenmeliydi. Ancak bu yapılırken kadınların bütünlük içeren bir kategori olmadığı, sınıf, etnik grup, ırk gibi değişkenlerin kadınları da etkilediği, farklı alt gruplara ayırdığı unutulmamalıydı. Yuval-Davis ve Anthias bu noktaların altını çizdikten sonra kadınların milli ve etnik süreçlere beş farklı şekilde katıldıklarını öne sürer:

(1) Etnik toplulukların üyelerini doğurarak;

(2) Etnik/milli grupları birbirinden ayıran sınırları yeniden üreterek;

(3) Etnik topluluğun/milletin ideolojik yeniden üretimine katkıda bulunarak ve etnik/milli kültürü kuşaktan kuşağa aktararak;

(4) Etnik/milli farklılıkları belirleyen bir simge olarak;

---

[411] Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (Londra: Sage Publications, 1997).

[412] Bu noktanın altını çizen başka bir örnek için bkz. Sylvia Walby, 'Is Citizenship Gendered?', *Sociology*, 28, 2 (1994), s. 379-95.

(5) Doğrudan milli ekonomik, siyasi ve askeri mücadelelere katılarak.

*Etnik Toplulukların Üyelerini Doğurarak*

Yuval-Davis ve Anthias'a göre, etnik azınlıklar karşısında sayısal üstünlüğün yitirilmesi çoğu devletin korkulu rüyasıdır. Bu endişe devletleri, 'istenmeyen' grupların nüfusunu belirli bir sınırın altında tutma amacını taşıyan çeşitli politikalar uygulamaya yöneltmiştir. Kimi zaman dış göçü durduracak önlemler alınır, kimi zamansa sınırdışı, hattâ soykırım gibi çok daha sert yöntemlere başvurulur. Bir diğer yöntem de etnik azınlıkların sayıca çoğalmasını önlemektir. Bu, doğrudan kadınlara yönelik politikaların yürürlüğe sokulmasına yol açar. Bu politikalar zorunlu kısırlaştırmadan çeşitli nüfus kontrol kampanyalarına büyük çeşitlilik gösterir. Sözü edilen politikaların bir diğer boyutu da 'doğru' nüfusun, yani devlete egemen olan etnik grubun nüfusunun arttırılması yönündeki baskılardır. Örneğin İsrail'de kriz dönemlerinde kadınlara bu tür baskılar yapılmıştı. Bu baskılar sırasında daha fazla çocuk doğurmanın kadınların 'görevi' olduğunu ileri süren dinî söylemlerden yararlanılmış, kadınlar görevlerini yerine getirmezlerse 'demografik holocaust' yaşanacağı iddia edilmişti.[413] İsraillilerin kadınlara baskı yapmak için kullandıkları bir diğer araç da Filistinliler arasında yaygın olan bir slogandı: 'İsrailliler bizi savaş alanlarında yenebilirler ama biz de onları yatak odalarında yeniyoruz.' İsrail Başbakanı Golda Meir ise bir keresinde her sabah uyandığında o gece kaç Arap bebek doğduğunu merak edeceği günlerin gelmesinden korktuğunu söylemişti.[414] Elbette bu politikalar her zaman baskı yöntemini benimsemiyordu. Daha yaygın olan yöntemler ço-

[413] Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis, 'Introduction', s. 8-9.

[414] Nira Yuval-Davis, 'National Reproduction and "the Demographic Race" in Israel', *Woman-Nation-State* içinde, s. 92.

cuk doğuran annelere yönelik izin ve ücret politikaları, çeşitli yasal teşviklerdi. Bu politikalar pek çok Avrupa ülkesinde hâlâ yürürlüktedir.

### *Etnik/Milli Grupları Birbirinden Ayıran Sınırları Yeniden Üreterek*

Tek kontrol edilen kadınların kaç çocuk doğuracakları değildi; onları nasıl doğuracakları da denetim altında tutuluyordu. Bazı ülkelerde, örneğin yakın zamana kadar Güney Afrika'da, kadınların farklı etnik gruplara mensup erkeklerle ilişkiye girmelerine ve onlardan çocuk sahibi olmalarına izin verilmiyordu.[415] Bu daha çok egemen grubun kadınları için geçerliydi. Çocuğun grup üycsi sayılabilmesi için 'yasal evlilik' şart koşuluyordu. Çoğu zaman kimin kiminle evlenebileceğini belirleme konusunda dinî ve toplumsal geleneklerden de yararlanılıyor, böylelikle grubun sınırlarının ve niteliğinin kuşaktan kuşağa değişmeden sürmesi güvence altına alınmış oluyordu. Örneğin İsrail'de doğan çocuğun milliyetini anne belirliyordu. Eğer çocuk evlilik dışı bir ilişkiden doğmuşsa, ki buna boşanma dinî kurallara göre yapılmamışsa ikinci eşten olan çocuklar da dahildi (din, resmî boşanmayı tanımıyordu), Yahudi sayılmıyor, sonradan Yahudiliği seçmesine de izin verilmiyordu. Bu durumda o çocuğun ileride bir Yahudiyle evlenmesi de mümkün olmuyordu. Bu yasak 'on kuşak' boyunca geçerliydi.[416]

### *Etnik Topluluğun/Milletin İdeolojik Yeniden Üretimine Katkıda Bulunarak ve Etnik/Milli Kültürü Kuşaktan Kuşağa Aktararak*

Kadınların ideolojik yeniden üretime katılımı büyük ölçüde etnik grubun kültürel özelliklerinin taşıyıcısı olarak görülmelerin-

---

[415] Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis, a.g.e., s. 9.

[416] Nira Yuval-Davis, 'National Reproduction in Israel', s. 103.

den kaynaklanıyordu. Küçük çocukların toplumsallaşma (*socialization*) sürecini başlatan, onlara ilk eğitimi veren kadınlardı. Bu da kadınların etnik/milli kültürün genç kuşaklara aktarılmasındaki önemini iyice arttırıyordu. Bu, özellikle egemen grup tarafından özümsenmeye direnen etnik azınlıklara mensup kadınlar için geçerliydi.

### *Etnik/Milli Farklılıkları Belirleyen Bir Simge Olarak*

Kadınlar etnik/milli kültürü aktarmakla kalmıyor, aynı zamanda onu simgeliyorlardı. Tehlikede olan kadın ya da çocuklarını savaşta kaybetmiş anne imajı, milliyetçilerin sıkça yararlandıkları sembollerdi. Milli kurtuluş mücadeleleri ya da milli çatışmalar sırasında erkekler 'kadınlar ve çocuklar için', 'onurlarını korumak için' savaşmaya çağrılıyorlardı. Çoğunlukla etnik gruplar arasındaki farklılıklar kadınlarının aşk ve cinsellik konularında nasıl davrandığıyla belirleniyordu. Gerçek bir Sikh ya da Kıbrıslı genç kız belirli şekilde davranmalıydı. Aksi takdirde ne kendisi, ne de çocuğu grubun üyesi olamazdı.

### *Milli Ekonomik, Siyasi ve Askeri Mücadelelere Katılarak*

Kadınların etnik ve milli mücadelelerdeki rolüne ilişkin çok şey söylenmiştir. Bu konuyu işleyen çalışmalarda kadınların rolü genellikle erkekleri desteklemek olarak gösterilmiştir. Milli mücadelelerde, gerilla savaşlarında erkekleri besleyen, onların yaralarını saran hep kadınlardır. Kadınlar en büyük riskleri göze aldıklarında bile 'destekleyici' olmaktan kurtulamazlar.

Yuval-Davis 1997 tarihli son kitabında, milliyetçilik literatüründeki duyarsızlığın, 1980'lerin sonlarından itibaren bir dizi feminist akademisyen tarafından üretilen çalışmalara karşın devam ettiğine dikkat çeker. Elbette istisnalar vardır.[417] Ama ge-

[417] Örneğin Etienne Balibar, 'The Nation Form: History and Ideology'; Partha Chatterjee, 'The Nationalist Resolution of the Women's

nel suskunluk sürmektedir. Bunun en çarpıcı göstergesi de John Hutchinson ve Anthony D. Smith'in tam kırk dokuz alıntıdan oluşan 1994 tarihli antolojilerindeki milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutunu dikkate alan tek alıntıyı, 'Milliyetçiliğin Ötesi' başlığını taşıyan son bölüme koymalarıdır. Yazarlar alıntıyı şu sözlerle sunarlar:

> Kadınların, milletin kültürel ve biyolojik yeniden üretimine katkıda bulunan ve değerlerini kuşaktan kuşağa aktaran aktörler olarak milli alana girmesi, etnisite ve milletin sınırlarını, içeriğini yeniden tanımladı.[418]

Oysa kadınlar milli alana yeni girmemişlerdi; hep oradaydılar. Milletin ve milli kültürün kurgulanması ya da yeniden üretimi yeni bir gelişme değildi. Kadınlar ise her zaman bu sürecin en önemli parçası olmuşlardı.[419]

Yuval-Davis'in bu çalışmada geliştirdiği bir diğer tema da milliyetçi hareketlerin çok boyutluluğudur. Topluluğu oluşturan bireylerin farklı millet kurguları (*construction*) vardır; buna bağlı olarak da farklı hedefler peşinde koşarlar. Bu anlayışlar ve hedefler kimi zaman çatışır. Bütün bu anlayışları benzer ölçütlere göre sınıflandırmak sonu olmayan ve gereksiz bir çabadır; aynı zamanda 'tarih-dışı'dır (*ahistorical*). Yapılması gereken milliyetçi hareketlerin temel boyutlarını saptamak, belirli milliyetçiliklerde hangi boyutun (ne ölçüde) etkili olduğunu, farklı boyutların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini araştırmaktır.

---

Question', K. Sanghari ve S. Vaid (der.), *Recasting Women: Essays in Colonial History* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1990) içinde; daha eski tarihli bir örnek içinse bkz. George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1985).

[418] John Hutchinson ve Anthony D. Smith, *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994), s. 287.

[419] Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, s. 3.

Yuval-Davis milliyetçi hareketlerde üç temel boyut belirler. Bunlardan ilki topluluğun kökeni ve ırkını temel alan 'şecereci' boyuttur (*Volknation*); ikincisi milletin kültürünü ön plana çıkaran 'kültürel' boyuttur (*Kulturnation*); üçüncüsüyse siyasi üyeliği temel alan 'vatandaşlığa dayalı' boyuttur (*Staatnation*). Israrla altı çizilmesi gereken nokta hiçbir milliyetçi hareketin tek bir boyuttan oluşmadığıdır. Her milliyetçilik belirli ölçülerde üç boyutu da içerir. Hangi boyutun daha etkili olduğu ya da boyutların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiği toplumdan topluma, dönemden döneme değişiklik gösterir. Bu anlamda genellemelerden mümkün olduğunca kaçınmak gerekir.[420]

Milliyetçilik tartışmasını, yeni yaklaşımlar da dahil olmak üzere, tüm boyutlarıyla incelediğimize göre artık genel bir değerlendirmeye geçebiliriz.

[420] Nira Yuval-Davis, a.g.e., s. 20-1.

# VII
# SONUÇ YERİNE

Bir toplumsal oluşumun kendini millet olarak yeniden üretebilmesinin tek yolu, bireylerin bir kuruluşlar ve gündelik uygulamalar ağıyla beşikten mezara *milli insan* olarak –*ekonomik, siyasi* ve *dinî insanın* yanısıra– yaratılmasıdır...

Etienne Balibar, 'The Nation Form: History and Ideology'

## MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, 1970'lerden bu yana üretilen belli başlı milliyetçilik kuramlarını ve bu kuramlar çevresinde gelişen tartışmaları özetledim. Bunu yaparken elimden geldiğince nesnel olmaya çalıştım. Kanımca çalışmanın amaçları açısından bu tür bir tutum şarttı. Bu bölümdeyse tartışmanın daha öznel bir değerlendirmesini sunacağım. Buna göre ilk olarak ele aldığım yaklaşımlara yönelik eleştirilerimi sıralayacağım. Daha sistematik bir sunuş için eleştirileri 'biçim' ve 'içerik'le ilgili olmak üzere iki gruba ayıracağım. Daha sonra milliyetçiliğin çalışılmasında kullanılabilecek bir analitik çerçeve önerisinde bulunacağım. Çalışmamı milliyetçilik tartışmasının geleceğiyle ilgili birkaç düşünceye yer vererek noktalayacağım.

*Biçimle İlgili Eleştiriler*

Genel bir değerlendirme için en uygun başlangıç noktası milliyetçilik tartışmasının taraflarına yönelik üçlü sınıflandırma ve bu sınıflandırmadan doğan kategorileri tanımlamak için kullanılan terimler. Hatırlanacağı gibi literatürdeki en yaygın sınıflandırma milliyetçilik kuramcılarını üç gruba ayırıyordu: İlkçiler, modernistler ve etno-sembolcüler. Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde de bu sınıflandırmaya uyuldu. Ancak bu tercih, literatürdeki genel eğilimi yansıtma çabamdan kaynaklanıyordu. Anthony D. Smith'in çalışmalarıyla yaygınlaşan bu sınıflandırma aslında pek çok açıdan sorunlu. Bir kere kuramcıları ve geliştirdikleri yaklaşımları nitelemek için kullanılan terimler yerli yerine oturmuyor, hattâ çoğu zaman okuyucuyu yanlış yönlendiriyor. Bu durum ise sınıflandırmanın belirsiz, iyi tanımlanmayan ve yeterince temsili olmayan ölçütlere göre yapılmasından kaynaklanıyor.

İlkçilikten başlayalım. Eller ve Coughlan'ın iddialarının aksine bu terimin yararlı olduğunu, sosyoloji terminolojisinden atılmaması gerektiğini daha önce de söylemiştim.[421] Öte yandan bu durum terimin milliyetçilik tartışmasındaki tarafları nitelemek için kullanılmasını gerektirmiyor. Terimin milliyetçiler dışında, özellikle de yaklaşımlarında etnik kimliği değil, etnik kimliğe yönelik algılamaları ön plana çıkaran Geertz ve Shils gibi araştırmacılar için kullanılması son derece yanlış. Kültüre 'yapılanmacı' (*constructivist*) bir açıdan yaklaşan bu yazarları modernist saymak, ilkçi saymaktan çok daha anlamlı. Her iki yazar da kültürü, bireyler ve toplumların ona yüklediği anlamlar çerçevesinde ele alıyorlar. Kültürü 'verili' kabul etmiyor, büründüğü anlamları ve bu anlamları doğuran algılamaları,

---

[421] Bkz. üçüncü bölüm. Ayrıca bkz. Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan, 'The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments', *Ethnic and Racial Studies*, 16, 2 (1993), s. 183-202.

çıkarları sorguluyorlar. Tilley'nin de ısrarla vurguladığı bu noktayı,[422] Geertz'in dördüncü bölümün başında yer verdiğim sözleri mükemmel bir şekilde özetliyor: 'İnsan kendi ördüğü anlam ağlarında asılı kalan bir hayvandır.[423]'

Modernist kategorisi daha ciddi sorunlara gebe çünkü bu başlık altında birbirleriyle fazla ortak yönü olmayan, milliyetçiliğin açıklanmasında farklı etkenlere vurgu yapan kuramlar toplanıyor. Modernist olarak adlandırılan kuramcıları birleştiren görünürdeki tek nokta, milliyetçiliğin ve milletlerin kökenlerini son birkaç yüzyıla damgasını vuran modernleşme süreçlerinde (kapitalizm, endüstrileşme, bürokratikleşme vb.) aramaları. Simith'i 'modernist' terimini kullanmaya iten de bu. Ancak söz konusu kuramcılar bu ortak inancın dışında (hattâ bu noktada bile çünkü modernistler milliyetçiliğin ortaya çıkışı konusunda farklı tezler geliştirirler) birbirlerinden büyük ölçüde ayrılır, kendileriyle aynı kampta sayılan araştırmacıların yaklaşımlarını kıyasıya eleştirirler. Bu noktayı gözardı eden etno-sembolcüler, özellikle de Anthony D. Smith, modernistlerin ortak paydasını genişletirler. Buna göre modernistler milletlerin 'icat edilmiş', dolayısıyla sahte, yapay olduğuna inanırlar; milli bağlılıkların geniş kitlelere yayılmasında seçkinlerin büyük rol oynadığını düşünürler; ve milliyetçiliğin gelişmiş toplumlarda ortadan kalkacağını, en azından önemini yitireceğini savunurlar.[424] Buradan hareketle etno-sembolcüler, modernistlerin ortak görüşleriymiş gibi sundukları bu düşüncelerle ilgili eleştirilerini tüm modernistlere yöneltirler. Bu, modernist kuramlar

---

[422] Virginia Tilley, 'The Terms of the Debate: Untangling Language about Ethnicity and Ethnic Movements', *Ethnic and Racial Studies,* 20, 3 (1997), s. 501-2.

[423] Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (New York: Basic Books, 1973), s. 5.

[424] Örneğin bkz. Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 1995), s. 35-7.

arasındaki farklılıkları 'önemsizleştiren', hattâ yokmuş gibi gösteren aldatıcı bir tutumdur. Ne Anderson, ne Breuilly, ne de Brass milliyetçiliğin ve milli bağlılıkların 'sahte', gerçeklikten yoksun olduğunu iddia eder. Anderson'ın daha çok Gellner ve Hobsbawm'la özdeşleştirilen bu görüşü nasıl eleştirdiğine dördüncü bölümde yer vermiştik. Tekrarlayalım: 'Milliyetçiliğin sahte biçimlere büründüğünü gösterme endişesi içinde olan Gellner, "icat edilmişliği" "hayal etme" ve "yaratma"yla değil, "uydurma" ve "sahtelik"le özdeşleştirir.[425]' Milletin 'hayal edilmiş' olması, onun 'sahte' olduğunu göstermez. Bu noktaya birazdan daha ayrıntılı olarak değineceğim. Öte yandan seçkinlerin halk kitlelerini yönlendirmedeki rolü, 'araçsalcıların' (örneğin Brass) üzerinde durduğu bir konudur. Gellner, Anderson ya da neo-Marksistler yaklaşımlarında bu etkeni fazla önemsemezler. Milliyetçiliğin yakın gelecekte etkisini yitireceği ise yalnız Gellner ve Hobsbawm'ın savunduğu bir görüştür. Peki ama milliyetçilik literatürünü çok iyi tanıyan Smith bu farklılıkları nasıl gözden kaçırır? Bunun bilinçsizce işlenen bir hata, basit bir unutkanlık olduğunu düşünmek güç. Bu durumda akla gelen ilk yanıt, Smith'in literatürde kendine bir yer açmak için modernistleri türdeş bir kategori olarak göstermeye, buna bağlı olarak da ilkçilerle modernistler arasındaki uçurumu derinleştirmeye çalıştığı oluyor. Araştırmacının kendi görüşlerini bir orta yol, iki yaklaşım arasında bir köprü olarak sunması da bu kanıyı güçlendiriyor. Yine de fazlasıyla spekülatif bir nitelik taşıyan bu iddiayı bir kenara bırakalım ve etno-sembolcülere geçelim.

Günümüz milletlerinin geçmişteki etnik toplulukların uzantısı olduğunu iddia eden etno-sembolcüleri ayrı bir kategori

---

[425] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1991, ikinci basım), s. 6.

olarak değerlendirmek gereksiz.[426] Ancak var olan kutuplaşmış kategoriler içerisinde nereye yerleştirilebileceklerini belirlemek de kolay değil. Smith ve onunla benzer görüşleri savunan araştırmacılar bir yandan milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul edip milletlerin ortaya çıkışına ilişkin çözümlemelerine modernist saydıkları kuramlarda yer alan pek çok öğeyi katarlarken, diğer yandan da etnik kültürlerin kalıcı olduğunu, günümüz milletleriyle etnik ataları arasında büyük benzerlikler bulunduğunu iddia ediyorlar. Bu çelişkili yaklaşım sözü edilen araştırmacıların bilinen kategorilere dahil edilmesini güçleştiriyor. Bu da farklı bir sınıflandırma geliştirmeyi zorunlu kılıyor.

Yukarıdaki eleştirilerin ışığında, milliyetçilik kuramcılarını 'özcü' (*essentialist*) ve 'yapılanmacı' (*constructivist*) olmak üzere iki gruba ayırmanın daha yararlı olacağını düşünüyorum. Bu savı desteklemek için öncelikle ortaya attığım terimleri tanımlamam gerekiyor. Bunun için Calhoun'un 'özcülük' tanımı iyi bir başlangıç noktası:

'Özcülük' bir topluluktaki çeşitliliğin, o topluluğu tanımladığı düşünülen tek bir özelliğe indirgenmesidir. Bu tanımlayıcı 'öz', o topluluğun en önemli niteliği olarak görülür. Genellikle söz konusu 'öz'ün vazgeçilmez olduğuna ve doğa tarafından verildiğine inanılır. Farklı özlere sahip kültürel kategorilerin gerçekten var olan ve kolaylıkla belirlenebilir, ilk görüşte tanınabilir insan topluluklarına tekabül ettiği varsayılır. Daha şaşırtıcı olanıysa, her kategorinin –örneğin Almanların, kadınların, siyahların ya da eşcinsellerin– yalnızca bu özelliğe bakılarak anlaşılabileceği düşüncesidir. Bu özelliğin diğerleriyle nasıl etkileşime girdiği önemsenmez.[427]

---

[426] Nitekim Breuilly, Smith'i ilkçi sayar. Bkz. John Breuilly, 'Approaches to Nationalism', Gopal Blakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 150.

[427] Craig Calhoun, *Nationalism* (Buckingham: Open University Press, 1997), s. 18.

Özcü bakış açısına göre bireylerin tek bir milliyetleri vardır, tek bir cinsiyetleri olduğu gibi. Birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış bu kimlik kategorileri (etnisite, toplumsal cinsiyet, ırk vb.) bireyin farklı yönlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla aynı birey her kategoriye göre farklı tanımlanabilir. Bireysel kimliğin parçaları olarak görülebilecek bu kategoriler arasında 'geçişme' yoktur. Bu tanım, ilkçilerle etno-sembolcüleri bir arada değerlendirmeye olanak verir. İlkçiler zaten milli kimliğin doğal bir parçamız olduğunu savunurlar. Etnik veya milli kimliğin her dönemde ön planda olmaması bazı şanssızlıklardan, tarihin ayak oyunlarından kaynaklanmaktadır. Milli 'öz' uykuda bile olsa hep vardır; uyandırılması yeterlidir. Etno-sembolcüler de bu anlamda çok farklı görüşler ileri sürmezler. Armstrong ve Smith'in üzerinde anlaştıkları nokta, etnik bilincin ve bağlılıkların kalıcı olduğudur. Her iki yazar da etnik kültürü oluşturan mit, sembol ve geleneklerin 'öz'lerini yüzyıllar boyunca koruduğunu ve bugünkü milli kültürlere temel oluşturduğunu iddia eder.[428] Bu bağlamda Smith'in milliyetçiliğin modern olduğunu kabul etmesi, özcülüğünü etkilemez. Milliyetçilik, moderndir ama 'rastlantısal' değildir. Her milliyetçilik 'belirli' milli gelceneklerin çevresinde şekillenir. Milliyetçiliğe yön veren bir milli –etnik?– öz vardır. İnsanların milletleri uğruna can vermelerini sağlayan da bu özdür. Toparlayacak olursak 'özcülük', ilkçilerle etno-sembolcülerin kesiştikleri noktadır. Bu kavram, Smith ve milliyetçiler arasındaki kelime oyunlarına dayalı 'yapay' farklılıkları deşifre etmemizi sağlar. Bu da bize, klasik tartışmada farklı kamplar oluşturan bu iki grubu birlikte değerlendirme şansını verir.

'Yapılanmacı' terimine gelince... Sosyal bilimler terminolojisine son yıllarda katılan ve kişisel deneyimlerden ya da algıla-

[428] Hatırlanacağı gibi Armstrong, etnik kimliklerin sabit olmadığını da iddia eder. Armstrong'un yaklaşımına sempatiyle bakan Smith tarafından bile eleştirilen bu çelişkiye beşinci bölümde değinmiştik.

malardan bağımsız olduğunu varsaydığımız pek çok toplumsal olgunun aslında öznelliğin eseri olduğunu vurgulayan bu terim önemli bir noktaya işaret eder: Toplumsal kültürü oluşturan gelenek, dil, din gibi öğelere yüklenen anlamlar ve verilen değeri değişen koşullara göre sürekli yeniden tanımlanır. Toplumsal hayata yön veren koşullar değiştikçe, topluluğun anlam/değer sistemleri de değişecek, yeni koşullara uyumlu hale getirilecektir. Buna göre etnik topluluk üyeliği 'verili' ve değişmez ölçütlere bağlı değildir; o topluluğun üyeleri tarafından belirlenir ve zaman içinde değişiklik gösterir.[429] Bu tanım, modernist olarak adlandırılan kuramcıları birleştiren bir noktayı daha keşfetmemizi sağlar. Modernist kategorisine dahil edilen tüm kuramcılar değişen ekonomik, siyasi ya da toplumsal koşulların etkisiyle milleti kurgulamanın, icat ya da hayal etmenin 'mümkün ve zorunlu' hale geldiğini iddia ederler. Ağırlık verdikleri dönüşüm ve bu dönüşüme yol açan etkenler birbirinden çok farklıdır: Nairn dengesiz kalkınmayı, Hechter iç sömürü sistemini, Breuilly modern devletin kurulmasını, Gellner endüstrileşmeyi, Anderson zaman anlayışındaki değişimden kapitalist yayıncılığa bir dizi etkeni ön plana çıkarır. Milletin ve milli kimliğin 'gerçeklik' derecesine ilişkin görüşler de aynı değildir. Kuramlarda değişmeyen tek şey, toplumsal düzende ciddi değişikliklere yol açan gelişmeler yaşanması ve toplulukların, bilinçli ya da bilinçsiz, bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmalarıdır. Değişen çevre ve hayat koşullarında eski siyasi örgütlenme biçimleri yetersiz kalırken yenilerini üretmek, tasarlamak olanaklı hale gelmiştir (Anderson, Gellner, Hobsbawm, Breuilly, Nairn, Hechter). Örgütlenme biçimlerinin yenilenmesiyle meşruiyet anlayışı da yenilenmiş, dine ve hanedana dayalı meşruiyet anlayışları çökmüştür (Anderson, Breuilly, Brass). Yeni seçkinler destek arayışıyla halk kitlelerine uzanmışlardır (Brass, Breuilly, Nairn, Hroch). Kitlesel iletişimde kaydedilen teknolojik ilerle-

[429] Virginia Tilley, 'The Terms of the Debate', s. 512-3.

meler bu destek arayışının başarıya ulaşmasını sağlamıştır (Anderson, Gellner, Hobsbawm, Breuilly, Brass). Bunların sonucunda da bireysel bağlılıklar, yüz yüze iletişimin mümkün olduğu küçük topluluklardan geniş ölçekli, bireylerin birbirlerini görme-tanıma olanağının bulunmadığı soyut topluluklara yönelmiştir (Anderson, Gellner, Breuilly, Brass). Görüldüğü gibi modernist sayılan hemen her kuramın temelinde basitleştirerek sunduğum bu şema yatar: Değişen, farklılaşan koşullar bir yandan eski toplumsal örgütlenme biçimlerini yetersiz –ve geçersiz– kılarken, diğer yandan da milleti 'kurgulamayı', 'hayal etmeyi' ve kurmayı olanaklı hale getirmiştir. Yani hem toplumsal düzende değişim yaşanmış, hem de 'öznel' müdaheleyi mümkün –bir anlamda da zorunlu– kılacak koşullar oluşmuştur. 'Öznel' müdahalenin kimin tarafından yapıldığı, başka bir deyişle milletin ilk kimler tarafından kurgulandığı, 'hayal edildiği' bu bağlamda önemli değildir. Milleti seçkinler de tasarlamış olabilir, entelijensiya ya da entelektüeller de. Milliyetçiliğin geniş kitleleri nasıl etkisi altına aldığı da fazla önem taşımaz. Bu konuda farklı öneriler üretilebilir, değişik açıklamalar geliştirilebilir. Sınıflandırma mantığı açısından önemli olan ortaklığı yakalamaktır. Yukarıda sunduğum tanımıyla 'yapılanmacı' terimi, modernist olarak nitelendirilen tüm kuramların temelinde yatan ortak süreci yakalar. Belki bu süreç, modernistleri sınıflandırmak için kullanılan diğer ölçüt –milliyetçiliğin ortaya çıkış tarihi– kadar açık ve göz önünde değildir; ama daha kapsayıcı ve temsilidir. Kaldı ki diğer ölçütün ne derece yararlı olduğu da tartışmaya açık bir konudur. Modernist olarak adlandırılan kuramcıların milliyetçiliğin ortaya çıkış tarihi konusunda farklı önerilerde bulunduğunu daha önce söylemiştim. Bu ölçüt, örneğin bir Greenfeld söz konusu olduğunda iflâs eder çünkü genelde modernist olarak kabul edilen araştırmacı ilk milletin doğum tarihini on altıncı yüzyıl olarak belirler. Öte yandan Greenfeld de milliyetçiliğin kökenlerini toplumsal dü-

zende yaşanan değişimlere verilen tepkide arar.[430] Yazara göre milliyetçilik, toplum içinde hızla ön plana çıkan eğitimli sınıfların eski düzenin statü anlayışına karşı çıkmalarıyla doğmuştur. Toplumsal hareketliliğe prim vermeyen bu sistem, yükselen sınıfların hakettiklerine inandıkları yere ve saygınlığa kavuşmalarını engellemektedir. Bunun üzerine geleneksel sistem yıkılmış, yerine herkesin eşit sayıldığı, tüm bireylerin seçkin statüsüne sahip olduğu bir düzen kurulmuştur. Buysa Orta Çağ'da çok farklı anlamlarda kullanılan 'millet' kelimesinin, her üyesine saygınlık kazandıran bir topluluk olarak yeniden tanımlanmasıyla sağlanmıştır. Görüldüğü gibi, 'yapılanmacılık' kavramı burada da modernlik ölçütünden daha yararlıdır.

Son olarak, bu sınıflandırmanın diğerinden daha doğru değil, sadece daha yararlı olduğunu tekrarlamak istiyorum. Bir sınıflandırma açısından önemli olan kategorilerin oluşturulmasında kullanılan ölçütlerin net ve iyi tanımlanmış olmasıdır. Bu netlik, kategoriler arasındaki farklılıklarla kategori içi benzerliklerin belirgin olmasını da sağlayacaktır. Kanımca önerdiğim ve ayrıntılı olarak tanımladığım ölçütler, bu amaca uygundur. Tek sorun söz konusu ölçütlerin ve onları tanımlamak için kullanılan kavramların çok genel olması. Ancak bu durum, ele alınan kuramların çeşitliliği düşünülürse, bir ölçüde kaçınılmaz. Bu anlamda aynı kategorilerde değerlendirilen kuramların birbirleriyle özdeş olmadığı, aralarında büyük farklılıklar bulunduğu unutulmamalı. Bu noktada içerikle ilgili eleştirilere geçebiliriz.

### *İçerikle İlgili Eleştiriler*

Çalışma boyunca ele aldığım yaklaşımların hangisi (ya da hangileri) milletleri ve milliyetçiliği daha iyi anlamamızı sağlar?

---

[430] Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992); Liah Greenfeld, 'Transcending the Nation's Worth', *Daedalus*, 122, 3 (1993), s. 47-63.

İkinci bölümde belirlenen temel sorunların çözümlerine ilişkin ipuçları hangi kuramsal yaklaşımda saklıdır? Sırayla bakalım.

Milliyetçilerin görüşleri üzerinde fazla durmaya gerek yok. Brubaker'ın da belirttiği gibi, artık akademik dünyada çok az kişi milletlerin değişmez, sabit yapılar olduğunu düşünüyor.[431] Milletlerin 'doğum tarihine' ilişkin görüşler değişse de, genelde uygun koşulların oluşmasıyla tarihin belirli bir döneminde ortaya çıktıklarına inanılıyor. Milletlerin ilk çağlardan beri var olduğu görüşüne hemen hemen hiçbir araştırmacı prim vermiyor.

Bunun en önemli nedeni, son yirmi-otuz yılda üretilen modernist (yapılanmacı) çalışmaların tersini açık bir şekilde kanıtlaması. Modernistlerin milliyetçiliğe bakışının temelde doğru olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bugün dünya haritasını oluşturan milletlerin, 'tarihi' (yani uzun bir geçmişe sahip) olduğu varsayılan pek çok Avrupa milleti de dahil, büyük bir çoğunluğu son birkaç yüzyılda yaşanan gelişmelerin eseri. Bu görüşü desteklemek için milletin vazgeçilmez nesnel ölçütlerinden biri olarak görülen dile bakmak yeterli. Örneğin 1789 yılı Fransası'nda halkın yüzde ellisi Fransızca konuşmaktaydı; bunların da ancak yüzde on iki-on üçü dillerini 'doğru' bir şekilde konuşuyordu. İtalyan birleşmesinin sağlandığı 1860 yılında halkın yüzde iki buçuğu İtalyanca biliyordu.[432] Norveççeyi Danimarka dilinin etkisinden kurtarmak için gösterilen tüm çabalara karşın, bu dil 1947'de Norveçlilerin yalnız yüzde yirmisi tarafından kullanılmaktaydı.[433] Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. An-

---

[431] Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 15, not 4.

[432] Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth and Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 60.

[433] Eric J. Hobsbawm, a.g.e., s. 55.

cak önemli olan, milliyetçiliğin daha çok devletler kurulduktan sonra ön plana çıkması ve milletlerin genelde devletler tarafından kurulmasıdır. Polonya'nın kurtuluşunda büyük rol oynayan Pilsudski'nin dediği gibi 'Devlet milleti kurar, millet devleti değil'. Bu görüşü en iyi ifade edense İtalya'nın birliğini sağlamada büyük rol oynayan Massimo d'Azeglio olmuştur: 'İtalya'yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.'[434]

Modernist araştırmacıların kuramlarında öne sürdükleri savların büyük bir bölümü, etno-sembolcülerin eleştirilerine karşın bugün hâlâ geçerlidir. Milletler, milliyetçilik çağının ürünüdürler, geçmiş etnik kültürlerin değil. Bireylerin üyeleri oldukları topluluklara karşı bağlılık beslemesi doğaldır; bu modern çağa ait bir olgu da değildir. Ancak bu bağlılık modern milletleri açıklamaz. İnsanlar tarih boyunca çeşitli topluluklara bağlılık duymuşlardır: Şehir-devletlere, yaşadıkları bölgelere. Neden bu bağlılıklar varlıklarını sürdürmemişlerdir? Neden milli bağlılığa dönüşmüşlerdir? Yüz yüze ilişkilere dayalı küçük ölçekli topluluklara duyulan bağlılıkla tanımadığımız milyonlarca insandan oluşan soyut millete duyulan bağlılık ne ölçüde aynıdır? Etnik toplulukların eskiden de var olduğuna kuşku yoktur. Ancak asıl yanıtlanması gereken soru, bu topluluklarla günümüz milletleri arasında ne kadar benzerlik olduğudur. Göçlerin, istilâların, soykırımların, gruplar arası evliliklerin yaşandığı tarih boyunca etnik toplulukların aynı kaldığını söylemek imkânsızdır. Ayrıca etnik kimlikler, toplumsal ilişkilerde şekillenir; toplumsal ilişkilerse kişisel çıkarların egemenlik alanıdır. Bireyin ve toplulukların içinde yaşadıkları koşullar sürekli değişir. Etnik kimlik de bu koşullara göre yeniden tanımlanır. Kaldı ki etnik kimliğin tek bir tanımı da yoktur. Egemen tanıma alternatif tanımlar da üretilir.[435] Bu da bireyi birden fazla seçenekle karşı karşıya bırakır: Birey yalnızca hangi etnik topluluk-

[434] Eric J. Hobsbawm, a.g.e., s. 44-5.
[435] Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 36.

tan olduğuna karar vermeyecek, hangi tanımı benimseyeceğini de seçmek zorunda kalacaktır.[436] Tüm bunlar etno-sembolcüler tarafından da kabul edilir. Smith çalışmalarında etnik kültürü oluşturan mit, sembol ve geleneklerin yeniden yorumlandığını, yeniden tanımlandığını sık sık dile getirir.[437] Yine de ısrarla etnik kültürlerin kalıcı olduğunu, modern milletlere temel oluşturduğunu iddia eder. Peki ama 'yeniden yorumlanan ve yeniden tanımlanan' bir kültür ne derece aynı kültürdür? Smith bu soruyla yüzleşmekten kaçar. Yanıt, milliyetçilik söyleminde gizlidir. Eskiden kalma mitleri, sembol ve gelenekleri yeniden yorumlayan, tanımlayan milliyetçiliktir. Milliyetçilik çağında geçmiş kültürlere yeni anlamlar yüklenir. Kültürel miras, farklı amaçlar doğrultusunda kullanılır. Bu süreçte siyasi kaygılar da büyük rol oynar.[438] Milli kimliklerin kültürel içeriğine yön ve biçim veren, devlet kurmanın gerekliliklerdir. Buysa bütünüyle modern çağa ait bir olgudur.

Bu aşamada etno-sembolcülerin başka bir eleştirisi akla geliyor: İnsanlar yeniden tanımlanan, kurgulanan, hattâ çoğu zaman icat edilen mitler ve semboller için mi canlarını vermektedirler? Bunca fedakârlık, 'hayal edilen' topluluklar uğruna mı yapılmaktadır? Bu eleştiri önemli bir noktayı gözden kaçırır. Mitlerin icat veya hayal edilmiş olması, onları inananların gö-

---

[436] Elbette böyle bir seçimin söz konusu olmadığı, bireyin belirli gruplar ve tanımlar 'içine doğduğu' da söylenebilir. Ancak bu görüşün gerçekleri yansıtmadığı son yıllarda kimlik konusuna eğilen pek çok çalışma tarafından ortaya konuldu.

[437] Örneğin bkz. Anthony D. Smith, 'The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?', *Millennium: Journal of International Studies,* 20, 2 (1991), s. 359.

[438] Calhoun'un belirttiği gibi seçilen her tanım, diğer tanımları ikinci plana itecektir. Bir milli kültürün egemen kılınması, diğerlerinin meşruluğunu ortadan kaldıracaktır. Bu siyasi oyunda ortaya konan meblağlar çok yüksektir, Bkz. Craig Calhoun, 'Nationalism and Ethnicity', *Annual Review of Sociology,* 19 (1993), s. 215.

zünde 'sahte' yapmaz.[439] Halliday'in de belirttiği gibi, mitlerin asılsız olduğunun belirlenmesi etkilerini azaltmaz:

> [M]itler bir kez oluşturulup ifade edildiklerinde kendi kendilerine bir gerçeklik, bir hayat kazanırlar. Örneğin ırkçı nefret mitleri başıboş yabancı düşmanlarının uydurduğu yalanlar olarak ortaya atılmış olabilir. Ama ne zaman ki bu mitler siyasi alana girer ve etnik gruplar arası ilişkilerin gergin olduğu ortamlarda yayılır, işte o zaman daha önce sahip olmadıkları bir kuvvet ve gerçeklik kazanırlar.[440]

Bu nokta, milliyetçiliğe sempatiyle bakanlar araştırmacılar tarafından da dile getirilir. Örneğin, David Miller milli kimliğin savunmasını yaptığı son kitabında, hemen her kimliğin harcında birçok mite rastlanabileceğini, bu mitlerin bir bölümünün tamamen uydurma olduğunu, çoğununsa gerçekten olmuş olayların abartılı anlatımlarına dayandığını söyler.[441] Miller sözlerine Orwell'den bir alıntıyla devam eder: 'İnanılan mitler bir süre sonra gerçek olurlar çünkü ortalama insanın benzemek için elinden geleni yapacağı bir örnek tip, bir "kişilik" yaratırlar.'[442]

---

[439] Mitlerle ilgili ilginç iki çalışma için bkz. Raphael Samuel ve Paul Thompson (der.), *The Myths We Live by* (Londra: Routledge, 1990) ve Bruce Lincoln, *Discourse and the Construction of Society: Comparative Studies of Myth, Ritual, and Classification* (New York: Oxford University Press, 1989).

[440] Fred Halliday, *İslâm ve Çatışma Miti* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998, çev. Umut Özkırımlı, Gülberk Koç), s. 18.

[441] David Miller, *On Nationality* (Oxford: Oxford University Press, 1997), s. 35-42.

[442] David Miller, a.g.e., s. 37. Orwell'in bu sözleri için bkz. George Orwell, 'The English People', S. Orwell ve I. Angus (der.), *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell, iii* (Harmondsworth: Penguin, 1970) içinde.

Aynı görüş Archard tarafından da dile getirilir.[443] İşte etno-sembolcülerin, özellikle de Smith'in atladığı budur. Eleştiri, milletlerin ve milli kimliği oluşturan mitlerin 'sahte', 'yapay' olduğunu iddia eden Gellner ve Hobsbawm için bir noktaya kadar geçerlidir. Ancak ne Anderson, ne Breuilly, ne de Brass milletin yapay olduğunu iddia eder. Önemli olan milleti oluşturan bireylerin inançları, algılamalarıdır. Onların mitlerin gerçek olduğuna inanması yeterlidir. Bu anlamda milletin 'hayal edilmesi' entelektüel bir alıştırmadan ibaret değildir: Yaşanır, hissedilir, duyumsanır.[444] Dolayısıyla somutlaşır, gerçeklik kazanır.

Smith'in gözden kaçırdıkları bu kadarla da kalmaz. İnsanların hayal ürünü mitler, semboller uğruna canlarını vermeyecekleri iddiası, milleti oluşturan tüm bireylerin mitlerin uydurma olduğunu bildikleri, 'hayal etme' eyleminin bilincinde oldukları varsayımına dayanır. Peki ama, doğduğu andan itibaren yaşamının her anında millet gerçeğiyle yüz yüze olan birey, 'vatandaş', kendisine tüm öğretilenlerin aslında bir mit, milletinse 'hayalî bir topluluk' olduğunu nasıl anlayacaktır? Anderson'ın *Imagined Communities*'ini okuyarak mı? Herkes Anderson ya da Hobsbawm mı okumaktadır? Bu kitabı okuyan sıradan insanların hayatları mı değişecektir? Milletin 'hayal edilmiş bir topluluk' olduğunu anlayarak fedakârlıklarına bir son mu vereceklerdir? Smith'in varsayımının geçerli olduğunu söylemek çok güç. Trajik olansa, bu noktanın bugüne kadar kimse tarafından dile getirilmemiş olması. Konuya Calhoun'un anlatılanları çok iyi özetleyen sözleriyle son vermek en doğrusu:

---

[443] David Archard, 'Myths, Lies and Historical Truth: A Defence of Nationalism', *Political Studies*, 43 (1995), s. 472-81.

[444] Spyros A. Sofos, 'Culture, Politics and Identity in Former Yugoslavia', Brian Jenkins ve Spyros A. Sofos (der.), *Nation and Identity in Contemporary Europe* (Londra: Routledge, 1996) içinde, s. 251.

> Geleneği (ya da kültürü) böylesine güçlü ve etkili kılan eskiliği değil, yakınlığı, el altındalığı ve bildik, dolaysız oluşudur. Milliyetçilerin kendileriyle ilgili düşüncelerinin bazıları tarihsel açıdan kuşkulu olabilir ama bu düşünceler gündelik deneyimlerde ve eylemlerde gerçeklik kazanırlar. (...) Kimi zaman halk, gerçekliğinden kuşku duyduğu öyküleri doğrulayan devlet gösterilerine de katılır ve o öyküleri 'bizim öykülerimiz' olarak benimser, onları gündelik hayatın arka plan koşulları olarak kabul eder. (...) Kısacası, örneğin bir Eritre halkını Etiyopya yönetimine karşı ayaklandıran milliyetçiliklerinin eski ve köklü oluşu değil, Eritreli olmanın hissedilen gerçekliğidir.[445]

Milletlerin doğurduğu güçlü bağlılıkları açıklayan bir diğer etken de gündelik hayatta gizlidir.[446] Milleti oluşturan bireyler normal yaşantılarını sürdürürken milli kimlikleriyle ilgisi olmayan pek çok ilişki kurarlar, diğer insanlarla iletişime girerler. Bunları yaparken de geleceğe umutla bakarlar; ileriye dönük maddi/manevi yatırımlar yapmaktan kaçınmazlar. Bütün bu ilişkiler, daha doğru bir ifadeyle gündelik yaşantının dayandığı tüm temeller, doğrudan ya da dolaylı olarak devlete bağlıdır. Bugün de, gelecek de devlet varsa, vardır. Dolayısıyla devlete ve millete yönelik her tehdit, yereli, gündeliği, kişiseli de etkiler. Milletin tehlike altında olması demek, bireyin kurmak için onca emek harcadığı hayatın, değer verdiği pek çok şeyin tehlike altında olması demektir. Bireylerin hayatları, oluşturdukları milletin hayatından bağımsız değildir. Biri yoksa, diğeri de yoktur, en azından aynı şekilde yoktur. Bu özdeşliği ilk dile geti-

---

[445] Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 34-5.

[446] Bu etken Tilly tarafından da dile getirilir. Bkz. Charles Tilly, 'A Bridge Halfway: Responding to Brubaker', *Contention*, 4, 1 (Sonbahar 1994), s. 18.

renlerden biri Otto Bauer'di.[447] Millet tanımına 'ortak kader' öğesini katarken Bauer'in aklında olan budur. Millet yalnız ortak geçmiş düşüncesine dayanmaz; ortak gelecek –ortak kader– de en az onun kadar önemlidir. Yuval-Davis bu öğenin ortak etnik geçmişe sahip olmayan Amerika, Yeni Zelanda gibi göçmen milletlerin oluşumunda büyük rol oynadığını vurgular.[448] Kısacası insanların milletlerine böylesine güçlü bir şekilde bağlanmalarının nedenlerinden biri de budur. İnsanlar milletleri uğruna fedakârlık yaparken, aynı zamanda kendi hayatları için fedakârlık yapmaktadırlar.

Modernist (yapılanmacı) kuramların asıl sorunu milliyetçiliği tek bir değişkene dayanarak açıklamaya çalışmalarıdır. Çalışmada yer verilen bütün kuramlar için bir ölçüde geçerli olan bu sorun,[449] yakın zamana kadar milliyetçilik konusunda çalışan kimsenin dikkatini çekmemiştir.[450] Gerçi tek tek belirli kuramcılar, özellikle de neo-Marksistler, 'indirgemecilik' suçlamasıyla karşı karşıya kalmışlardır ama bunun modernistlerin ortak sorunu olduğu fark edilmemiştir. Milliyetçilik tek bir etkenle açıklanamayacak kadar değişken bir görüngüdür. Bukalemun gibi bulunduğu ortamın rengine bürünür, çok değişik ideolojilerle işbirliği yapar. Bu tür bir görüngüyü tek bir dönüşüm süreci çerçevesinde çözümlemeye kalkışan yaklaşımlar, o süreç ne kadar kapsamlı olursa olsun, indirgemecilikten kurtulamaz. Milliyetçiliğin bu özelliğine birazdan daha ayrıntılı olarak değineceğim. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da in-

---

[447] Otto Bauer, 'The Nation', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation* (Londra: Verso, 1996) içinde, s. 51-2.

[448] Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (Londra: Sage Publications, 1997), s. 18.

[449] Bu noktada Anderson ve Hroch'un bu eleştiriyi en az hakeden araştırmacılar olduklarını belirtmeliyim.

[450] Yakın zamana kadar çünkü Calhoun 1997 tarihli çalışmasında bu sorunu dile getirir. Bkz. Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 20-1.

dirgemecilikten kurtulmaya çalışan bazı araştırmacıların tam tersi yanlışa düşmesidir. Anthony D. Smith'in milliyetçilik çözümlemesi bunun en güzel örneğidir.[451] Modernistler gibi milliyetçiliği açıklayacak genel bir kuram peşinde olan ama ele aldığı konunun karmaşık yapısını da gözardı etmeyen Smith, geliştirdiği yaklaşımda akla gelebilecek hemen her değişkene yer verir. Merkezî devletin kurulması, vergilendirme, askerlik, bürokratikleşme, vatandaşlık haklarının daha fazla sayıda insana tanınması, iletişim sistemlerinin gelişmesi, piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, sermaye birikimi, dinin gerilemesi, eğitimin laikleşmesi, kapitalizmin yayın sektörüne girmesi, üniversite sayısının artması, etnik kültürlerin keşfedilmesi, yeniden canlandırılması vb. Smith'in milliyetçiliğin ortaya çıkışına katkıda bulunduğunu söylediği etkenlerden yalnızca bazılarıdır.[452] İyi ama, bu kadar geniş kapsamlı bir kuramın açıklayıcı olduğu söylenebilir mi? Aslında Smith'in söylediği yanlış değildir; bu etkenlerin hepsi milliyetçiliğin gelişiminde şu veya bu şekilde rol oynamıştır. Sorun da budur zaten: Bütün milliyetçilikleri açıklayacak tek bir kuram yoktur. Bu kadar değişken içeren bir kuram da açıklayıcı değildir.

Yeni kuşak milliyetçilik çalışmalarına gelince... Bu çalışmalarda dile getirilen eleştirilerin büyük ölçüde doğru ve haklı olduğunu söylemek mümkün. Gerçekten de klasik döneme ait çalışmalar, Avrupa merkezci bakış açıları, öznel farklılıkları gözardı eden tavırlarıyla milliyetçiliğin taraflı ve eksik bir açıkla-

---

[451] Smith'in milliyetçiliği sadece etnisiteye dayanarak açıklamaya çalıştığını iddia eden Calhoun bu konuda yanılır. Smith'in etnik kültür üzerinde ısrarla durmasının nedeni modernistlerle arasındaki farkı vurgulamaktır. Smith'in milliyetçilik çözümlemesi tam tersine fazlasıyla karmaşıktır. Bkz. Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 56.

[452] Anthony D. Smith, *National Identity* (Londra: Penguin, 1991), s. 54-68. İşin ironik tarafı da bu etkenlerin çoğunun modernistlerin gündeme getirdiği etkenler olmasıdır.

masını sunuyorlardı. İhmal edilen, hattâ bilinçli olarak görmezden gelinen konuların da milliyetçilik literatürüne yansıması gerekiyordu. Sosyal bilimlerin tüm dallarının değişim rüzgârlarıyla sarsıldığı düşünülürse, bu kaçınılmazdı. Bu misyonu yüklenen de altıncı bölümde sözünü ettiğimiz çalışmalar oldu. Her biri farklı eksikliklere parmak basan bu çalışmaların milliyetçilik literatürünü tek boyutluluktan kurtardıkları kuşku götürmez. Birazdan sunacağım analitik çerçeve de büyük ölçüde bu çalışmalarda ortaya atılan düşüncelerden esinlendi. Yalnız burada bir parantez açmak ve yeni dönemde üretilen çalışmaların bir bölümüne yön veren 'postmodernist' yaklaşımla ilgili birkaç noktanın altını çizmek gerekiyor.

Bu noktalardan oldukça genel olan ilki, postmodernizmin yenilik iddiası. Postmodernizmi benimseyen bazı yazarların büyük bir keşfimiş gibi sundukları savların önemli bir bölümü, daha önceden farklı görüşlere sahip yazarlar (özellikle de Marksistler ve neo-Marksistler) tarafından, değişik şekillerde dile getirilmiş düşüncelerden oluşuyor. Postmodernizmin, Frankfurt Okulu'ndan (örneğin Adorno, Horkheimer), yapısalcılık sonrası yaklaşımlardan (örneğin Foucault, Althusser) etkilendiği zaten biliniyor. Yakın dönemde ortaya atılan ve postmodernist olarak nitelenen pek çok düşüncenin izlerine Gramsci'nin eserlerinde rastlanabileceğiyse giderek daha çok yazar tarafından dile getiriliyor. Bu aslında çok doğal. Zaten eleştirilmesi gereken de postmodernizmin kendisinden önceki akımlardan, kuramcılardan esinlenmesi değil, bazı postmodernist yazarların bu esinlenmeyi reddetmeleri, 'yeni' düşüncelerle ortaya çıktıklarını iddia etmeleri.

İkinci genel nokta postmodernizmin aşikâr olanı söyleme eğilimi.[453] Postmodernist yazarların gündeme getirdiği ve ısrarla vurguladığı pek çok konu, örneğin egemen söylemlere (üst

[453] Bu nokta için Olga Demetriou'ya teşekkür borçluyum.

anlatılara) karşı çıkmanın gerekliliği, öznel farklılıkların önemi insana doğal gelen, zaten yapılması gerektiği düşünülen konular. Ancak burada eleştiri oklarını sadece postmodernistlere yöneltmek doğru değil. Bunun nedeni de doğruluğu tartışılmaz görünen, sorgulanması bile anlamsız bulunan bu varsayımların sosyal bilimlerin pek çok alanında bugüne kadar gözardı edilmiş olması. Milliyetçilik alanından bir örnek verelim: Klasik döneme ait çalışmaların büyük bir bölümü, milleti oluşturan bireyler arasındaki farklılıkları görmezden gelir ve milleti bir bütün olarak algılar. Bu varsayımın doğal sonucu tek bir milliyetçilik, yani tek bir milli kimlik tanımı (kurgusu) olduğudur. Bu varsayımın doğru olmadığı artık pek çok araştırmacı tarafından kabul ediliyor. Öte yandan bunun farkına ancak 1980'lerde, postmodernizmden etkilenen eserler sayesinde varılabilmiş. İşte bu noktada postmodernistlerin hakkını teslim etmek gerekiyor. Elbette klasik dönem araştırmacılarının bu eksikliklerin bilincine varabilmek için postmodernizm tarafından 'keşfedilmelerini' beklemeleri üzücü. Bu, kapitalizmin eşitlik, toplumsal adalet gibi kavramları hatırlamak için Bolşevik Devrimi'ni beklemesini hatırlatıyor. Yine de eksikliklerin farkına geç varılması, hiç varılmamasından iyidir.

Postmodernizmle ilgili üçüncü bir sorun da, akıma mistik bir hava verilmesi, başka bir şekilde ifade edersek postmodernizmin kendini 'mitleştirmesi'. Bu aslında oldukça çelişkili bir durum çünkü postmodernizmin temel ilkelerinden biri de genellemelere dayalı büyük kuramların (*grand theory*) ya da 'üst anlatıların' (*meta-narrative*) olmadığı. Bu noktadan hareket eden bir yaklaşımın kendini bir tür üst anlatıya, her şeyi açıklama iddiasında olan bir kurama çevirmesi son derece şaşırtıcı. Kellner'e göre bu postmodernizmin en büyük açmazlarından biri çünkü bu yola sapmadan 'postmodern durumu' anlatmak

imkânsız.[454] Postmodernizm kavramının temelinde bile sözü edilen türde genellemeler yatıyor: Kavram, modernlik (*modernity*) terimiyle tanımlanan bir toplumsal evreden 'postmodern' olarak nitelenen bir evreye geçildiğini varsayıyor. Hem belirlenen toplumsal evreler, hem de çizilen genel tablo klasik dönemi aratmayacak ölçüde kapsamlı, iddialı ve gösterişli. Bu varsayımı temel alan bir yaklaşımın, örneğin bir Gellner'in yine toplumsal evrelere dayalı milliyetçilik kuramından farklı olduğunu söylemek güç. Kısacası postmodernizmin mitleştirilmesi ve sosyal bilimlerin pençesine düştüğü tüm hastalıkların ilacı olarak gösterilmesi oldukça anlamsız. Bunu mitlere ve 'ilâhî ilaçlara' inanmayanlar tarafından yapılmasıysa başlı başına bir araştırma konusu.

Altı çizilmesi gereken dördüncü ve son noktaysa postmodernistlerin kullandığı, üslûp/stille ilgili. Sorun aslında oldukça basit: Bhabha, Spivak gibi postmodernizme yakın yazarlar düşüncelerini kâğıda dökerken son derece ağdalı, ağır bir dil kullanıyorlar. Elbette bunun yazarların en doğal hakkı olduğu öne sürülebilir. Bu görüşe bir ölçüde katılmakla birlikte, bu üslûbun tabulaştırılmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu aslında bir önceki paragrafta sözünü ettiğim postmodernizmi mitleştirme sürecinin bir uzantısı. Buna göre anlaşılmaz olmak, ağdalı ve kelime oyunlarına dayalı bir üslup kullanmak bir artı değer olarak görülüyor. Postmodernist yazar Olimpos Dağı'ndaki Zeus'a dönüştürülüyor. Oysa bu mistisizm, her şeyden önce postmodernizmin kendi misyonuna zarar veriyor. Kulak verilmesi gereken önemli mesajlar sözü edilen kelime ve kavram yumağı arasında kaybolup gidiyor. Postmodernizm bu anlamda kendi kuyusunu kazıyor.

---

[454] Douglas Kellner, 'Postmodernism as Social Theory: Some Challenges and Problems', *Theory, Culture and Society,* 5, 2-3 (1988), s. 252-3.

Özetle söylemek gerekirse, postmodernist metinlerden alınacak dersler olduğu kesin. Ancak bunu yaparken aşırılıklara dikkat etmek ve söylenenleri iyice süzgeçten geçirmek, en önemlisi de postmodernizmi bir ideolojiye çevirmekten kaçınmak gerekiyor.

## MİLLİYETÇİLİĞİ ANLAMAK: ANALİTİK BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

Tüm bu eleştirilerin ışığı altında, milliyetçiliği çözümlemede kullanılabilecek bir analitik çerçeve önerisinde bulunacağım. Yalnız buna geçmeden önce iki noktanın altını çizmekte yarar var. Bunlardan ilki, beş önermeden oluşan bu çerçevenin bir milliyetçilik kuramı olmadığı. Zaten ilk önermede tüm milliyetçilikleri açıklayabilecek bir kuramın üretilemeyeceği ileri sürülecek. İkinci önemli noktaysa, bu çerçevenin bir boşlukta doğmadığı, farklı yazarlar tarafından dile getirilen görüşlerin bir sentezine dayandığı. Ancak tek bir disiplinin sınırlarına sığmayan bu düşünceler daha önce bir araya getirilmemiş. Birbirinden kopuk bir dizi düşünceyi olduğu gibi sıralamaya kalkmanın da bizi bütünlük içermeyen bir tabloyla karşı karşıya bırakacağı kesin. Bu noktayı dikkate alarak sözü edilen düşünceleri geliştirecek, sonra da harmanlayarak birbirleriyle uyumlu hale getireceğim. Kısacası sunacağım analitik çerçeve, farklı yazarların görüşlerinden 'damıtılmış' olmasına karşın bir bütünlük içerecek.

### (1) *Tüm Milliyetçilikleri Açıklayacak Genel Bir Kuram Üretilemez*

Sami Zubaida tarafından tam yirmi yıl önce dile getirilen bu nokta doğal, hattâ aşikâr görünebilir.[455] Bunun sosyal bilimle-

[455] Sami Zubaida, 'Theories of Nationalism', Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakeford ve Nira Yuval-Davis (der.), *Power and the State* (Londra: Croom Helm, 1978) içinde.

rin ilgilendiği pek çok konu için geçerli olduğu da söylenebilir. Ancak bu açık gerçeğin milliyetçilik literatürünün önde gelen isimleri tarafından kabul edilmesi 1990'ları bulur.[456] Daha önce de söylediğimiz gibi, milliyetçilik son derece değişken, esnek bir yapıya sahiptir; bulunduğu ortamın koşullarına uyum sağlar. Bu da milliyetçiliği basit tipolojilerle açıklanamayacak kadar karmaşık, deyim yerindeyse 'çok kişilikli' bir olgu yapar. Zubaida sosyolojik bir milliyetçilik kuramının ideolojik bir türdeşlik (örneğin benzer hedefler) yetinemeyeceğini, aynı zamanda 'sosyolojik' bir türdeşlik (örneğin ortak yapılar, ortak toplumsal süreçler) belirlemek zorunda olduğunu öne sürer.[457] Bu da sonu olmayan, imkânsız, Yuval-Davis'in deyimiyle 'tarih dışı' bir projedir.[458] Milliyetçilikler farklı dönemlerde, farklı bağlamlarda doğarlar. Doğal olarak bu da farklı koşullar demektir. Bir milliyetçilik hareketinin nasıl başarıya ulaştığını anlayabilmek için, içinde yeşerdiği ortamın koşullarını, yerel tarihi, kitlesel destek arayışında olan alternatif akımları bilmek gerekir.[459] Ayrıca belirli bir milliyetçiliğin ortaya çıkışında ve biçimlenmesinde rastlantıların da payı vardır. Bu noktanın altı Halliday, Brubaker gibi araştırmacılar tarafından çizilir.[460] Halliday'in

---

[456] John A. Hall, 'Nationalisms: Classified and Explained', *Daedalus*, 122, 3 (1993), s. 1; Anthony D. Smith, 'Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism', *Nations and Nationalism*, 2, 3 (1996), s. 386. Smith bu noktaya yirmi yıl boyunca bu tür bir milliyetçilik kuramı üretmeye çalıştıktan sonra varır.

[457] Sami Zubaida, a.g.e., s. 56.

[458] Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (Londra: Sage Publications, 1997), s. 21.

[459] Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 25.

[460] Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), birinci bölüm; Fred Halliday, 'The Nationalism Debate and the Middle East', *Kaller Public Lecture*, Dayan Centre for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv, 5 Mayıs 1997.

belirttiği gibi tarih boyunca pek çok topluluk 'millet olmaya' adaylığını koymuş ama bunu başaramamıştır. Yüzyıllar boyu süren bu yarışı yarıda bırakan ya da bırakmak zorunda kalan birçok topluluk olmuştur. Bugün 193 egemen devlet varsa, bir o kadar da aynı statüye kavuşma iddiasında olan etnik grup vardır. Yirmi birinci yüzyıla girilirken sahip olduğumuz dünya haritası bir dizi savaşı, çatışmayı, anlaşmayı ve tarihsel rastlantıyı yansıtmaktadır. Bu haritanın çok farklı olabileceği gerçeği gözardı edilmemelidir.[461]

Peki bu durumda milliyetçiliği çözümleme girişimlerini tümüyle rafa kaldırmak mı gerekmektedir? Nitekim James, Zubaida'nın bu tür bir teslimciliği savunduğunu varsayarak yazarı 'yapısalcı sonrası' (*poststructuralist*) yaklaşımların 'genel' kuramlara duyduğu kuşkuculuktan fazlasıyla etkilenmekle suçlar. Bu anlamsız bir suçlamadır.[462] Zubaida, milliyetçiliğin çözümlenemeyeceğini ya da çözümlenmemesi gerektiğini söylemez. Kaçınılması gereken, böylesine değişken bir yapıya sahip olan bir olguyu tek bir kuramla açıklamaya kalkışmaktır. Yoksa milliyetçiliğin farklı yönlerini, değişik boyutlarını anlamamıza katkıda bulunacak kuramlar, yaklaşımlar üretilebilir. Örneğin milliyetçiliğin neden ve nasıl yeniden üretildiği araştırılabilir; Yuval-Davis ve Anthias'ın yaptığı gibi farklı toplumsal grupların milliyetçi projelere nasıl katıldıkları incelenebilir.[463] Kısacası yapılabilecek çok şey vardır. Milliyetçiliğin belirli yönlerinde yoğunlaşan bu 'mini kuramlar', çok şey söyleme iddiasında olan

---

[461] Fred Halliday, a.g.e., s. 16-7.

[462] Paul James, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community* (Londra: Sage Publications, 1996), s. 113- James'in geliştirmeye çalıştığı kuramsal çerçeve de son derece soyut ve yüzeyseldir.

[463] Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias (der.), *Woman-Nation-State* (Londra: Macmillan. 1989).

ama hiçbir şey söylemeyen 'genel' kuramlardan çok daha yararlıdır.

(2) *Tek Bir Milliyetçilik Yoktur; Milliyetçilikler Vardır*

Öklidvâri bir milliyetçilik kuramı üretme projesini çıkmaza sokan nedenlerden biri de milliyetçiliklerin iç farklılıklarıdır. Yalnızca farklı milliyetçilik türleri yoktur; belirli bir milliyetçilik içinde de birbirleriyle yarış halinde olan, kimi zaman işbirliği yapan, kimi zamansa açıkça çatışan farklı projeler vardır. Ortaya atılan tanımlar, peşinde koşulan hedefler bir toplumsal gruptan diğerine değişir. Devreye ideolojik tercihler, alternatif bağlılıklar girer. Örneğin Türkiye'de tek bir milliyetçilik yoktur: İslâmcıların, Kemalistlerin, Türkçülerin, liberallerin milliyetçilik anlayışları birbirinden farklıdır. Bu grupları alt gruplara ayırmak da mümkündür. Örneğin İslâmcıların içinde Refah/Fazilet grubuyla Fethullah Gülen cemaati farklı milliyetçi projeleri savunurlar. Bu sayılan grupların milli kimlik tanımları da farklılıklar içerir. Kemalistler 'vatandaşlığı dayalı' bir kimlik anlayışını ön plana çıkarırken, Türkçüler kültürel farklılığı, çoğulculuğu (açıkça ifade etmeseler de) reddederler. Liberaller Batı'yı örnek alırken, solcular 'Üçüncü Dünya milliyetçiliği'nin anti-emperyalist (dolayısıyla Batı karşıtı) yaklaşımını benimserler. Kısacası 'Türk milliyetçiliği' diye bir şey yoktur, 'Türk milliyetçilikleri' vardır. Hayatın içinde gözlenen bu çeşitlilik, birden fazla araştırma konusuyla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Milliyetçilikler 'arası' ve 'içi' farklılıklar tek bir kuramla/yaklaşımla açıklanamaz. Klasik dönem araştırmacılarının açmazı da budur. Bu döneme ait çalışmaların önemli bir bölümü istisnalara ayrılmıştır. Bunun tek nedeni milliyetçiliği türdeş bir bütün olarak görme eğilimidir.

Peki ama tüm bu milliyetçiliklerin bir ortak paydası yok mudur? Bunca farklı hareketi, ideolojiyi, politikayı milliyetçilik olarak tanımlamamızı sağlayan nedir?

(3) *Milliyetçilikleri Birleştiren 'Milliyetçi Söylem'dir*

Bu soruların yanıtı milliyetçilik söyleminde yatar. Japon ekonomik korumacılığını Sırp etnik temizliğiyle, spor karşılaşmalarından önce milli marş söyleme alışkanlığını İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu militanlarının terör eylemleriyle birleştiren milliyetçilik söylemidir. Çok farklı tarihsel koşullar altında gelişen, değişik biçimlere bürünen Arap milliyetçiliğiyle Çin milliyetçiliğini bir araya getiren ortak bir dil, bir 'retorik'tir.[464] Milliyetçilik her şeyden önce dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan, düşüncelerimize, hattâ gündelik konuşmalarımıza yön veren bir görme ve yorumlama biçimidir.[465] Milliyetçilik söylemi, sayılan tüm bu eylem ya da ideolojileri açıklamaya yetmez ama onları tanımamızı, tanımlamamızı sağlar. Japon Ekonomi Bakanı da, Sırp askeri de, IRA militanı da davranışlarını, eylemlerini milliyetçi söyleme sığınarak açıklayacaktır. Üçü de her şeyi 'milletleri için' yaptıklarını söyleyecek, bu yolla eylemlerine meşruluk kazandırmayı deneyeceklerdir.

Bu söylem milletlerin modernliğini de açıklar. Milletleri 'millet', bireyleri de 'vatandaş' olarak tanımlayan milliyetçilik söylemidir. Milletler yalnız 'milliyetçilik bağlamında' var olabilirler. Geçmişteki etnik toplulukları bugünün milletlerinden ayıran da budur.

Öte yandan bu söylem bize bir tür üst tanım üretme olanağı verir. Elbette milliyetçilik olarak tanımlanan hareketler, ideolo-

---

[464] Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 21-2. Milliyetçilik söylemini gündeme getiren diğer yazarlar da Eley ve Suny'dir: Bkz. Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny, 'Introduction', Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.), *Becoming National: A Reader* (New York: Oxford University Press, 1996) içinde, s. 10, 13, 18, 21-2.

[465] Buradaki tanım için bkz. Glenn Jordan ve Chris Weedon, *Cultural Politics: Class, Gender, Race and the Postmodern World* (Oxford: Blackwell, 1995), s. 14.

jiler ve politikalar arasında farklılıklar vardır. Yine de bu üst tanım, nesnel ya da öznel diğer tüm tanımlardan yararlıdır. Bir millet oluşturmak için gereken niteliklere ilişkin uzun listeler (ortak dil, din, ırk, etnik geçmiş, belirli bir toprak parçası vb.) hazırlanabilir. Ancak hiçbir millet bu niteliklerin tümüne sahip olmayacaktır. Ayrıca bir millet oluşturabilmek için bu niteliklerin kaçına ve hangilerine sahip olunması gerektiği de belli değildir. Bağlılık, dayanışma gibi öznel öğelerse bir millet oluşturmak için gerekli ama yeterli olmayan koşullardır. Bireyler millet dışındaki topluluklara da (örneğin ailelerine, 'din kardeşlerine') bağlılık beslerler. Bu anlamda bağlılık ayırt edici bir nitelik taşımaz. Ortak olan tek nokta milliyetçi söylemdir. Her millet, varlığını meşru kılmak ve kendini yeniden üretmek için bu söylemden yararlanır.

Öte yandan milliyetçi söylemin üç temel özelliği vardır:

– Bu söyleme göre, millet her şeyden önce gelir. Milletin çıkar ve değerleri diğer tüm çıkar ve değerlerden üstündür.[466]

– Milliyetçilik söylemi, milleti tek meşruiyet kaynağı olarak görür. Burada kastedilen yalnızca 'siyasi meşruiyet' değildir.[467] Daha genel bir meşruiyet kavramı söz konusudur. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılabileceği gibi, 'millet adına hareket etmek' normal koşullar altında hoş görülmeyecek, hattâ suç sayılabilecek pek çok davranış ve eyleme göz yumulmasını sağlar.

– Milliyetçilik söylemi dünyayı ikili kategorilere ayırır; 'biz' ve 'onlar', 'dostlar' ve 'düşmanlar' gibi. Başka bir deyişle kimlikler ve karşı-kimlikler üretir. 'Bizi', 'ötekilere' göre tanımlar;

---

[466] John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993, ikinci basım), s. 2.

[467] Siyasi meşruiyetin önemi için bkz. Brian Jenkins ve Spyros A. Sofos, 'Nation and Nationalism in Contemporary Europe: A Theoretical Perspective', Brian Jenkins ve Spyros A. Sofos (der.), *Nation and Identity in Contemporary Europe* içinde, s. 13-4.

kendinden bir türlü emin olamadığı için de bu ayrımı hep canlı tutar.[468]

### (4) *Milliyetçi Söylem Her Gün Yeniden Üretildiği Sürece Etkili Olabilir*

Milliyetçiliğin bugün hâlâ böylesine önemli olmasını sağlayan nedir? Neden milliyetçilik gücünü ve etkisini kaybetmez? Bu soruların yanıtı milliyetçiliğin her gün yeniden üretilmesinde saklıdır. Milliyetçilik, gündelik hayat boyutu dikkate salınmadan anlaşılamaz.[469] Bunun en temel nedeni, 'makro' yapıların 'mikro' düzeyde, yani gündelik ilişkilerde üretilmesidir.[470] Sistemin bir tanımı da bireyler ya da gruplar arasındaki toplumsal ilişkilerin düzenli ve rutin bir şekilde yeniden üretimidir.[471] Bu bakış açısına göre, milliyetçiliği açıkça dile getirilen üstünlük söylemleriyle, ırkçı bakış açılarıyla, etnik gruplar arası sürtüşmeleri, çatışmaları körükleyen 'ben-merkezci' ideolojilerle sınırlamak doğru değildir. Milliyetçilik gündelik, sıradan, dikkat bile çekmeyen düşünceleri, tutumları, önyargıları da içerir. Milliyetçi söyleme, belirli bir grubun egemenliğini sürdürmesini

---

[468] Zygmunt Bauman, 'Soil, Blood and Identity', *The Sociological Review*, 40 (1992), s. 678-9.

[469] Michael Billig, *Banal Nationalism* (Londra: Sage Publications, 1995).

[470] Bu bakış açısı için bkz. Teun A. van Dijk, *Elite Discourse and Racism* (Newbury Park, Londra: Sage Publications, 1993); Philomena Essed, *Understanding Everyday Racism* (Newbury Park, Londra: Sage Publications, 1991). Sistemin yeniden üretimi üzerinde en çok duran araştırmacılardan biri de Pierre Bourdieu'dür. Bir örnek için bkz. Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture* (Londra, Beverly Hills, CA.- Sage Publications, 1977).

[471] Anthony Giddens, *The Constitution of Society* (Cambridge: Polity Press, 1984), s. 377.

sağlayan tüm yapılarda, kurumlarda, süreç ve politikalarda rastlanabilir. İşte tüm bunlar milliyetçiliğin gündelik hayat boyutunu çok önemli hale getirir.

Gündelik hayatın devam ettirilebilmesi için birtakım bilgilerin bireylere aktarılması gerekir. Bunu aileden okula, medyadan iş çevresine çeşitli kurumlar sağlar. Bu kurumlar birlikte toplumsallaşma sürecini oluşturur. Sistemin gündelik hayatta bireyler tarafından sorgulanmadan kabul edilmesini, içselleştirilmesini sağlayan toplumsallaşma süreçleridir. Bu bağlamda 'gündelik milliyetçilik', milliyetçi söylemin var olan güç ilişkilerini devam ettiren bir dizi uygulama aracılığıyla gündelik hayata sokulması ve bireyler tarafından içselleştirilmesidir. Milliyetçi söylem (milliyetçi dil, tutum, davranış ve önyargılar) gündelik ilişkilere sızıp sistemin bir parçası haline gelince, yeniden üretimi kaçınılmaz hale gelir: Sistem yeniden üretildikçe, milliyetçi söylem de yeniden üretilir.

Tüm bu karmaşık gibi görünen kavram ve tanımlarla anlatmak istediğim, gündelik konuşmalarda kullandığımız dilin, sıradan davranış ve tutumlarımızın masum olmadığıdır. 'İngilizler bizim kadar sıcakkanlı değildir', 'Fransızlar kültürlerine düşkündür', 'Alman kadınların cinsellik anlayışı bizimkinden farklıdır' gibi nitelemeler bir anlamda milliyetçi söylemi yeniden üretir. Daha farklı koşullarda, örneğin İngiliz, Fransız ve Alman hükümetleri AB'ye üyeliğimizi desteklemediğinde yukarıdaki nitelemeler kolaylıkla 'İngilizler soğuktur', 'Fransızlar snob ve kendini beğenmiştir', 'Alman kadınları her önüne gelenle birlikte olur'a dönüşür. En tehlikeli olansa bu dönüşümün bilinçli bir şekilde yaşanmaması, önyargılara, kalıp tiplere (*stereotype*) zemin hazırlayanın masum (!) nitelemeler olduğunun farkına varılmamasıdır.

Gündelik hayatın bizi beşinci ve son önermeye taşıyacak bir başka boyutu da türdeşlikten uzak, 'heterojen' oluşudur.

(5) *Milliyetçi Söylem Farklı Şekillerde Yaşanır, Yeniden Üretilir. Bu Nedenle Milliyetçilik Çözümlemeleri Kimliğin Irk, Etnisite, Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Boyutlarını da Dikkate Almalıdır*

Gündelik ilişkilerin yapısı ve içeriği toplumdaki her birey için farklıdır. Üç çocuk annesi bir banka memuru için hayat, çocuksuz bir üniversite profesörününküyle aynı değildir.[472] Bireylerin 'gündelik milliyetçiliğe katılımı da toplumsal konumlarına göre değişiklik gösterir.[473] Bu konumu belirleyen etnisite, ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi etkenler milliyetçilik araştırmalarının dışında bırakılmamalıdır.[474] Bu farklılıkları gözardı eden çalışmalar, kimliği türdeş, bütünlük içeren bir kategori olarak görmekten kurtulamazlar. Milliyetçilik söylemi de benzer bir yaklaşımı benimser ve kimliklerin toplumsal ilişkilere bağlı olarak değişebileceğini kabul etmez; Calhoun'un deyimiyle 'kategorik' kimlik anlayışını savunur.[475] Bu bir açıdan doğaldır çünkü milliyetçilik söylemi bireylerin birbirlerini tanımadıkları, birbirleriyle, doğrudan ilişkiye giremeyecekleri büyük ölçekli topluluklarla ilgilenir. Oysa kimlik yansıtıldığı kadar bütünlük

---

[472] Philomena Essed, *Understanding Everyday Racism*, s. 48.

[473] Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis, 'Introduction', Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias (der.), *Woman-Nation-State* (Londra: Macmilian, 1989) içinde.

[474] Bunu başaran çalışmalara örnek olarak bkz. Helma Lutz, Ann Phoenix ve Nira Yuval-Davis (der.), *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe* (Londra: Pluto Press, 1995); Andrew Parker, Mary Russo, Doris Sommer ve Patricia Yaeger (der.), *Nationalisms and Sexualities* (Londra: Routledge, 1992); Inderpal Grewal ve Caren Kaplan (der.), *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), özellikle 'Gender, Nation and, Critiques of Modernity' başlığını taşıyan birinci bölüm.

[475] Craig Calhoun, *Nationalism*, s. 46.

içeren, sabit bir kategori değildir.[476] 'Yapısalcı sonrası' (*post-structuralist*) kuramlardan ve postmodernizmden esinlenen araştırmaların belki de en büyük katkısı, bunu göstermeleri olmuştur. Bu araştırmalardan elde edilen bulgular, milliyetçiliğin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Hiç kuşkusuz önerdiğim bu analitik çerçeve eksiksiz ya da kusursuz değil. Sayılan önermelere başkaları eklenebilir, var olan önermeler geliştirilebilir. Bu anlamda sunulan analitik çerçeve bir tür 'embriyo' olarak değerlendirilebilir. Yine de sıraladığım ve açıklamaya çalıştığım beş önermenin, milliyetçiliklerin daha iyi anlaşılması yolunda ileriye doğru atılmış bir adım olduğuna inanıyorum.

## GELECEĞE BAKIŞ

Etnik çatışmaların, savaşların, soykırımların yaşandığı bir dünyada 'tarihin sonuna' gelinmediği açık.[477] Uzun zamandan beri oynanmakta olan senaryo yirmi birinci yüzyılın eşiğine ulaştığımız şu günlerde geçerliliğini korumakta; toplumlar hâlâ adalet, eşitlik, refah peşinde. Değişen tek şey oyuncular, hattâ onların bile tümü değil. Medyada ya da akademik çevrelerde kimi yorumcuların iddia ettiğinin aksine, komünizm-kapitalizm tartışmasının yerini milliyetçilik, köktendincilik, Huntington'ın deyimiyle 'uygarlıklar çatışması' almış değil.[478] Milyonlarca insanın yoksulluk sınırının altında yaşadığı bir dünyada ideolojik

---

[476] Kimliğin sabit bir olgu olmadığı bugün artık pek çok araştırmacı tarafından kabul edilir: Bkz. Richard Handler, 'Is "Identity" a Useful Concept?', John R. Gillis (der.), *Commemorations: The Politics of National Identity* (Princeton: Princeton University Press, 1994) içinde, s. 29.

[477] Tarihin sonu tezi işin bkz. Francis Fukuyama, 'The End of History', *The National Interest,* 16, 1 (1989).

[478] 'Uygarlıklar çatışması' tezi için bkz. Samuel P. Huntington, 'The Clash of Civilizations', *Foreign Affairs,* 72, 3 (1993).

tartışmaların sona erdiğini söylemek ne kadar gerçekçi olabilir? Milliyetçilik ve dinden kaynaklanan çatışmalar ise son birkaç yüzyıldır hep vardı. İkinci Dünya Savaşı ideolojik olduğu kadar, milliyetçiliğin abartılı bir yorumundan kaynaklanan bir savaştı. Kısacası dünya en az geçmişte olduğu kadar karışık, belirsizliklerle dolu.

Böyle bir dünyada milliyetçilik araştırmalarına duyulan gereksinim her zamankinden daha fazla. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçiliğin anlaşılması yolunda önemli adımlar atıldığı inkâr edilemez bir gerçek. Ancak bu yürüyüşün hiç durmaması, hattâ hızlanarak sürmesi gerekiyor. Bu anlamda klasik döneme ait çalışmalarda sıkça rastlanan bir sorunun da aşılması gerekiyor. Bu sorun, kuramsal çalışmalarla örnek olaylara odaklanan araştırmalar arasındaki büyük uçurum.[479] Uzun yıllar boyunca araştırmacılar ya milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını araştıran kuramsal nitelikli çalışmalar üretmişler ya da belirli bir milliyetçiliği tüm boyutlarıyla incelemeye soyunmuşlar. Kuramsal çalışmalar örnekleri satır aralarına serpiştirmekle yetinirken, tarihsel/kronolojik çalışmalar kuramsal sonuçlara varmaktan ısrarla kaçınmışlar. Kanımca bundan sonra üretilecek olan çalışmaların, yıllardır birbirinden bağımsız gelişen bu iki alanı bir araya getirmeleri gerekiyor. Farklı disiplinlerden beslenen güçlü bir analitik çerçevenin yönlendirdiği ayrıntılı örnek olay incelemeleri, yalnız belirli milliyetçiliklerin (ya da milliyetçiliğin belirli yönlerinin) anlaşılmasını sağlamayacak, genel anlamda milliyetçiliklerin sırrının çözülmesine katkıda bulunacaktır.

Peki ama tüm bu çalışmalar ne işe yarayacak? Ayrımcılıktan uzak, eşitlikçi, hak ve özgürlüklere dayalı bir dünyanın yaratıl-

---

[479] Bu noktanın altı Halliday tarafından da çizilir: Bkz. Fred Halliday, 'The Formation of Yemeni Nationalism: Initial Reflections' James Jankowski ve Israel Gershoni (der.), *Rethinking Nationalism in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 1997) içinde.

masına mı? Yüzyıllardır kurulamamış bir düzenin yakın gelecekte de kurulamayacağı açık. Bu uzun soluklu bir mücadele. Dolayısıyla önemli olan hedefe ulaşmak değil, bu mücadeleyi sürdürmek, sürdürecek gücü bulmak, yılmamak. Hep güçlü olanın kazandığı ve hep kötülerin güçlü olduğu bir dünyada bu oldukça zor. Ama imkânsız değil. Bir Zimbabwe kartpostalında söylendiği gibi:

'Eğer konuşabiliyorsan, şarkı da söyleyebilirsin. Ve eğer yürüyebiliyorsan, dans da edebilirsin![480]'

[480] Bu kartpostala Yuval-Davis atıfta, bulunur. Bkz. Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (Londra: Sage Publications, 1997), s. 133.

# KAYNAKÇA


Acton, Lord. 1996. 'On Nationality', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation.* Londra: Verso içinde: 17-38.

Agger, Ben. 1991. 'Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism', *Annual Review of Sociology,* 17: 105-31.

Agnew, John. 1989. 'Nationalism: Autonomous Force or Practical Politics? Place and Nationalism in Scotland', Colin H. Williams ve Eleonore Kofman (der.), *Community, Conflict, Partition and Nationalism.* Londra, New York: Routledge içinde: 167-93.

Alter, Peter. 1989. *Nationalism.* Londra: Edward Arnold.

Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Londra: Verso, ikinci basım [Türkçesi *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması.* İstanbul: Metis Yayınları, 1993, çev. İskender Savaşır].

Anderson, Benedict. 1995. 'Ice Empire and Ice Hockey: *Two Fin de Siècle* Dreams', *New Left Review,* 214: 146-50.

Anderson, Benedict. 1998. *Spectres of Comparison: Nationalism, Southeast Asia and the World.* Londra: Verso.

Anderson, Perry. 1992. *A Zone of Engagement.* Londra: Verso.

Anthias, Floya ve Nira Yuval-Davis. 1989. 'Introduction', Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias (der.), *Woman-Nation-State.* Londra: Macmillan içinde: 1-15

Archard, David. 1995. 'Myths, Lies and Historical Truth: A Defence of Nationalism', *Political Studies,* 43: 472-81.

Armstrong, John. 1982. *Nations before Nationalism.* Chapel Hill-University of North Carolina Press.

Armstrong, John. 1992. The Autonomy of Ethnic Identity: Historic Cleavages and Nationality Relations in the USSR', Alexander J. Motyl(der.), *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR.* New York: Columbia University Press içinde: 23-44.

Armstrong, John. 1995. 'Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism.* Budapeşte: Central European University Press içinde: 34-43.

Balakrishnan, Gopal. 1996. 'The National Imagination', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation.* Londra: Verso içinde: 198-213.

Balibar, Etienne. 1990. 'The Nation Form: History and Ideology', *New Left Review,* XIII, 3: 329-61.

Barnard, Frederick M. 1983. 'National Culture and Political Legitimacy: Herder and Rousseau', *Journal of the History of Ideas,* XLIV, 2: 231-53.

Barnard, Frederick M. 1984. 'Patriotism and Citizenship in Rousseau: A Dual Theory of Public Willing?', *The Review of Politics, 46,* 2: 244-66.

Barth, Fredrik (der.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries.* Boston: Little, Brown and Company.

Bauer, Otto. 1996. 'The Nation', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation.* Londra: Verso içinde: 39-77.

Bauman, Zygmunt. 1991. *Modernity and Ambivalence.* Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt. 1992. 'Soil, Blood and Identity', *The Sociological Review,* 40: 675-701.

Benner, Erica. 1995. *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels.* Oxford: Clarendon Press.

Bhabha, Homi. 1990. 'Dissemi Nation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation', Homi Bhabha (der.), *Nation and Narration.* Londra: Routledge içinde: 291-322.

Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism.* Londra: Sage Publications.

Bloom, William. 1990. *Personal Identity, National Identity and International Relations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre ve Jean-Claude Passeron. 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture.* Londra, Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Brand, Jack A. 1985. 'Nationalism and the Noncolonial Periphery: A Discussion of Scotland and Catalonia', Edward A. Tiryakian ve Ronald Rogowski (der.), *New Nationalisms of the Developed West.* Boston: Allen&Unwin içinde: 277-93.

Brass, Paul R. 1977. 'A Reply to Francis Robinson', *Journal of Commonwealth and Comparative Politics,* 15, 3: 215-34.

Brass, Paul R. 1979. 'Elite Groups, Symbol Manipulation and Ethnic Identity among the Muslims of South Asia', David Taylor ve Malcolm Yapp (der.). *Political Identity in South Asia.* Londra: Curzon Press içinde: 35-68.

Brass, Paul R (der.). 1985. *Ethnic Groups and the State.* Londra: Croom Helm.

Brass, Paul R. 1991. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison.* Yeni Delhi, Newbury Park: Sage Publications.

Breuilly, John. 1985. 'Reflections on Nationalism', *Philosophy of the Social Sciences,* 15: 65-75.

Breuilly, John. 1993a. *Nationalism and the State.* Manchester: Manchester University Press, ikinci basım.

Breuilly, John. 1993b. 'Nationalism and the State', Roger Michener (der.), *Nationality, Patriotism and Nationalism in Liberal Democratic Societies. Minnesota: Professors World Peace* Academy içinde: 19-48.

Breuilly, John. 1996. 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation.* Londra: Verso içinde: 146-74.

Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* Cambridge: Cambridge University Press.

Calhoun, Craig. 1991. 'Indirect Relationships and Imagined Communities: Large-Scale Social Integration and the Transformation of Everyday Life',

Pierre Bourdieu ve James S. Coleman (der.), *Social Theory for a Changing Society.* Boulder, CO: Westview Press içinde: 95-121.

Calhoun, Craig. 1993. 'Nationalism and Ethnicity', *Annual Review of Sociology,* 19: 211-39.

Calhoun, Craig. 1997. *Nationalism.* Buckingham: Open University Press.

Chatterjee, Partha. 1986. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?.* New Jersey: Zed Books.

Chatterjee, Partha. 1990. 'The Nationalist Resolution of the Women's Question', K. Sanghari ve S. Vaid (der.), *Recasting Women: Essays in Colonial History.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press içinde: 233-53.

Chatterjee, Partha. 1994. *The Nation and its Fragments: Studies in Colonial and Post-Colonial Histories.* Princeton: Princeton University Press.

Chatterjee, Partha. 1996. 'Whose Imagined Community?', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation.* Londra: Verso içinde: 214-25.

Connor, Walker. 1984. *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy.* Princeton: Princeton University Press.

Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* Princeton: Princeton University Press.

Conversi, Daniele. 1995. 'Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation', *Nationalism and Ethnic Politics,* 1, 1: 73-85.

Cordellier, Serge (der.). 1995. *Nations et Nationalismes.* Paris: La Découverte.

Delannoi, Gil ve Taguieff, Pierre-André (der.). 1991. *Théories du Nationalisme: Nation, Nationalité, Ethnicité .* Paris: Kimé.

Dumont, Louis. 1992. 'German Identity: Herder's *Volk* and Fichte's *Nation*', Louis Dumont, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective:* Chicago ve Londra: The University of Chicago Press içinde: 113-32.

Eley, Geoff ve Ronald Grigor Suny. 1996. 'Introduction: From the Moment of Social History to the Work of Cultural Representation', Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.), *Becoming National: A Reader,* New York: Oxford University Press içinde: 3-38.

Eller, Jack D. ve Reed M. Coughlan. 1993. 'The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments', *Ethnic and Racial Studies*, 16, 2: 183-201.

Enloe, Cynthia. 1989. *Bananas, Beaches, Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Londra: Pandora.

Eriksen, Thomas Hylland. 1993. 'Formal and Informal Nationalism', *Ethnic and Racial Studies*, 16, 1: 1-25.

Essed, Philomena. 1991. *Understanding Everyday Racism*. Newbury Park, Londra: Sage Publications.

Fine, Robert. 1994. 'The "New Nationalism" and Demo cracy. A Critique of *Pro Patrid, Democratization*, 1, 3: 423-43.

Fukuyama, Francis. 1989. 'The End of History', *The National Interest*, 16, 1: 3-18.

Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Gellner, Ernest. 1979. *Spectacles and Predicaments: Essays in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.

Gellner, Ernest. 1995a. *Culture, Identity and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, dördüncü basım.

Gellner, Ernest. 1995b. *Encounters with Nationalism*. Oxford: Blackwell, ikinci basım.

Gellner, Ernest. 1995c. 'Introduction', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism*. Budapeşte: Central European University Press içinde: 1-7.

Gellner, Ernest. 1996a. 'The Coming of Nationalism and its Interpretation: The Myths of Nation and Class', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation*. Londra: Verso içinde: 98-145.

Gellner, Ernest. 1996b. 'Reply: Do Nations Have Navels?', *Nations and Nationalism*, 2, 3: 366-7100000000000000.

Gellner, Ernest. 1996c. 'Reply to Critics', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner*. Amsterdam: Rodopi, içinde: 623-86.

Gellner, Ernest. 1997. *Nationalism*. Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society.* Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony. 1985. *The Nation State and Violence.* Cambridge: Polity Press.

Greenfeld, Liah. *1992. Nationalism: Five Roads to Modernity.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Greenfeld, Liah. 1993. 'Transcending the Nation's Worth', *Daedalus,* 122, 3: 47-62.

Grewal, Inderpal ve Caren Kaplan (der.). 1994. *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Grosby, Steven. 1994a. 'The Verdict of History: The Inexpungeable Tie of Primordiality -a. Response to Eller and Coughlan', *Ethnic and Racial Studies,* 17, 1: 164-71.

Grosby, Steven. 1994b. 'Book Review: *Nations and Nationalism since 1780. Ethnic and Racial Studies.* 17, 1: 418-20.

Guibernau, Montserrat. 1996. *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century.* Cambridge: Polity Press.

Hall, John A. 1993. 'Nationalisms: Classified and Explained', *Daedalus,* 122, 3: 1-28.

Hall, John A. (der.) 1998. *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Halliday, Fred. 1992. 'Bringing the "Economic" Back in: The Case of Nationalism', *Economy and Society,* 21, 4: 483-90.

Halliday, Fred. 1997a. 'The Nationalism Debate and the Middle East', *Kaller Public Lecture,* Dayan Centre for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv (5 Mayıs).

Halliday, Fred. 1997b. 'The Formation of Yemeni Nationalism: Initial Reflections', James Jankowski ve Israel Gershoni (der.), *Rethinking Nationalism in the Middle East.* New York: Columbia University Press içinde: 26-42.

Halliday, Fred. 1998. *İslam ve Çatışma Miti.* İstanbul: Sarmal Yayınevi. çev. Umut Özkırımlı, Gülberk Koç.

Handler, Richard. 1994. 'Is "Identity" a Useful Concept?', John R. Gillis (der.), *Commemorations: The Politics of National Identity.* Princeton: Princeton University Press içinde: 27-40

Hastings, Adrian. 1997. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hayes, Carleton. 1926. *Essays on Nationalism.* New York: Macmillan.

Hayes, Carleton. 1931. *The Historical Evolution of Modern Nationalism.* New York: Macmillan.

Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966.* Londra, Henley: Routledge and Kegan Paul.

Hechter, Michael ve Margaret Levi. 1979. 'The Comparative Analysis of Ethnoregional Movements', *Ethnic and Racial Studies,* 2, 3: 260-74.

Hechter, Michael. 1985. 'Internal Colonialism Revisited', Edward A. Tiryakian ve Ronald Rogowski (der.), *New Nationalisms of the Developed West.* Boston: Allen&Unwin içinde: 17-26.

Hobsbawm, Eric J. 1972. 'Some Reflections on Nationalism', T. J. Nossiter, A. H. Hanson ve Stein Rokkan (der.), *Imagination and Precision in Social Sciences.* Londra: Faber&Faber içinde: 385-406.

Hobsbawm, Eric J. ve Ranger, Terence (der.). 1983. *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, Eric J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, Eric J. 1996. 'Ethnicity and Nationalism in Europe Today', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation.* Londra: Verso içinde: 255-66.

Hroch, Miroslav. 1985. *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hroch, Miroslav. 1993. 'From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe', *New Left Review,.* 198: 3-20.

Hroch, Miroslav. 1995. 'National Self-Determination from a Historical Perspective', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism.* Budapeşte: Central European University Press içinde: 65-82.

Hroch, Miroslav. 1996, 'Nationalism and National Movements: Comparing the Past and the Present of Central and Eastern Europe', *Nations and Nationalism,* 2, 1: 35-44.

Hroch, Miroslav. 1998. 'Real and Constructed: The Nature of the Nation', John A. Hall (der.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism.* Cambridge: Cambridge University Press içinde: 91-107.

Huntington, Samuel P. 1993. 'The Clash of Civilizations', *Foreign Affairs,* 72, 3: 22-49.

Hutchinson, John. 1994. *Modern Nationalism.* Londra: Fontana Press.

Hutchinson, John ve Anthony D. Smith. 1994. 'Introduction', John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism.* Oxford: Oxford University Press içinde: 3-13.

Ignatieff, Michael. 1993. *Blood and Belonging.* Londra: Vintage.

Ishay, Micheline. 1995. 'Introduction', Omar Dahbour ve Micheline R. Ishay (der.), *The Nationalism Reader.* New Jersey: Humanities Press International, Inc. içinde: 1-21.

James, Paul. 1996. *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community.* Londra: Sage Publications.

Janowitz, Morris. 1983. *The Reconstruction of Patriotism: Education for Civic Consciousness.* Chicago, Londra: University of Chicago Press.

Jayawardena, Kumari. 1986. *Feminism and Nationalism in the Third World.* Londra: Zed Books.

Jenkins, Brian ve Spyros A. Sofos. 1996. 'Nation and Nationalism in Contemporary Europe: A Theoretical Perspective', Brian Jenkins ve Spyros A. Sofos (der.), *Nation and Identity in Contemporary Europe.* Londra: Routledge içinde: 9-32.

Jenkins, Richard. 1995. 'Nations and Nationalisms: Towards More Open Models', *Nations and Nationalism,* 1, 3: 369-90.

Jordan, Glenn ve Weedon, Chris. 1995. *Cultural Politics: Class, Gender, Race and the Postmodern World.* Oxford: Blackwell.

Kamenka, Eugene. 1976. 'Political Nationalism -The Evolution of an Idea', Eugene Kamenka (der.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea.* Londra: Edward Arnold içinde: 2-36.

Kedourie, Elie (der.). 1971. *Nationalism in Asia and Africa.* Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Kedourie, Elie. 1994. *Nationalism.* Oxford: Blackwell, dördüncü basım.

Kellas, James G. 1991. *The Politics of Nationalism and Ethnicity.* Londra: Macmillan.

Kellner, Douglas. 1988. 'Postmodernism as Social Theory: Some Challenges and Problems', *Theory, Culture and Society,* 5, 2-3: 239-70.

Kitching, Gavin. 1985. 'Nationalism: The Instrumental Passion', *Capital and Class,* 25: 98-116.

Koelble, Thomas A. 1995. 'Towards a Theory of Nationalism: Culture, Structure and Choice Analyses Revisited', *Nationalism and Ethnic Politics,* 1, 4: 73-89.

John, Hans. 1949- 'The Paradox of Fichte's Nationalism', *Journal of the History of Ideas,* X, 3: 319-43.

John, Hans. 1950. 'Romanticism and the Rise of German Nationalism', *The Review of Politics,* 12, 4: 443-72.

Kohn, Hans. 1967. *The Idea of Nationalism.* New York: Collier, ikinci basım.

Kohn, Hans. 1968. *The Age of Nationalism.* New York: Harper and Row.

Lerner, Daniel. 1958. *The Passing of Traditional Society.* New York: Free Press.

Lieven, Anatol. 1997. 'Qu'est-ce qu'une Nation?', *The National Interest,* 49: 10-22.

Lincoln, Bruce. 1989. *Discourse and the Construction of Society: Comparative Studies of Myth, Ritual, and Classification.* New York: Oxford University Press.

Llobera, Josep R. 1994. *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe.* Oxford, Providence: Berg Publishers.

Llobera, Josep R- 1998. 'The Concept of the Nation in French Social Theory: The Work of Dominique Schnapper', *Nations and Nationalism,* 4, 1: 113-21.

Lutz, Helma, Ann Phoenix ve Nira Yuval-Davis (der.). 1995. *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe.* Londra: Pluto Press.

MacLaughlin, Jim. 1987. 'Nationalism as an Autonomous Social Force: A Critique of Recent Scholarship on Ethnonationalism', *Canadian Review of Studies in Nationalism,* XIV, 1: 1-18.

Mann, Michael. 1995. 'A Political Theory of Nationalism and its Excesses', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism.* Budapeşte: Central European University Press içinde: 44-64.

Mann, Michael. 1996. 'The Emergence of Modern European Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner.* Amsterdam: Rodopi içinde: 147-70.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. 1968. *Komünist Manifesto.* Bilim ve Sosyalizm Yayınları 6, çev. Mete Tuncay.

McDonald, Terrence J. (der.). 1996. *The Historic Turn in the Human Sciences.* Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Mill, John Stuart. 1996. 'Nationality', Stuart Wolf (der.), *Nationalism in Europe 1815 to the Present: A Reader.* Londra: Routledge içinde: 40-8.

Miller, David. 1997. *On Nationality.* Oxford: Oxford University Press.

Minogue, Kenneth. 1996. 'Ernest Gellner and the Dangers of Theorising Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner.* Amsterdam: Rodopi içinde: 113-28.

Mosse, George L. 1985. *Nationalism and Sexuality: Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Munck, Ronaldo. 1986. *The Difficult Dialogue: Marxism and Nationalism.* Londra: Zed Books.

Nairn, Tom. 1974. 'Scotland and Europe', *New Left Review,* 83: 92-125.

Nairn, Tom. 1981. *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism.* Londra: Verso, ikinci basım.

Nairn, Tom. 1993. 'Internationalism and the Second Coming' *Daedalus,* 122, 3: 155-70.

Nairn, Tom. 1997. *Faces of Nationalism: Janus Revisited.* Londra-Verso.

Nimni, Ephraim. 1991. *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of a Political Crisis.* Londra: Pluto.

O'Leary, Brendan. 1996. 'On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism', John A Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner.* Amsterdam: Rodopi içinde: 71-112.

Orridge, Andrew W. 1981. 'Uneven Development and Nationalism-1, *Political Studies,* XXIX, 1: 1-15.

Orridge, Andrew W. 1981. 'Uneven Development and Nationalism-2', *Political Studies,* XXIX, 2: 181-90.

Orwell, George. 1970. 'The English People', S. Orwell ve I. Angus (der.), *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell. Hi.* Harmondsworth: Penguin içinde.

Page, Edward. 1978. 'Michael Hechter's Internal Colonial Thesis: Some Theoretical and Methodological Problems'. *European Journal of Political Research,* 6: 295-317.

Parker, Andrew, Mary Russo, Doris Sommer ve Patricia Yaeger (der.). 1992. *Nationalisms and Sexualities.* Londra: Routledge.

Popper. Karl. 1967. *Açık Toplum ve Düşmanları, Cilt 1 Platon* Ankara: Türkiye Siyasi İlimler Derneği Yayınları 13, Sevinç Matbaası, çev. Mete Tuncay.

Rattansi Ali ve Sallie Westwood. 1997. *Irkçılık, Modernite ve Kimlik.* İstanbul: Sarmal Yayınları, çev. Sevda Akyüz.

Renan, Ernest. 1990. 'What is a Nation?', Homi Bhabha (der.), *Nation and Narration.* Londra: Routledge içinde: 8-22.

Rizman, Rudolph R. 1996. 'Book Review: *Notions of Nationalism' Nations and Nationalism, 2.* 2: 338-40.

Robinson, Francis. 1977. 'Nation Formation: The Brass Thesis and Muslim Separatism', *Journal of Commonwealth and Comparative Politics.* 15, 3: 215-34.

Robinson, Francis. 1979. 'Islam and Muslim Separatism', David Taylor ve Malcolm Yapp (der.), *Political Identity in South Asia.* Londra: Curzon Press içinde: 78-107.

Rutherford, Jonathan. 1990. 'The Third Space: Interview with Homi Bhabha', Jonathan Rutherford (der.). *Identity: Community, Culture and Difference.* Londra: Lawrence and Wishart Ltd. içinde: 207-21.

Safran, William. 1995. 'Nations, Ethnic Groups, States and Polities'. *Nationalism and Ethnic Politics,* 1, 1: 1-10.

Said, Edward. 1978. *Orientalism.* Londra: Routledge.

Samuel, Raphael ve Paul Thompson (der.). 1990. *The Myths We Live by* Londra: Routledge.

Schnapper, Dominique. 1994. *La Communauté des Citoyens.* Paris: Gallimard.

Shils, Edward. 1957. 'Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties', *British Journal of Sociology*, 8, 2: 130-45.

Shotter, John. 1993. *Cultural Politics of Everyday Life: Social Constructionism, Rhetoric and Knowing of the Third Kind*. Buckhingham: Open University Press.

Smith, Anthony D. 1973. 'Nationalism: A Trend Report and Bibliography', *Current Sociology*, 21, 3: 7-180.

Smith, Anthony D. 1983. *Theories of Nationalism*. Londra: Duckworth, ikinci basım.

Smith, Anthony D. 1984. 'Review Article: Ethnic Persistence and National Transformation', *British Journal of Sociology*, XXXV, 3.

Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.

Smith, Anthony D. 1991a. *National Identity*. Londra. Penguin. [Türkçesi *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, çev. Bahadır Sina Şener].

Smith, Anthony D. 1991b. 'The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?', *Millennium: Journal of International Studies*, 20, 3: 353-68.

Smith, Anthony D. 1992. 'Chosen Peoples: Why Ethnic Groups Survive?', *Ethnic and Racial Studies*, 15, 3: 436-56.

Smith, Anthony D. 1993. 'The Ethnic Sources of Nationalism', Michael E. Brown (der.), *Ethnic Conflict and International Security*. Princeton: Princeton University Press içinde: 27-42.

Smith, Anthony D. 1994. 'The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern?', *Ethnic and Racial Studies*, 17, 3: 375-99.

Smith, Anthony D. 1995. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

Smith, Anthony D. 1996a. 'Nationalism and the Historians', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation*. Londra: Verso içinde: 175-97.

Smith, Anthony D. 1996b. 'Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism', *Nations and Nationalism*, 2, 3: 371-88.

Smith, Anthony D. 1996c. 'Opening Statement: Nations and their Pasts', *Nations and Nationalism*, 2, 3: 358-65.

Smith, Anthony D. 1996d. 'History and Modernity: Reflections on the Theory of Nationalism', John A. Hall ve Ian Jarvie (der.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner*. Amsterdam: Rodopi içinde: 129-46.

Snyder, Louis. 1954. *The Meaning of Nationalism.* New Brunswick: Rutgers University Press.

Snyder, Tim. 1997. 'Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905): A Pioneering Scholar of Modern Nationalism', *Nations and Nationalism.* 3, 2 : 231-50.

Sofos, Spyros A. 1996. 'Culture, Politics and Identity in Former Yugoslavia'. Brian Jenkins ve Spyros A. Sofos (der.), *Nation and Identity in Contemporary Europe.* Londra: Routledge içinde: 251-82.

Somers, Margaret. 1992. 'Narrativity, Narrative Identity, and Social Action: Rethinking English Working-Class Formation', *Social Science History.* 16, 4: 591-630.

Stalin, Joseph. 1994. 'The Nation', John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism.* Oxford: Oxford University Press içinde: 18-21.

Stargardt, Nicholas. 1995. 'Origins of the Constructivist Theory of the Nation', Sukumar Periwal (der.), *Notions of Nationalism.* Budapeşte: Central European University Press içinde: 83-105.

Sugar, Peter F. 1969. 'External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism', Peter F. Sugar ve Ivo J. Lederer (der.), *Nationalism in Eastern Europe.* Seattle: University of Washington Press.

Symmons-Symonolewicz, Konstantin. 1981. 'National Consciousness in Medieval Europe: Some Theoretical Problems', *Canadian Review of Studies in Nationalism.* VIII, 1: 151-65.

Symmons-Symonolewicz, Konstantin. 1985a. 'The Concept of Nationhood: Toward a Theoretical Clarification', *Canadian Review of Studies in Nationalism.* XII, 2: 215-222.

Symmons-Symonolewicz, Konstantin. 1985b. 'Book Review: *Nationalism and the State*, *Canadian Review of Studies in Nationalism,* XII, 2: 359-60.

Tilley, Virginia. 1997. 'The terms of the Debate: Untangling Language about Ethnicity and Ethnic Movements', *Ethnic and Racial Studies.* 20, 3: 497-522.

Tilly, Charles (der.). 1975. *The Formation of National States in Western Europe* Princeton: Princeton University Press.

Tilly, Charles. 1990. *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990.* Cambridge, MA: Blackwell.

Tilly, Charles. 1993. 'National Self-Determination as a Problem for All of Us', *Daedalus*, 122, 3: 29-36.

Tilly, Charles. 1994. 'A Bridge Halfway: Responding to Brubaker', *Contention*, 4, 1: 15-9.

Tiryakian, Edward A. 1995. 'Nationalism and Modernity', John L. Comaroff ve Paul C. Stern (der.), *Perspectives on Nationalism and War*. Amsterdam: Gordon and Breach Publishers içinde: 205-35.

van den Berghe, Pierre. 1979. *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.

van-den Berghe, Pierre. 1994. 'A Socio-Biological Perspective', John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism*, Oxford: Oxford University Press içinde: 96-103.

van Dijk, Teun A. 1993. *Elite Discourse and Racism Newbury* Park, Londra: Sage Publications.

Verdery, Katherine, 1993. 'Whither "Nation" and "Nationalism"?', *Daedalus*, 122, 3: 37-46.

Walby, Sylvia. 1994.: 'Is Citizenship Gendered?', *Sociology*, 28, 2: 379-95.

Walby, Sylvia. 1996. 'Woman and Nation', Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation*. Londra: Verso içinde: 235-54.

Yumul Arus ve Umut Özkırımlı. 1997. 'Milliyetçiliğin Farkedilmeyen Yüzü', *Varlık*, 1076: 6-11.

Yun, Ma Shu. 1990. 'Ethnonationalism, Ethnic Nationalism, and Mini-Nationalism: A Comparison of Connor, Smith and Snyder', *Ethnic and Racial Studies*, 13, 4: 527-41.

Yuval-Davis, Nira. 1989. 'National Reproduction and "the Demographic Race" in Israel', Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias (der.), *Woman-Nation-State*. Londra: Macmillan içinde: 92-108.

Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender and Nation*. Londra: Sage Publications.

Zubaida, Sami. 1978. 'Theories of Nationalism', Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakefield ye Nira Yuval-Davis (der.), *Power and the State*, Londra: Croom Helm içinde: 52-71.

Zubaida, Sami. 1989. 'Nations: Old and New. Comments on Anthony D. Smith's "The Myth of the Modern Nation and the Myths of Nations'", *Ethnic and Racial Studies*, 12, 3: 329-39.

Zizek, Slavoj. 1990. 'Eastern Europe's Republics of Gilead', *New Left Review*, 183: 50-63.

# Dizin


## A

Afrika, 62, 97, 138, 158, 189, 196, 239, 256
Almanya, 43, 49, 191, 193
Amerika, 17, 19, 50, 60, 97, 106, 114, 129, 148, 175, 185, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 239, 248, 275
Amin, S., 112
Anderson, B., 33, 67, 96, 106, 107, 108, 118, 146, 160, 168, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 212, 242, 263, 266, 267, 273, 275, 293
Anthias, F., 240, 247, 253, 255, 256, 282, 288, 294, 306
Apter, 62
Armstrong, J., 26, 32, 67, 88, 206, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 228, 232, 265, 294
Arndt, E. M, 31, 40
Avusturya Sosyal Demokrat Partisi, 53

## B

Badcock, 89
Bask ülkesi, 116, 202
Bauer, O., 53, 54, 275
Benjamin, W., 184
Berghe, V. D., 90, 91
Bhabha, H., 20, 21, 57, 69, 245, 279, 295, 303
Billig, M., 11, 14, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 286, 295
Binder, 62
Bohemya, 53, 116, 179, 201, 205
Borochov, B., 48
bölgecilik (regionalism),, 73
Brass, P. R., 68, 77, 93, 95, 97, 98, 104, 132, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 152, 159, 160, 263, 266, 267, 273, 295, 303
Breuilly, 38, 39, 54, 56, 59, 60, 68, 73, 74, 75, 78, 79, 88, 98, 102, 106, 108, 115, 116, 117, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 151, 152, 154, 156, 158, 173, 174, 175, 180, 191, 192, 193, 194, 195, 210, 230, 233, 234, 263, 264, 266, 267, 273, 285, 295

Burke, 34

C

Calhoun, 14, 47, 74, 75, 77, 106, 231, 233, 234, 252, 264, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 281, 284, 288, 295, 296
Cezayir, 233
Chatterjee, P., 20, 21, 22, 69, 195, 196, 241, 242, 257, 296
Cobban, A., 59
Coleman, 62, 296
Connor, W., 45, 72, 73, 93, 228, 230
Conversi, D., 77, 209, 210, 296
Coughlan, R. M., 82, 83, 91, 92, 95, 97, 100, 104, 261, 297, 298

Ç

Çingeneler, 131

D

d'Azeglio, M., 270
Debray, R., 46
Derrida, J., 245
Deutsch, K., 21, 64, 65, 105, 142, 204
Deutsch, K. W., 21, 64, 105, 142
dikey etnik topluluklar, 222, 223, 224, 228
Dumont, L., 38
Durkheim, E., 42, 56, 57, 62, 100, 163

E

Eley, G., 14, 198, 231, 238, 241, 243, 284, 296
Eller, J. D., 82, 83, 91, 92, 95, 97, 100, 104, 261, 297, 298
Emerson, 62
Engels, F., 29, 31, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 294, 302
Enloe, C., 240, 253, 297
Ermeniler, 131
Ermenistan, 192
eski Yunan, 103
eskilciler, 87
Estonya, 205
Etiyopya, 158, 274
etnik kimlik(ler), 94, 95, 97, 123, 139, 140, 141, 151, 158, 210, 213, 214, 215, 216, 220, 228, 230, 231, 232, 234, 265, 270
etnisite, 23, 24, 69, 82, 83, 93, 94, 156, 214, 215, 217, 228, 231, 236, 246, 258, 265, 288
etno-sembolcüler, 66, 67, 77, 78, 81, 105, 106, 152, 154, 155, 156, 157, 159, 177, 178, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 228, 261, 262, 263, 265, 270, 271, 273

F

Fanon, 245
feodalizm, 48
Fichte, 12, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 296, 301
Flaman milli hareketi, 205
Foucault, M., 245, 277
Frank, A. G., 112
Fransa, 37, 44, 45, 60, 61, 89, 114, 117, 121, 149, 153, 176, 193, 198, 223, 240, 248

G

Gandi, 175
Geertz, C., 62, 83, 91, 92, 93, 104, 105, 261, 262, 297

Gellner, E., 12, 18, 21, 31, 33, 34, 65, 66, 67, 74, 79, 99, 107, 108, 110, 111, 146, 149, 150, 156, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 190, 192, 205, 212, 217, 229, 263, 266, 267, 273, 279, 281, 297, 298, 300, 302, 304
Giddens, A., 20, 68, 111, 286, 298
Gramsci, A., 31, 48, 124, 239, 241, 277
Greenfeld, L., 21, 106, 153, 193, 213, 253, 267, 268, 298
Grosby, S., 92, 153, 156, 298
Guibernau, M., 43, 47, 52, 56, 57, 174, 298

## H

Hall, J. A., 206
Halpern, 62
Hastings, A., 68, 89, 104, 153, 193, 194, 299
Hayes, C., 12, 59, 60, 78, 299
Hechter, M., 31, 48, 67, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 239, 266, 299, 303
Herder, J. G., 12, 38, 39, 40, 55, 294, 296
Hobsbawm, E. J., 12, 43, 68, 96, 132, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 180, 197, 198, 212, 217, 263, 266, 267, 269, 270, 273, 299
Hoggart, R., 238
Horatius, 11
Hroch, M., 19, 197
Hutchinson, J., 68, 73, 74, 85, 90, 154, 157, 176, 209, 212, 258, 300, 305, 306

## I

*Imagined Communities*, 33, 67, 96, 118, 180, 181, 263, 273, 293, 295
Iorga, N., 85

## İ

ilkçiler, 82, 98, 99, 106, 152, 159, 210

## J

Jahn, F., 31, 40
James, S. C. 48, 54, 56, 57, 60, 63, 74, 90, 99, 109, 118, 127, 163, 176, 192, 282, 290, 296, 298, 300, 301
Jayawardena, K., 240, 253

## K

Kandiyoti, D., 240
Kant, I., 12, 34, 35, 36, 40, 66
Katalonya, 116, 129, 130, 202, 203
kavimcilik (tribalism), 73
Kedouric, E., 19, 21, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 40, 65, 66, 67, 74, 105, 106, 164, 174, 175, 193, 217, 232, 233, 301
Kellas, J., 74, 90, 99, 127, 176, 192, 193, 301
Kitching, G., 46, 47, 161, 172, 174, 180, 301
Kohn, H., 12, 34, 36, 37, 59, 60, 61, 78, 79, 226, 301
*Komünist Manifesto*, 51, 52

## L

Lenin, 31, 46, 124, 129
Libya, 233
Lieven, A., 77, 85, 155, 301
Llobera, J. R., 19, 68, 88, 89, 119, 157, 191, 301
Lord Acton, 42, 45
Luxemburg, R., 46
Lübeck, 184, 215

## M

Macarlar, 116
MacLaughlin, J., 30, 75, 119, 301
MacNeill, E., 85
Magdeburg, 215
Mann, M., 20, 302
Marksizm, 46, 47, 109, 111, 115, 117
Marx, K., 29, 31, 33, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 294, 302
Michelet, J., 44
Mill, J. S., 44
Miller, D., 272, 302
millet, 11, 23, 38, 45, 47, 49, 58, 59, 70, 71, 88, 134, 148, 150, 158, 181, 199, 219, 226, 228, 240, 247, 275
milli kimlik, 44, 54, 56, 73, 94, 119, 200, 209, 246, 251, 252, 274, 278, 283
milliyetçilik, 9, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 33, 40, 41, 45, 63, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 85, 88, 93, 106, 111, 114, 115, 116, 117, 133, 134, 137, 139, 150, 160, 167, 169, 172, 174, 181, 193, 194, 195, 196, 199, 210, 211, 216, 238, 246, 248, 250, 252, 259, 265, 271, 275, 278, 283, 284, 285, 286, 288, 290
milliyetçilik türleri, 15, 60, 61, 70, 71, 75, 78, 79, 121, 133, 226, 283
Minogue, K., 34, 88, 173, 174, 175, 177, 217, 302
mitler, 90, 102, 209, 210, 215, 222, 271, 272, 273
modernistler, 66, 106, 154, 157, 218, 228, 261, 262, 263, 267
Mosca, G., 42, 56
Munck, R., 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 302
Müller, A., 40

## N

Nairn, T., 31, 48, 67, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 127, 129, 131, 161, 197, 239, 266, 302
*Nations and Nationalism*, 17, 19, 32, 33, 66, 67, 74, 79, 84, 85, 88, 96, 97, 99, 104, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 158, 161, 163, 164, 166, 167, 178, 198, 210, 213, 217, 218, 262, 269, 281, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305
Nimni, E., 45, 46, 48, 49, 50, 51, 302
Norveç, 117, 199, 201

## O

Orridge, A. W., 116, 117, 119, 120, 121, 131, 302, 303

## P

Palacky, F., 85

Pannekoek, A., 46
Pareto, W., 42
Polonya, 44, 51, 192, 204, 270
Poulantzas, N., 47
Prusya, 37, 43, 204
Pye, 62

Q

Québec, 16, 117, 151, 176

R

Ranger, T., 146
Reform, 170, 186, 193, 223
Renan, E., 57
Renner, K., 54
Robinson, F., 140, 159, 295
Rousseau, J. J., 12, 31, 34, 38, 40, 41, 66, 137, 294

S

Safran, W., 70
Said, E., 22
Saint Barthélemy, 58
Saint-Exupéry, 11
Sanayi Devrimi, 76
Schelling, F. W., 40
Schiller, F., 40
Schlegel, F., 31, 40
Schleiermacher, F., 31, 40
Schleswig, 49, 204
Shils, E., 82, 83, 91, 92, 93, 261, 304
Simmel, G., 56
Slavlar, 49
Smith, A. D., 12, 18, 19, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 42, 44, 45, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 73, 74, 76, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 97, 99, 102, 103, 104, 116, 121, 130, 131, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 176, 177, 178, 190, 192, 193, 209, 210, 211, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 234, 235, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 271, 273, 276, 281, 300, 304, 305, 306
Snyder, L., 32, 59, 60, 61, 79, 305, 306
Spivak, G. C., 245
Sri Lanka, 158
Strasser, J., 46
Suny, R. G., 14, 198, 231, 238, 241, 243, 284, 296
Symonolewicz, S., 229

T

tarihî milliyetler, 49
tarihî olmayan topluluklar, 51
Tilley, V., 71, 72, 84, 92, 262, 266, 305
Tilly, C., 20, 21, 274, 305, 306
toplulukçuluk (communalism), 73
Tönnies, 42
Treitschke, H. V., 43
Trivers, 89

V

vatanseverlik, 14, 15, 37, 41, 43, 249

W

Walby, S., 240, 253, 254
Wallerstein, I., 112
Weber, M., 31, 33, 42, 56, 57, 62, 163, 177
Williams, R., 238, 293

Wilson, 89

## Y

Yahudiler, 103, 129, 131
yatay etnik topluluklar, 222
Yunanistan, 175, 202
Yuval-Davis, N., 79, 101, 109, 179, 240, 247, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 275, 280, 281, 282, 288, 291, 294, 301, 306

## Z

Zubaida, S., 79, 100, 101, 109, 118, 119, 121, 122, 179, 180, 234, 235, 280, 281, 282, 306



Milliyetçilik ile ilgili uluslararası alanda yapılan tartışmaların dikkate aldığı ve dipnot düştüğü bu kitap, daha şimdiden kendi sahasında ciddi bir açılım sağlamış durumda.

Umut Özkırımlı, çoktandır tıkanmış olan bir tartışmanın ötesine geçmeyi başarıyor. Lehte veya aleyhte bir kavram tekeli yaratmaksızın, öncelikli olarak bu sahanın karmaşık dilini ayrıntılı ve sistematik bir şekilde çözümlüyor. Şimdiye kadar milliyetçilik ile ilgili birikmiş zengin literatürü klasik ve modern yaklaşımlarıyla birlikte okuyucuya sunuyor. Bu alanın doğum tarihini önceleyen romantik düşünürlerin yanında Hobsbawm, Kedourie, Smith, Gellner gibi çağdaş belli başlı kuramcıların görüşlerine yer veriyor. Bugün, dünyadaki birçok bölgenin yüz yüze olduğu etnisite ve kimlik ile ilgili sorunlar bu literatürün sınırlarına dahil. Tarihin hız kazandığı ve haritaların yer değiştirdiği devirler içinde çok ayrı milliyetçilik örneklerine rastlamak mümkün. Halkın, seçkin sınıfların, entelektüellerin ve ideolojilerin yarattıkları birbirinden farklı milliyetçililikler var. Dönemler arasında milliyetçiliğin nasıl değiştiğini gözlemlemek, en az bu kavramı tanımlamak kadar önemli. Milliyetçilik, kimi zaman ulusların doğuşunda muazzam kaynaştırıcı bir rol üstleniyor, kimi zaman da tehlikeli bir ideolojiye dönüşüyor. Gücü ve zayıflığı, masumiyeti ve saldırganlığı daima iç içe geçiyor.

Özkırımlı, bu erken çalışmasıyla karşılaştırmalı bir araştırmanın nasıl yapılacağına dair son derece yetkin bir örnek sunuyor.

SKB 0058045 YRT

ISBN 978-975-8717-36-1

9 789758 717361